

Uniwersytet imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Prawa i Administracji

Adam Bojarski

ROZPRAWA DOKTORSKA

***Ustrój sądów karnych i wojskowych organów dyscyplinarnych
w Wielkopolsce w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919.***

Praca doktorska napisana

pod kierunkiem naukowym

dr hab. Maksymiliana Stanulewicz prof. UAM

w Zakładzie Badań nad Ustrojem Państwa

Poznań 2020

Słowo wstępne od autora rozprawy doktorskiej

Niniejsza rozprawa doktorska jest zwieńczeniem intensywnych wielomiesięcznych badań naukowych. Będąc prawnikiem powstańca Wielkopolskiego 1918/1919 tym bardziej jestem dumny, że mogłem napisać pracę doktorską dotyczącą tego zrywu niepodległościowego. W związku z tym, jako autor mam nadzieję na pozytywną ocenę jej walorów merytorycznych ze strony przyszłych czytelników.

Szczególne podziękowania składam mojemu Promotorowi dr hab. Maksymilianowi Stanulewiczowi prof. UAM, za nieocenioną pomoc i opiekę w realizacji doktoratu. Cierpliwość, zaangażowanie Pana Profesora oraz mobilizowanie mojej osoby do pracy, stworzyły warunki, w których mogłem rozwijać się naukowo. Składam serdeczne podziękowania dla kierownik Zakładu Badań nad Ustrojem Państwa Pani dr hab. Małgorzacie Materniak-Pawłowskiej prof. UAM oraz pracownikom i doktorantom tego Zakładu za wsparcie przy pisaniu rozprawy doktorskiej.

Dziękuję Panom: prof. zw. dr hab. Aleksandrowi Smolińskiemu, dr hab. Andrzejowi Gulczyńskiemu prof. UAM, dr hab. Leszkowi Kani prof. UZ, dr hab. Zbigniewowi Pilarczykowi prof. UAM, dr hab. Wojciechowi Szafrąnskiemu prof. UAM, dr hab. Andrzejowi Wesołowskiemu, dr Michałowi Krzyżaniakowi, dr Szymonowi Paciorkowskiemu, dr Jakubowi Staszakowi oraz dr Tomaszowi Szczygłe, którzy zawsze dysponowali dla mnie czasem i chęcią wysłuchania mojej osoby. Dziękuję za możliwość dyskusji dotyczącej mojej rozprawy doktorskiej.

Składam podziękowania mojej siostrze Ninie, za cierpliwość podczas pisania rozprawy doktorskiej. Dziękuję także mojej rodzinie za okazane wsparcie.

Dziękuję także znajomym, przyjaciółom oraz wszystkim tym, którzy wspierali moją osobę przy pisaniu rozprawy doktorskiej.

Rozprawę doktorską dedykuję pamięci moich rodziców śp. Ewelinie i Waldemarowi Bojarskim, pamięci mojego śp. pradziadka Jana Celler, powstańca Wielkopolskiego 1918/1919, bratu mojego pradziadka śp. powstańcowi Wielkopolskiemu 1918/1919 Wincentowi Cellerowi oraz wszystkim uczestnikom tego zrywu niepodległościowego.

Poznań, dnia 2 stycznia 2020 r.

Słowo wstępne od autora rozprawy doktorskiej.....	2
Spis treści.....	3
Wykaz skrótów.....	6
Wprowadzenie.....	10
Cele badawcze rozprawy doktorskiej.....	10
Budowa rozprawy doktorskiej.....	11
Stan badań i literatura przedmiotu.....	14
Źródła oraz informacja o zasobie archiwalnym.....	20
Podsumowanie.....	29
I Sytuacja prawno-polityczna w Wielkopolsce w latach 1918-1919.....	37
1.1 Kwestie polityczne.....	37
1.2 Polski Sejm Dzielnicowy i jego postanowienia wobec sądów i administracji na terenie byłego zaboru pruskiego do końca 1918 r.....	39
1.3 Konferencja KNRL z rządem niemieckim (30. 12.-31. 12. 1918 r.).....	45
1.4 Wydział Prawników Polaków.....	47
1.5 Komisariat Naczelnej Rady Ludowej.....	49
1.6 Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej.....	54
1.7 Działalność organizacji wojskowych oraz paramilitarnych na obszarze Wielkopolski do końca 1918 roku.....	61
II Wojskowe organy zwierzchnie.....	71
2.1 Dowództwo Główne Sił Zbrojnych w byłym Zaborze Pruskim.....	71
2.2 Sztab Generalny Wojska Polskiego/Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego.....	81
2.3 Ministerstwo Spraw Wojskowych.....	83

III Charakterystyka źródeł prawa powstańczego.....	85
3.1 Źródła prawa powstańczego.....	85
3.2 Rota przysięgi składana przez żołnierzy Powstania Wielkopolskiego 1918/1919.....	96
IV Sądy doraźne.....	101
4.1 Sądy doraźne uwagi ogólne.....	101
4.2 Sądy doraźne podległe Dowództwu Głównemu Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim.....	105
4.2.1 Ustrój sądów doraźnych.....	105
4.2.2 Prawo sądów doraźnych.....	111
4.2.3 Nadzwyczajny tryb doraźny.....	129
4.3. Sądy doraźne podległe Ministrowi byłej Dzielnicy Pruskiej.....	132
4.3.1 Przejęcie zwierzchności nad sądami doraźnymi przez Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej.....	132
4.3.2 Likwidacja sądów doraźnych i przejęcie spraw przez polski wymiar sprawiedliwości.....	137
4.4. Sądy doraźne w świetle akt prawa łaski Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa w latach 1919-1922.....	142
4.4.1 Prawo łaski uwagi ogólne.....	142
4.4.2 Przykłady stosowania prawa łaski.....	146
4.4.3 Amnestia.....	154
V Sądy wojskowe i Sąd Wojenny w Inowrocławiu.....	160
5.1 Sądy wojskowe podległe Dowództwu Głównemu Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim.....	160
5.1.1 Ustrój sądów wojskowych.....	160

5.1.2 Prawo sądów wojskowych.....	165
5.1.3 Sądy wojskowe a postępowanie dyscyplinarne.....	171
5.1.4 Zakończenie działalności sądów wojskowych.....	173
5.1.5 Pozycja prawna członków Korpusu Sądowego i ich umundurowanie.....	178
5.1.6 Sądy wojskowe a sądownictwo III Powstania Śląskiego.....	188
5.2 Sąd Wojenny w Inowrocławiu.....	192
VI Sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu i sądy polowe.....	195
6.1 Sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu.....	195
6.2 Sądy polowe.....	199
VII Wojskowe organy dyscyplinarne.....	209
7.1 Postępowanie dyscyplinarne wprowadzenie.....	209
7.1.1 Spór pomiędzy gen. Dowborem-Muśnickim a gen. Raszewskim.....	211
7.2 Prawo organów dyscyplinarnych.....	212
7.3 Odpowiedzialność żołnierza przed dowódcą.....	214
7.4 Uprawnienia głównodowodzącego w postępowaniu dyscyplinarnym.....	220
7.5 Sądy Straży Ludowej.....	222
VIII Sprawy powstańcze.....	226
8.1 Sprawa jeńców niemieckich.....	226
8.2 Bunt w Biedrusku.....	236
Zakończenie.....	248
Bibliografia.....	256

Wykaz skrótów

AAN - Archiwum Akt Nowych w Warszawie

AAPoz - Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

AGAD - Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

APK - Archiwum Państwowe w Katowicach

APP - Archiwum Państwowe w Poznaniu

Artykuły Wojenne - Artykuły Wojenne dla Wojska Polskiego z 1919 roku

BK - Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku

BN - Biblioteka Narodowa w Warszawie

B. Racz. - Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu

BUJ - Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego

CBW - Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie

Ces. - Niem. Gen. Gub. - Cesarsko Niemieckie Generalne Gubernatorstwo w Warszawie

CKO - Centralny Komitet Obywatelski

CPH - Czasopismo Prawno - Historyczne

D.F.P. - Dowództwo Frontu Północnego

DFW - Dowództwo Frontu Wielkopolskiego

DG - Dowództwo Główne Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim/ Dowództwo Główne

Wojska Polskiego w byłym zaborze pruskim

D.O.Gen.- Dowództwo Okręgu Generalnego

DOK - Dowództwo Okręgu Korpusu

DOW - Dowództwo Okręgu Wojskowego

DRW - Dziennik Rozkazów Wojskowych

Dyscyplinarne przepisy - Dyscyplinarne przepisy karne dla Armji Polskiej zatwierdzone tymczasowo Rozkazem Sztabu Generalnego L. 48 z dnia 9.12.1918

DzP KP - Dziennik Praw Królestwa Polskiego

Dz. Pr. P. P. - Dziennik Praw Państwa Polskiego

Dz. U. - Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

DzUMbDP - Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej

GSW - Główny Sąd Wojskowy w Poznaniu

GUŻ - Główny Urząd Żywnościowy

IJPL - Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie

IJPNY - Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku

I.O.K. - Inspektorat Obrony Kraju

IPN - Instytut Pamięci Narodowej

KCNP - Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa

KCPRP - Kancelaria Cywilna Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej

KK - Niemiecki Kodeks Karny z 1871 r.

KKW - Niemiecki Kodeks Karny Wojskowy z 1872 r.

KNP - Komitet Narodowy w Paryżu

KNRL - Komisariat Naczelnej Rady Ludowej

KMP - Kronika Miasta Poznania

KMPoz. - Komenda Miasta Poznania

KNSL - Komenda Naczelna Straży Ludowej

KPK - Niemiecki Kodeks Postępowania Karnego z 1877 r.

KS - Korpus Sądowy

MbDP - Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej

Min. Aprop. - Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie

MS - Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie

MSWojsk. - Ministerstwo Spraw Wojskowych

NDWP - Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego

NRL - Naczelna Rada Ludowa

OdeB - Ordre de Bataille

Ordynacja wojskowa - Kodeks Wojskowego Postępowania Karnego z 1 grudnia 1898 r.

OSW - Okręgowy Sąd Wojskowy

OW - Okręg Wojskowy

Pap. W. Seydy - Papiery Władysława Seydy

PHW - Przegląd Historyczno – Wojskowy

PKO - Poznański Komitet Obywatelski

POW - Polska Organizacja Wojskowa

POW ZP - Polska Organizacja Wojskowa Zaboru Pruskiego

PPRM - Protokoły posiedzeń Rady Ministrów

PRM - Posiedzenia Rady Ministrów

Rozporządzenie doraźne - Rozporządzenie KNRL dotyczące sądownictwa doraźnego z dnia 13 stycznia 1919 r.

Rozporządzenie polowe - Rozporządzenie KNRL o sądach polowych z dnia 11 czerwca 1919 r.

Rozporządzenie wojskowe - Rozporządzenie KNRL dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu z dnia 20 stycznia 1919 r.

Rozporządzenie wojskowo - polowe - Rozporządzenie KNRL z 25 kwietnia 1919 r. dotyczącego sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu.

RP - Rzeczypospolita Polska

RRiŻ - Rada Robotników i Żołnierzy

SA - Sąd Apelacyjny

SDPHW- Studia z dziejów Polskiej Historiografii Wojskowej

SG - Sztab Generalny Wojska Polskiego

SGMP - Starostwo Grodzkie Miasta Poznania

SL - Straż Ludowa

SSiB - Służba Straży i Bezpieczeństwa

TRS - Tymczasowa Rada Stanu

TU - Tygodnik Urzędowy

Uchwała Sejmu Ustawodawczego - Uchwała Sejmu Ustawodawczego z 20 lutego 1919 r., o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa

Ustawa KNRL - Ustawa KNRL z 2 czerwca 1919 r. o stanie wyjątkowym

Ustawa sierpniowa - Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu w byłej dzielnicy pruskiej.

WBH - Wojskowe Biuro Historyczne

WMWN - Wielkopolskie Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu

WPP - Wojskowy Przegląd Prawniczy

Wprowadzenie

Cele badawcze rozprawy doktorskiej

W rozprawie doktorskiej zostanie poddana analiza historyczno-prawna źródeł. Ze względu na powtarzający się postulat opisany przez naukowców, analizie prawnoporównawczej zostanie poddane porównanie ustroju występującego w sądownictwie wojskowym Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 z ustrojem sądownictwa w III Powstaniu Śląskim¹. W niektórych przypadkach występować będzie porównanie do sądownictwa w Powstaniu Kościuszkowskim, Powstaniu Listopadowym oraz Powstaniu Styczniowym.

W rozprawie doktorskiej zostaną wykorzystane metoda historyczno-prawna oraz metoda prawnoporównawcza.

W momencie wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 jednym z priorytetów było zapewnienie bezpieczeństwa ludności cywilnej oraz zachowanie karności w tworzących się oddziałach powstańczych. Szczególna rola miała przyspaść sądom karnym i wojskowym organom dyscyplinarnym.

Podział sądów i wojskowych organów dyscyplinarnych wyglądał następująco:

Numer	Nazwy sądów	Nazwy wojskowych organów dyscyplinarnych
1	Sądy doraźne	Głównodowodzący
2	Sądy wojskowe	Dowódcy jednostek wojskowych lub jednostek frontowych
3	Sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu	Dowódcy urzędów wojskowych
4	Sądy polowe	Sądy Straży Ludowej (organ kolegialny)

Należy postawić tezę, że w okresie przełomów, gdy kształtują się nowe systemy prawne i zachodzi konieczność utrzymania ładu społecznego, sięga się po różne środki,

¹A. Wesołowski, *Sądownictwo Armii Wielkopolskiej styczeń-wrzesień 1919* [w:] *Prace Instytutu Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Inżynierskiej z. 5*, pod red. Z. Lepianki i B. Polaka, Koszalin 1985, s. 82, R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002*, Poznań 2005, s.59, P. Jóźwiak, *Prawne aspekty organizacji sądownictwa w Wojsku Wielkopolskim*, [w:] *Zeszyty Historyczne Grot* nr 30/2009, Leszno 2009, s.51.

odbiegające od zasad prawa akceptowanych na danym stadium rozwoju społecznego². Tak się stało także w Wielkopolsce, gdzie było duże przywiązanie do działań zgodnych z prawem.

Głównym celem rozprawy jest omówienie prawnych założeń działalności utworzonego sądownictwa oraz wojskowych organów dyscyplinarnych od momentu wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 do momentu przejęcia wymiaru sprawiedliwości przez Rzeczpospolitą Polską, które miało miejsce w dniu 1 stycznia 1920 roku. W szczególności zostanie określona:

- 1) Działalność prawotwórcza i charakterystyka aktów prawnych wydanych przez upoważnione do tego organy administracji cywilnej i wojskowej.
- 2) Okres czasowy działalności sądów doraźnych oraz sądów wojskowych.
- 3) Ustrój i prawo sądów doraźnych, wojskowych, wojskowych dla formacji wielkopolskich w polu, polowych oraz organów dyscyplinarnych w Wojsku Wielkopolskim w 1919 r.

Dalsze pytania badawcze są następujące:

- a) Czy na obszarze zajęтым przez Wojska Wielkopolskie istniał „powstańczy system prawny”?
- b) Czy sądy na obszarze zajęтым przez Wojska Wielkopolskie podlegały władzy cywilnej czy władzy wojskowej?
- c) Jakie były podstawy prawne utworzenia oraz zakończenia działalności tych sądów?
- d) Czy postępowanie dyscyplinarne stanowiło alternatywę dla sądów wojskowych?
- e) W jakiej mierze KNRL i DG wzorowały się na rozwiązaniach prawa pruskiego/niemieckiego lub prawa polskiego, a w jakiej mierze próbowały stworzyć własne rozwiązania prawne?

Budowa rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska składa się z wykazu skrótów, wprowadzenia, ośmiu rozdziałów oraz zakończenia.

We wprowadzeniu zawarte zostały informacje dotyczące: celów badawczych rozprawy doktorskiej, budowy rozprawy doktorskiej, stanu badań i literatury przedmiotu

²W takim przypadku zasada *nulla poena sine lege* (nie ma kary bez ustawy) może okazać się fikcją prawną, ze względu na zmianę okoliczności. W. Makowski, *Podstawy filozofii prawa karnego T. 1*, Warszawa 1917, s. 380.

odnoszących się do tematyki sądownictwa Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 oraz prawnych uregulowań postępowania dyscyplinarnego w Wojsku Wielkopolskim. Następnie omówione zostaną zachowany stan archiwalny, z którego autor korzystał podczas pisania rozprawy doktorskiej. Całość zakończy podsumowanie, którego celem jest wytłumaczenie pewnych zawiłości, które to mają ułatwić czytelnikowi zrozumienie tekstu.

Pierwszy rozdział dotyczy sytuacji polityczno-prawnej na terenie Wielkopolski w latach 1918-1919. W tym rozdziale zostaną poruszone polityczne położenie Wielkopolski przed wybuchem Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Oprócz tematów polityczno-prawnych takich jak: Polski Sejm Dzielnicowy, Wydział Prawników Polaków czy Konferencja z Niemcami w Poznaniu w dniach 30.12-31.12.1918 r. omówiony zostanie ustrój KNRL oraz powstanie MbDP. Całość kończy historia działalności organizacji wojskowych i paramilitarnych na terenie Wielkopolski do momentu wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919.

Drugi rozdział dotyczy wojskowych organów zwierzchnich. Poruszony w tym rozdziale zostanie ustrój DG, SG / NDWP, MSWojsk. Omówione zostanie powstanie tych organów, ich rozwój oraz w przypadku DG jego likwidacja.

Trzeci rozdział dotyczy źródeł prawa powstańczego oraz analizy prawnej rot przysięgi składanej przez Wojsko Wielkopolskie. System źródeł prawa powstańczego był dość skomplikowany. Niestety, ale badania dotyczące tej kwestii nie zostały uporządkowane. Rota przysięgi Wojsk Wielkopolskich stanowiła pewnego rodzaju novum, gdyż to właśnie z tego dokumentu wynikało, że to KNRL był najwyższą władzą zwierzchnią na terenie zajęтым przez Wojsko Wielkopolskie, i to właśnie KNRL podlegało DG.

Czwarty rozdział składa się z czterech części: pierwsza z nich dotyczy uwag ogólnych odnoszących się do sądów doraźnych. Druga część dotyczy sądów doraźnych organizacyjnie podległych DG. W tej części poruszone zostaną kwestie: powstania tych sądów, ustroju i prawa stosowanego przez te sądy oraz omówienie nadzwyczajnego trybu doraźnego. Trzecia część dotyczy sądów doraźnych organizacyjnie podległych Ministrowi byłej Dzielnicy Pruskiej. W tej części poruszone zostaną kwestie: przejęcia od DG zwierzchności nad tymi sądami oraz likwidacja tych sądów. Ostatnia część dotyczy prawa łaski stosowanego przez Naczelnika Państwa oraz przepisów *ustawy z 14 maja 1920 r. o amnestji w byłej dzielnicy pruskiej*³.

³Dz. U. 1920 nr 42 poz. 252.

Piąty rozdział dotyczy działalności sądownictwa wojskowego. Składa się on z dwóch części. Pierwsza część dotyczy działalności sądów wojskowych podległych DG. Poruszone w tej części będzie ustroj i prawo tych sądów, postępowanie przed sądami wojskowymi a postępowanie dyscyplinarne, zakończenie działalności tych sądów, pozycja prawna członków KS oraz analiza porównawcza pomiędzy sądami wojskowymi a sądami III Powstania Śląskiego. Druga część odnosi się do tematyki sądów wojennych w Inowrocławiu. Sądy wojskowe zostały powołane w drugiej połowie stycznia 1919 r. Pomimo tego na początku stycznia 1919 r. powołano sąd wojenny w Inowrocławiu, który istniał do momentu powołania sądownictwa wojskowego. Sąd wojenny w Inowrocławiu zostanie omówiony pod kątem ustrojowym.

Szósty rozdział dotyczy działalności sądownictwa polowego. Sądy polowe i sądy wojskowe dla formacji Wielkopolskich w polu były sądami powołanymi *ad hoc* do każdej sprawy za pomocą rozkazu. W tej części poruszono zostaną kwestie prawa i ustroju sądów wojskowych wielkopolskich dla formacji wielkopolskich w polu oraz sądów polowych.

Siódmy rozdział dotyczy wojskowych sądów dyscyplinarnych. W tym rozdziale poruszone zostaną kwestie prawno-ustrojowe jednoosobowych wojskowych organów dyscyplinarnych (Głównodowodzący, dowódcy poszczególnych jednostek, dowódcy urzędów wojskowych) oraz kolegiального wojskowego organu dyscyplinarnego (Sądy SL).

Ósmy rozdział omówione zostaną dwie sprawy wojskowe. Pierwsza z nich miała miejsce w styczniu 1919 r. i dotyczyła oskarżenia powstańców o zabicie Niemców (sprawa lotników niemieckich), natomiast druga dotyczyła buntu w Biedrusku (lipiec 1919 r.). W czasie kwerendy archiwalnej w tych dwóch sprawach zachowała się niekompletna dokumentacja aktowa. Omówienie tych spraw pozwoli zrozumieć jak wyglądał system audytoriatu w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919.

Całość pracy kończy zakończenie.

Bibliografia została podzielona na następujące części:

- 1) Źródła archiwalne
- 2) Akty normatywne, komentarze prawnicze, zbiory aktów prawnych i skorowidze
- 3) Publikatory aktów prawnych i zbiory orzeczeń
- 4) Wspomnienia, źródła i opracowania wydane do 1940 roku
- 5) Opracowania naukowe
- 6) Prasa
- 7) Hasła
- 8) Inne

Stan badań i literatura przedmiotu

Tematyka działalności sądów (doraźnych, wojskowych, wojskowych dla formacji wielkopolskich w polu oraz polowych) i postępowania dyscyplinarnego w Wojskach Armii Wielkopolskiej nie została opracowana do dnia dzisiejszego.

Jak zaznaczył L. Kania w recenzji książki R. Ostafińskiego - Bodlera z 2002 r. *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002*.

Historia sądownictwa wojskowego zawiera z reguły mroczne karty czynu zbrojnego każdego państwa i jego sił zbrojnych. Niewielu czytelników przygotowanych jest na przyjęcie takiej prawdy. Może, dlatego nie doczekaliśmy się dotąd opisanie dziejów naszego sądownictwa w wojnach polsko-ukraińskiej 1918-1919 i polsko-sowieckiej 1919-1921. Poza dwoma przyczynkami nie ma do tej pory kompleksowego ujęcia historii audytoriatu w Powstaniu Wielkopolskim, zaś wojna obronna 1939 jest znana jest tylko z jednego skądinąd bardzo wartościowego artykułu J. Nazarewicza⁴.

Należy podkreślić, że autor recenzji ograniczył się do oceny działalności sądów wojskowych, nie analizując sądów doraźnych, polowych czy postępowania dyscyplinarnego.

Z kolei inny badacz historii polskiego prawa wojskowego T. Szczygieł uważa, że: *Zainteresowanie prawem karnym wojskowym w literaturze nie jest największe, zwłaszcza, jeżeli chodzi o regulacje prawne już nieistniejące. Paradoksalnie jednak wiemy więcej o funkcjonowaniu wojskowego wymiaru sprawiedliwości I Rzeczypospolitej czy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej niż o okresie międzywojennym, w którym kształtowały się fundamenty nowoczesnego rodzimego systemu prawnego⁵.*

Jaki jest, zatem stan badań działalności wyżej wymienionych sądów oraz postępowania dyscyplinarnego?

Pierwszy artykuł dotyczący działalności sądów doraźnych był autorstwa S. Grabowskiego *Narodziny Sądownictwa Wielkopolskiego* ukazał się na łamach czasopisma *Głos Sądownictwa* (numer 4/1936 s. 257-262). Autor opisuje działalność Wydziału Prawników Polaków oraz ustrój sądów doraźnych⁶.

⁴L. Kania, *Recenzja Robert Ostafiński - Bodler, Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, ss. 507. [w:] *Prace Instytutu Prawa i Administracji PSWZ w Sulechowie t.1*, Sulechów 2005, s. 219.

⁵T. Szczygieł, *Wojskowe postępowanie karne w II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Katowice 2017, s. 11.

⁶S. Grabowski, *Narodziny Sądownictwa Wielkopolskiego* [w:] *Głos Sądownictwa* nr 4/1936, Warszawa 1936, s. 257-262.

Kolejny artykuł, który powstał na ten temat jest autorstwa S. Przyjemskiego z 1968 r. *Organizacja wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Wielkopolskim*, została opublikowana w numerze 4 WPP (s. 504-509). Praca ta opisuje chronologię oraz ustrój sądów doraźnych, wojskowych oraz polowych⁷.

W jednym z artykułów A. Śmiałek opisuje rozwój sądownictwa doraźnego w II RP. Autorka ani słowem nie wspomniała, że na terenie Wielkopolski w 1919 r. istniało sądownictwo doraźne. Ponadto przedstawia tabelę odnoszącą się do liczby zasądzonych wyroków przez sądy doraźne w latach 1919-1929, w której to wielkopolskie sądy doraźne z 1919 r. najprawdopodobniej nie zostały uwzględnione. W związku z tym należy domniemywać, że autorka nie ujęła w wynikach swoich badań informacji odnoszących się do spraw rozpatrywanych przez wielkopolskie sądy doraźne w 1919 r. Jeżeli nawet te sądy w opinii autorki nieuznawane były, jako sądy doraźne, w artykule powinna się przynajmniej znaleźć się wzmianka o istnieniu tych sądów, czego nie uczyniono⁸.

Kolejnym badaczem, który podjął się badania wyżej wymienionej tematyki był A. Wesołowski. Praca, *Sądownictwo Armii Wielkopolskiej styczeń-wrzesień 1919* została opublikowana w Pracach Instytutu Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie (obecnie Politechnika Koszalińska) w 1985 r. Rozwinięto tam również kwestię ustroju organizacji oraz periodyzacji ww. sądów, rozszerzając ją o nowe wątki (np. sąd doraźny w Poznaniu w grudniu 1918 r. czy sąd w Inowrocławiu z 11 stycznia 1919 r.)⁹.

P. Marszałek w swojej pracy skupiał się tylko na sądach doraźnych i polowych w Wielkopolsce. W serii naukowej Acta Universitatis Wratislaviensis ukazał się w 1989 r. jego artykuł pod tytułem *Sądy doraźne na ziemiach polskich po I Wojnie Światowej (listopad 1918-luty 1919)*. Autor nie poświęca jednak zbyt dużej uwagi sądom doraźnym, jedynie wspomina o ich istnieniu (s. 138-140)¹⁰.

Kolejne badania przeprowadzone były przez dwóch naukowców, a rezultaty ich pracy zostały przedstawione w dwóch rozprawach doktorskich. Pierwszym badaczem był R. Ostafiński-Bodler, który w 1999 r. Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu obronił pracę zatytułowaną *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-1999*, napisaną pod

⁷S. Przyjemski, *Organizacja wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] WPP nr 4/1968, Warszawa 1968, s. 504-509.

⁸A. Śmiałek, *Sądy doraźne w II RP* [w:] CPH, t. 36, z. 1, Poznań 1984, s. 69-104.

⁹A. Wesołowski, *Sądownictwo Armii Wielkopolskiej styczeń-wrzesień 1919* [w:] Prace Instytutu Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Inżynierskiej z. 5, pod red. Z. Lepianki i B. Polaka, Koszalin 1985, s. 68-94.

¹⁰P. Marszałek, *Sądy doraźne na ziemiach polskich po I Wojnie Światowej (listopad 1918- luty 1919)* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 908, Wrocław 1989, s. 138-140.

kierunkiem prof. zw. dr hab. Wiesława Daszkiewicza. Tematyka sądów w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 została zawarta na dziewięciu stronach (s. 34-43) i w głównej mierze opierała się na podobnych, co prace wcześniejsze, założeniach¹¹.

Inaczej z kolei do sprawy podszedł L. Kania. W 2000 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego obronił on rozprawę doktorską zatytułowaną *Kodyfikacja wojskowego prawa karnego materialnego w II Rzeczypospolitej*, napisaną pod kierownictwem prof. zw. dr hab. Tadeusza Maciejewskiego. Autor nie poświęca zbyt wiele uwagi tematowi sądów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 (s. 64-66 oraz 70-71), jednakże podejmuje próbę oceny stosowania w sądach niemieckiego wojskowego prawa karnego z 1872 r.¹². Jest to pierwszy autor, który stara się nakreślić zakres stosowania ww. kodeksu w sądach wojskowych w trakcie zrywu powstańczego.

Kolejną próbą analizy działalności sądów jest wspomniana wcześniej praca R. Ostafińskiego-Bodlera *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002* z 2005 r. Praca jest rozszerzeniem badań z rozprawy doktorskiej z 1999 r. (s. 55-70) i nie wnosi nic nowego do tematyki¹³.

W 2009 r. ukazał się artykuł autorstwa P.K. Marszałka *Stany szczególne i sądy specjalne w Wielkopolsce w pierwszych latach po I wojnie światowej*. Autor nie poświęca całego artykułu (a tylko jego część) kwestii sądów doraźnych i polowych. Zajmują się ustrojem ww. sądów, jednak opiera się tylko na przepisach ustawodawcy powstańczego, nie analizując prawa niemieckiego¹⁴.

Kolejnym badaczem zajmującym się działalnością sądów powstania jest P. Józwiak. Jest on autorem dwóch artykułów naukowych na ten temat. Pierwszy został opublikowany w Zeszytach Historycznych Grot, w numerze 30/2009. Zatytułowany jest, *Prawne aspekty organizacji sądownictwa w Wojsku Wielkopolskim* (s.50-61) i nie wnosi nic nowego w kwestiach działalności sądów. P. Józwiak, w przeciwieństwie do L. Kanii, nie analizuje wpływu chociażby niemieckiego KKW, o ordynacji wojskowej nie wspominając¹⁵. Drugi artykuł został opublikowany w czasopiśmie Palestra z okazji 90 rocznicy wybuchu Powstania

¹¹R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-1999*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Wiesława Daszkiewicza, Poznań 1999, s. 36-43.

¹²L. Kania, *Kodyfikacja wojskowego prawa karnego materialnego w II Rzeczypospolitej*” praca doktorska napisana pod kierownictwem prof. zw. dr hab. Tadeusza Maciejewskiego, Gdańsk 2000, s. 64-66, 70-71.

¹³R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002*, Poznań 2005, s. 55-70.

¹⁴P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne w Wielkopolsce w pierwszych latach po I wojnie światowej* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3180, Wrocław 2009, s. 105-126.

¹⁵P. Józwiak, *Prawne aspekty organizacji sądownictwa w Wojsku Wielkopolskim* [w:] Zeszyty Historyczne Grot nr 30/2009, Leszno 2009, s. 50-61.

Wielkopolskiego 1918/1919. Zatytułowany jest *Adwokaci w Powstaniu Wielkopolskim* (s. 156-171) i, jak sam tytuł wskazuje, autor skupia się w nim na życiorysach adwokatów biorących udział w tym zrywie niepodległościowym, w niewielkim stopniu poświęcając uwagę sądownictwu¹⁶.

Kolejnym omówieniem ustroju sądów oraz wpływu KKW jest wydana w 2010 r. praca L. Kania *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach (1795-1945)* (s. 161-165). Autor ponownie zwraca uwagę na brak pracy naukowej na temat wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919.

*Dzieje wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Wielkopolskim oczekują nadal na swego badacza, gdyż do tej pory ukazał się na ten temat tylko dwa szkice prawno-historyczne*¹⁷.

Wspomniany wyżej badacz ponownie zajął się tematem sądów wojskowych Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w pracy wydanej w 2015 r., zatytułowanej *Służba sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795-1945. Organizacja-Prawo-Ludzie*. W tej pracy powieliła swoje wcześniejsze wnioski na ten temat (s. 218-224)¹⁸.

Na tych pozycjach, w opinii autora, kończą się rozważania dotyczące ustroju sądów doraźnych, wojskowych i polowych w Wielkopolsce w 1919 r. W tym zestawieniu nie były brane pod uwagę prace, w których temat któregośkolwiek z ww. sądów potraktowany został, jako ciekawostka¹⁹.

Ostatnią i jedyną, w której poruszone zostały kwestie związane z postępowaniem dyscyplinarnym jest praca A. Smolińskiego *Morale i dyscyplina Wojsk Wielkopolskich w latach 1918-1919. Przyczynek do dziejów Powstania Wielkopolskiego* (ss.146). Praca ta jednak niebezpośrednio nawiązuje do procedury postępowania dyscyplinarnego, gdyż nie taki jest jej cel. Jest nim, jak podkreśla autor, ocena morale i dyscypliny w wojskach Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, a nie analiza kwestii prawnych postępowania dyscyplinarnego tego zrywu²⁰. Gdyby autor chciał podjąć próbę analizy pod kątem prawnym, musiałby

¹⁶P. Józwiak, *Adwokaci w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] *Palestra* nr 1-2/2009, Warszawa 2009, s. 156-171.

¹⁷L. Kania, *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach 1795-1945*, Siedlce 2010, s. 162.

¹⁸L. Kania, *Służba sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795-1945. Organizacja-Prawo-Ludzie* [w:] Siedlce 2010, s. 218-224.

¹⁹T. Szczygieł, *3.7.2.6 Powstanie Wielkopolskie i III Powstanie Śląskie* [w:] *System prawa karnego procesowego zagadnienia ogólne T.1 cz.1* pod red. P. Hofmańskiego, Warszawa 2013, s. 326.

²⁰A. Smoliński, *Morale i dyscyplina Wojsk Wielkopolskich w latach 1918-1919. Przyczynek do dziejów Powstania Wielkopolskiego*, Toruń 2009, ss. 146

odnieć się do dokumentu: *Dyscyplinarne przepisy*²¹, czego nie uczynił. Pomimo to nie należy uważać tej pracy za nieistotną. Wręcz przeciwnie. Opisuje ona jak już wspomniano morale i dyscyplinę tychże wojsk, co jest przydatne do dalszych rozważań naukowych.

Podsumowując: stan badań na temat, który będzie poruszony w pracy, jest niewielki. Prace w sposób wyrywkowy zajmowały się tematyką sądów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Z kolei w artykułach opisujących sądy fragmenty poświęcone sądom podczas wielkopolskiego zrywu raczej nie przekraczały kilkunastu stron. Żaden autor nie przeprowadził analizy wpływu *ordynacji wojskowej* na działalność sądów wojskowych.

Kwestia analizy postępowania dyscyplinarnego w Armii Wielkopolskiej nie jest w ogóle omówiona, a jest to o tyle istotne, że widoczny jest tutaj wpływ prawa stosowanego przez Wojska Polskiego.

Należy podkreślić, że pierwsze próby badań dotyczących różnych aspektów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 rozpoczęły się już w kilka lat po zakończeniu tego zrywu. Kwestia badań odnoszących się do tematyki sądownictwa była przedmiotem zainteresowania ówczesnych badaczy²². Natomiast o ile przyjęto założenia, co do badań odnoszących się do wyżej wymienionych tematów, o tyle brak jest jakichkolwiek materiałów dotyczących badań na tematy sądownictwa.

Niektórzy badacze zajmujący się sądami na terenie Wielkopolski pomijają fakt obecności na ziemiach Wielkopolski sądów doraźnych w 1919 r.²³. Oprócz tego w bibliografiach dotyczących Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 brak jest odniesień do działalności sądów w tym zrywie niepodległościowym, co mogłoby świadczyć o braku podjęcia się analizy tego tematu²⁴. Historycy lub prawnicy opisujący Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 rzadko odnoszą się do kwestii dotyczących działalności sądów lub korpusu sądowego²⁵. Ponadto badacze dziejów tego zrywu niepodległościowego w swoich postulatach lub historiografii powstania nie wspominają o działalności sądów powstańczych, nie umieszczając tej problematyki, jako problemu badawczego do opracowania w

²¹BN I.363.532.

²²APP, Związek Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu 56, Materiały dla przedstawicieli prasy zebranych na konferencji informacyjnej dla badań historii powstania wielkopolskiego 1918/19 w dniu 17 marca 1926, k. 2.

²³M. Podkowski, *Język urzędowy w sądownictwie na obszarze Wielkopolski w 1919 r.* [w:] W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości. Materiały III konferencji historyków państwa i prawa Karłów 7-9 września 1999, Wrocław 2000, s. 96-103.

²⁴S. Kubiak, *Materiały bibliograficzne do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 na podstawie zawartości prasy Poznania z lat 1919-1939* [w:] Zeszyty Naukowe UAM 1965, s. 165-222, Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 Bibliografia za lata 1988-2008, Poznań 2008, ss. 219.

²⁵Przykładowo M. Rezler opisuje tylko umundurowanie korpusu sądowego. M. Rezler, *Powstanie Wielkopolskie*, Poznań 2008, s. 305-306. Natomiast M. Czyżak wspomina tylko o tym, że powstańcze przepisy prawa karnego były oparte na niemieckim wojskowym prawie karnym. M. Czyżak, *Odrębność polskiego prawa karnego wojskowego wobec prawa karnego powszechnego*, Warszawa 2010, s. 42.

przyszłości²⁶.

Z okazji 100 rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 ukazała się praca zbiorowa nazywana Encyklopedią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Niestety w tej pracy brak jest informacji dotyczących działalności sądownictwa czy KS²⁷. W tej pracy pojawiły się informacje dotyczące dziennika rozkazów DG oraz TU NRL²⁸.

Z kolei w części Encyklopedii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 zatytułowanej *Kalendarium Powstania Wielkopolskiego, Armii Wielkopolskiej i Dowództwa Frontu Wielkopolskiego 1918-1920* (s. 485-490) na stronie 486 znajduje się informacja, z której wynika, że „20 stycznia [1919] - utworzono organy sądownicze DG”²⁹.

²⁶Z. Grot, *Literatura o powstaniu wielkopolskim*, Poznań 1935, ss. 16, Z. Grot, *Powstanie Wielkopolskie (w 30. rocznicę wybuchu)* [w:] Przegląd Zachodni nr 12/1948, Poznań 1948, s. 611-615, A. Kłafkowski, *Powstanie Wielkopolskie czeka na swe opracowanie* [w:] Przegląd Zachodni nr 6/1958, Poznań 1958, s. 265-269, J. Marczewski, *Z kroniki naukowej. Sesja naukowa poświęcona problematyce Powstania Wielkopolskiego* [w:] Przegląd Zachodni nr 6/1958, Poznań 1958, s. 496-499, A. Gąsiorowski, *Sesja naukowa poświęcona problematyce Powstania Wielkopolskiego* [w:] KMP nr 4/1958, Poznań 1958, s. 70-75, Z. Grot, *Wielkopolski czyn powstańczy* [w:] Novum Warszawa - Grudzień 1971 numer 12 specjalny, Warszawa 1971, s. 9-21, Z. Grot, *Postulaty dalszych badań dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Powstanie Wielkopolskie. Źródła - stan badań - postulaty badawcze. Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego - Kościan, 2.II.1972 r., pod red. Z. Grota, Kościan 1973, s. 5-8, A. Czubiński, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 w świetle najnowszych badań* [w:] KMP nr 4/1983, Poznań 1983, s. 21-24, M. Rezler, *Aktualne postulaty badawcze* [w:] Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego. Materiały z V ogólnopolskiego seminarium historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Kościan 3 kwietnia 1984 r. pod red. B. Polaka, Koszalin 1984, s. 87-91, B. Miśkiewicz, *Studia nad dziejami Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w latach 1977-1987* [w:] Przegląd Zachodni nr 5/6 1988, Poznań 1988, s. 219-233, A. Czubiński, *Stan badań nad Powstaniem Wielkopolskim* [w:] Kronika Wielkopolska nr 2/1988, Poznań 1988, s. 54-60, M. Rezler, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Postulaty badawcze po 17 latach* [w:] Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Źródła - stan badań - postulaty badawcze. X Ogólnopolskie Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego, Koszalin 1997, s. 39-49, A. Czubiński, *Stan badań nad historią Powstania Wielkopolskiego* [w:] Dzieje Najnowsze nr 4/1998, Pułtusk 1998, s. 107-124, A. Czubiński, *Historiografia Powstania Wielkopolskiego (1918-1919)* [w:] Powstanie Wielkopolskie. Katalog źródeł i materiałów pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 2003, s. 15-33, B. Miśkiewicz, *Historiografia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 Wybrane aspekty z perspektywy 90 lat. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej 90 rocznica Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 Poznań 17 grudnia 2008 pod red. J. Karwata, Poznań 2008, s. 7-15, B. Polak, *Powstanie wielkopolskie i wojna polsko-niemiecka 1918-1919. Źródła, stan badań, postulaty badawcze* [w:] Z dziejów walk o niepodległość t.3 pod red. M. Gałęziowski, S. Kalbarczyk, J. Kirszak, D. Koreś, Warszawa 2015, s. 108-120, Z. Kościński, *Nowe wydawnictwa o Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016, s. 75-84, J. Tym, *Drogi do powstania wielkopolskiego. Spojrzenie z perspektywy stulecia* [w:] PHW nr 1-2/2018, Warszawa 2018, s. 130-135. Jedynie J. Karwat i A. Smoliński opisują, że jednym z zagadnień, które wymagają opracowania są sprawy dyscypliny wojsk powstańczych. Jednakże zagadnienia odnoszące się do działalności sądów w trakcie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w tych opracowaniach nie zostały uwzględnione. J. Karwat, *Metodyka badań nad historią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919* [w:] Metodologia i metodyka badań historyczno - wojskowych (studia i szkice) pod red. K. Kościelniak, Z. Pilarczyk, Poznań 2012, s. 145- 150, A. Smoliński, *Stan badań i kondycja polskiej historiografii wojskowej dotyczącej dziejów polskich formacji wojskowych oraz Wojska Polskiego z lat 1914-1939* [w:] Klio nr 2/2019, Toruń 2019, s. 85.

²⁷Brak jest haseł typu „sąd doraźny”, „sąd polowy”, „sąd wojskowy”, „sąd polowy dla formacji wielkopolskich w polu” czy „sąd Straży Ludowej”. *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego* pod. red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018, ss. 512.

²⁸*Rozkazy dzienne Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych w b. zaborze pruskim* [w:] Ibidem, s. 213-214, *Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej* [w:] Ibidem, s. 382-383.

²⁹*Kalendarium Powstania Wielkopolskiego, Armii Wielkopolskiej i Dowództwa Frontu Wielkopolskiego 1918-1920* [w:] Ibidem, s. 486.

Co oznacza zwrot „organy sądownicze DG” trudno powiedzieć. Sądy doraźne zostały powołane *rozporządzeniem doraźnym* sądy wojskowe zostały powołane *rozporządzeniem wojskowym*, sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu zostały powołane *rozporządzeniem wojskowo-polowym*, a sądy polowe zostały powołane *rozporządzeniem polowym*³⁰.

Warto podkreślić, że autor nie znalazł żadnych informacji dotyczących działalności sądownictwa w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w pracach niemieckich historyków³¹.

Znane są przypadki, błędnego nazewnictwa podawanego przez niektórych autorów. Przykładowo A. Czubiński pisze, że rozporządzeniem KNRL z dnia 20 stycznia 1919 r. powołano „specjalne sądy wojskowe”³². W treści *rozporządzenia wojskowego* nie ma wzmianki, o tym, że sądy wojskowe były specjalnymi sądami wojskowymi³³.

Niestety autorowi trudno jest wskazać przyczynę, dla której do dziś nie powstała praca, opisująca ustrój sądów doraźnych, wojskowych, wojskowych dla formacji wielkopolskich w polu, polowych oraz wojskowych organów dyscyplinarnych w Wojsku Wielkopolskim w 1919 roku.

Źródła oraz informacja o zasobie archiwalnym

Niestety w wyniku działań wojennych w latach 1939-1945 utracono wiele cennych dokumentów. Trudno dziś stwierdzić, jak duże mogły być to straty³⁴. W pracy przedstawione zostaną poglądy dwóch niezwykle istotnych dla tych dziejów autorów. Pierwszym z nich był

³⁰*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7, *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12, *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z 29 kwietnia 1919 r., s. 33-34, *Rozporządzenie o sądach polowych* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103-104.

³¹J. Lamla, *Der Ausstand in Polen*, Berlin 1919, ss. 59, S. Karl, *Der Todeskampf der Ostmark 1918/19. Die Geschichte eines Grenzschutzbataillons*, Berlin 1919, ss. 148, R. Coester, *Die Loslösung Posens*, Berlin 1921, ss. 68, A. Loessner, *Der Abfall Posens 1918/19 im polnischen Schrifttum*, Danzig 1933, ss. 45, H. J. Schmitz, *Die Posener Grenzschutzkämpfe 1918/19*, Schneidemühl 1938, ss. 57, O. G. Foerster, *Meine Posener Land: aus dem Kampf um die Ostmark 1918/19*, Bochum im Westfalen 1940, ss. 67, D. Vogt, *Der Grosspolnische Aufstand 1918/1919 : Bericht, Erinnerungen, Dokumente / von Dietrich Vogt ; mit einer Einführung von Gotthold Rhode*, Marburg-Lahn 1980, ss. 138.

³²A. Czubiński, *Między Niemcami a Rosją. Społeczeństwo polskie w walce o przetrwanie i zachowanie niezależności państwowej w XIX i XX w. Rozprawy i studia*, Poznań 1998, s. 161.

³³*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

³⁴W opinii K. Wróbel-Lipowej straty archiwów poznańskich w trakcie II Wojny Światowej należy uznać za znaczące. Archiwa poznańskie pod kątem zniszczeń w opinii autorki należy stawiać na drugim miejscu po archiwach warszawskich. K. Wróbel-Lipowa, *Zniszczenia i straty polskich archiwów państwowych podczas II Wojny Światowej i okupacji niemieckiej w Polsce* [w:] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia* t. 46/47 (1991/1992), Lublin 1992, s. 497.

pracownik Archiwum Referatu DOK VII w Poznaniu T. Grygier. Drugim był K. Kaczmarczyk pracownik przedwojennego APP, który przekazał materiały dotyczące Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 i Powstań Śląskich do Archiwum Referatu DOK VII.

Po zakończeniu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 część materiałów dotyczących mieściła się w Archiwum Referatu DOK VII w Poznaniu. Już w II RP zwracano uwagę na luki w zbiorach dotyczących tego czynu zbrojnego³⁵. Pomimo tych braków starano się prowadzić badania naukowe³⁶.

Jedną z osób, które uczestniczyły w archiwizowaniu dokumentów był T. Grygier. Jak podkreślał, jego staż pracy przy Referacie był krótki, trwał niecałe dwa lata (od listopada 1937 r. do 14 września 1939 r.) Wynikało to z dwóch przyczyn. Po pierwsze z powodu braku dokumentów, (nie zachowały się). Po drugie ze zmian organizacyjnych w Wojsku Polskim. Jak zaznaczył Grygier, DOK VII nie przejawiał zainteresowania działalnością swojego poprzednika, czyli D.O.Gen. w Poznaniu. Problemy z inwentarzem miało także Archiwum Wojskowe w Warszawie, w którym to przechowywane były dokumenty z okresu walki o niepodległość w latach 1918-1921³⁷.

W wyniku braku skoordynowanej akcji przeniesienia Archiwum Referatu DOK VII, część materiałów została ewakuowana do Rawy Ruskiej, część do Poznania. Istniały także plany ewakuacji części Archiwum do Rumunii. Niestety brak jest jakichkolwiek dowodów, że tam dotarły. Grygier wyklucza też możliwość przejścia materiałów przez wojska III Rzeszy, gdyż - jak podkreśla - materiały te, gdyby zostały znalezione przez „wojskową niemiecką służbę archiwalną”, musiałyby trafić do Archiwum Wojskowego na Oliwie.

Po zakończeniu II WŚ Grygier próbował odnaleźć część Archiwum DOK VII w Poznaniu. Niestety pomimo podjęte w latach 40. i 50. XX wieku poszukiwania nie odniosły rezultatu. Ten badacz w tytule swojej pracy, archiwum spotkała wręcz „zagłada”.

Straty wynikłe podczas działań wojennych są ogromne. Jeżeli przyjąć założenia Grygiera, to w II RP w archiwum DOK VII znajdował się zbiór z lat 1918-1919 dotyczący Wydziału Sądowego II c, w którym to miało znajdować się aż 175 j.a. A jest to tylko podzespół materiałów, dotyczący wymiaru sprawiedliwości. Niestety brak też jest informacji, jakie dokładnie dokumenty wchodziły w skład tego Wydziału. Zasadne jest też pytanie, czy

³⁵Towarzystwo dla badań nad historią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. *Sprawozdania, statut i dalsze kroki ku realizacji programu*, Poznań 1927, s. 10-12.

³⁶Do końca 1937 roku ilość pozycji bibliograficznych dotyczących Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 wynosiła 282 pozycje. *Materiały do bibliografii historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919* [w:] *Materiały do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*. Prace zebrane i przygotowane do druku przez mgr Tadeusza Jabłońskiego Kierownika Referatu Historycznego DOK VII zeszyt I, Poznań 1938, s. 171-193.

³⁷O problemach z dokumentacją akt z okresu walki o niepodległość można przeczytać w dokumencie zatytułowanym *Archiwum Wojskowe* wydany w 1937 r. *Archiwum Wojskowe*, Warszawa 1937, s. 12-19.

w tym podzespole znajdowały się materiały dotyczące nie tylko sądów wojskowych, lecz także doraźnych czy polowych. Niestety autor nic na ten temat nie wspomina³⁸.

Kierunek ewakuacji Archiwum do Rawy Ruskiej został opisany przez K. Kaczmarczyka. Łącznie, z około 210 fascykułów dotyczących dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 i Powstań Śląskich aż 190 zostało zniszczonych w wyniku nalotów niemieckich we wrześniu 1939 r. Niestety pozostałe 20 przetrwało tylko do 1945 roku, kiedy zostały zniszczone w wyniku walk na terenie Poznania³⁹. W opinii W. Suchodolskiego podczas walk o Poznań na początku 1945 r. straty z archiwów w trakcie okupacji wynosiły 2/3 stanu⁴⁰. Nie są to jedyne straty dokumentów, które mogły być przydatne przy badaniu nad kwestiami sądów w Wielkopolsce w 1919 r. Zdaniem K. Kaczmarczyka zniszczono 2000 fascykułów dotyczących SL z lat 1918-1919 oraz 5000 fascykułów dotyczących MbDP⁴¹. Straty Archiwum Państwowego w Poznaniu są także trudne do oszacowania⁴². Natomiast straty bibliotek znajdujących się w Poznaniu oceniano, jako znaczne⁴³. Wyjątkiem była Biblioteka Kórnicka, w której zachowała się znaczna większość przedwojennego stanu archiwalnego⁴⁴.

Natomiast, jeśli chodzi o zasób AAN, to okres II Wojny Światowej przetrwało zaledwie 3% stanu archiwalnego⁴⁵.

Podsumowując w wyniku działań wojennych w latach 1939-1945 znaczna część źródeł została zniszczona lub zaginęła.

Pomimo takiej ilości strat bezcennych dokumentów istnieją materiały, które pozwalają odtworzyć działalność wyżej wymienionych sądów w 1919 r.

³⁸T. Grygier, *Archiwum Referatu Historycznego DOK VII w Poznaniu i jego zagłada w 1939 r.* [w:] Powstanie Wielkopolskie. Źródła - stan badań - postulaty badawcze. Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego - Kościan, 2. II. 1972 r., pod red. Z. Grota, Kościan 1973, s. 9-23.

³⁹K. Kaczmarczyk, *Straty archiwalne na terenie Poznania w latach 1939-1945* [w:] Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym t. XXVII pod red. P. Bańkowskiego, Warszawa 1957, s. 81.

⁴⁰D. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji (1939-1945)* [w:] Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym t. XVII pod red. W. Suchodolskiego i P. Bańkowskiego, Warszawa 1948, s. 82.

⁴¹K. Kaczmarczyk, *Archiwum Państwowe w Poznaniu w czasie okupacji niemieckiej* [w:] Ibidem, s. 98.

⁴²Z. Lissowski, *Straty naukowe Poznania* [w:] Przegląd Zachodni 2-3/1945, Poznań 1945, s. 132

⁴³Zniszczeniu uległo w stopniu znacznym Biblioteka Raczyńskich, którą strawił pożar czy Biblioteka Radziecka miasta stołecznego Poznania. Mniejsze, choć istotne straty poniosła także Biblioteka Uniwersytecka. J. Baumgart, *Los bibliotek Wielkopolskich w latach 1939-1945* [w:] Przegląd Zachodni nr 11/1946, Poznań 1946, s. 934-935.

⁴⁴Straty szacowane przez Bibliotekę Kórnicką wynosiły kilkadziesiąt druków i zaledwie kilkanaście rękopisów. S. Bodniak, *Zbiory naukowe w Kórniku za okupacji i obecnie* [w:] Przegląd Zachodni 4/1946, Poznań 1946, s. 389.

⁴⁵E. Kołodziej, *Z dziejów archiwów państwowych w Warszawie w latach 1918-1944* [w:] Res Historica nr 31, Lublin 2011, s. 103.

Dla zrealizowania podstawowego celu rozprawy doktorskiej oraz udzielenia odpowiedzi na dalsze pytania badawcze przeprowadzono kwerendę i skorzystano z następujących źródeł znajdujących się w archiwach polskich jak i zagranicznych⁴⁶:

Numer	Nazwa instytucji	Nazwa jednostek lub dokumentów
1	<i>Archiwum Akt Nowych w Warszawie</i>	• KCNP. • Kancelaria Cywilna Prezydenta RP. • Ministerstwo Apropozycji w Warszawie. • MS. • Prezydium Rady Ministrów. • Sekretariat Generalny Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu.
2	<i>Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu</i>	• Brulion z posiedzeń KNRL sygn. MS 3117.
3	<i>Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie</i>	• Cesarsko - Niemieckie Generalne Gubernatorstwo w Warszawie.
4	<i>Archiwum Państwowe w Katowicach</i>	• Komisariat Rad Ludowych Śląskich w Sosnowcu.
5	<i>Archiwum Państwowe w Poznaniu</i>	• Akta SA

⁴⁶Część materiałów dotycząca Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w wyniku działań wojennych w latach 1939-1945 znalazła się poza granicami Polski. K. Rzepa, *Przygotowania do Powstania Wielkopolskiego i jego przebieg w aktach Archiwum Belwederskiego* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1978, Warszawa 1978, s. 120.

		w Poznaniu • Akta Wyższego Sądu Okręgowego w Poznaniu. • D.O.Gen. w Poznaniu • MbDP. • SGMP. • Związek Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu
6	<i>Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku</i>	• Adamski S., <i>Z życia i publicznej działalności biskupa Stanisława Adamskiego</i>, Katowice 1949, Maszynopis BK 11993. • Maszynopis <i>Tagebuch des „Grenzschutz - Kommandos Westabschnitts” Kreutz - Netztal. Dezember 1918 - April 1920</i> sygn. BK 11858.
7	<i>Biblioteka Narodowa w Warszawie</i>	• Dyscyplinarne przepisy karne dla Armji Polskiej zatwierdzone tymczasowo Rozkazem Sztabu

		Generalnego L. 48 z dnia 9.12.1918.
8	<i>Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu</i>	Papiery Władysława Seydy.
9	<i>Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego</i>	Postępowanie karne wojskowe sygn. 717897 II
10	<i>Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie</i>	Artykuły Wojenne dla Wojska Polskiego.
11	<i>Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie</i>	Józef Piłsudskiego listy.
12	<i>Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku</i>	Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza.
13	<i>Wielkopolskie Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu</i>	Regulamin Straży Ludowej sygn. A 1201.
14	<i>Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie (dawne Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie)</i>	- DFW. - Dywizje i Brygady Piechoty - Oddział I NDWP Oddział VI Prawny Sztabu MSWojsk. 1919-1921. - OdeB NDWP - Powstania Górnoląskie - Sądy Polowe NDWP . - Siły Zbrojne w byłym Zaborze Pruskim (grupa zespołów I.170.1 - I.170.18).

		• Szefostwo Sądownictwa Polowego NDWP. • Teka Laudąńskiego.
--	--	--

Na potrzeby tej rozprawy źródła zostały podzielone na 5 kategorii:

Numer	Nazwa kategorii źródeł	Podział źródeł
1	Źródła prawa	• Rozkazy (rozkazy DG, rozkazy NDWP, rozkazy MSWojsk., rozkazy poszczególnych jednostek wojskowych) • Akty normatywne niemieckiego i pruskiego prawa (np. <i>Konstytucja pruska z 1850 roku</i>, <i>Ordynacja Więzienna</i>, <i>Ustawa o stanie oblężenia z 1851 roku</i>). • Akty normatywne wydane przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej (rozporządzenia, dekrety, regulaminy, obwieszczenia, decyzje) • Akty normatywne

		wydane przez władze Rzeczypospolitej Polskiej (np. dekrety Naczelnika Państwa, ustawy, rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej). • Akty prawa międzynarodowego (<i>Traktat Wersalski, Umowa polsko-niemiecka w sprawie wypuszczenia na wolność osób przytrzymanych i przyznania wolności od kar z dnia 1 października 1919 roku</i>).
2	Dokumenty wydane przez władze wojskowe	• Korespondencja pomiędzy władzami wojskowymi a innymi jednostkami cywilnymi i wojskowymi. • Pozostałe dokumenty wojskowe (raporty, okólniki, broszurki informacyjne, wyciągi rozkazów, tabele wojskowe itd.).
3	Dokumenty wydane przez władze cywilne	• Korespondencja

		pomiędzy władzami cywilnymi a innymi jednostkami cywilnymi i wojskowymi. • Dokumentacja dotycząca stosowania prawa łaski przez Naczelnika Państwa. • Pozostałe dokumenty (wnioski, decyzje, okólniki, tabele itd.).
4	Materiały prasowe	• Materiały prasowe pochodzące z prasy polskiej jak i niemieckiej (Berliner Tageblatt)
5	Wspomnienia uczestników Powstania Wielkopolskiego	

Opracowanie własne

Z dużą ostrożnością należy podchodzić jednak do źródeł wymienionych w punkcie czwartym. Dzięki przekazom prasowym znamy m.in.: relację ze Zjazdu Prawników Polaków czy datę złożenia przysięgi przez wojska powstańcze. Prasa umożliwia także krytyczną analizę źródeł archiwalnych⁴⁷.

Ostatnia kategoria dotyczy wspomnień uczestników Powstania Wielkopolskiego. W niektórych tych tekstach znajdziemy informacje dotyczące działalności sądów⁴⁸ lub źródła nieistniejącego już Archiwum Dowództwa Okręgu Korpusu VII (np. Z. Wieliczka i jego praca *Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/1919*⁴⁹).

⁴⁷Szerzej na temat działalności prasy w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919: A. Sobczak, „*Kurier Poznański*” i „*Dziennik Poznański*” o Powstaniu Wielkopolskim [w:] Wielkopolski Powstaniec 14/2008, Poznań 2008, s. 57-71.

⁴⁸S. Rybka, *Zerwane pęta. Karty z pamiętnika porucznika Stanisława Rybki. Wspomnienia z dni rewolucji niemieckiej i powstania polskiego w Poznaniu 1918-19.*, Poznań 1919, s. 78, 134.

⁴⁹Z. Wieliczka, *Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/1919.*, Poznań 1932.

Podsumowanie

Celem podsumowania jest ułatwienie czytelnikowi rozwiania wątpliwości, które mogą pojawić się podczas czytania pracy.

W powszechnej świadomości Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 trwało do podpisania Rozejmu Trewirskiego z dnia 16 lutego 1919 r. Rozejm Trewirski jak słusznie zauważył S. Sierpowski lokował powstańców po stronie obozu zwycięskiego i otwierał możliwość włączenia ziem byłego zaboru pruskiej w skład odrodzonego państwa polskiego⁵⁰. Rozejm ten nie wyznaczał granicy polsko-niemieckiej⁵¹. Nie było to zresztą możliwe. W dniu 12 lutego 1919 r. utworzono Komisję do Spraw Polskich, której zadaniem było m.in. ustalenie kształtu granicy polsko-niemieckiej⁵². Zatem kwestia ewentualnego wyznaczenia granicy polsko-niemieckiej nie była przedmiotem Rozejmu Trewirskiego. Ten rozejm wyznaczał linię demarkacyjną pomiędzy terenami zdobytymi przez powstańców a Niemcami⁵³. Linia demarkacyjna była niekorzystna dla strony niemieckiej i Niemcy traktowali ją jako „linię tymczasową”⁵⁴. Wielkopolska prawnie została włączona w skład Polski na mocy Traktatu Wersalskiego z dnia 28 czerwca 1919 r. Jednakże postanowienia tegoż Traktatu weszły w życie dopiero w styczniu 1920 r.⁵⁵, choć jeszcze w połowie 1920 r. kwestia granicy polsko-niemieckiej nie została w pełni uregulowana⁵⁶.

⁵⁰S. Sierpowski, *Działalność Misji Międzysojuszniczej w Polsce w 1919 r.* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 3/2013, Warszawa 2013, s. 14.

⁵¹Pogląd, że rozejm w Trewirze wyznaczał granicę polsko-niemiecką opisał Z. Zieliński. Pogląd ten nie jest prawdziwy. Z. Zieliński, *W 86 rocznicę Powstania Wielkopolskiego i 68 rocznicę śmierci Naczelnego Wodza Powstania Wielkopolskiego generała broni Józefa Dowbor-Muśnickiego* [w:] *Niepodległość i Pamięć* 12/2005, Warszawa 2005, s. 77.

⁵²Przewodniczącym Komisji do spraw polskich był ambasador Francji w Niemczech Jules Cambon. H. Dominiczak, *Polska i jej granice zachodnie na forum międzynarodowym w latach 1914-1919* [w:] *Rocznik Lubuski* t. VII, Zielona Góra 1971, s. 101.

⁵³L. Wyszczelski, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*, Warszawa 2018, s. 170.

⁵⁴P. Kubiak, *Niemieckie ugrupowania liberalne wobec warunków Traktatu Wersalskiego (1919-1923)* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/2008, Poznań 2008, s. 173-174.

⁵⁵Wielkopolska droga do niepodległości [w:] *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego pod. red. J. Karwat i M. Rezler*, Poznań 2018, s. 421.

⁵⁶Kwestia kształtowania granicy polsko-niemieckiej miała także miejsce po podpisaniu Traktatu Wersalskiego. W dniu 25 maja 1920 r. Międzysojusznicza Komisja składająca się z przedstawicieli Ententy dotycząca granica polsko-niemieckiej. W dniu 12 lipca 1920 r. ukazała się informacja, że do Niemiec trafiają następujące miejscowości: Dębowa Łąka, Osowa Sień, Wincentowo i Śmieszkowo. Do Polski przyłączono miejscowości: Wijewo i Potrzebowo. J. Stępczak, *Lata 1918/19/20 w północno-zachodnim rejonie powiatu Wschowa* [w:] *Rocznik Lubuski* t. 1, Zielona Góra 1959, s. 175-180, B. Ratajewska, *Polscy mieszkańcy powiatu wschowskiego w walce o zachowanie narodowej tożsamości w pierwszej połowie XX w.*, Leszno 2018, s. 98-101.

Warto podkreślić, że walki na terytorium Wielkopolski nie zakończyły się wraz z podpisaniem rozejmu w Trewirze, czyli z dniem 16 lutego 1919 r.⁵⁷, lecz w mniejszej skali trwały nadal aż do początku 1920 roku⁵⁸. Oznacza to, że walki trwały nie tylko w okresie po podpisaniu rozejmu trewirskiego⁵⁹, ale również po podpisaniu Traktatu Wersalskiego⁶⁰. Warto wspomnieć o rozważanej przez władze niemieckie ofensywy na Poznańskie, która ostatecznie nie doszła do skutku⁶¹. Pomimo uregulowania spraw granicy polsko-niemieckiej w pierwszej połowie 1920 r. dochodziło także do incydentów granicznych⁶².

W opinii T. Jabłońskiego przy opracowaniu listy strat Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 uznał właściwy czasookres od 27 grudnia 1918 r. (data wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919) do 13 listopada 1919 roku (utworzenie DFW)⁶³. Ł. Jastrząb i W. Olszewski, prowadzący takie badania dotyczące listy ofiar, za właściwy uznali przedział czasowy od 27 grudnia 1918 r. do 8 marca 1920 r. (data rozwiązania DFW)⁶⁴.

⁵⁷W opinii uczestnika Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 I. Wierusza, pomimo, że 16 lutego 1919 r. podpisany został rozejm w Trewirze, to rozkaz o zaprzestaniu walk dotarł do powstańców dopiero 20 lutego 1919 r. I. Wierusz, *Z dziejów walk o wolność na odcinku Kępińsko-Ostrzeszowskim. Referat mec. Ignacego Wierusza b. adjutanta 11 p. Strzelców Wlkp. Wygłoszony w dniu 20. I. 1935 na uroczystej akademii, urządzanej z okazji 15-letniej rocznicy wkroczenia wojsk polskich do Kępna*, Kępno 1935, s. 21.

⁵⁸W dokumencie znajdującym się w BK o nazwie *Tagebuch des „Grenzschutz - Kommandos Westabschnitts” Kreutz - Netztal. Dezember 1918 - April 1920* prowadzony jest dziennik niemieckiego żołnierza na temat walk pomiędzy stroną niemiecką a polską. Na początku stycznia 1920 r. znajdują się informacje o pojedynczych strzałach w różnych miejscowościach wzdłuż polsko-niemieckiej granicy. Pomimo wymiany ognia pomiędzy stroną polską, a niemiecką brak jest informacji na temat ewentualnych strat poniesionych przez Polaków i Niemców. Jednakże z treści dokumentów można wywnioskować, że strony ponosiły jakieś straty. Przykładowo w dniu 20-21 stycznia 1920 r. znajdowała się notatka niemieckiego oficera „Sytuacja bez zmian. Żadnych strat”. BK sygn. 11858, k. 23-24.

⁵⁹Po podpisaniu rozejmu Trewirskiego walki trwały choćby w Rynarzewie, gdzie 18 lutego 1919 r. doszło do walk o niemiecki pociąg pancerny, w których poległo 15 powstańców. Wydarzenie to miało bardzo istotne znaczenie, gdyż polegli uczestnicy tej bitwy zostali, jako jedni z pierwszych odznaczni krzyżem *Virtuti Militari* V klasy. M. Rezler, *Nasze Powstanie. W 100 rocznicę Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Szamotuły 2018, s. 73, W. Mańkowski, *Zarys historii wojennej 7-go Pułku Saperów Wielkopolskich*, Warszawa 1934, s. 7-8.

⁶⁰Przykładem może być zasadzka przygotowana przez Niemców 2 lipca 1919 r., w której to zginęło 2 oficerów (ppor. Andrzejewski i ppor. Włodarczyk) a jeden oficer (por. Kocur) i jeden żołnierz (szer. Ciesielski) zdołali uciec. Do tej walki doszło pomimo tego, że w dniu 1 lipca 1919 r. doszło do porozumienia pomiędzy wojskami polskimi i niemieckimi w związku z podpisaniem Traktatu Wersalskiego. E. Śliwiński, *Niespokojna linia demarkacyjna [w:] Wielkopolskie drogi do Niepodległości. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Historie lokalne pod red. O. Bergmann i E. Wojcieszek*, Poznań -Warszawa 2018, s. 166.

⁶¹M. Polak, *Polityczne aspekty powstania wielkopolskiego 1918-1919 [w:] Wielkopolanie ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018, s. 73-74.

⁶²Przykładowo dnia 19 kwietnia 1920 r. w miejscowości Pszczewo Niemcy zaatakowali polskiego żołnierza. A. Toczewski, *Sytuacja na pograniczu niemiecko-polskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego [w:] Studia Zielonogórskie pod. red. A. Toczewskiego t. XV*, Zielona Góra 2009, s. 126.

⁶³T. Jabłoński, *Lista strat Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Opracował kierownik referatu historycznego przy DOK VII w Poznaniu mgr Tadeusz Jabłoński*, Warszawa 1936, V-X.

⁶⁴W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat Powstania Wielkopolskiego od 27 grudnia 1918 roku do 8 marca 1920 roku ze słowem wstępnym Lecha Kaczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej wydanie 2 zmienione i uzupełnione*, Koszalin 2009, s. 12-14.

W II RP, zwłaszcza w administracji wojskowej, stosowane było nazewnictwo, które nie jest dzisiaj używane⁶⁵. W niniejszej pracy przyjęta została koncepcja zachowania oryginalnego nazewnictwa stosowanego w dwudziestoleciu międzywojennym oraz oryginalnych nazw stosowanych w dokumentach⁶⁶.

W dzisiejszych czasach zryw niepodległościowy nazywamy Powstaniem Wielkopolskim 1918/1919. Jednakże w dwudziestoleciu międzywojennym używano także innej nazwy opisującej ten czyn zbrojny. Powstaniu Wielkopolskie 1918/1919 było nazywane Powstaniem Poznańskim⁶⁷ lub Powstaniem Poznańskim 27.XII.1918 r⁶⁸.

Jednym z takich pojęć jest skrót *OdeB*. Zwrot ten pochodzi z języka francuskiego. Jest to skrót od słów *Ordre de Bataille* tłumaczonych, jako sztyk bojowy lub skład osobowy⁶⁹.

Następną kategorią, na którą należy zwrócić szczególną uwagę są stopnie wojskowe. W Wojsku Polskim okresu dwudziestolecia międzywojennego niektóre stopnie wojskowe nazywane były inaczej niż w czasach obecnych. Dzisiejszy jednogwiazdkowy generał na rangę generała brygady, natomiast po zakończeniu I Wojny Światowej nazywany był generałem podporucznikiem. Dwugwiazdkowy generał obecnie nazywany jest generałem dywizji, a po zakończeniu I Wojny Światowej nazywany był generałem porucznikiem⁷⁰. Zazwyczaj w pismach urzędowych lub nominacjach podkreślano dokładny stopień generalski np. gen. ppor. Natomiast we wspominkach praktyka ta nie występuje i opisywana osoba ma tylko skrót gen. Zdarzały się przypadki, że po stopniu oficerskim dodawano pewien skrót, który miał podkreślić funkcję sprawowaną w wojsku (np. płk sztab. gen., który oznaczał pułkownika sztabu generalnego czy płk aud., który oznaczał pułkownika audytora).

Na potrzeby niniejszej pracy doktorskiej przyjęte zostało tytułowanie wojskowych na podstawie rangi, którą posiadali w okresie obejmujących zakres rozważań. Zatem jeżeli Władysław Anders w momencie działalności w wojskach powstańczych posiadał stopień

⁶⁵Problematyka nazewnictwa wojskowego stosowanego podczas Powstania Wielkopolskiego była podkreślana w literaturze przedwojennej. S. Pomarański, *Pierwsza Wojna Polska (1918 -1920)*, Warszawa 1920, s. 6.

⁶⁶Przykładowo B. Polak podaje nazwy Wojsko Wielkopolskie/Armia Wielkopolska używając ich zamiennie. B. Polak, *Dowództwo Główne Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 (28 XII 1918-15 I 1919)* [w:] KMP nr 4/1989, Poznań 1989, s. 35.

⁶⁷J. Piłsudski, *Przemówienie w rocznicę oswobodzenia Poznańskiego (28 grudnia 1919 r.)* [w:] Józef Piłsudski. Pisma Zbiorowe wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych tom V, Warszawa 1937, s. 121.

⁶⁸*Rocznik Weteranów 1934 (pod redakcją Tadeusza Samolińskiego)*, Poznań 1934, s. 90.

⁶⁹*Ordre de Bataille* [w:] Słownik wojskowy polsko-francuski ułożył W. Gąsiorowski, Paryż 1919, s. 164.

⁷⁰27 marca 1919 r. Minister Spraw Wojskowych gen. por. Józef Leśniewski wydał dekret, *O nomenklaturze tytułów oficerskich*. Na jego podstawie obowiązującym nazewnictwem w korpusie oficerskim były następujące stopnie: gen. broni (piechoty, artylerii, kawalerii), generał porucznik, generał podporucznik DRW 1919 nr 37 poz. 1198. Taki stan utrzymał się do 1922 r., kiedy to uchwalono ustawę z dnia 23 marca 1922 r. *o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów Wojska Polskiego*, gdzie korpus generalski stanowili: generał brygady, generał dywizji, generał broni, Marszałek Polski. Dz. U. 1922 nr 32 poz. 256.

podpułkownika, to taki stopień będzie używana w niniejszej pracy, pomimo że Władysław Anders uzyskał w późniejszym okresie stopień gen. broni. Jeżeli w tym czasie nastąpił awans, wtedy stosowane jest nazewnictwo posiadanego stopnia, łamane przez stopień, na który żołnierz został awansowany (np. płk / gen. ppor.).

Szczególną postacią w niniejszej pracy jest Józef Piłsudski. Po odzyskaniu niepodległości pełnił on szereg funkcji. W polskiej historii najczęściej używa się zwrotu *Marszałek Józef Piłsudski*, jednak kwestia dotycząca rangi wojskowej w okresie po 11 listopada 1918 r. z prawnego punktu widzenia nie należy do najprostszych⁷¹. Dekretem Rady Regencyjnej z dnia 11 listopada 1918 r. przekazano władzę wojskową brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu⁷². W dekrete nie wspomniano o tym, że Piłsudski posiadał stopień Marszałka Polski.

Ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o ustaleniu starszeństwa i nadaniu stopni oficerskich w Wojsku Polskim nie regulowała kwestii prawnych dotyczących stopni brygadiera czy Marszałka Polski (najwyższym stopniem był gen. broni). Ponadto zobowiązywała wszystkich oficerów do weryfikacji przed powołaną do tego komisją⁷³. Nawet, jeżeli Piłsudski przeszedłby weryfikację, to uzyskawszy wcześniej stopień brygadiera, mógłby liczyć na weryfikację w stopniu płk lub gen. ppor.⁷⁴. Skład takiej komisji, zgodnie z § 14 tejże ustawy, ustalał Naczelnny Wódz na wniosek Ministra Spraw Wojskowych⁷⁵.

Józef Piłsudski został mianowany na stopień Pierwszego Marszałka Polski 19 marca 1920 r. Jak zaznaczono *rozkazie Ministra Spraw Wojskowych L. 1088 z 19 marca 1920 r.*, Ogólna Komisja Weryfikacyjna uchwaliła wniosek 26 lutego 1920 r. o zwrócenie się do Naczelnego Wodza o ustanowienie stopnia *Pierwszego Marszałka Polski*⁷⁶. Józef Piłsudski *rozkazem Naczelnego Wodza L. 2093 z 19 marca 1920 r.* przyjął i zatwierdził zaproponowany przez komisję stopień Pierwszego Marszałka Polski⁷⁷.

W związku z tym:, w jaki sposób zwracano się do Józefa Piłsudskiego? Zgodnie z przyjętą tytulaturą był Naczelnym Wodzem, niekiedy nazywano go także Komendantem.

⁷¹D. Nałęcz, T. Nałęcz, *Józef Piłsudski legendy i fakty*, Warszawa 1987, s. 183-184, M. Drozdowicz, *Józef Piłsudski. Naczelnik Państwa Polskiego 14 XI 1918-14 XII 1922*, Warszawa 2008, s. 41- 42.

⁷²Dz. Pr. P. P. 1918 nr 17 poz. 38.

⁷³Dz. Pr. P. P. 1919 nr 65 poz. 399.

⁷⁴Zgodnie z definicją słowa brygadier jest to dowódca brygady oznaczający stopień pośredni pomiędzy pułkownikiem a generałem. Brygadier [w:] Nowa encyklopedia powszechna PWN t. 1 A-C, Warszawa 1995, s. 580.

⁷⁵Dz. Pr. P. P. nr 1919 nr 65 poz. 399.

⁷⁶*Rozkaz L. 1088 z 19 marca 1920 r.* [w:] Dziennik Personalny MSWojsk. nr 12 z 3 kwietnia 1920 r., Warszawa 1920.

⁷⁷*Rozkaz L. 2093 z 19 marca 1920 r.* [w:] Ibidem.

Oprócz urzędów wojskowych Piłsudski pełnił także urzędy cywilne. Zgodnie z przyjętym nazewnictwem do 20 lutego 1919 r. był Tymczasowym Naczelnikiem Państwa Polskiego⁷⁸, natomiast po Uchwale Sejmu Ustawodawczego tytułowany był Naczelnikiem Państwa⁷⁹.

Kolejną kwestią jest tytułatura w korespondencji. Zdarzały się przypadki pisania próśb o ułaskawienia do Naczelnika Państwa, w których używano na przykład zwrotu *Panie Generale*⁸⁰. Ponieważ Piłsudski nigdy nie był generałem, nie ma sensu tytułowanie go w ten sposób.

Inną kategorią problemów są nazwy aktów urzędów wojskowych i cywilnych. W wyniku odzyskania przez Polskę niepodległości zmianom uległy także nazwy publikatorów prawnych. W niektórych przypadkach kontynuowano numerację, w innych rozpoczęto ją od nowa.

Niezwykle istotnym zbiorem praw wojskowych w II RP były Dziennik Rozkazów Wojskowych, choć nazwa ta nie została od razu nadana. 28 października 1918 r. wydany został pierwszy numer *Dziennika Rozporządzeń Komisji Wojskowej*. Był to publikator przepisów wojskowych wydanych przez Radę Regencyjną Państwa Polskiego. Ukazał się również numer drugi, z dnia 1 listopada 1918 r. Natomiast jeszcze przed odzyskaniem niepodległości nazwa publikatora została zmieniona. 4 listopada 1918 r. został wydany *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych* nr 3. Pomimo zmiany nazwy zachowano ciągłość wydawania i nie rozpoczęto nowej numeracji. Stan taki utrzymał się do 11 grudnia 1918 r., kiedy to zmieniono nazwę na *DRW* nr 10. Tak samo, jak w poprzednim przypadku, nie rozpoczęto nowej numeracji. Zatem w przypadku tego publikatora można mówić wyłącznie o zmianach nazw Dzienników.

Również w publikowaniu rozkazów wojsk powstańczych doszło do pewnych zmian. Rozkazy wojsk powstańczych od numeru 1 do 200 nazywane są *rozkazami dziennymi Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim*, natomiast od numeru 201 do 249 - *rozkazami dziennymi Dowództwa Głównego Wojsk Polskich w byłym zaborze pruskim*⁸¹.

⁷⁸Jak podkreśla J. Goclon, to sam Józef Piłsudski ogłosił się Tymczasowym Naczelnikiem Państwa. J. Goclon, *Gabinety Królestwa Polskiego 1917-1918. Skład, funkcjonowanie, działalność* [w:] Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa t. 6 z. 2, Kraków 2013, s. 177.

⁷⁹Dz. Pr. P. P. nr 19 poz. 226.

⁸⁰AAN, KCNP 232, Pismo z dnia 12 stycznia 1920 r. nr 259/20 Podanie Stanisławy Walczakowej.

⁸¹M. Rezler, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Po 100 latach*, Poznań 2018, s. 205.

Łącznie wydano 250 rozkazów dziennych DG⁸² Wraz z utworzeniem DFW zmieniono nazwę publikatora na rozkazy DFW, rozpoczynając jego nową numerację.

Podobne kwestie występują także w publikatorach niewojskowych. *TU NRL* był wydawany od 16 stycznia 1919 r. do 20 marca 1919 r. W tym czasie ukazało się 10 numerów. Zmiana nastąpiła 20 marca 1919 r., kiedy to zaczął ukazywać się *TU*. Wraz ze zmianą nazwy rozpoczęto nową numerację publikatora.

Inna sytuacja miała miejsce w przypadku *Orędowników Powiatu Poznańskiego*, który to dokument wydawany był osobno w powiecie zachodnim i wschodnim. Ten pierwszy w 1919 r. w pierwszych latach swojej działalności nosił nazwę *Kreisblatt des Kreises Posen West/ Orędownik Powiatu Poznańskiego - Zachodniego*. Nazwa ta utrzymana została do 8 maja 1919 r., kiedy odrzucono niemiecki człon. Od tego momentu publikator nosił nazwę *Orędownik Powiatu Poznańskiego - Zachodniego* i nie wprowadzał nowej numeracji. Podobnie było w przypadku drugiego publikatora, który na początku nosił nazwę *Kreisblatt des Kreises Posen Ost/ Orędownik Powiatu Poznańskiego - Wschodniego*. Została ona utrzymana do 26 kwietnia 1919 r., kiedy także odrzucono niemiecki człon. Od tego momentu publikator nosił nazwę *Orędownik Powiatu Poznańskiego - Wschodniego* i nie wprowadzał nowej numeracji. Podobnie wyglądała kwestia niektórych czasopism⁸³.

Problematyka pojawia się w nazewnictwie dwóch organizacji paramilitarnych *Heimatschutz* i *Grenzschutz*⁸⁴. Przyjęto zasadę oryginalnego nazewnictwa w zapisanego w dokumentach.

Celem ujednolicenia skrótów dotyczących stopni wojskowych użyto tych zawartych w załączniku II do rozkazu dziennego DG nr 153 z 6 czerwca 1919 r.⁸⁵.

Niestety w *TU NRL* zdarzały się błędy. Przykładowo zgodnie z § 2 zd. 4 *rozporządzenia wojskowego*; *Wszelkie inne sprawy rozpatruje Główny Sąd Wojenny* natomiast w tym samym rozporządzeniu zgodnie z § 8 zd. 1 *Główny Sąd Wojskowy składa się*

⁸²Przez cały okres ukazywania się rozkazów dziennych DG wydano łącznie 250 numerów tych rozkazów. Są one numerowane od 1-249, przy czym po ukazaniu się rozkazu dziennego DG nr 216 ukazał się rozkaz dzienny DG nr 216 a, a nie rozkaz dzienny DG nr 217. W czasie wydawania rozkazów dziennych DG sytuacja by dodawać obok numeru rozkazu dziennego DG litery nie miała miejsca ani wcześniej ani później. Dlatego rozkaz dzienny DG nr 216 a należy traktować, jako rozkaz, a nie załącznik do rozkazu. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 216 a z dnia 29 sierpnia 1919 r.

⁸³Przykładowo albumy powstańców Ziem Zachodnich wydawane w latach 1937-1939 miały dwie nazwy. Pierwsze 3 numery nosiły nazwę *Album Pamiątkowy Powstańców Ziem Zachodnich R. P.* a kolejne 3 numery nosiły nazwę *Album Pamiątkowy Powstańców i Niepodległościowców Ziem Zachodnich R. P.* Pomimo zmiany nazwy zachowano numerację stron.

⁸⁴Sobczak A., *Heimatschutz i Grenzschutz a Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 w "Kurierze Poznańskim" i "Dzienniku Poznańskim"* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/ 2008, Poznań 2008, s. 225.

⁸⁵WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Załącznik II do rozkazu dziennego DG nr 153 z 6 czerwca 1919 r.

z przewodniczącego i czterech ławników (wojskowych) wyznaczonych przez Komendy Okręgowe. W związku z tym w niektórych dokumentach znajdziemy sformułowanie *Główny Sąd Wojenny*⁸⁶ a w innych *Główny Sąd Wojskowy*⁸⁷. Niekiedy inni autorzy prac podają nazwę *Główny Sąd Wojenny* zamiast *Główny Sąd Wojskowy*⁸⁸. Na potrzeby niniejszej rozprawy doktorskiej przyjęto oryginalne nazewnictwo zapisane w konkretnym dokumencie.

Innym przykładem jest nazewnictwo mylenie nazwy aktu prawnego. Przykładem może być § 3 *rozporządzenia wojskowego*, który brzmi *Przepisy wojskowej ordynacji karnej z d. 1 grudnia 1898 r. obowiązują nadal, o ile nie stoją w sprzeczności z niniejszą ustawą*⁸⁹, które powinno poprawnie brzmieć

Przepisy wojskowej ordynacji karnej z d. 1 grudnia 1898 r. obowiązują nadal, o ile nie stoją w sprzeczności z niniejszym rozporządzeniem.

W pracy wykorzystane zostały prace doktorskie. Gdy mowa o niektórych z nich, użyty zostaje zwrot *napisana pod kierunkiem* lub *napisana pod kierownictwem*. Przypisy odnoszą się do tych samych wersji publikacji, co te wspomniane w treści pracy.

W związku z problematyką różnymi sposobami numeracji dokumentów przyjęto następujące zasady. Niektóre dokumenty (takie jak np. protokoły posiedzeń Rady Ministrów) są ponumerowane na zasadzie karta i verso. Inne dokumenty są numerowane, jako karty. W części dokumentów niestety nie jesteśmy w stanie określić dokładnej numeracji karty. Spowodowane to jest wielokrotnie zmieniającą się numeracją kart⁹⁰. W jeszcze innych przypadkach brak jest numeracji kart⁹¹.

Innym ciekawym przypadkiem są dokumenty, których znajdziemy tylko numeracje kart w konkretnym dokumencie. Przykładowo dokument *Memoryał* posiada numerację kart tylko w ramach dokumentu (karta 1-2)⁹². Niestety nie jesteśmy w stanie określić numeru karty wchodzących w skład j.a.

Część dokumentów nie posiada datacji, albo te daty są trudne do odczytania.

W niektórych sytuacjach czasopisma podają numer tomu w cyfrach arabskich, a w niektórych w cyfrach rzymskich. Na potrzeby pracy przyjęto oryginalną pisownię.

⁸⁶WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.4.1, Rozkaz Dowódcy OW I z dnia 2 lutego 1919 r.

⁸⁷*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁸⁸P. Daniluk W. Makowski, *Wojskowa służba sprawiedliwości w okresie II Rzeczypospolitej* [w:] WPP nr 3-4/2001, Warszawa 2001, s. 100.

⁸⁹*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁹⁰AAN, KCNP 226, Reskrypt z dnia 22 lutego 1922 r. do pisma nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

⁹¹WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Oskarżenie.

⁹²APP, SGMP 52, *Memoryał*, k. 1-2.

Oдноśnie powstań narodowych przyjęta została zasada, że nazwy powstań pisane będą z wielkiej litery, a w przypadku Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 dodatkowo zostanie dodana data, gdyż w historiografii łącznie było aż 5 Powstań Wielkopolskich (Powstanie Wielkopolskie 1794, Powstanie Wielkopolskie 1806/1807, Powstanie Wielkopolskie 1846, Powstanie Wielkopolskie 1848, Powstanie Wielkopolskie 1918/1919).

Dodatkowo w bibliografii końcowej nie będą wymienione wszystkie rozkazy, rozporządzenia czy dokumenty.

W przypadku dokumentów podane zostaną nazwy zespołów archiwalnych np. Teka Laudańskiego. W przypadku, kiedy mamy do czynienia z aktami prawnymi opublikowanymi w ramach publikatorów tylko nazwa publikatora aktów prawnych oraz rok wydania np. Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten / Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego 1851. Podobna praktyka dotyczy prasy. Na potrzeby rozprawy doktorskiej pominięte zostanie wypisywanie wszystkich tytułów prasowych, lecz zostanie podana nazwa gazety oraz rok wydania np. Dziennik Poznański 1919.

I Sytuacja prawno-polityczna w Wielkopolsce w latach 1918-1919

1.1 Kwestie polityczne

Jak słusznie stwierdził T. Schramm, słowa „Powstanie Wielkopolskie” kojarzone jest przez pryzmat daty 27 grudnia 1918 r. oraz następnych tygodni walki powstańców z zaborcą niemieckim. Jednakże tygodnie poprzedzające ten zryw niepodległościowy zdaniem T. Schramma zasługują na uwagę badaczy, kiedy to rysowała się perspektywa przejścia ziem z władania niemieckiego we władanie polskie⁹³.

Podczas spisu ludności w 1910 r. na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego większość obywateli stanowili Polacy. Obwód Poznański zamieszkiwało 68,36% ludności polskiej, 29,89% ludności niemieckiej oraz 1,28% ludności żydowskiej⁹⁴. Natomiast pozostałe ok. 0,5% ludności stanowili obywatele (m.in. Rosji, Austrii, Szwajcarii, Włoch)⁹⁵. Obwód Bydgoski zamieszkiwało 50,96% ludności polskiej, 47,67 % ludności niemieckiej oraz 1,27% ludności żydowskiej. W sumie w całym Wielkim Księstwie Poznańskim zamieszkiwało 61,92% ludności polskiej, 36,37% ludności niemieckiej oraz 1,28% ludności żydowskiej⁹⁶. Natomiast w prowincji poznańskiej, Prus Zachodnich⁹⁷, oraz w rejencjach olsztyńskiej i opolskiej w 1910 roku zamieszkiwało 2.997.237 Polaków, co daje 45,4% całej ludności⁹⁸. Polacy stanowili najliczniejszą mniejszość narodową w Cesarstwie Niemieckim⁹⁹.

Oprócz rozwoju organizacji RRIŻ, na terenie Wielkopolski doszło także do zmian politycznych. W dniu 5 października 1918 r. kanclerz Rzeszy Niemieckiej Maksymilian von Baden w parlamencie z expose informując o wysłaniu depeszy do prezydenta USA Wilsona oraz przedstawiając własny program pokojowy¹⁰⁰. 12 października 1918 r. związki i organizacje polskie działające na terenie Rzeszy wydały wspólną odezwę, która miała precyzować żądania polskiej ludności zamieszkującej Prusy i dotyczyła przyłączenia do

⁹³T. Schramm, *Dziewięćdziesiąt lat temu...* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/2008, Poznań 2008, s. 12.

⁹⁴W. Wakar, *Rozwój terytorjalny narodowości polskiej. Część I. Statystyka narodowościowa dzielnic pruskiej i austriackiej.*, Kielce 1918, s. 22.

⁹⁵T. Janicki, *Struktura społeczna i narodowa Wielkopolski u progu Wielkiej Wojny* [w:] Wielkopoleanie ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018, s. 43.

⁹⁶W. Wakar, op. cit., s. 22.

⁹⁷Prusy Zachodnie były prowincją ze stolicą w Gdańsku, dzielącą się na dwie rejencje: gdańską i kwidzyńską. R. Łysoń, *Zabór pruski wobec Aktu 5 Listopada* [w:] Historia Slavorum Occidentis 2/2017, Poznań 2017, s. 44.

⁹⁸L. Trzeciakowski, *Pod pruskim zaborem 1850-1918*, Warszawa 1973, s. 236, L. Trzeciakowski, *Zabór pruski na przełomie wieków* [w:] Dzieje Najnowsze nr 3/2004, Warszawa 2004, s. 81.

⁹⁹O. Kiec, *Powstanie wielkopolskie w niemieckiej polityce pamięci w Marchii Wschodniej (Ostmark) w latach 1919-1945* [w:] Wielkopoleanie ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018, s. 178.

¹⁰⁰A. Czubiński, *Poznań w latach 1918-1939*, Poznań 2004, s. 15.

mającego ziem polskich Dzielnicy Pruskiej się wkrótce odrodzić państwa polskiego¹⁰¹. Od 23 do 25 października 1918 r. w Reichstagu miała miejsce debata na temat sprawy polskiej¹⁰². Podczas niej polscy posłowie domagali się przyłączenia do nieutworzonego jeszcze państwa polskiego następujących terytoriów: Prusów Zachodnich i Wschodnich, Górnego Śląska oraz Wielkopolski¹⁰³. Szczególną rolę odegrała wypowiedź Wojciecha Korfanteo z dnia 25 października 1918 r. o konieczności powrotu tych ziem do Polski¹⁰⁴. Wszyscy parlamentarzyści niemieccy chcieli utrzymania granic Niemiec z 1913 roku, ale pojawiały się także głosy uwzględniające „korekty graniczne”. Socjalista Ledebour uważał, że przyszła granica polsko-niemiecka wymaga takich korekt, ale tylko na terenie Wielkopolski. Po stronie niemieckiej miałyby pozostać miejscowości Leszno, Wschowa, Międzyrzecz oraz fragment okręgu nadnoteckiego z Bydgoszczą. Pozostałe obszary nie były brane pod uwagę przez Ledeboura. Niestety było to odosobnione stanowisko¹⁰⁵.

Pomimo niekorzystnych propozycji polscy posłowie nadal występowali z wyraźnymi żądaniami terytorialnymi. 27 października 1918 r. w Reichstagu Wojciech Korfanty wygłosił kolejne przemówienie żądając przyłączenia do Polski ziem: Górnego i Średniego Śląska, Poznańskiego, Prus Zachodnich i „polskich powiatów Prus Wschodnich”¹⁰⁶. Jak słusznie podkreślił W. Szala, problem byłych ziem zaboru pruskiego był pojmowany jako całość¹⁰⁷.

Natomiast marszałek Francji Ferdynand Foch proponował, aby art. XII Rozejmu w Compiègne nakazywał Niemcom, aby wycofali się z obszarów polskich, sprzed I Rozbioru Polski tj. sprzed 1772 r. W wyniku sprzeciwu Anglików propozycja ta nie została zrealizowana¹⁰⁸. W opinii T. Grygiera politycy polscy wysuwali wobec państw Ententy w dniu 29 listopada 1918 roku żądanie wycofania wojsk niemieckich na linię Koszalin-Gorzów Wielkopolski-Głogów-Wrocław-Nysa¹⁰⁹.

¹⁰¹P. Hauser, *Niemcy wobec działalności polskiej w Poznaniu i prowincji poznańskiej w przededniu wybuchu powstania wielkopolskiego* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998, s. 125.

¹⁰²P. Hauser, *Niemcy wobec sprawy polskiej: październik 1918 - czerwiec 1919*, Poznań 1984, s. 28.

¹⁰³Korfanty Wojciech (1873-1939) [w:] *Leksykon myślicieli politycznych i prawnych* 3. wydanie uzupełnione i zmienione pod red. E. Kundery i M. Maciejewskiego, Warszawa 2009, s. 477.

¹⁰⁴S. Wiśłocki, *Wojciecha Korfanteo droga do niepodległości* [w:] *Niepodległość i pamięć* 10/2003, Warszawa 2003, s. 90.

¹⁰⁵P. Hauser, *Niemcy wobec perspektywy strat terytorialnych na rzecz państwa polskiego w ostatnich tygodniach I Wojny Światowej* [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec w stosunkach polsko-niemieckich* pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1986, s. 203.

¹⁰⁶L. Trzeciakowski, *Polskie ugrupowania polityczne zaboru pruskiego wobec Niemiec 1871-1918* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 1/1972, Warszawa 1972, s. 44.

¹⁰⁷W. Szala, *Problem niemiecki w Polsce w latach 1918-1939 na łamach prasy Katolickiej Archidiecezji Poznańskiej. Praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. L. Wilczyńskiego*, Poznań 2016, s. 16.

¹⁰⁸J. Benyskiewicz, *Powstanie Wielkopolskie na Ziemi Lubuskiej* [w:] *Rocznik Lubuski* t. 7, Zielona Góra 1971, s. 21.

¹⁰⁹T. Grygier, *Warmińska Rada Ludowa w dniach rewolucji w Olsztynie w 1918 roku* [w:] *Komunikaty Warmińsko - Mazurskie* nr 4/1969, Olsztyn 1969, s. 542.

Po odzyskaniu niepodległości władze polskie podzielały konieczność powrotu ziem byłego zaboru pruskiego do terenów Rzeczypospolitej¹¹⁰.

11 listopada 1918 r. RRiŻ złożyła wniosek o odwołanie nadburmistrza miasta Poznania Wilmsa oraz radcy policyjnego Goehrkego¹¹¹. Na miejsce Wilmsa zaproponowano powołanie adwokata Jarogniewa Drwęskiego, a na miejsce Goehrkego - dra Włodzimierza Krzyżankiewicza. Uchwała w tej sprawie została przyjęta jednogłośnie i od 12 listopada 1918 r. Jarogniew Drwęski i Włodzimierz Krzyżankiewicz zaczęli pełnić swoje funkcje¹¹².

Natomiast w niektórych miejscach nie tylko przejmowano urzędy od Niemców. W dniu 27 listopada 1918 r. w miejscowości Witkowo wprowadzono język polski, jako drugi język urzędowy w tym mieście¹¹³.

1.2 Polski Sejm Dzielnicowy i jego postanowienia wobec sądów i administracji na terenie byłego zaboru pruskiego do końca 1918 r.

W związku ze zmianami, które nastąpiły w Wielkopolsce zdecydowano się zwołać Sejm Dzielnicowy. Uprawniona do głosowania została ludność polska zamieszkująca były zabór pruski oraz Polacy mieszkający w głębi Niemiec¹¹⁴. Czynne i bierne prawo wyborcze do Polskiego Sejmu Dzielnicowego uzyskały także kobiety¹¹⁵.

Zanim jednak doszło do obrad Sejmu Dzielnicowego, 19 listopada 1918 r. do Poznania przyjechał przedstawiciel rządu niemieckiego, H. von Gerlach, który spotkał się z tymczasowym KNRL oraz RRiŻ. Sprawa Wielkopolski miała być załatwiona przez decyzję kongresu pokojowego. 29 listopada 1918 r. w Berlinie odbyły się rozmowy, które zaakceptowały pomysł zwołania Polskiego Sejmu Dzielnicowego¹¹⁶.

¹¹⁰A. Szulczewski, B. Zalewski, *Pomorze w granicach Polski odrodzonej* [w:] Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej nr 1/2009, Gdynia 2009, s. 120.

¹¹¹Z. Zaleski, *Dzieje Poznania od roku 1853 do R. 1918* [w:] KMP nr 1/1999, Poznań 1999, s. 153.

¹¹²A. Piotrowski, *50 dni rządów Rady Robotników i Żołnierzy w Poznaniu*, Poznań 1919, s. 10-11, A. Gulczyński, *Władze miasta Poznania w okresie międzywojennym* [w:] KMP nr 1/1999, Poznań 1999, s. 213.

¹¹³J. Magrian, *Witkowo w zasięgu oddziaływania Gniezna jako ośrodka działalności patriotycznej i niepodległościowej w przededniu i w trakcie powstania wielkopolskiego* [w:] Wielkopolskie drogi ku niepodległości XIX i XX wieku z perspektywy „małych ojczyzn”. Materiały nadesłane na I oraz II Konferencję - Sejmik Muzeów i Regionalistów Wielkopolskich, Poznań 2018, s. 76.

¹¹⁴A. Pawlak-Damska, *Polski Sejm Dzielnicowy*, Kórnik 2018, s. 5.

¹¹⁵J. Kopczyńska, *Poznanianki na Polskim Sejmie Dzielnicowym* [w:] Przegląd Wielkopolski nr 3/2018, Poznań 2018, s. 16.

¹¹⁶P. Hauser, *Hellmut von Gerlach a niemiecka polityka wobec sprawy polskiej w okresie października -grudnia 1918 roku* [w:] Mazowieckie Studia Humanistyczne nr 2/2002, Warszawa 2002, s. 177-178.

W Poznaniu w dniach 3-5 grudnia 1918 r., w sali Apollo na ulicy Piekary 17 odbył się Polski Sejm Dzielnicowy. 25 listopada 1918 r. tymczasowy KNRL ogłosił (bez zgody władz niemieckich) porządek jego obrad¹¹⁷.

Jedną z najbardziej problematycznych kwestii jest ustalenie ilu tak naprawdę delegatów brało udział w posiedzeniach tego Sejmu. W opinii A. Gulczyńskiego liczbę uczestników należy szacować od 1100 do 1600¹¹⁸. Natomiast M. Kosman podaje liczbę 1399 delegatów i delegatek¹¹⁹. Byli nimi także inni działacze, np. komisarze NRL czy organizacji Młodej Polski zdominowanej przez osoby wspierające J. Piłsudskiego¹²⁰. Rozbieżności dotyczące liczby uczestników wynikały choćby z kwestii, że część mandatów delegatów i delegatek zostały unieważnione¹²¹.

Jeżeli przyjąć, że w spisie delegatów wszystkich dzielnic na Sejm Dzielnicowy, znalazło się łącznie 1593 osób (w tym 128 kobiet¹²²). Delegaci byli wybierani spośród pięciu obszarów: Poznańskiego (527 delegatów, w tym 58 kobiet), Prus Królewskich (455 delegatów, w tym 13 kobiet), Prus Książęcych (47 delegatów, w tym 4 kobiety), Śląska (431 delegatów, w tym 43 kobiety), Obczyzny¹²³ (133 delegatów, w tym 10 kobiet)¹²⁴.

Kwestie dotyczące Sejmu Dzielnicowego uregulowano w dokumencie *Projekt Ustawy organizacji politycznej organizacyi Polaków w Rzeszy Niemieckiej*. Jego działalność regulował punkt VI. Zgodnie z jego treścią na 2500 mieszkańców przypadał jeden delegat lub

¹¹⁷A. Gulczyński, „Poznański” Sejm Dzielnicowy czyli uwag kilka o korzeniach parlamentaryzmu odradzającej się Polsce [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998, s. 15.

¹¹⁸Andrzej Gulczyński, zwraca uwagę, że co do kwestii liczebności delegatów nie ma zgody wśród uczestników tego Sejmu. Rozbieżności oscylują pomiędzy 1100 a 1600 uczestników. Ibidem, s. 17.

¹¹⁹M. Kosman, *Powstanie Wielkopolskie na tle polskich powstań narodowych* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/2008, Poznań 2008, s. 119.

¹²⁰A. Gulczyński, „Poznański”..., s. 17.

¹²¹A. Gulczyński, *Polski Sejm Dzielnicowy. Znaczenie, stan badań i postulaty badawcze* [w:] Wielkopolskie droga do niepodległości. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Historie lokalne pod red. O. Bergmann i E. Wojcieszek, Poznań 2018, s. 22.

¹²²Niestety w niektórych przypadkach nie można w sposób jednoznaczny stwierdzić, czy delegatem była kobieta (przykładowo nie zawsze obok nazwiska było napisane imię delegata lub był tylko napisany skrót imienia). Liczby te są szacunkami autora. *Spis delegatów wszystkich dzielnic zaboru pruskiego, wybranych na Polski Sejm Dzielnicowy* [w:] *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918 r.*, Poznań 1918, s. 106-120. Natomiast G. Wyder uważa, że podczas obrad Polskiego Sejmu Dzielnicowego było „141 posłanek”. G. Wyder, *Wielkopolskie działaczki w ruchu narodowo - demokratycznym na terenie Poznańskiego na przełomie XIX i XX wieku. Szkic do działalności politycznej kobiet* [w:] *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety* 1(2) 2017, Białystok 2017, s. 65. Problematyka liczebności kobiet była także rozważana przez A. Gulczyńskiego. Jako przykład autor podaje „Szymkowiak Bronis.”, Bronisława Szymkowiak z Katowic panna stanu wolnego. *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu w grudniu 1918 r.* wydał A. Gulczyński, Poznań 2018, s. 9-10.

¹²³W skład obczyzny wchodziły następujące powiaty: Hamburg, Bremena, Ratenberg, Kolonia, Halle, Drezno, Nadrenia Westfalia, Berlin. *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918 r.*, Poznań 1918, s. 106-120. Łączna ilość ludności polskiej w Prusach (bez prowincji wschodni tj. Wielkopolski, Pomorza, Śląska, Warmii i Mazur) według stanu na rok 1910 wynosiła 478.729 osób. K. Rzepa, *Wychodźstwo polskie w Niemczech do 1914 r.* [w:] Przegląd Zachodni 5-6/1978, Poznań 1978, s. 228.

¹²⁴*Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918 r.*, Poznań 1918, s. 106-120.

delegatka, wybierani na wiecach wyborczych, na których dokonywano wyboru Powiatowych Rad Ludowych.

Zatem 1593 osoby reprezentowałyby prawie 4 miliony obywateli (3 982 500 ludzi)¹²⁵.

Można przyjąć, że ktoś z delegatów lub delegatek nie przybył na Sejm. Brak też informacji, aby w razie nieobecności wyznaczono jakichś zastępców.

Co ciekawe w opinii A. Gulczyńskiego Polski Sejm Dzielnicowy miał mieć schemat spółki: Polski Sejm Dzielnicowy, jako zebranie delegatów, NRL, jako rada nadzorcza i KNRL, jako zarząd stowarzyszenia¹²⁶.

Zgodnie z § 20 dokumentu Sejm Dzielnicowy można było zwołać w trzech przypadkach:

- 1) Zgodnie z uchwałą odroczonego Sejmu
- 2) Na żądanie Komisariatu
- 3) Na umotywowany wniosek 40 członków NRL

Posiadał następujące kompetencje:

- Obradował według regulaminu przyjętego przez siebie;
- Wskazywał kierunek polityki polskiej w Niemczech;
- Ustalał zasady działalności NRL i jej Komisariatu względnie Podkomisariatów
- Wybierał NRL;
- Obradował nad sprawozdaniem NRL i Komisariatu;
- Usuwał członków NRL, Komisariatu, Podkomisariatów lub poszczególnych członków.

Ulegał rozwiązaniu przez NRL¹²⁷. Kwestie organizacyjne normował regulamin, który składał się z 23 artykułów. Spośród członków wybierano Prezydium, które liczyło 11 osób (jeden marszałek, czworo wicemarszałków, sześcioro członków). Obrady rozpisywano na trzy dni, a debata miała odbywać się w sześciu komisjach:¹²⁸

- 1) Komisji dla spraw organizacyjnych
- 2) Komisji organizacyjnej
- 3) Komisji dla naglących spraw społecznych i robotniczych

¹²⁵Niezwykle trudną kwestią jest ustalenie liczby ludności w byłej dzielnicy pruskiej w 1918 r.. Ostatni spis ludności przed wojną miał miejsce w 1910 r. M. Nadobnik, *Obszar i ludność b. dzielnicy pruskiej* [w:] Ruch Prawniczy i Ekonomiczny z. 3, Poznań 1921, s. 439-457.

¹²⁶A. Gulczyński, *Polski...*s. 17.

¹²⁷*Regulamin dla Polskiego Sejmu Dzielnicowego* [w:] Przedłożenia dla Polskiego Sejmu Dzielnicowego w r. 1918, Poznań 1918, s. 5-9.

¹²⁸*Propozycje dla prac komisji* [w:] Przedłożenia dla Polskiego Sejmu Dzielnicowego w r. 1918, Poznań 1918, s. 15-17.

- 4) Komisji dla spraw administracji i bezpieczeństwa publicznego
- 5) Komisji dla spraw oświaty i szkolnictwa
- 6) Komisji wyborczej

Kwestie dotyczące przyszłej polskiej administracji i sądownictwa poruszane były przez komisję dla spraw administracji i bezpieczeństwa publicznego. Niestety w Dzienniku Polskiego Sejmu Dzielnicowego była jedna z dwóch komisji, której przedstawiciele nie zostali wybrani 3 grudnia 1918 r.¹²⁹. Na referenta tej komisji został wyznaczony pan Szczepkowski z Łęgu. Zgodnie z regulaminem wyznaczono trzy okresy, którymi miała zająć się ta komisja:

- 1) Czas teraźniejszy, aż do przyłączenia zaboru pruskiego do Polski
- 2) Czas przejściowy
- 3) Regulacja administracji na rzecz Polski

Stwierdzono, że okres pierwszy jest ogromnie istotny dla dalszego rozwoju administracji¹³⁰. Zalecono, aby najważniejsze urzędy administracyjne na poziomie powiatów były obsadzone polskimi kontrolerami¹³¹. Sprawa ta jak podkreślano, była niezwykle pilna. W opinii delegatów nie było ważne, czy w danym powiecie większość obywateli stanowili Polacy czy Niemcy, trzeba było koniecznie przejąć najważniejsze urzędy. Cel takich założeń był jeden: to Polacy mieli zostać gospodarzami własnej na tej ziemi¹³². Referent zwrócił uwagę, że niestety brak jest odpowiedniej kadry, która mogłaby wykonać to zadanie. Dlatego zalecił, aby urzędnicy byli szkoleni przez prawników lub zostały ściągnięte z Niemiec osoby już przeszkolone. Nie oznaczało to jednak całkowitej zamiany urzędników z polskich na niemieckich. Zwrócono uwagę, że należy usuwać z urzędów tylko osoby wyrażające poparcie dla działań hakatystów¹³³.

¹²⁹W Dzienniku Polskiego Sejmu Dzielnicowego znajdują się nazwiska referentów wybranych przez niemalże wszystkie komisje z wyjątkiem komisji dla spraw administracji i bezpieczeństwa publicznego oraz komisji wyborczej. *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918 r.*, Poznań 1918.

¹³⁰Schemat organizacji na terenie byłej dzielnicy pruskiej znajduje się w dokumencie *Krótki zarys administracji w byłym zaborze pruskim* wydany w 1919 r.

¹³¹A. Ptak, *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918-1939)* [w:] Władza lokalna w procesie transformacji systemowej pod red. J. Babiak, A. Ptak, Kalisz-Poznań 2010, s. 37.

¹³²S. Sierpowski, *O powstaniu wielkopolskim nie tylko rocznicowo* [w:] Leszczyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Rozwój. Leszno 2008, s. 48.

¹³³Powstały w 1894 roku Niemiecki Związek Marchii Wschodniej (Deutscher Ostmarkenverein) nazywany potocznie Hakatą od pierwszych liter nazwisk trzech założycieli; Ferdynanda von Hansemanna, Hermana Kennemanna oraz Henryka von Tiedemanna. Była to niemiecka organizacja nacjonalistyczna o profilu antypolskim mobilizująca do walki z „polskim niebezpieczeństwem” na terenach Wschodnich Prus (Wielkopolska, Pomorze, Śląsk, Prusy Książęce). P. Matusik, *Wielkie Księstwo Poznańskie: Polacy, Niemcy, pruska polityka 1815-1914* [w:] Wielkopoleanie ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018, s. 23.

Co do drugiego okresu zawartego w postulacie, referent zauważył, że przejmowanie administracji nastąpi albo poprzez decyzję koalicji¹³⁴ albo poprzez wolę Warszawy. Wobec tego okresu nie zgłaszano żadnych rozwiązań.

Oprócz tego istniał zespół pod przewodnictwem adwokata Wacława Wyczyńskiego, o którego działalności niewiele wiadomo¹³⁵.

Bez względu na wynik działań podczas drugiego okresu, widziano konieczność organizacji administracji na rzecz przyszłego państwa polskiego. Potrzebowano zaangażować w tę sprawę prawników, których jak podkreślano również brakowało. Według szacunków referenta minimum kadrowe musiało liczyć, co najmniej 150 prawników. Ich zadaniem było wspieranie administracji w jej działaniu. Rozważano, aby specjalistów ściągnąć z terenów Galicji, a jedynym warunkiem była znajomość języka polskiego. Oprócz tego poddano pod dyskusję kwestie działalności RRIŻ i sposobu ich opłacania¹³⁶. R. Łysoń trafnie stwierdził, że:

Przez większość XIX i XX wieku Polacy byli postrzegani w niemieckiej polityce, jako przedmiot, a nie podmiot polityki. Stąd przekonanie, że problem polski da się rozwiązać samodzielnie bez potrzeby sięgania po polskich partnerów.

Zatem nie prowadzono z polskimi środowiskami dialogu na temat udziału Polaków w administracji publicznej¹³⁷. Ich liczba, jest trudna do oszacowania. Problemem są kwestie pochodzeniowe urzędników. Istniał podział pomiędzy urzędnikami Polakami a urzędnikami, którzy przyznawali się do polskiego pochodzenia. Miały na to wpływ przede wszystkim zagadnienia prawne, gdyż poprzez akty prawne próbowano ograniczyć ilość Polaków w administracji. Szczególny problemem był brak odpowiedniej kadry urzędniczej zajmującej wyższe stanowiska administracyjne w Poznańskim. W opinii Ch. Myschora liczba polskich urzędników w wyższej administracji była znikoma¹³⁸. Fakt ten jest potwierdzany, przez W. Molika, który uważa, że w latach 70 XIX wieku możliwości uzyskania wyższych urzędniczych stanowisk administracyjnych dla Polaków były bardzo niewielkie¹³⁹. Według szacunków przedstawionych przez J. Buszkę wynika, że przed rokiem 1914 urzędnicy

¹³⁴Podczas obrad Polskiego Sejmu Dzielnicowego starano się unikać podejmowania jakichkolwiek decyzji, które uprzedzałyby decyzję kongresu pokojowego. M. Jabczyński, *Materiały - Kwestia społeczna w obradach Poznańskiego Sejmu Dzielnicowego 3-5. XII. 1918* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 12/1948, Poznań 1948, s. 712.

¹³⁵A. Gulczyński, *Odrodzona Polska w myśli ustrojowej Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu (1918)* [w:] *Przegląd Wielkopolski* nr 3/2018, Poznań 2018, s. 10.

¹³⁶*Referat z komisji spraw administracji* [w:] *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu*, w grudniu 1918, Poznań 1918, s. 82-84.

¹³⁷R. Łysoń, *Polskie ugrupowania ugodowe w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1894-1918*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. W. Molika, Poznań 2012, s. 405.

¹³⁸Ch. Myschor, *Wyżsi urzędnicy pruskiej administracji prowincjonalnej w Poznańskim (1871-1918)*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. W. Molika, Poznań 2012, s. 31-32.

¹³⁹W. Molik, *Inteligencja polska w Poznańskim w XIX i na początku XX wieku*, Poznań 2009, s. 68.

narodowości polskiej stanowili około 3 % urzędników i z reguły zajmowali najniższe stanowiska¹⁴⁰. Należy zaznaczyć, że celem polityki pruskiej było wynarodowienie ziem polskich¹⁴¹.

Trochę inaczej wyglądała sytuacja, jeśli chodzi o urzędników sądowych. W opinii W. Molika, do przez dwa ostatnie dziesięciolecia XIX wieku przyjmowano Polaków na aplikację w okręgach sądowych w Poznańskim. Sytuacja ta uległa zmianie na początku XX wieku, w związku z nasileniem się polityki germanizacyjnej¹⁴².

Wobec dyskusji, jaka się wywiązała, Komisja dla spraw administracji i bezpieczeństwa publicznego uchwaliła rezolucję o następującej treści:

1) Ponieważ dotychczasowa działalność rządowa sprzeciwia się interesom ludności polskiej i urzędnicy wychowani w szkole hakatyizmu nie przestają działać w dotychczasowym kierunku przeto naród polski żąda:

- a) by usunięto już teraz urzędników występujących wrogo przeciw polskości*
- b) by w okolicach zamieszkałych przez ludność polską, urzędników poddać kontroli przez przedstawicieli Polaków*

2) Przejęcie administracji i sądownictwa w przyszłej Polsce jest jedną z najważniejszych rzeczy.

Rezolucja ta została przyjęta jednogłośnie bez żadnych poprawek. Sprawy odnoszące się do administracji przedstawione były przez komisarza ks. Adamskiego. Stwierdził on, że podczas wcześniejszych negocjacji z rządem niemieckim KNRL żądał skontrolowania działalności urzędów przez Polaków oraz usunięcia hakatystów z urzędów niemieckich¹⁴³.

Oprócz przyjętych uchwał za reprezentację zagraniczną ludności polskiej byłego zaboru pruskiego uznano KNP, a nie rząd Polski w Warszawie¹⁴⁴. Wynikało to także z różnic pomiędzy przedstawicielami Romana Dmowskiego a przedstawicielami Józefa Piłsudskiego. Przedstawiciele Naczelnika Państwa zarzucali endecji separatyzm dzielnicowy, natomiast

¹⁴⁰J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1984, s. 156.

¹⁴¹H. Izdebski, *Historia administracji* wyd. 5, Warszawa 2001, s. 60.

¹⁴²W. Molik, *Polscy prawnicy w dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Liczebność - pochodzenie społeczne - wykształcenie* [w:] KMP 3/2018, Poznań 2008, s. 98-99.

¹⁴³*Sprawozdanie komisarzy z czynności Komisarjatu* [w:] Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918, Poznań 1918, s. 40.

¹⁴⁴Należy podkreślić, że narodowa demokracja odgrywała na terenie byłego zaboru pruskiego bardzo istotną rolę, a wpływy piłsudczyków na tym terenie były nieznaczące. J. Molenda, *Próby osiągnięcia kompromisu między Romanem Dmowskim i Józefem Piłsudskim w sprawie węzłowych problemów odradzającego się państwa polskiego* [w:] Dzieje Najnowsze nr 1-2/1981, Warszawa 1981, s. 199, A. Czubiński, *Historia Polski XX wieku*, Poznań 2005, s. 110.

endecja zarzucała stronnikom Józefa Piłsudskiego niedocenianie znaczenia ziem byłego zaboru pruskiego¹⁴⁵.

Należy podkreślić, że etap przejmowania administracji miał w założeniach Polskiego Sejmu Dzielniczowego charakter pokojowy. Nie rozważano wtedy przejęcia władzy administracyjnej poprzez zbrojne powstanie. W opinii G. Jazdona powód takiej postawy był prosty. Uważano, że ewentualna akcja zbrojna może być odebrana przez strony obradujące w Paryżu, jako próba wymuszenia ustaleń na korzyść Polski, czego chciano uniknąć¹⁴⁶.

Warto zauważyć, że - pomimo przyjętych postanowień - kwestie te nie zostały rozstrzygnięte do końca 1918 r. Z. Wieliczka w swojej pracy prezentuje żądania strony polskiej przedstawione podczas konferencji 30 grudnia 1918 r.:

*W obsadzaniu stanowisk urzędniczych w polskich częściach kraju musimy w należytej mierze uczestniczyć, a mianowicie w szkołach, urzędach, sądach i policji*¹⁴⁷.

Niestety podsekretarz stanu Goehre wyraził negatywne stanowisko o wprowadzeniu administracji polskiej na terenie Wielkopolski. Jednak Z. Wieliczka, powołując się na niedostępne dzisiaj materiały (znajdujące się w archiwum DOK VII), uważał, że w wyniku konferencji KNRL uzyskał „U delegatów rządu ogólnikową zgodę na zaprowadzenie polskiej administracji (na nieokreślonym co prawda obszarze)”¹⁴⁸.

Wobec działalności Polskiego Sejmu Dzielniczowego, w dniach 12-13 grudnia 1918 w Poznaniu odbył się Zjazd niemieckich Rad Ludowych Prowincji Poznańskiej, który liczył około 1000 osób¹⁴⁹. Zarówno Polski Sejm Dzielnicowy jak i zjazd niemieckich Rad Ludowych Prowincji Poznańskiej przyniosły wzrost napięcia pomiędzy Polakami a Niemcami¹⁵⁰.

1.3 Konferencja KNRL z rządem niemieckim (30. 12. - 31. 12. 1918 r.).

Wybuch Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 był zaskoczeniem zarówno dla strony polskiej jak i niemieckiej. Mimo że walki przybierały na sile, KNRL nie zmienił swojej

¹⁴⁵T. Jędruszczak, *Odrodzenie niepodległej Polski w 1918 r.* [w:] Kwartalnik Historyczny nr 4/1978, Warszawa 1978, s. 807.

¹⁴⁶G. Jazdon, *Zapomniana „Rzeczpospolita Wielkopolska”* [w:] Pressje. Czasopismo elektroniczne Klubu Jagiellońskiego, nr 1/2019, Kraków 2019, s. 41.

¹⁴⁷Oświadczenie W. Korfanteo [w:] Z. Wieliczka, *Wielkopolska...*, s. 59.

¹⁴⁸Oświadczenie podsekretarza stanu Goehre [w:] Ibidem, s. 59-60.

¹⁴⁹P. Matusik, *Akcja i reakcja. Polski Sejm Dzielnicowy i zjazd niemieckich rad ludowych opracowanie i tłumaczenie* [w:] KMP 3/2018, Poznań 2018, s. 51.

¹⁵⁰P. Matusik, *Co się stało 27 grudnia?* [w:] KMP 3/2018, Poznań 2018, s. 122.

postawy względem Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 i nadal stwierdził, że kwestia odzyskania niepodległości dla Poznańskiego jest kwestią międzynarodową. Również rząd niemiecki nie widział w początkowych walkach zagrożenia dla swojej władzy w Wielkopolsce¹⁵¹. 30 grudnia 1918 r. rozpoczęto pierwsze rozmowy. Brali w nich udział przedstawiciele KNRL, RRIŻ, rządu pruskiego, władz wojskowych niemieckich, oraz ludności żydowskiej. Posiedzeniu przewodniczył dr Celestyn Rydlewski. Informacje o konferencji opierają się na twórczości Z. Wieliczki.

Z oświadczenia złożonego przez podsekretarza stanu Goerkego, niezorientowanie przedstawicieli rządu pruskiego było spowodowane brakiem łączności telefonicznej i telegraficznej pomiędzy Poznaniem i Berlinem¹⁵². Z kolei Celestyn Rydlewski za zaistniałą sytuację i brak komunikacji obarczał winą stronę niemiecką¹⁵³. Jak podkreśla Z. Wieliczka, Celestyn Rydlewski był jednym z nielicznych przedstawicieli strony polskiej opowiadających się walką zbrojną. Podczas tego spotkania miano ustalić dwa istotne punkty: przyczynę zamieszek z 27 grudnia 1918 r. oraz wysłuchać stanowisk ludności polskiej na temat problemów w byłym zaborze pruskim. Strona polska uważała, że „główną przyczyną wybuchu zamieszek było tworzenie oddziałów Heimatschutzu - Ost, względnie Grenzschutzu”. Strona niemiecka odpowiadała, że to „Polacy, przez stworzenie SSiB, do której nie dopuszczano Niemców przygotowywali się do wybuchu powstania”. W wyniku pertraktacji wypracowano wspólne stanowisko, z którego wynikało, że przyczyną wybuchu zamieszek były uliczne demonstracje 6 pułku grenadierów¹⁵⁴.

Kolejnego dnia 31 grudnia 1918 r., kontynuowano rozmowy. Niestety, jak informuje Z. Wieliczka, zachowały się tylko częściowe fragmenty stenogramu z posiedzenia, a stanowisko niemieckie w kwestiach poruszanych dzień wcześniej nie uległo zmianie. Stanowisko KNRL uległo zmianie na bardziej stanowcze, prawdopodobnie w wyniku otrzymanych informacji o sukcesach oddziałów powstańczych. Konferencja zakończyła się 31 grudnia 1918 r. Jak określił Z. Wieliczka:

*Zbrojny zamach ludności polskiej otrzymał na wpół legalny tytuł prawny, tak misternie sklecony, że pozostał tajemnicą nawet dla powstańców wielkopolskich*¹⁵⁵.

Pomimo niekorzystnego dla nich obrotu sprawy, Niemcy liczyli na to, że tereny objęte Powstaniem nadal pozostaną przy państwie niemieckim¹⁵⁶.

¹⁵¹Z. Wieliczka, *Wielkopolska...*, s. 55.

¹⁵²*Oświadczenie podsekretarza stanu Goerkego* [w:] Ibidem, s. 56

¹⁵³*Oświadczenie dr Rydlewskiego* [w:] Ibidem, s. 56-57.

¹⁵⁴Ibidem, s. 60.

¹⁵⁵Ibidem, s. 66.

1.4 Wydział Prawników Polaków

16 listopada 1918 r., Zjazd Prawników Polaków powołał do życia Wydział Prawników, którego celem było m.in. przygotowanie polskiej administracji i sądownictwa na terenie byłego zaboru pruskiego¹⁵⁷. Siedziba Wydziału znajdować się miała w lokalu 6 Banku Kredytowego przy ówczesnym placu Wilhlemowskim (obecnie plac Wolności) w Poznaniu.

Na czele Wydziału stanął Wacław Wyczyński, a członkami byli adwokaci: Kotliński, Paczkowski, Piechocki, Prądyński, Jan Sławski, Szoldrski¹⁵⁸.

Spotkania miały odbywać się we wszystkie dni z wyjątkiem niedziel. Podstawowymi celami działalności wydziału było: zarejestrowanie prawników - Polaków, którzy mogli pełnić stanowiska w „polskich sądach”, spolszczenie sądownictwa oraz jego nowa organizacja, przynajmniej w sprawach karnych oraz wykształcenie młodzieży prawniczej¹⁵⁹.

7 grudnia 1918 r. Wydział wystosował pismo do Ministra Sprawiedliwości RP Leona Supińskiego. W odpowiedzi minister wyraził szczere uznanie dla pracy wydziału oraz wyznaczył swojego przedstawiciela, Jana Zakrzewskiego, który miał zaznajomić Wydział z pracami ministerstwa, jednocześnie prosząc, aby oni wprowadzili go w swoje dotychczasowe działania¹⁶⁰.

W dniu 20 i 21 grudnia 1918 r. odbyło się zebranie prawników z zaboru pruskiego. W tym wydarzeniu mieli uczestniczyć wszyscy prawnicy - Polacy z Księstwa Poznańskiego, Prus Zachodnich i Śląska. O zjeździe poinformowano władze warszawskie¹⁶¹. W jego trakcie przyjęto uchwałę mówiącą, że najwyższą władzą na ziemiach byłego zaboru pruskiego ma być Warszawska Władza Centralna lub władza przez nią upoważniona. Zjazd uchwalił następujące rezolucje:

1) Stworzenie nowej instytucji sędziów pomocniczych z grona prawników niemających jeszcze egzaminu sędziowskiego (asesorskiego) i powierzenie im spraw bezspornych

¹⁵⁶Z. Dworecki, *Próby podtrzymania ciągłości rządów pruskich na ziemiach zachodnich Polski po Pierwszej Wojnie Światowej* [w:] Węzłowe problemy dziejów Prus XVII - XX wieku. Materiały z sesji naukowej w UAM (11 i 12 VI 1970) pod red. Gerarda Labudy, Poznań 1971, s. 192. Z. Grot, *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919*, Poznań 1968, s. 354-355.

¹⁵⁷M. Podkowski, op. cit., s. 96.

¹⁵⁸S. Grabowski wymienił członków z nazwiska. Natomiast tylko przy przewodniczącym Wydziału podał imię i nazwisko. Zapewne podane imię przy Janie Sławskim miało za cel doprecyzowanie czy chodzi o Jana Sławskiego czy Stanisława Sławskiego. S. Grabowski, op. cit., s. 257.

¹⁵⁹T. Zajęczkowski, *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w b. dz. pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.* [w:] Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mających zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości z przedmową Tadeusza Zajęczkowskiego sędziego Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, Poznań 1921, s. 3.

¹⁶⁰*Komunikat Ministerstwa Sprawiedliwości* [w:] Dziennik Poznański nr 18 z 22 stycznia 1919 r s. 3.

¹⁶¹M. Materniak - Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003, s. 38.

- 2) Rozszerzenie kompetencji sądów powiatowych (*Amtsgericht*) do 1000 marek
- 3) Ograniczenie prawa apelacji do obiektów i wartości do 50 000 marek
- 4) Powołanie w miejsce izb karnych „większych sądów ławniczych” składającego się z jednego sędziego zawodowego i czterech ławników
- 5) Zniesienie rewizji przeciwko wyrokom zapadłym w większych sadach ławniczych, jako w drugiej instancji

Jednocześnie zwrócono uwagę na znaczne braki kadrowe. Jak spostrzega T. Zajączkowski:

*W sprawie obsady sądów siłami polskimi zjazd stwierdził, że dla zaboru pruskiego celem wyposażenia różnych magistratur w niezbędne konieczne siły prawnicze potrzeba było około 3000 prawników, i że na tą liczbę mamy prawników Polaków: w sądownictwie trzech, w administracji ani jednego, w palestrze około 130 (licząc emerytów, prawników niepraktykujących lub takich, którzy przeszli do zawodów nie prawniczych)*¹⁶².

Natomiast w opinii R. Łyczywka do końca 1914 roku na terenie Cesarstwa Niemieckiego obliczano liczbę polskich adwokatów na 112 osób. 70 adwokatów praktykowało w prowincji poznańskiej, (z czego 27 w samym Poznaniu), 37 adwokatów na terenie prowincji śląskiej i pomorskiej, 4 adwokatów praktykowało w Berlinie, a 1 adwokat praktykował w Bochum¹⁶³. Tak, więc należy przyjąć, że liczebność adwokatów polskich w Cesarstwie Niemieckim wynosiła ponad 100 członków. Polskich adwokatów na terenie byłego zaboru pruskiego¹⁶⁴ obowiązywała ustawa z dnia 1 lipca 1878 r., która weszła w życie 1 października 1879 r.¹⁶⁵. Warto podkreślić, że przepisy pruskiej ordynacji adwokackiej nie przewidywały istnienia aplikacji adwokackiej¹⁶⁶.

Jak słusznie zauważył W. Molik, z chwilą wprowadzenia tej ustawy adwokat polski mógł wykonywać zawód w dowolnym miejscu na terenie Rzeszy. Zatem w przypadku, gdy polski adwokat potrafił pozyskać klientów to mógł wykonywać ten zawód. W związku z tym

¹⁶² T. Zajączkowski, *Szkic...*, s. 4.

¹⁶³ R. Łyczywek, *Historia adwokatury polskiej okresu zaborów* [w:] *Palestra* nr 9/1971, Warszawa 1971, s. 36-37.

¹⁶⁴ Na terenie byłego zaboru rosyjskiego obowiązywał *Dekret Naczelnika Państwa z dnia 24 grudnia 1918 r. w przedmiocie statutu tymczasowego Palestry Państwa Polskiego* z kolei na terenie byłego zaboru austriackiego obowiązywała ordynacja adwokacka z dnia 6 sierpnia 1868 r. uzupełniona w 1872 r. *adwokackim statutem dyscyplinarnym*. A. Bąkowski, *Regulacje prawne ustroju adwokatury polskiej w latach 1918-1988* [w:] *Palestra* 11-12/1988, Warszawa 1988, s. 42-44.

¹⁶⁵ M. Materniak-Pawłowska, *Adwokatura II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno - ustrojowe*, Poznań 2009, s. 25.

¹⁶⁶ M. Zaborski, *Ustrój adwokatury polskiej w latach 1918-2018 w perspektywie historyczno-prawnej* [w:] *Palestra* 11/2018, Warszawa 2018, s.108.

nie istniały żadne przepisy represjonujące adwokatów polskich wykonujących ten zawód na terenie Rzeszy Niemieckiej¹⁶⁷.

W związku z tym postulowano, aby Polacy objęli tylko kierownicze stanowiska do czasu zjednoczenia z Polską i uzupełnienia tych braków kadrowych¹⁶⁸. Mimo wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 Wydział Prawników nadal pracował. Niestety nie można wyznaczyć daty zakończenia jego działalności, ale w opinii T. Zajączkowskiego zmiany organizacyjne KNRL i przejście władzy administracyjnej spowodowało brak potrzeby utrzymania Wydziału Prawników¹⁶⁹.

1.5. Komisariat Naczelnej Rady Ludowej

W lipcu 1918 r. na terenie Poznania powołany został CKO. Ścisłe współpracował on z KNP kierowanym przez Romana Dmowskiego¹⁷⁰. Jego zadaniem było kierowanie polską działalnością polityczno - konspiracyjną na terenie byłego zaboru pruskiego. Z inicjatywy CKO utworzono lokalne komitety¹⁷¹, w których szczególną rolę odgrywał PKO¹⁷². Podstawowym celem jego oraz CKO było przejmowanie na drodze pokojowej administracji pruskiej na terenie zaboru¹⁷³.

W dniu 14 listopada 1918 r. posłowie polscy zasiadający w Reichstagu wydali odezwę, której to celem miała być budowanie polskich rad ludowych, na których czele miała stanąć NRL¹⁷⁴. Posłowie ci dołączyli 10 listopada do PKO. Łącznie ilość osób zasiadających w tym Komitecie wynosiła 56 osób. 12 listopada 1918 r. na wniosek członka Antoniego Chłapowskiego zmieniono nazwę na Radę Ludową. Jak zaznacza Z. Dworecki,

¹⁶⁷W. Molik, *Polityka władz pruskich wobec polskiej inteligencji w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1848-1914* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/1980, Poznań 1980, s. 106.

¹⁶⁸Z. Dworecki zwraca uwagę na braki kadrowe nie tylko w sądownictwie czy administracji, ale także wśród lekarzy, wojskowych, nauczycieli, inżynierów. Z. Dworecki, *Inteligencja Polska w życiu politycznym miasta w latach drugiej Rzeczypospolitej* [w:] KMP nr 2/1998, Poznań 1998, s. 92

¹⁶⁹T. Zajączkowski, *Szkie...*, s. 4.

¹⁷⁰T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski wyd. 4 rozszerzone i zmienione*, Warszawa 2011, s. 302, T. Maciejewski, *Historia administracji wyd. 2*, Gdańsk 2006, s. 263.

¹⁷¹A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 13.

¹⁷²Skład Poznańskiego Komitetu Obywatelskiego: Stefan Andrzejewski, Stanisław Chmielewski, Jarogniew Drwęski, Walenty Dymek, Paweł Gantkowski, Marian Głowacki, Witold Hedinger, Mieczysław Korzeniowski, Kazimierz Krajna, Teodor Krause, Bolesław Krysiewicz, Stanisław Krzyżankiewicz, Roman Leitgeber, Kazimierz Maliński, Bolesław Marchlewski, Czesław Meissner, Władysław Mieczkowski, Telesfor Otmianowski, Tadeusz Powidzki, Stanisław Robiński, Celestyn Rydlewski, Karol Rzepecki, Włodzimierz Seydlitz, Bolesław Szulczewski i Józef Tucholski. Z. Dworecki, *Rada Ludowa na miasto Poznań 1918 -1919. Część pierwsza*. [w:] KMP nr 4/1980, Poznań 1980, s. 26.

¹⁷³Z. Dworecki, *Poznaniacy w Radzie Ludowej na Miasto Poznań i w Naczelnej Radzie Ludowej oraz ich polityczne kariery* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998, s. 42.

¹⁷⁴B. Cybulski [w:] *100 l. Niepodległej pod zbiorową redakcją G. Straucholda*, Wrocław 2018, s. 36.

*Było to zręcznym posunięciem taktycznym; w ten sposób stworzono pozory, że polscy przywódcy polityczni idą zgodnie z duchem czasu*¹⁷⁵.

Na czele Rady Ludowej stanął Czesław Meissner. W jej ramach została utworzona Tymczasowa NRL, a z kolei w jej ramach utworzono trzyosobowy Komisariat, w którego skład weszli: ks. Stanisław Adamski, Wojciech Korfanty oraz Adam Poszwiński¹⁷⁶. Powołanie takiej liczby komisarzy tłumaczono potrzebą „szybkości decyzji i sprężystością pracy”¹⁷⁷. Głównym wymaganiem postawionym przed członkami była gotowość poświęcenia całego swojego czasu na rzecz pracy organizacyjnej.

Pod koniec 1918 roku na terenie byłego zaboru pruskiego rozpoczął się proces tworzenia rad ludowych¹⁷⁸.

14 listopada 1918 r. Tymczasowy KNRL ogłosił swój program polityczny. Wzywał on do mieszkańców do zachowania spokoju i cierpliwego wyczekiwania decyzji kongresu pokojowego¹⁷⁹.

Po obradach Polskiego Sejmu Dzielnicowego KNRL uznał KNP, jako reprezentację zagraniczną byłej dzielnicy pruskiej. W opinii M. Mogiłki nie uznano zwierzchności warszawskiej ze względu na możliwość ewentualnych represji ze strony władz berlińskich¹⁸⁰.

Ostatnie spotkanie z przedstawicielami niemieckimi odbyło się 15 grudnia 1918 r. Rząd pruski reprezentowany był przez prezesa ministrów rządu pruskiego, Hirscha, KNRL przez ks. Adamskiego, Korfantego i Trąmpczyńskiego.

Z wybuchem Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 sytuacja prawna KNRL nie ulegała zmianie. Do końca 1918 r. nie przejął on formalnie władzy zwierzchniej na terenie Wielkopolski. Niekiedy w literaturze spotyka się pogląd, że już 27 grudnia 1918 r. KNRL/NRL przejęła władzę w Wielkopolsce¹⁸¹. Jest to pogląd nieprawdziwy. Przejęcie władzy w Wielkopolsce to był proces, w którym KNRL odegrał istotną rolę¹⁸².

¹⁷⁵Z. Dworecki, *Poznaniacy...*, s. 43.

¹⁷⁶Z. Dworecki, *Fakty i wydarzenia z walk o niepodległość w latach 1918- 1919 w Poznaniu. Część pierwsza* [w:] KMP nr 4/1978, Poznań 1978.

¹⁷⁷Z. Dworecki, *Poznaniacy...* s. 43.

¹⁷⁸Warto podkreślić, że rady ludowe były tworzone nie tylko na terenie miast gdzie większość ludności stanowili Polacy. Przykładowo w dniu 1 grudnia 1918 r. powstała polska rada ludowa w Szczecinie, gdzie ludność polska stanowiła 1% mieszkańców. A. Szuman, *Na usługach powstania wielkopolskiego 1919; część II w Szczecinie 1919*, Poznań 1935, s. 49-50.

¹⁷⁹M. Mogiłka, *Polityka Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej wobec Niemiec w czasie powstania wielkopolskiego* [w:] Res Polticae. Prace naukowe Akademii imienia Jana Długosza w Częstochowie t. IV, Częstochowa 2011, s. 95.

¹⁸⁰Ibidem, s. 97.

¹⁸¹D. Matelski, *Polacy w Niemczech między wojnami (1919-1939)* [w:] Przegląd Nauk Historycznych r. III nr 2/2003, Łódź 2003, s. 73.

¹⁸²A. Warzocha uznaje KNRL i MbDP, jako organy upoważnione do wdrożenia przepisów, które miały na celu dostosowanie władzy samorządowej do nowej sytuacji zaraz po zakończeniu I Wojny Światowej. A. Warzocha,

W pracy Z. Wieliczki *Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/19* uznaje on okres od 1 do 8 stycznia 1919 r., jako moment przejmowania władzy w Wielkopolsce przez KNRL. Oficjalnie stało się to dopiero na zebraniu plenarnym, które odbyło się 3 stycznia 1919 r. Utworzono wtedy skład KNRL, w który wchodził ks. Stanisław Adamski, Adam Poszwiński, Wojciech Korfanty, dr Władysław Seyda, poseł Stefan Łaszewski, prezes Józef Rymer¹⁸³.

Jednak przejście władzy nie było konsultowane z władzami niemieckimi. Starano się powołać na najważniejsze stanowiska Polaków. Na początku stycznia 1919 roku stanowisko Nadprezydenta Prowincji objął Wojciech Trąmpczyński¹⁸⁴. Wobec tej sytuacji 7 stycznia 1919 r. niemieckie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało telegram C. 22 dotyczący tej decyzji. Stwierdzono w nim, że - co prawda - rząd pruski ani nie upoważnił, ani nie wyznaczył Trąmpczyńskiego na wskazany urząd, ale jednocześnie dawał wybór urzędnikom niemieckim. Jeżeli chcieli odejść, mogli to zrobić, choć gdyby z jakichkolwiek przyczyn nie chcieli lub nie mogli, nie przewidywano dla nich żadnych sankcji¹⁸⁵. Ten telegram nie sankcjonował, więc przejścia władzy przez KNRL, lecz umożliwił procedurę zmiany władzy. W wyniku rozrastającego obszaru objętego powstaniem 8 stycznia 1919 r. KNRL podjął decyzję o przejściu władzy administracyjnej na terytorium walk¹⁸⁶. Został o tym poinformowany rząd niemiecki, telegramem z 8 stycznia 1919 r.¹⁸⁷.

Struktura KNRL dzieliła się na wydziały, sekcje i decernaty. Wyodrębniono 4 wydziały:

Wydział Gospodarstwa Krajowego (przydzielony komisarzowi ks. Adamskiemu; szef wydziału: dr. Trzciński). Wydział dzielił się na sekcję finansową z decerantami: bankowym, skarbu i izby rozrachunkowej, sekcję aprowizacyjną z decerantem aprowizacyjnym, sekcję komunikacyjną z decerantami kolejowym, pocztowym i żeglugi oraz sekcję handlu i przemysłu z decerantami górnictwa, rzemiosła, przemysłu i handlu

Wydział Organizacji i Propagandy (przydzielony komisarzowi Poszwińskiemu; szef wydziału: ks. kan. Prądzyński). Wydział dzielił się na sekcję organizacyjną z decerantami: organizacyjnym, prasy, i reemigracji, sekcję oświaty z decernatami szkoły i zdrowia

Samorząd terytorialny II RP - w drodze ku własnemu państwu [w:] Res Politicae 2012 wydanie specjalne, Częstochowa 2012, s. 351.

¹⁸³Z. Wieliczka, *Wielkopolska...*, s. 75

¹⁸⁴A. Tarnowska, *Wpływ prawa pruskiego i niemieckiego na kształt samorządu terytorialnego na ziemiach zachodnich w latach 1919 – 1939* [w:] CPH, t. 55, z. 2, Poznań 2003, s. 32-33.

¹⁸⁵Telegram C. 22 [w:] *Wielkopolska...*, s. 75-76.

¹⁸⁶Z. Dworecki, *Polskie Rady Ludowe w Wielkopolsce 1918-1920*, Poznań 1962, s. 88.

¹⁸⁷Telegram z 8 stycznia 1919 r. [w:] *Wielkopolska...*, s. 79.

publicznego, sekcję rolnictwo z decerantem rolnictwa i leśnictwa, sekcję pracy z decerantami pracy i ubezpieczenia.

Wydział Polityki i Wojska (przydzielony komisarzowi Korfantemu. Szef Wydziału vacat). Wydział dzielił się na sekcję polityczną z decerantami politycznymi i przygotowania do kongresu oraz sekcję bezpieczeństwa publicznego z decerantem bezpieczeństwa publicznego.

Wydział Administracji i Sądownictwa (przydzielony komisarzowi Seydzie. Szef mec. Wyczyński). Wydział dzielił się na sekcję administracji z decernatem administracji oraz sekcję sądownictwa z decerantem sądownictwa¹⁸⁸.

Dodatkowo wyodrębniono dwa podkomisariaty: w Gdańsku (obejmował on Prusy Książęce, Prusy Królewskie, Pomorze, Mazowsze przydzielony komisarzowi Łaszewskiemu) oraz w Bytomiu (obejmował obszar Śląska; przydzielony adwokatowi Czapli)¹⁸⁹. Podkomisariaty były organem wykonawczym KNRL w szczególności zajmująca się:

- Rozbudowaniem i uzupełnieniem organizacji
- Spolszczeniem szkół
- Reprezentowaniem Komisariatu wobec władz rządowych, pertraktowania z władzami, wprowadzenia kontrolerów polskich
- Ściganiem podatku narodowego¹⁹⁰
- Udzielaniem informacji i wskazówek Radom Ludowym swego okręgu¹⁹¹.

Działalność obu podkomisariatów została przerwana w wyniku działań władz niemieckich w maju 1919 roku¹⁹².

Jednocześnie TU NRL ukazało się obwieszczenie, w którym KNRL poinformował o swoich uprawnieniach. Organ ten sprawował on władzę zwierzchnią i kontrolę nad armią, policją oraz urzędnikami¹⁹³. Oprócz tego powołana została przez KNRL Żandarmeria Krajowa¹⁹⁴.

¹⁸⁸Wydziały [w:] TU NRL nr 1 z 16 stycznia 1919 r., s. 3.

¹⁸⁹Organizacja pracy Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej [w:] TU NRL z dnia 16 stycznia 1919 r., s. 3.

¹⁹⁰Jak wspomina J. Grzegorzek, podatek narodowy miał charakter dobrowolny i była to jednorazowa danina narodowa. J. Grzegorzek, *Pierwsze Powstanie Śląskie 1919 roku w zarysie*, Katowice 1935, s. 21.

¹⁹¹Organizacja pracy Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej [w:] TU NRL z dnia 16 stycznia 1919 r., s. 3.

¹⁹²A. Gulczyński, *Kształtowanie i działania polskiej władzy państwowej w dobie powstania wielkopolskiego* [w:] *Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919*, Poznań 2018, s. 64.

¹⁹³R. Hausner określił, że na terenie województw zachodnich za rekrutację urzędników odpowiedzialne były „władze regionalne” czyli KNRL i MbDP. R. Hausner, *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*, Warszawa 1939, s. 131.

¹⁹⁴A. Tarnowska, *Z dziejów unifikacji administracji II Rzeczypospolitej. Rola przepisów pruskich*, Toruń 2011, s. 12-13.

Wydział Administracji i Sądownictwa miał znajdować się w gmachu dawnej Komisji Kolonizacyjnej w Poznaniu przy ulicy Pawła I 10. Zdaniem T. Zajączkowskiego zadaniem tego wydziału była „przygotowawcza praca organizacyjna”, ale Zajączkowski uważa, że podział władzy, ogłoszony w TU NRL 16 stycznia 1919 r. wcale nie istniał, gdyż nie rozdzielono wydziału na sekcje. Nie zrobiono tego, ponieważ brakowało fachowej kadry. Dodatkowym obowiązkiem wydziału było opracowanie i redagowanie wszelkich rozporządzeń wydanych przez KNRL¹⁹⁵. Temu wydziałowi podlegały także kwestie dotyczące więziennictwa¹⁹⁶ oraz tematyki odnoszącej się do administracji sądowej¹⁹⁷.

Rozejm zawarty w Trewirze nie przyznał automatycznie ziem zdobytych przez wojsko powstańcze¹⁹⁸. Ziemie te nadal były częścią państwa pruskiego, choć władzę na tym terenie sprawował KNRL. O przyłączeniu ziem zdobytych przez Wojsko Wielkopolskie do państwa polskiego miał zdecydować dopiero traktat pokojowy¹⁹⁹.

Kolejna zmiana organizacyjna miała miejsce pod koniec kwietnia 1919 r., kiedy to wydział miał podzielić się na trzy decernaty: sądownictwa, administracji i ustawodawczy. 23 kwietnia 1919 r. w miejsce adwokata Wacława Wyczyńskiego, jako szefa wydziału IV został powołany adwokat Stefan Piechocki, który pełnił swój urząd do 28 czerwca 1919 r.²⁰⁰. W opinii T. Zajączkowskiego dopiero od tego momentu można mówić o faktycznym oddzieleniu się sądownictwa od administracji, ale nie w ramach wydziału, a decernatów²⁰¹.

28 czerwca 1919 r. KNRL wydał *rozporządzenie w sprawie utworzenia Wydziału Sprawiedliwości dla b. zab. Pruskiego*. Zgodnie z § 1 rozporządzenia, dotychczasowy Wydział Sądownictwa i Administracji dzielił się na Wydział Sądownictwa i Wydział Administracji. Od tego momentu Wydział Sądownictwa przyjął nazwę: *Wydział Sprawiedliwości dla b. zaboru pruskiego*. Jego kompetencje dotyczyły wszystkich spraw zarządu zwierzchniego nad wymiarem sprawiedliwości w byłym zaborze pruskim. Zgodnie z § 2 zd. 2 tego rozporządzenia przygotowywane były zmiany ustaw niemieckich z zakresu sądownictwa oraz więziennictwa, które miały obowiązywać przez okres przejściowy na terenie byłego zaboru pruskiego. Dodatkowo, „Wydział kontra-sygnuje w przekazanych mu

¹⁹⁵T. Zajączkowski, *Szkic....*, s. 6.

¹⁹⁶R. Maleszyk, *Więziennictwo polskie na tle dziejów państwa w latach 1918-1956* [w:] *Przegląd Więziennictwa Polskiego* nr 62-63/2009, Warszawa 2009, s. 15.

¹⁹⁷S. Gołąb, *Zarys ustroju sądów powszechnych* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928, s.280.

¹⁹⁸S. Sierpowski, *Rozejm w Trewirze w 1919 r.* [w:] *Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich t. IV*, Poznań 2017, s. 123-126.

¹⁹⁹A. Czubiński, *Najnowsze dzieje Polski 1914 -1983*, Warszawa 1987, s. 45.

²⁰⁰W. Zarzycki, *Adwokaci i prawnicy Wielkopolski i Pomorza u progu niepodległości w latach 1918-1920* [w:] *Palestra* 11-12/1991, Warszawa 1991, s. 26.

²⁰¹T. Zajączkowski, *Szkic....*, s. 7.

dzielinach wszelkie akty Komisarjatu, których załatwienia będzie na mocy ustawy należało do wyłącznej kompetencji Komisarjatu”. Na jego stał szef, odpowiedzialny za jego zorganizowanie i mianowany przez KNRL. Zastępcę oraz szefów poszczególnych sekcji mianował KNRL na wniosek szefa, natomiast innych urzędników wydziału mianował szef²⁰².

KNRL sprawował władzę do 12 sierpnia 1919 r. Wtedy to w Dz. Pr. P .P. została opublikowana *ustawa sierpniowa*. Uprawnienia KNRL zostały przekazane Ministrowi byłej Dzielnicy Pruskiej, jednak nie nastąpiło to od razu. Dopiero 1 września 1919 r. Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydał pierwsze rozporządzenie, a dotyczyło ono obowiązkowego zgłaszania zapotrzebowania na urzędników i funkcjonariuszy państwowych²⁰³.

KNRL został rozwiązany rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 6 listopada 1919 r., jednak - jak podkreślono w rozporządzeniu - kompetencje KNRL minister przejął wraz z ogłoszeniem *ustawy sierpniowej*²⁰⁴.

1.6 Ministerstwo byłej dzielnicy pruskiej

W związku z wybuchem Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 niezwykle istotnym zagadnieniem było stopniowe przyłączenie się do państwa polskiego. Problemem stało się to, w jaki sposób miało się to odbyć.

Zarówno rząd polski jak i KNRL wyrażały chęć współpracy. Jak podkreśla A. Gulczyński, w nowym rządzie Ignacego Jana Paderewskiego znalazło się dwóch działaczy z Wielkopolski: Józef Englich, (jako Minister Skarbu) oraz dr Kazimierz Hącia, (jako Minister Przemysłu i Handlu)²⁰⁵. Ten pierwszy już na 21 posiedzeniu PRM 25 stycznia 1919 r. zakomunikował o możliwej agresji na Poznańskie ze strony Niemiec²⁰⁶. Na tym samym posiedzeniu Minister Spraw Wewnętrznych Stanisław Wojciechowski poruszył problem udziału w Sejmie przedstawicieli z byłego zaboru pruskiego. Stwierdzono, że sprawa ta powinna być rozpatrzona przez Sejm, ale ostatecznie zajęło się nią PRM²⁰⁷.

²⁰²Rozporządzenie w sprawie utworzenia Wydziału Sprawiedliwości dla b. zab. pruskiego [w:] TU nr 29 z 21 lipca 1919 r., s. 147.

²⁰³A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s.107-108, *Rozporządzenie dotyczące obowiązkowego zgłaszania zapotrzebowania na urzędników i funkcjonariuszy państwowych* [w:] TU nr 48 z 16 września 1919 r., Poznań 1919, s. 243.

²⁰⁴*Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej, dotyczące likwidacji Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej* [w:] TU nr 61 z dnia 18 listopada 1919 r., Poznań 1919, s. 315.

²⁰⁵A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 19.

²⁰⁶AAN, PPRM t. 5, k. 291v, 292.

²⁰⁷AAN, PPRM t. 5, k. 292v.

Kwestia ta również została poruszona podczas 27 posiedzenia PRM 3 lutego 1919 r. Rozważane były dwie koncepcje udziału przedstawicieli byłego zaboru pruskiego w polskim Sejmie. Pierwsza zakładała uznanie 126 przedstawicieli w nowym Sejmie, druga uznanie posłów posiadających mandat w parlamencie Rzeszy Niemieckiej, jako posłów polskich²⁰⁸. Następnego dnia, na 28 posiedzeniu PRM Minister Spraw Wewnętrznych Stanisław Wojciechowski złożył wniosek o uznanie wszystkich posłów zasiadających w parlamencie Rzeszy Niemieckiej, jako posłów polskich. Wniosek ten uzyskał większość głosów w PRM²⁰⁹. Następnie przedstawiony został Tymczasowemu Naczelnikowi Państwa Polskiego Józefowi Piłsudskiemu, który go zatwierdził dekretem z 7 lutego 1919 r.²¹⁰

26 lutego 1919 r. czterech członków KNRL wydało oświadczenie o przyłączeniu ziem byłego zaboru pruskiego do państwa polskiego z zastrzeżeniem, że przyłączenie to może nastąpić tylko po rozstrzygnięciu kongresu pokojowego. To, w jaki sposób to miało nastąpić, leżało w gestii władz w Warszawie. Zatem, jak słusznie podkreśla A. Gulczyński, o sposobie przejścia władzy w Poznaniu zadecydować miały władze w Warszawie, a nie KNRL²¹¹.

W trakcie obrad PRM 27 marca 1919 r., w których brała udział delegacja KNRL z ks. Adamskim na czele²¹². Prezydent Rady Ministrów Ignacy Jan Paderewski zaproponował:

*By zakończyć dyskusję nad wnioskiem Komisarjatu N.R.L. i pozostawić mu najzupełniej wolną rękę w przygotowaniu ściślejszego zespolenia b. zaboru pruskiego z resztą Polski, a więc uznać go za organ, który nie tylko z woli ludności miejscowej, ale i z ramienia Rządu Polskiego sprawowałby tymczasowo władzę prawodawczą i administracyjną na tym obszarze*²¹³.

Na początku kwietnia 1919 r. podjęto decyzję o uzupełniających wyborach do Sejmu Ustawodawczego, mających wyłonić posłów z byłej dzielnicy pruskiej²¹⁴. Wobec tego 5 kwietnia 1919 r. wydano *ustawę w przedmiocie zmiany niektórych przepisów ordynacji wyborczej, objętej dekretami 46 i 47 nr 18 Dziennika Praw Państwa Polskiego z 6 grudnia 1918 roku celem przeprowadzenia wyborów posłów do Sejmu Ustawodawczego*

²⁰⁸AAN, PPRM t. 5, k. 556-558.

²⁰⁹AAN, PPRM t. 5, k. 587.

²¹⁰Dekret ten dotyczył 16 posłów, a mandaty po zmarłych posłach nie zostały obsadzone. J. Pietrzak, *O reprezentacje byłego zaboru pruskiego w Sejmie Ustawodawczym w 1919 r.* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1976, Warszawa 1976, s. 15, AAN, KCNP 36, Dekret z dnia 7 lutego 1919 nr 621/19, k. 150.

²¹¹A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 20.

²¹²J. Gołcon, *Próba reform i dokonania Gabinetu Ignacego Paderewskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów (16 stycznia - 9 grudnia 1919 r.) Część I* [w:] *Słupskie Studia Historyczne* nr 19/2013, Słupsk 2013, s. 147.

²¹³A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s.22-23, AAN PPRM t.5, k. 1071v.

²¹⁴W dniu 26 stycznia 1919 r. odbyły się wybory do Sejmu Ustawodawczego. Obejmowały one tereny znajdujące się na terenie byłego Królestwa Polskiego i Małopolski Zachodniej. Wybieranych było 296 posłów. G. Górski, *Polonia Restituta. Ustrój Państwa Polskiego w XX wieku*, Toruń 2018, s. 51.

Rzeczypospolitej Polskiej z części ziem polskich b. zaboru pruskiego. Na jej podstawie obszar byłej dzielnicy pruskiej podzielono na cztery okręgi wyborcze, przyznając 42 mandaty do Sejmu Ustawodawczego²¹⁵. W wyborach tych zwycięstwo odniosła prawica, a dokładniej wspólna lista nazywana Zjednoczeniem Stronnictw Narodowych, która to zdobyła 97% głosów zapewniając sobie wszystkie 42 mandaty w Sejmie Ustawodawczym²¹⁶.

Wybory odbyły się 1 czerwca 1919 r., natomiast powitanie posłów z byłego zaboru pruskiego nastąpiło podczas 45 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego 4 czerwca 1919 r.²¹⁷. Także w czerwcu 1919 r. KNRL zwrócił się z propozycją do rządu „o przelanie władzy w ręce jednego przedstawiciela rządu”²¹⁸. Po przeprowadzeniu wyborów uzupełniających wygasły mandaty poselskie przyznane Dekretem z dnia 7 lutego 1919 r.²¹⁹.

3 lipca 1919 r., KNRL przesłał do PRM projekt utworzenia urzędu Generalnego Delegata Rządu. Delegat ten miał być powoływany przez Naczelnika Państwa na wniosek Rady Ministrów²²⁰.

10 lipca 1919 r. minister Wojciechowski odczytał projekt KNRL i wyraził opinię na jego temat. Stwierdził, że lepszym rozwiązaniem byłoby powołanie ministra dla byłego zaboru pruskiego, który otrzymałby wszystkie uprawnienia członka Rady Ministrów²²¹, ale KNRL nadal uważał, że warto powołać Delegata Generalnego²²². W wyniku pertraktacji pomiędzy przedstawicielami KNRL i Rady Ministrów podczas posiedzenia 25 lipca 1919 r. przyjęto projekt ustawy o tymczasowej organizacji byłego zaboru pruskiego²²³. Uznano, że administracja na terenie byłego zaboru pruskiego powinna znajdować się w rękach jednego urzędnika, czyli Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej²²⁴. Debata na ten temat była bardzo

²¹⁵Zgodnie z § 2 ustawy powołano 4 okręgi wyborcze: I z siedzibą w Mogilnie (10 mandatów), II z siedzibą w Gnieźnie (11 mandatów), III z siedzibą w Poznaniu (12 mandatów), IV z siedzibą w Ostrowie (9 mandatów). Dz. Pr. P. P. 1919 nr 30 poz. 253.

²¹⁶W. Gabrielski, P. Mieloch, J. Nowaczyk, J. Szeszuła, *Powstańcy Wielkopolscy z Mosiny i okolic nr 1/2018*, Mosina 2018, s. 14.

²¹⁷A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 23.

²¹⁸Ibidem, s. 25, Ministerstwo byłej dzielnicy pruskiej [w:] Kurjer Poznański nr 166 z dnia 12 lipca 1919 r., Poznań 1919, s. 3.

²¹⁹P. Tusiński, *Sejm Polski domu swego ojczystego jednym panem i gospodarzem (odrodzenie Sejmu Rzeczypospolitej w 1919r.)* [w:] Pamięć i Niepodległość nr 28/2008, Warszawa 2008, s. 138.

²²⁰A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 26.

²²¹Podczas posiedzenia PRM w dniu 10 lipca 1919 r. w wyniku nieobecności Ignacego Jana Paderewskiego obrady prowadził w zastępstwie minister Stanisław Wojciechowski. AAN, PPRM t. 7 k. 62, 64v.

²²²A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 29.

²²³W pierwotnym projekcie ustawy użyto słowo „zabór” zamiast „dzielnica” AAN, PPRM t. 7 k. 274-275.

²²⁴J. Goclon, *Próba reform i dokonania Gabinetu Ignacego Paderewskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów (16 stycznia- 9 grudnia 1919 r.) Część II* [w:] Słupskie Studia Historyczne nr 20/2014, Słupsk 2014, s. 95.

burzliwa²²⁵. W dniu 1 sierpnia 1919 r. podczas 83 posiedzenia Sejmu doszło do uchwalenia ustawy powołującym MbDP²²⁶.

Aktem normatywnym powołującym MbDP była *ustawa sierpniowa*. Na podstawie § 4 siedziba Ministerstwa znajdowała się w Warszawie, jednakże część pomieszczeń (w tym gabinet Ministra) znajdowała się w Zamku Cesarskim w Poznaniu²²⁷. Zgodnie z treścią § 1 ustawy sierpniowej:

*Ziemie b. dzielnic pruskiej, które z mocy postanowień Traktatu Wersalskiego z dnia 28 czerwca 1919 r. stały się nierozdzielną częścią składową Rzeczypospolitej Polskiej, podlegają władzy organów centralnych Rzeczypospolitej t. j. Sejmu, Naczelnika Państwa i Ministrów*²²⁸. MbDP było oparte na zasadzie terytorialnej²²⁹, a podstawowym zadaniem tego ministerstwo było przejęcie władzy od KNRL i przeprowadzenie zjednoczenia Polski z byłą dzielnicą pruską²³⁰.

Z treści tego artykułu wynika, że ziemie byłego zaboru pruskiego zostały prawne przejęte przez państwo polskie w wyniku postanowień Traktatu Wersalskiego. Na podstawie § 87 w związku z § 28 pkt 7 postanowień Traktatu Wersalskiego Niemcy zrzekli się na rzecz Rzeczypospolitej Polskiej wyznaczonych w Traktacie terenów Poznańskiego i części Pomorza²³¹. Zgodnie z postanowieniami Traktatu Wersalskiego Wielkopolska i część Pomorza zostały przyłączone do Polski²³². Sejm Ustawodawczy ratyfikował tenże traktat w dniu 31 lipca 1919 r.²³³. Od tego momentu nie istniały już żadne przeszkody, które uniemożliwiałyby powrót ziem Rejencji Poznańskiej do granic Rzeczypospolitej. W opinii Z. Pilarczyka, symboliczne przejęcie władzy cywilnej i wojskowej na wyzwolonych obszarach Wielkopolski przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego miało miejsce podczas jego wizyty w Poznaniu w dniach 25-27 października 1919 r.²³⁴.

²²⁵W. Miklaszewski, *Sejmowładztwo. Sejm Ustawodawczy (1919-1922)*, Warszawa 1931, s. 168.

²²⁶T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920, s. 95-96.

²²⁷A. Gulczyński, *Dzielnica zamkowa w okresie międzywojennym* [w:] Materiały z konferencji „Odkryj Dzielnicę Zamkową” (24 września 2010), Poznań 2011, s. 67, A. Gulczyński, *Zamek Cesarski w Poznaniu w świetle interpretacji poselskiej z 1921 r.* [w:] KMP nr 1/1996, Poznań 1996, s. 271.

²²⁸Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²²⁹B. Dolnicki, *Kształt polskiej administracji terenowej w latach 1918-1939* [w:] O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin księga II, Białystok-Katowice 2010, s. 156.

²³⁰S. Starzyński, *Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich*, Lwów 1928, s. 85-86.

²³¹Dz. U. 1920 nr 35 poz. 200.

²³²A. Czubiński, *Wybrane problemy historii Niemiec XIX i XX wieku*, Poznań 1992, s. 129, A. Czubiński, *Miejsce Polski w niemieckich planach aneksji i podbojów (1914-1945)*, Opole 1991, s. 32.

²³³W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937, s. 21.

²³⁴Z. Pilarczyk, *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 - długa droga do niepodległości* [w:] *Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich t. IV*, Poznań 2017, s. 72.

Data wejścia w życie postanowień Traktatu Wersalskiego to 10 stycznia 1920 r.²³⁵. Przejmowanie terenów przyznanych tym traktatem pokojowym było procesem, który trwał kilkanaście dni²³⁶. Warto podkreślić, że Traktat ten przyznawał także miasta, które nadal były w rękach niemieckich²³⁷. Były nimi m.in. Leszno czy Rawicz²³⁸.

Zatem *ustawa sierpniowa* nie regulowała kwestii przejęcia ziem byłej dzielnicy pruskiej, lecz tylko formę przejęcia administracji ze strony władz w Warszawie²³⁹.

Mimo to, zasadne jest pytanie A. Gulczyńskiego o to, czy ustawa miała moc obowiązującą na terenie byłej dzielnicy pruskiej. W opinii A. Gulczyńskiego rozporządzenie to nie musiało być w całości opublikowane w TU, lecz powinny być publikowane artykuły o administracji i podziale terytorialnym²⁴⁰.

Zgodnie z § 1 *rozporządzenia, co do TU* z dnia 17 marca 1919 r.

*Wszelkie ustawy, rozporządzenia i dekrety władzy polskiej rządzącej na terytorjum, zajętem przez Wojsko Polskie, publikować będzie od dnia dzisiejszego w „Tygodniku Urzędowym” wychodzącym w Poznaniu*²⁴¹.

Zatem, aby ustawa miała moc obowiązującą na terenie byłego zaboru pruskiego, musiałyby zostać opublikowane w TU w całości, co zresztą nastąpiło²⁴².

Minister był członkiem rządu, posiadającym wszystkie uprawnienia członka Rady Ministrów²⁴³. Był także zwierzchnikiem służbowym wszystkich władz i urzędów, o ile nie zostały one podporządkowane innym ministrom²⁴⁴.

Zgodnie z § 6 lit. a) te same ustawy, Minister byłej Dzielnicy Pruskiej przejmował urzędy od KNRL²⁴⁵. Natomiast § 6 lit. c) nadawał kompetencję Ministrowi do przygotowania

²³⁵B. Wasiutyński, *Ustrój władz administracyjnych, rządowych i samorządowych* wyd. IV przejrane i uzupełnione, Poznań 1937, s. 9.

²³⁶Przejmowanie terenów byłej dzielnicy pruskiej było przeprowadzane etapami. Tereny dzisiejszych Kujaw i Pomorza, które nie zostały zdobyte zostały podzielone na strefy A, B, C, D, E, F, G. Wedle treści umowy polsko-niemieckiej o wycofaniu wojsk z odstępowanych obszarów i oddaniu zarządu cywilnego z dnia 8 stycznia 1920 r. przejmowanie tych ziem miało zająć 19 dni. *Zbiór umów i układów zawartych między rządem polskim i niemieckim w Berlinie i w Paryżu w roku 1919 i styczniu 1920*, Poznań 1920, s. 22-23.

²³⁷A. Czubiński, *Postępowo-rewolucyjne i narodowo-wyzwoleńcze tradycje Wielkopolski*, Poznań 1983, s. 125.

²³⁸W dniu 17 stycznia 1920 r. niewielkie oddziały Wojska Polskiego zajęły Leszno i Rawicz. M. Niestrawski, *Wielkopole w walce o granice Drugiej Rzeczypospolitej 1918 -1921* [w:] *Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018, s. 143.

²³⁹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²⁴⁰A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 32.

²⁴¹*Rozporządzenie, co do Tygodnika Urzędowego* [w:] TU nr 1 z dnia 20 marca 1919 r., s. 1.

²⁴²Ogłoszenie urzędowe. *Ustawa z d. 1. sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej*, ogłoszona w *Dzienniku Praw Państwa Polskiego* Nr. 64 z dnia 12. sierpnia 1919 r. [w:] TU nr 61 z dnia 18 listopada 1919 r., s. 319-320.

²⁴³*Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927*. Praca pod red. H. Mościckiego i W. Dzwonkowskiego, Warszawa 1928, s. 352.

²⁴⁴K. Kumaniecki, *Ustrój państwowych władz administracyjnych na ziemiach Polski*, Kraków 1920, s. 169-170.

przejścia wszystkich władz i urzędów byłej dzielnicy pruskiej pod kierownictwo innych ministrów. Jednakże od tej zasady wprowadzono wyjątki. Zgodnie z § 7 zd. 2 ustawy sierpniowej Ministrowi nie podlegały sprawy celne²⁴⁶, wojskowe i dotyczące polityki zagranicznej, które zostały przekazane na rzecz właściwych ministrów²⁴⁷.

W niektórych opracowaniach, zaznacza się, że:

*Wszystkie formacje wojskowe b. zaboru pruskiego zostały przekazane przez Komisarjat Naczelnej Rady Ludowej Naczelnemu Dowództwu W.P. względnie Ministerstwu Spraw Wojskowych*²⁴⁸.

Należy podkreślić, że *ustawa sierpniowa* nie dopuszczała możliwości przekazania spraw wojskowych innej jednostce niż MSWojsk.

Dla działalności sądownictwa niezwykle istotny jest § 2 ustawy sierpniowej regulujący kwestie aktów normatywnych wydanych przed dniem wejścia w życie ustawy. Zachowano wszystkie ustawy i rozporządzenia obowiązujące na terenach byłej dzielnicy pruskiej²⁴⁹. Zatem wszystkie wydane do tej pory akty normatywne wydane przez KNRL zachowywały swoją moc²⁵⁰. Zastrzeżono jednak, że przepisy te mogą zostać uchylone przez niniejszą lub późniejsze ustawy²⁵¹. Natomiast z praktyki wynikało, że istniała możliwość także uchylania lub modyfikowania prawa niemieckiego lub pruskiego przez rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej²⁵².

Dodatkowo, zgodnie z § 3 ustawy sierpniowej znoszono wszelkie ustawy i rozporządzenia wyjątkowe wydane na niekorzyść jakiegokolwiek narodowości lub

²⁴⁵Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²⁴⁶Jak zaznacza A. Gulczyński pomimo wyłączenia spraw celnych z kompetencji MbDP to Ministrowi byłej dzielnicy pruskiej nadal podlegał zarząd władz i urzędów celnych. A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 203, Podobnego zdania jest też A. Tamborski. A. Tamborski, *Powstanie, organizacja i zakres działania Dyrekcji Cel w Poznaniu w latach 1918-1939* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 2/2014, Warszawa 2014, s. 6. A. Tamborski, *Przejęcie administracji celnej w województwie poznańskim w latach 1920 - 1921* [w:] *Dzieje Najnowsze* 2/2017, Warszawa 2017, s. 205-226. Tak samo jak administracja celna, administracja skarbową podlegała MbDP. J. Kulicki, *Kontrola skarbową w systemie kontroli skarbowej*, Warszawa 2014, s. 21-23.

²⁴⁷Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²⁴⁸*Wielkopolska Szkoła Podchorążych Piechoty (Rys historyczny) z 55 - ma ilustracjami*, Bydgoszcz 1924, s. 19.

²⁴⁹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²⁵⁰Przykładowo w wyroku V Izby Sądu Najwyższego z dnia 9 kwietnia 1921 r. (sygn.. KV 73/20) SN analizując przepisy odnoszące się do tematyki wywozu artykułów codziennej potrzeby podstawą skazania były rozporządzenia wydane przez KNRL. *Orzecznictwo Sądów Polskich t. 1 z. 6 1921/1922*, Warszawa 1922, s. 396.

²⁵¹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²⁵²Przykładem uchylania części przepisów pruskich lub niemieckich może być *Rozporządzenie Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 12 sierpnia 1921 r. o zmianie ordynacji miejskiej dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z dnia 30 maja 1853 r. (Zbiór Ustaw Pruskich str. 261) i o przeprowadzaniu wyborów komunalnych w miastach b. dzielnicy pruskiej*. Oznaczało to możliwość nowelizowania rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej aktów normatywnych mających rangę ustawową państw zaborczych tj. Prus i Niemiec. *Wybory do samorządu w Województwach Poznańskim i Pomorskim. Podręcznik dla władz i wyborców*, Poznań 1921, s. 7-13.

wyznania²⁵³. Warto jednak podkreślić pewien błąd ustawodawcy polskiego. W systemie prawa powstańczego nie wyróżniono aktu „rozporządzenia wyjątkowego”. Prawdopodobnie ustawa miała dotyczyć zwykłych rozporządzeń. Trudno w TU / TU NRL znaleźć akt normatywny, który byłby wydany na niekorzyść jakiegokolwiek narodowości lub wyzwania.

Ustrój wymiaru sprawiedliwości II Rzeszy był regulowany przez ustawę z dnia 27 stycznia 1877 r. Sądy dzieliły się na sądy okręgowe (urzędnicze, okręgowe - Amtsgerichte), sądy krajowe działające w rejencjach; inaczej nazywany sądem ziemiański (Landgerichte), wyższy sąd krajowy; inaczej nazwany sądem nadziemiańskim (Oberlandgerichte) oraz Trybunał Rzeszy w Lipsku (Reichsgericht)²⁵⁴. Oprócz tych sądów istniały także sądy przysięgłych (Schwurgericht). Były one właściwe dla wszystkich przestępstw, z wyjątkiem tych, które należały do kompetencji Trybunału Rzeszy w Lipsku oraz sądów okręgowych²⁵⁵.

Kwestie dotyczące sądów regulowane były w § 13, § 16 i § 17 *ustawy sierpniowej*. Na podstawie § 13 ustawy Naczelnik Państwa, na wniosek Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości mianował prezesów i członków sądów nadziemiańskich, prezesów i dyrektorów sądów ziemiańskich, nadprokuratorów przy sądach nadziemiańskich oraz pierwszych prokuratorów przy sądach nadziemiańskich i ziemiańskich. Brak jest w tym artykule wzmianki na temat mianowania członków sądów doraźnych, które jako jedyne podlegały Ministrowi byłej Dzielnicy Pruskiej.

Jedyną istotną zmianą w kwestiach sądowych był § 16 tej ustawy, który stwierdzał, że sądy i urzędy wydają wyroki i orzeczenia w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. Jednakże, ze względu na specyfikę sądów opisywanych w niniejszej rozprawie § 17 ustawy dotyczący atrybucji dawnych sądów niemieckich nie miał zastosowania²⁵⁶.

²⁵³Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

²⁵⁴T. Maciejewski, *Ustrój sądowy Prus, II Rzeszy i Republiki Weimarskiej (1815 -1871 i 1918-1933)* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* t. 25 Z. 3, Lublin 2016, s. 589. W Poznańskim do końca 1918 r. znajdował się 1 sąd nadziemiański, 7 sądów ziemiańskich oraz 61 sądów okręgowych, w których pracowało 262 sędziów oraz 270 adwokatów i notariuszy. T. Zajączkowski, *Szkie...*, s. 1-2.

²⁵⁵T. Maciejewski, *Ustrój sądów przysięgłych w II Rzeszy, Republice Weimarskiej i wersalskim Wolnym Mieście Gdańsku* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3270, Wrocław 2010, s. 274. Warto zaznaczyć, że rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej działalność sądów przysięgłych została zawieszona. *Rozporządzenie. o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 414. Zdaniem M. Materniak-Pawłowskiej w czasach zaboru Polacy nie mogli pełnić urzędu przysięgłego stąd nie domagano się reaktywacji sądów przysięgłych w II RP a terenie byłego zaboru pruskiego. M. Materniak-Pawłowska, *Z dziejów sądów przysięgłych na ziemiach polskich w XIX wieku* [w:] CPH t. 66 z. 1, Poznań 2014, s. 134.

²⁵⁶Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

1.7. Działalność organizacji wojskowych oraz paramilitarnych na obszarze Wielkopolski do końca 1918 roku.

9 listopada 1918 r. Józef Piłsudski został zwolniony z aresztu, który odbywał w twierdzy w Magdeburgu. Następnego dnia przybył do Warszawy w towarzystwie swojego adiutanta, płk Kazimierza Sosnkowskiego²⁵⁷. Rozpoczęły się spontaniczne lub zaplanowane akcje rozbijania Niemców, przejmowania od nich budynków przez ludność Warszawy²⁵⁸. Zdobywano nie tylko obiekty wojskowe, lecz także obiekty użyteczności publicznej, np. szpitale. Były one przeprowadzone siłami POW²⁵⁹.

W opinii A. Tulińskiego likwidację obecności niemieckiej podzielić należy na dwa okresy:

- 1) Okres między 10-13 listopada 1918 r. (tereny Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego i częściowo Inspekcji Etapowej Bug)
- 2) 14/16 listopada 1918 r. do 10 lutego 1919 r. (część terenu Inspekcji Etapowej Bug oraz tereny Ober - Ostu)²⁶⁰.

Sytuacja w Niemczech była tragiczna. Koniec I Wojny Światowej oznaczał schyłek ponad 4-letniego konfliktu. Oddziały niemieckie były wyczerpane działaniami wojskowymi²⁶¹. Niemcy powołali żołnierskie rady i komitety rewolucyjne. 12 listopada 1918 r., Warszawska Rada Żołnierska (Soldatenrat Warschau) przejęła władzę nad żołnierzami niemieckimi²⁶². Oprócz tego Żołnierski Komitet Rewolucyjny (Revolutionäres

²⁵⁷Kazimierz Sosnkowski został mianowany gen. ppor. Wojska Polskiego na podstawie Dekretu Naczelnego Wodza Wojska Polskiego nr 107 z 27 listopada 1918 r. Niestety nie posiadamy informacji o rangach wojskowych Kazimierza Sosnkowskiego uzyskanych przed odzyskaniem niepodległości przez państwo polskie. *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych* Nr 6 z 27 listopada 1918, poz. 107.

²⁵⁸Nr 14. Relacja Adama Koca z przyjazdu Józefa Piłsudskiego do Warszawy 10 listopada 1918 [w:] *Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach*, opr. P. Łossowski i P. Stawecki, Warszawa 1988, s. 93-103., Nr 16. Raport Sylwestra Okonia do Komisarza X Komisariatu Policji Państwowej o rozbijaniu Niemców w Warszawie [w:] *Ibidem*, s. 108-109. Nr 17. Raport Piotra Michalskiego do Komisariatu XII Policji Państwowej o rozbijaniu Niemców w Warszawie [w:] *Ibidem*, s. 110.

²⁵⁹S. Rudzki, *Przyjęcie Szpitala Ujazdowskiego 11 listopada 1918 r.*, Warszawa 1936, s. 3-13.

²⁶⁰A. Tuliński, *Listopad 1918 na terenie okupacji niemieckiej w wybranych dokumentach Polskiej Organizacji Wojskowej z zasobów Wojskowego Biura Historycznego* [w:] PHW nr 1-2/2018, Warszawa 2018, s. 248.

²⁶¹W relacjach generałów Wojska Polskiego Stefana Roweckiego czy Stanisława Skwarczyńskiego wyłaniał się obraz zdemoralizowanych i wykończonych działaniami żołnierzy niemieckich. D. Fabisz, *Niemcy i Armia Niemiecka we wspomnieniach generałów polskich – byłych oficerów armii zaborczych* [w:] *Rocznik Lubuski* t. 1 s. 152-154.

²⁶²AGAD, Ces.- Niem. Gen. Gub. Warsz., 1/531 k. 94, Odezwa Deutscher Soldatenrat Warschau z 12 listopada 1918 r.

Soldatenkomitee) wzywał do zaprzestania walk w całej Europie²⁶³, a nawet do obalenia rządu niemieckiego²⁶⁴. Jak opisywał rewolucyjny komitet żołnierzy niemieckich:

*Das Elend wächst in unserem Vaterlande und ehe einige Monate vergehen droht unseren Frauen und Kindern der Hunger*²⁶⁵.

Oznaczało to, że nędza w Niemczech rosła, a żonom i dzieciom żołnierzy groził głód. Taka sytuacja panowała nie tylko w armii niemieckiej, lecz także w armii austro - węgierskiej. Jej Naczelny Komitet Rewolucyjny (Oberstes Revolutionäres Komitee der Österreichisch - Ungarischen Armee) wydał nawet odezwę do żołnierzy o zaprzestanie walk²⁶⁶.

Pomimo tak trudnej sytuacji żołnierzy niemieckich nie oznaczało to, że mieli oni zamiar dobrowolnego zdawania broni Polakom. Wręcz przeciwnie, nie wolno im było tego robić. 14 listopada 1918 r. Soldatenrad Warschau wydało odezwę zakazującą wydawania amunicji i broni w polskie ręce. Pomimo tej odezwy Niemcy już wtedy stracili panowanie nad sytuacją w Warszawie²⁶⁷. Ostatni oddział niemiecki opuścił Warszawę 19 listopada 1918 r.²⁶⁸.

Na terenie nowo odrodzonego państwa polskiego stacjonowały oddziały niemieckie, ale jego władze prowadziły negocjacje, aby jak najszybciej opuściły one tereny ziemie polskie²⁶⁹. W opinii T. Schramma, pomiędzy nowotworzonym państwem polskim a zrewolucjonizowaną Rosją znajdowała się potężna masa wojska niemieckiego²⁷⁰. Na samej tylko Ukrainie liczyły one 5 korpusów²⁷¹. Odnosnie żołnierzy niemieckich Ober - Ostu trudno jest określić ich wartość bojową, a zdania wśród badaczy są podzielone²⁷². W opinii

²⁶³AGAD, Ces.- Niem. Gen. Gub. Warsz., 1/531 k. 96, Kameraden!

²⁶⁴AGAD, Ces.- Niem. Gen. Gub. Warsz., 1/531 k. 97, Waffenbruder!

²⁶⁵AGAD, Ces.- Niem. Gen. Gub. Warsz., 1/531 k. 98, Kameraden!

²⁶⁶AGAD, Ces.- Niem. Gen. Gub. Warsz., 1/531 k. 95, Odezwa Naczelnego Komitetu Rewolucyjnego Armii Austro - Węgierskiej, *An das Soldatenvolk der deutschen Armee! Do żołnierzy armii niemieckiej!*

²⁶⁷AGAD, Ces.- Niem. Gen. Gub. Warsz., 1/531 k. 99, Odezwa Deutscher Soldatenrat Warschau z 14 listopada 1918 r.

²⁶⁸P. Łossowski, *Wyzwolenie ziem polskich w listopadzie 1918 roku* [w:] *U źródeł niepodległości 1914-1918. Z dziejów polskiego czynu zbrojnego*, red. P. Stawecki, Warszawa 1988, s. 295.

²⁶⁹P. Marszałek, *Rada Ochrony Państwa z 1919 r. Studium prawnohistoryczne*, Wrocław 1995, s. 28.

²⁷⁰Niestety, T. Schramm nie podaje szacunkowej liczby żołnierzy znajdujących się na terenach Ukrainy. T. Schramm, *Verwaltungsgebiet Ober Ost* [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec w stosunkach polsko-niemieckich* pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1986, s. 186.

²⁷¹W opinii H. Cepnika, Armia „Ober - Ost” liczyła przeszło 200.000 żołnierzy. H. Cepnik, *Józef Piłsudski, zarys życia i działalności (5.XII.1867 - 12.V.1935)*, Warszawa 1936, s. 169.

²⁷²W artykule autorstwa P. Fiedorczyka, A. Lityńskiego i A. Stawarskiej-Rippel został przedstawiony pogląd, że nie licząc oddziałów Ober - Ostu służących w państwach nadbałtyckich (w szczególności na terenie Litwy) żołnierze nie chcieli umierać za ojczyznę chroniąc „nie swojej ziemi”, co sugerowałoby niskie morale niemieckich wojskowych. P. Fiedorczyk, A. Lityński, A. Stawarska - Rippel, *Wojny XX wieku i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa* [w:] CPH t. 71 z. 1, Poznań 2019, s. 60.

J. Centka, siły niemieckie na Wschodzie nie przedstawiały wysokiej wartości bojowej²⁷³. Natomiast w opinii B. Polaka w większości tych oddziałów panowała żelazna dyscyplina i stanowiły one realne zagrożenie dla nowo odrodzonego państwa polskiego²⁷⁴. W połowie listopada 1918 r. wojsko to chciało utorować sobie drogę powrotną do Niemiec przez Polskę²⁷⁵. W okolicach Międzyrzecza Podlaskiego miało dojść do kontrofensywy wojsk Ober - Ostu jednakże w wyniku pertraktacji udało się tego uniknąć²⁷⁶. Pomimo uniknięcia kontrofensywy wojsk Ober - Ostu przeprowadzone zostały przez te oddziały akcje pacyfikacyjne wobec ludności polskiej²⁷⁷. Umowa polsko - niemiecka o ewakuacji wojsk niemieckich z terenów wschodniej Polski została podpisana dopiero 5 lutego 1919 r. nazywanej umową białostocką²⁷⁸. Umowa ta regulowała m.in. linię demarkacyjną pomiędzy wojskami polskimi a niemieckimi czy zasady odkupywania niemieckiego sprzętu wojkowego przez stronę polską²⁷⁹.

11 listopada 1918 r. Rada Regencyjna przekazała władzę wojskową brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu²⁸⁰, po czym 14 listopada 1918 r. sama się rozwiązała, przekazując najwyższą władzę cywilną Piłsudskiemu²⁸¹. W tym samym dniu Piłsudskiemu podporządkował się Naczelnny Dowódca Wojska Polskiego w Lublinie gen. Edward Rydz-Śmigły²⁸². Dnia 14 listopada 1918 r. Józef Piłsudski wydał *Dekret*²⁸³. Jednakże w opinii niektórych badaczy było to bardziej orędzie niż akt normatywny²⁸⁴. Jak słusznie zauważył

²⁷³J. Centek, *Niemieckie wojska lądowe na froncie wschodnim w listopadzie 1918 r.* [w:] PHW nr 1-2/2018, Warszawa 2018, s. 36.

²⁷⁴B. Polak, *Powstańcze i regularne formacje w Wielkopolsce 1918-1919* [w:] Przegląd Zachodni nr 5/6 1988, Poznań 1988, s. 99.

²⁷⁵P. Łossowski, *Udział Polaków z zaboru pruskiego w wyzwoleniu ziem centralnej Polski w listopadzie 1918 roku* [w:] Studia z najnowszej historii Niemiec w stosunkach polsko- niemieckich pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1986, s. 214.

²⁷⁶T. Schramm, *Wygrać Polskę 1914-1918*, Warszawa 1989, s. 68.

²⁷⁷P. Hauser, *Polska polityka zagraniczna na przełomie 1918/1919 r.* [w:] Przegląd Zachodni nr 5-6/1988, Poznań 1988, s. 23.

²⁷⁸R. Kempa, *Od „Wojny Pozycyjnej” po „Wiosenne Słońce”. Polska w niemieckich planach wojennych 1919 r.* [w:] Białostockie Teki Historyczne 10/2012, Białystok 2012, s. 192.

²⁷⁹A. Czubiński, *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918-1921*, Opole 1993, s. 81.

²⁸⁰A. Drogoń, *Prawne podstawy funkcji ustrojowych sprawowanych przez Józefa Piłsudskiego* [w:] O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin księcia II, Białystok-Katowice 2010, s. 178.

²⁸¹Rada Regencyjna przed rozwiązaniem była całkowicie zależna od Niemców, a w momencie przekazywania władzy posiadała tylko iluzoryczne kompetencje. Zatem można powiedzieć, że dekret Rady Regencyjnej był tylko symbolicznym aktem prawnym. A. Ajnenkiel, *Józef Piłsudski - Naczelnik Państwa 1918-1922* [w:] Niepodległość i pamięć 4/1997, Warszawa 1997, s. 53, J. Pajewski, *Historia Powszechna 1871-1918*, Warszawa 1967, s. 439.

²⁸²P. Stawicki *Wskreszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919* [w:] Niepodległość i Pamięć 5/1998, Warszawa 1998, s. 193-194.

²⁸³Dz. Pr. P. P. Nr 17 poz. 40.

²⁸⁴W. T. Kulesza, *Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa*, [w:] Przegląd Sejmowy nr 5/2007, Warszawa 2007, s. 33.

M. Żukowski, Piłsudski pominął w nim działalność Rady Regencyjnej, chcąc uniknąć pozoru ciągłości władzy tegoż organu, powołanego przez zaborcę²⁸⁵. Jednakże kwestia czy Józef Piłsudski był sukcesorem Rady Regencyjnej czy też nie budzi wątpliwości wśród badaczy²⁸⁶. Przykładowo w opinii K. Prokopa to nie akty wydane przez Rady Regencyjną, lecz *dekret z dnia 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej* był podstawą formalną władzy²⁸⁷.

W dokumencie stwierdził Piłsudski, że przejął najwyższą władzę w państwie²⁸⁸. 16 listopada 1918 r., w telegramach wysłanych do rządów m.in. USA, Francji, Włoch, Niemiec, Japonii, Wielkiej Brytanii, notyfikował powstanie suwerennego i niepodległego państwa polskiego²⁸⁹. Nota ta mówiła o istnieniu niepodległego państwa polskiego obejmującego wszystkie ziemie zjednoczonej Polski²⁹⁰.

Wydarzenia w Wielkopolsce miały inny przebieg niż wypadki w Warszawie. Konwencja rozejmowa podpisana 11 listopada 1918 r. w Compiègne nie zmieniła sytuacji Wielkopolski pod względem administracyjnym²⁹¹. Niemcy mieli obowiązek wycofania się z obszarów Królestwa Kongresowego²⁹². Wielkopolska nadal była prowincją wchodzącą w skład państwa pruskiego²⁹³.

A. Czubiński stwierdził, że gdyby wydarzenia warszawskie miały mieć miejsce na terenie Wielkopolski, to ich uczestnicy mogliby zostać skazani za bunt przed niemieckimi sądami polowymi²⁹⁴. Dodatkowym problemem był także brak odpowiednio doświadczonych oddziałów, które mogłyby rozbrajać Niemców oraz niewielka liczba Polaków posiadających

²⁸⁵M. Żukowski, *Dzieje administracji w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2011, s. 49.

²⁸⁶J. Goclon, *Ustrój Rady Ministrów, ministerstw i kontroli resortowej w Polsce w latach 1918 -1928* [w:] *Folia Iuridica Wratislavis* t. 2 nr 1/2013, Wrocław 2013, s. 11-12.

²⁸⁷K. Prokop, *W poszukiwaniu systemu rządów u progu niepodległości (1918-1921)* [w:] *Miscellanea Historico - Iuridica* t. 17 z. 1 pod red. P. Fiedorczyka, Białystok 2018, s. 28-29.

²⁸⁸Dz. Pr. P. P. Nr 17 poz. 40.

²⁸⁹K. W. Mucha, *Parlament Polski w opinii Józefa Piłsudskiego 1918-1930* [w:] *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica* 71 2001, Łódź 2001, s. 28, A. Friszke, *Józef Piłsudski* [w:] *KSAP XX LAT* pod red. H. Samsonowicza, Warszawa 2010, s. 363, B. Wachowska, *Od 11 listopada do 11 listopada, czyli spory o symboliczne święto niepodległości Polski* [w:] *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica* 54/1995, Łódź 1995, s. 14.

²⁹⁰L. Antonowicz [w:] *Synteza Prawa Polskiego 1918-1939 pod red. T. Guz, J. Gluchowski, M.R. Pałubska*, Warszawa 2013, s. 83.

²⁹¹J. Topolski, *Odbudowa państwa polskiego a Wielkopolska i jej stolica Poznań* [w:] *KMP* nr 1/1979, Poznań 1979, s. 10

²⁹²A. Czubiński, *Rola Powstania Wielkopolskiego w walce Narodu Polskiego o powstrzymanie niemieckiego „parcia na Wschód”* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 5/6 1968, Poznań 1968, s. 61.

²⁹³K. Kierski, *Stan prawny walki o ziemię w b. dzielnicy pruskiej* [w:] *Ruch Prawniczy i Ekonomiczny* 1/1923, Poznań 1923, s. 4.

²⁹⁴A. Czubiński, *Rola Wielkopolski i Poznania w rozwoju polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego w zaborze pruskim oraz kształtowanie zachodnich i północnych granic odrodzonego państwa polskiego (1918-1921)* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 5/6 1974, Poznań 1974, s. 47.

patent oficerski²⁹⁵. Nie oznaczało to jednak, że na terenie Wielkopolski sytuacja była spokojna.

Wobec zaistniałej sytuacji na terenie Wielkopolski zaczęły tworzyć się RRiŻ. Składały się one z żołnierzy niemieckich i polskich. Działalność tych organów była akceptowana przez rząd niemiecki. Co do zasady rady te były odpowiedzialne za wydawanie zarządzeń dotyczących bezpieczeństwa²⁹⁶.

10 listopada 1918 r. na terenie twierdzy poznańskiej powołana została RRiŻ. W jej skład wchodził zarówno Polacy, jak i Niemcy, jednakże większość jej składu stanowili Niemcy²⁹⁷. Rada ta stwierdziła, że nie będzie tolerować prądów politycznych, które są w sprzeczności z jej zarządzeniami. Nakazano żołnierzom powrót na teren koszar pod groźbą kary.

Przewodniczącym Rady został wybrany gubernator twierdzy Poznań²⁹⁸. Wystosowano także wezwanie o zachowanie spokoju. Do apelu Rady przyłączyła się policja²⁹⁹. W związku z brakiem przesłanek do rozruchów, Rada ustanowiła nową godzinę policyjną na 22: 30 (przedtem godzina policyjna zaczynała się o godzinie 20.00)³⁰⁰.

Oddziały wojskowe powstawały w innych rejonach Wielkopolski. Pierwszy z nich powstał w Jarocinie. Rekrutację do niego oddziału rozpoczęto już 8/9 listopada 1918 r.³⁰¹, a oficjalnie utworzono go 11 listopada 1918 r. W opinii S. Karolczaka, był to „pierwszy na ziemi wielkopolskiej oddział Wojska Polskiego”³⁰². Liczył on kilkadziesiąt osób, którymi

²⁹⁵W. Rezmer, *Polacy w korpusie oficerskim armii niemieckiej w I Wojnie Światowej* [w:] *Spółeczeństwo polskie na ziemiach polskich od panowaniem pruskim w okresie I Wojny Światowej (1914-1918)* pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1996, s. 137-148.

²⁹⁶S. Kubiak, *Rady robotniczo-żołnierskie a Powstanie Wielkopolskie* [w:] *Studia i Materiały do Dziejów Pomorza i Wielkopolski*, t. 5 z. 2, Poznań 1960, s. 58, K. Dembski., *Niektóre zagadnienia problematyki prawnoustrojowej Powstania Wielkopolskiego* [w:] *Studia i Materiały do Dziejów Pomorza i Wielkopolski*, t. 5 z. 2, Poznań 1960, s. 192.

²⁹⁷Z. Grot, *Powstanie Wielkopolskie. Chronologiczne zestawienie wypadków* [w:] KMP nr 4/1948, Poznań 1948, s. 258 – 259.

²⁹⁸Odezwa z dnia 10 listopada 1918 r.. [w:] L. Rządkowski, *Wielkopolska pod władzą Rad Robotników i Żołnierzy oraz Naczelnej Rady Ludowej 1918/19*, Środa 1934, s. 15

²⁹⁹Wezwanie z 10 listopada 1918 r. [w:] Ibidem, s. 15-16.

³⁰⁰Odezwa z 10 listopada 1918 r. [w:] Ibidem, s. 16.

³⁰¹P. Anders uważa jednak, że w nocy z 8 na 9 listopada 1918 r. oddział pod dowództwem sierż. Kirchnera rozpoczął akcję rozbrajającą oddziały niemieckie. P. Anders, *Śladami Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Poznań 2008, s. 38.

³⁰²S. Karolczak, *Z dziejów powiatowego miasta Jarocina 1913-1918. Wojna Światowa. Konspiracja. Rewolucja. Tom I*, Poznań 1935, s. 49.

dowodził sierż. Bronisław Kirchner³⁰³. Co ciekawe, oddział ten został uznany przez Niemców³⁰⁴.

Sytuacja taka miała miejsce nie tylko w Poznaniu. Także w innych miastach na terytorium byłego zaboru pruskiego tworzyły się podobne organy składające się z żołnierzy polskich i niemieckich nie tylko na terenie rejencji poznańskiej, ale także na terenie rejencji bydgoskiej³⁰⁵. Takie rady powołane zostały m.in. w Czarnkowie³⁰⁶, Kcyni³⁰⁷, Kościanie³⁰⁸, Krotoszynie³⁰⁹, Lesznie³¹⁰, Obornikach³¹¹, Pleszewie³¹², Rawiczu³¹³, Szamotułach³¹⁴ czy Witkowie³¹⁵. RRIŻ powstały spontanicznie. Czasami zdarzało się, że RRIŻ nawet ze sobą konkurowały, co nie spotykało się z przychylnością polskich członków tych organów³¹⁶. Warto wspomnieć tutaj o szczególnej roli duchowieństwa. W czterech RRIŻ przedstawiciele duchowieństwa pełnili funkcje przywódcze³¹⁷. Jednakże przejmowanie pełni władzy prawie nigdy nie było celem RRIŻ.

Wyjątkiem było powołanie tzw. „Rzeczypospolitej Kórnickiej”. Powstała ona w połowie listopada 1918 r., kiedy to Rady Robotnicza przejęła władzę wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą na terenie miasta Kórnik. Oprócz Rady Robotniczej powołano dwie inne Rady: Żołnierską i Włościańską. Rada Żołnierska miała stanowić swego rodzaju

³⁰³Szacunki mówią o około 50 osobowym oddziale pod dowództwem sierżanta B. Kirchnera. J. Gołaś, *Jarocin wczoraj i dziś. Szkice monograficzne miasta i okolicy do celów szkolnych. Część I*, Jarocin 1938, s. 43-44.

³⁰⁴J. Staszak, *Udział społeczeństwa Ziemi Jarocińskiej w Powstaniu Wielkopolskim i walce o granicę wschodnią Rzeczypospolitej w latach 1918-1921*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bogusława Polaka, Poznań 2013, s. 59-60.

³⁰⁵S. Kubiak, F. Łozowski, *Rady Robotniczo-Żołnierskie w Wielkopolsce 1918-1919*, Poznań 1959, s. 43-58.

³⁰⁶A. Słodowy, *Krótki zarys dziejów Powiatu Czarneckiego i Miasta Czarnkowa z planem okolicy Czarnkowa i powiatu czarnkowskiego*, Czarnków nad Notecią 1926, s. 7.

³⁰⁷T. Petrykowski, *Z przeszłości Kcyni z okazji 666 rocznicy założenia miasta*, Kcynia 1928, s. 99-100.

³⁰⁸F. Ruszczyński, *Historja Czempinia*, Poznań 1928, s. 77.

³⁰⁹J. Szadkowski, *Krotoszyn w Powstaniu 1918/1919*, Ostrów Wielkopolski 1936, s. 8.

³¹⁰T. Kopczyński, *W pierwszą rocznicę oswobodzenia Ziemi Leszczyńskiej (17. Stycznia 1921 r.)*, Leszno 1921, s. 10-11.

³¹¹Odezwa z 16 listopada 1918 r. [w:] A. Kucner, *Powstanie Wielkopolskie w powiecie Obornickim i walki nad Notecią w r. 1918/19*, Oborniki 1939, s. 17-19.

³¹²F. Kryszak, *Dzieje Miasta Pleszewa na podstawie źródeł historycznych*, Pleszew 1938, s. 72.

³¹³Z. Zakrzewski, *Walki o Rawicz. Wspomnienia z Powstania ks. Zdzisława Zakrzewskiego proboszcza w Golejewku*, Leszno 1922, s. 5. J. Kaźmierczak, *Rawicz. Gród Przyjemskich. Historyczny rys powstania i rozwoju miasta 1638-1938*, Warszawa 1938, s. 49-50.

³¹⁴M. Skiba, *Szamotuły w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, Szamotuły 1923, s. 15-17.

³¹⁵J. Cieślowski, *Powstanie Polski. Opis rewolucji w Witkowie w 1918 r.*, Krotoszyn 1925, s. 3-6.

³¹⁶D. Kęszycki wspomina o współzawodnictwie pomiędzy Śremską RRIŻ, a Dolską RRIŻ i RRIŻ w Książu. D. Kęszycki, *Wspomnienia z 1919/22. Księga 1. Udział Śremu w Powstaniu Wielkopolskim*, Śrem 1932, s. 18.

³¹⁷M. Przybylski, *Duszpasterstwo księży diecezjalnych oraz kapelanów wojskowych w latach 1919-1939 na terenie Okręgu Korpusu nr VII*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bohdana Lapisa promotor pomocniczy dr Maciej Michalski, Poznań 2014, s. 49. Warto także dodać, że w udział duchowieństwa był istotny także w początkowej fazie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, kiedy to współtworzyli oni pierwsze oddziały wojskowe. M. Przybylski, *Wielkopolscy wojskowi kapelani pomocniczy w latach 1919-1939* [w:] *Przegląd Wielkopolski* nr 2/2012, Poznań 2012, s. 24.

„siłę zbrojną Rzeczypospolitej”³¹⁸. Następnie, łącząc dwie Rady: Robotniczą i Żołnierską, utworzono Radę Robotniczo - Żołnierską. Na jej czele stał Marian Trawiński³¹⁹.

Nie ma jednak wśród historyków zgody, czy 10 listopada 1918 r. został stworzony podobny ustrój na wzór „Rzeczypospolitej Kórnickiej” w Ostrowie Wielkopolskim. Faktem jest, że tego dnia w tym mieście rozpoczęto rekrutację do tzw. Pierwszego Polskiego Pułku Piechoty³²⁰, który oficjalnie rozpoczął działalność 12 listopada 1918 r.³²¹, jednak w wyniku nacisków ze strony R RiŻ z Poznania został rozwiązany już 21 listopada 1918 r.³²². Część żołnierzy tego pułku przeszła przez granicę i wstąpiła do utworzonego Batalionu Pogranicznego w Szczypiornie³²³.

Trudno, zatem określić jednolite uprawnienia R RiŻ na terenie byłego zaboru pruskiego³²⁴.

Pomimo początkowego chaosu na terenie Wielkopolski jak słusznie podkreśla S. Kubiak, od 9 listopada do 27 grudnia 1918 r. władze niemieckie wspólnie z hakatystami przygotowywali się do stłumienia „separatystycznych dążeń Polaków”³²⁵.

Niezwykle istotną rolę w działalności wojskowej odgrywała POW ZP. Organizacja działająca na terenie Wielkopolski została założona w lutym 1918 r.³²⁶. Na jej czele stanął

³¹⁸S. Celichowski, *Wyprawa Zbąszyńska. Wspomnienia uczestnika*. Poznań 1935, s. 17-23, S. Weyman, L. Gomolec, *Kórnik i Bnin w walkach o wolność w latach 1794-1945*, Kórnik -Poznań 1976, s. 112-125.

³¹⁹J. Wawrzyniak, *Śrem w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, Śrem 2011, s. 16-17.

³²⁰Niektóre źródła używają innej nazwy tej formacji wojskowej nazywając ją *bataljonem ostrowskim*. J. Englicht, *Zarys historii wojennej 70 – go Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1929, s. 3-5.

³²¹J. Staszak potwierdza powstanie Pierwszego Polskiego Pułku Piechoty, lecz nie odnosi się do przejęcia władzy administracyjnej; J. Staszak, op. cit., s. 59-60. Innego zdania jest Józef Pietrzak uważający, że od 10 do 21 listopada 1918 r. w Ostrowie Wielkopolskim istniała tzw. „Republika Ostrowska”, która to „stanowiła pierwszy etap przejmowania władzy i odzyskiwania niepodległości na terenie miasta” J. Pietrzak, *Rozwój i działalność samorządu w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1919-1939*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza Kotłowskiego, Poznań 2016, s. 43.

³²²Z. Wieliczka powołuje się na dokument, który znajdował się w Archiwum DOK VII, z którego wynika, że 21 listopada 1918. Polacy i Niemcy stworzyli wspólną Radę Żołnierską, która otrzymała władzę wykonawczą w powiatach ostrowskim, odolanowskim, ostrzeszowskim i kępińskim. Z treści dokumentu nie wynika nic na temat władzy administracyjnej w Ostrowie Wielkopolskim. Nie pojawia się nawet zwrot „Republika Ostrowska”. *Protokół z pojednawczego posiedzenia Wydziałów Wykonawczych niemieckiej i polskiej Rady Żołnierskiej w Ostrowie dnia 21 listopada 1918 r.* [w:] Z. Wieliczka, *Od Prosny po Rawicz. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 1931. s. 21-22.

³²³M. Rezler, *Wielkopolanie pod bronią 1768-1921. Udział mieszkańców regionu w powstaniach narodowych*, Poznań 2011, s. 263.

³²⁴Przykładowo na terenie Osiecznej R RiŻ uzyskały możliwość wydawania zarządzeń odnośnie personelu administracyjnego miasta. E. Frankiewicz, *Osieczna w walce o niepodległość. Zarys historyczno - kulturalny do dziejów Ziemi Leszczyńskiej 1890-1919*, Osieczna 1939, s. 33. Natomiast R RiŻ w Środzie Wielkopolskiej objęła kontrolę nad wydawaną żywnością. S. Pomykał, *Miasto Środa w latach 1919-1934*, Środa Wielkopolska 1936, s. 23. Natomiast R RiŻ w Kościanie przejęła de facto władzę, lecz pozostawiła niemieckiego landrata z ograniczonymi kompetencjami. S. Kubiak, *Rady Robotniczo-Żołnierskie w Wielkopolsce. W 40 rocznicę Powstania Wielkopolskiego* [w:] Ruch Ekonomiczny i Prawniczy 4/1958, Poznań 1958, s. 13.

³²⁵S. Kubiak, *Z zagadnień polityki niemieckiej wobec Wielkopolski w przededniu Powstania 27 XII 1918 r.* [w:] Przegląd Zachodni 5/1958, Poznań 1958, s. 1.

komendant Wincenty Wierzejewski. Podstawowym zadaniem organizacji było szkolenie wojskowe członków oraz szerzenie propagandy walki o niepodległość państwa polskiego. Jednym z najbardziej istotnych wydarzeń, w których uczestniczyła POW ZP było utworzenie 11 listopada 1918 r. pierwszego w Poznaniu biura werbunkowego do „Wojska Polskiego”. Jego siedziba znajdowała się przy ulicy Wielkie Garbary 53. Na czele biura stanął również komendant Wincenty Wierzejewski³²⁷. Jak wspominał S. Budzyński, przez okres działalności POW ZP przysięgę złożyło około 2000 żołnierzy, głównie wracających z frontów I Wojny Światowej³²⁸. Również tego samego dnia powołano organ nazywany *Radą Jedenastu* z ppor. Mieczysławem Andrzejewskim na czele³²⁹.

Jednak nie można powiedzieć, że przygotowywano powstanie. Jak informuje K. Rzepecki, w listopadzie POW na terenie Wielkopolski miało 57 karabinów maszynowych wraz z zapasem amunicji, 164 skrzynie z granatami ręcznymi oraz około 3500 karabinów z bagnetami³³⁰. W opinii K. Kandziory liczby podawane przez Rzepeckiego są przesadzone³³¹.

Pomimo niekorzystnej sytuacji w połowie listopada 1918 r. rozważano zbrojne przejście Poznania oraz Wielkopolski. Plan został zaprezentowany na spotkaniu u Arkadego Fiedlera, 13 listopada 1918 r. Jego autorem był Wincenty Wierzejewski, ale w wyniku ostrego sprzeciwu członka KNRL, ks. Stanisława Adamskiego, został porzucony³³².

Na tych planach nie poprzestano. Jeszcze tego samego dnia, tj. 13 listopada 1918 r. doszło do „zamachu stanu”³³³ nazywanym także „zamachem na Ratusz”³³⁴. Niestety wśród

³²⁶POW ZP Za pierwsze ważne wydarzenie w dziejach tej organizacji należy uznać zaprzysiężenie pierwszych dziesięciu członków POW ZP, które miało miejsce 15 lutego 1918 r. w Poznaniu. B. Polak, *Konspiracja polska w Poznaniu (1912 – 1918)* [w:] KMP nr 3-4/ 1984, Poznań 1984, s. 85-87.

³²⁷Wincenty Wierzejewski (1889-1972) twórca POW ZP, członek Rady Jedenastu. Uczestnik Powstania Wielkopolskiego, oficer Wojska Polskiego. W 1945 r. przeszedł na emeryturę wojskową w stopnia pułkownika. Zmarł w 1972 r. w Leeds. S. Dąbrowski, *Wincenty Wierzejewski*, [w:] Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne nr 2/2009, Tarnów 2009, s. 2-4, W. Wierzejewski, *Skwer imienia Wincentego i Jana Wierzejewskich* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016, s. 134-137.

³²⁸Przemówienie Stanisława Budzyńskiego [w:] *11 listopada 1918 w Poznaniu. Obchód XX - lecia.*, Poznań 1938, s. 6.

³²⁹J. Karwat, *W drodze do Poznania* [w:] nr okazyjny do czasopisma Polska Zbrojna z dnia 27 grudnia 2016 r., Warszawa 2016, s. 4.

³³⁰K. Kandziara, *Działalność P.O.W. w Poznaniu. Przyczynek do historii Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego w latach 1918/19*, Warszawa 1939, s. 30.

³³¹Ibidem, s. 92.

³³²S. Sęp – Adamski, *P. O. W. Z. P. a powstanie wielkopolskie*, [w:] 15 rocznica Powstania Wielkopolskiego. Przyczynki do ruchu niepodległościowego w byłym zaborze pruskim, Poznań 1933, s. 8.

³³³Zwrotu „zamach stanu” używa uczestnik tamtych wydarzeń Bohdan Hulewicz. B. Hulewicz, *Powstanie Wielkopolskie. Przyczynek do dziejów przewrotu z listopada i grudnia 1918 roku*, Zamość 1919, s. 12-13.

³³⁴J. Tomaszewski, *Walki o Noteć (Żnin - Łabiszyn - Szubin - Rynarzew). Rok 1918/19. Poprzedzone przygotowaniem i wybuchem Powstania w Poznaniu. Z I kartą orjentacyjną*, Poznań 1930, s. 11-14.

uczestników zamachu brak było zgodności, co do jego przebiegu i roli POW ZP w nim³³⁵. Faktem jest, że brał w nim udział uzbrojony oddział POW ZP, który wszedł na obrady RRiŻ odbywające się w ratuszu poznańskim, domagając się zmian personalnych i wymusił na obradujących zmiany organizacyjne³³⁶. W wyniku zastosowania nacisku Polacy zdobyli większość w Radzie Miasta Poznania³³⁷.

Trzeba zwrócić uwagę na to, że niektórzy Polacy służący w armii niemieckiej przed wybuchem Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 zostali przeniesieni do Poznania. Tacy żołnierze przechodzili na stronę powstańców. Przykładem może być grupa około 200 Polaków służących w armii niemieckiej, przysłanych z Berlina pod dowództwem ppor. Edmunda Krausego. Służyli oni w SSiB. To właśnie z tego oddziału pochodził pierwszy poległy powstaniec Wielkopolski 1918/1919 Franciszek Ratajczak³³⁸.

15 listopada 1918 r. Dowództwo Naczelne Rzeszy wydało zarządzenie o utworzeniu jednostek Wacht und Sicherheitsdienst (pol. Służby Straży i Bezpieczeństwa). W skład SSiB wchodził zarówno Polacy, jak i Niemcy. Utworzono dwa bataliony SSiB z dowódcami ppor. Hedzlikiem i ppor. Łakińskim. Bataliony te podlegały jednak decyzjom niemieckich władz wojskowych aż do wybuchu powstania³³⁹.

Pod koniec listopada 1918 r. KNRL powołał Komisję Wojskową³⁴⁰, ale niezależnie od niej część działaczy wyżej wymienionego organu powołała Tajny Sztab Wojskowy³⁴¹.

Trudno jednak jest oszacować, jakimi siłami dysponowało oddziały polskie pod koniec 1918 roku w Poznaniu. Faktem jest jednak, że najliczniejszą formacją była SL³⁴², której liczebność jest szacowana na około 5800 ludzi³⁴³. W opinii J. Karwata siły polskie mogły liczyć około 6.000 ochotników³⁴⁴, natomiast zdaniem Z. Pilarczyka „polski ruch niepodległościowy” w przeddzień wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 liczył od

³³⁵K. Kandziora, op. cit., s. 108-123.

³³⁶T. Fenrych, *Próba syntezy Powstania Wlkp. 1918-19.*, Poznań 1928, s. 9-10.

³³⁷A. Czubiński, *Wielkopolska w latach 1918 -1939*, Poznań 2000, s. 14.

³³⁸J. Kozłowski, *Wychodźstwo polskie w Niemczech i jego udział w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919* [w:] *Przegląd Zachodni* 5-6/1988, Poznań 1988, s. 216.

³³⁹T. Szeszycki, *Zapomniani zwycięzcy. Znane, mało znane i nieznane wydarzenia z Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919*, Szczecin 2010, s. 85-87.

³⁴⁰W opinii Z. Wieliczki tzw. Komisja Wojskowa nie istniała uważając to za wymysł S. Rybki. Z. Wieliczka, *Prawda a legendy powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Kurytyba 1961, s. 27.

³⁴¹K. Olejnik, *Rola czynnika wojskowego w kształtowaniu niepodległości Polski w latach 1918-1921* [w:] *Studia z dziejów wojskowości t. III*, Białystok 2014, s. 180.

³⁴²W skład SL wchodził żołnierze oraz członkowie organizacji skautowych i sokolich. J. Turski, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 (w 55 rocznicę powstania grudniowego)* [w:] *Palestra* 12/1973, Warszawa 1973, s. 10.

³⁴³J. Kozłowski, *Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815 -1918*, Poznań 2004, s. 286.

³⁴⁴J. Karwat, *Wojsko Wielkopolskie* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998, s. 92.

8.000 do 10.000 ochotników, (z czego co najmniej połowa była nieuzbrojona), podczas gdy siły garnizonu niemieckiego liczyły od 2.500 do 4.500 wyekwipowanych żołnierzy³⁴⁵.

Oprócz wyżej wymienionych organizacji przygotowania do udziału w zbrojnym powstaniu prowadzone były także przez lokalnie działające organizacje³⁴⁶ takie jak: drużyny harcerskie³⁴⁷ drużyny skautowe³⁴⁸, drużyny sokole³⁴⁹, organizacje bractwa kurkowego³⁵⁰, organizacje paramilitarne³⁵¹ lub wojskowe organizacje pomocnicze³⁵². W związku z tym trudno jest oszacować ilu było uczestników Powstania Wielkopolskiego w momencie jego wybuchu.

Mimo tych przygotowań pozostawał problem zbyt małej liczby doświadczonych dowódców, którzy stanowiliby o sile przyszłego wojska powstańczego³⁵³.

³⁴⁵Z. Pilarczyk, *Militarne aspekty powstania wielkopolskiego roku 1918-1919* [w:] Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018, s. 79.

³⁴⁶W. Sokół, *Wojska obrony terytorialnej w historii Polski (wybrane problemy)* [w:] Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka nr 3/2017, Kraków 2017, s. 324.

³⁴⁷M. Lissowski, *Harcerstwo poznańskie w pierwszym dziesięcioleciu*, Poznań 1924, s.47-49.

³⁴⁸S. Machnikowski, *Drużyna Skautowa im. Jana Sobieskiego w Kościanie w latach 1912-1919*, Leszno 1936, s. 39-54, 58-61, A. Barłóg-Mitmańska, *Udział kobiet w powstaniu wielkopolskim* [w:] Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018 s. 121, W. Wierzejewski, *Skauting poznański 1912-1919 w przygotowaniach i przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] *Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich t. IV*, Poznań 2017, s. 111-114.

³⁴⁹A. Bogucki, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Pomorzu Gdańskim i Kujawach Zachodnich w dobie Powstania Wielkopolskiego i walki o niepodległość Polski w latach 1918-1920*, Bydgoszcz 1990, s. 12-14, J. Karwat, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” zaboru pruskiego w dążeniu do niepodległości* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1994, Warszawa 1994, s. 10-14.

³⁵⁰H. Rykert, *Wzorem Ojców. Z dziejów Bractwa Kurkowego Bractwa Strzeleckiego w Śremie (1635-2009)*, Śrem 2010, s. 49.

³⁵¹Oprócz grup skautowych i drużyn sokolich do walk przygotowywały się inne organizacje paramilitarne np. „Polska Tajna Organizacja Wojskowa”. A. Czubiński, *Rola Wielkopolski w rozwoju polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego na Śląsku w latach 1918-1921* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 3/4, Poznań 1971, s. 59, S. Grochowski, *Dzieje wojenne Rogoźna*, Rogoźno Wielkopolskie 1936, s. 87.

³⁵²Organizacją pomocniczą było Pogotowie Związku Towarzystw Młodzieży w Poznaniu M. Boksa, *„Pogotowie” Związku Towarzystw Młodzieży w Poznaniu. Pomocnicza formacja wojskowa podczas powstania wielkopolskiego 1918/1919* [w:] *KMP* 3/2018, Poznań 2018, s. 204-206.

³⁵³H. Zieliński, *Historia Polski 1914-1939*, Wrocław- Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 89.

II Wojskowe organy zwierzchnie

2.1 Dowództwo Główne Sił Zbrojnych w byłym Zaborze Pruskim

Wybuch Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 był spontaniczny. Co prawda liczone, że w grudniu 1918 r. wojska Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera wylądują w Gdańsku, jednakże ostatecznie do tego nie doszło³⁵⁴. Nadzieje te były związane z zapewnieniami Komendy Naczelnej Wojsk Polskich w Paryżu, że przy pierwszej sposobności wojska gen. Hallera pomogą zaborowi pruskiemu w walce o wolność³⁵⁵. KNRL w dniu 21 grudnia 1918 r. otrzymał telegram z Lozanny o przyjeździe do Polski Ignacego Jana Paderewskiego z ważną misją polityczną. Sytuacja w Wielkopolsce była napięta³⁵⁶. W Gdańsku Paderewski został zaproszony przez Wojciecha Korfantego do przyjazdu do Poznania, które zostało przez niego przyjęte³⁵⁷. W trakcie przejazdu z Gdańska do Poznania pociąg z Ignacym Janem Paderewskim został zatrzymany na stacji w Rogoźnie. Do pociągu wszedł niemiecki kapitan Andersch radca Ministerstwa Spraw Zagranicznych Niemiec, który to przekazał żądanie, aby pociąg z Paderewskim nie zatrzymał się w Poznaniu. Żądanie nie zostało spełnione³⁵⁸. 26 grudnia 1918 r. do Poznania przybył Ignacy Jan Paderewski, który został entuzjastycznie przywitany przez polskie społeczeństwo. Następnego dnia w Poznaniu wybuchło powstanie³⁵⁹. Przyczyną wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 były prowokacje dokonywane przez Niemców³⁶⁰.

Problem pojawił się już w pierwszym dniu, gdyż tak naprawdę powstanie rozrastało się w sposób niekontrolowany. KNRL uznał ten zryw za przedwczesny, gdyż planowano

³⁵⁴M. Orłowski, *Związki generała broni Józefa Hallera z Toruniem w latach 1920-1939* [w:] Rocznik Toruński nr 29/2002, Toruń 2002, s. 118, M. Orłowski, *Generał Józef Haller a Grudziądz 1920-1939* [w:] Rocznik Grudziądzki t. 16, Grudziądz 2005, s. 146.

³⁵⁵T. Grygier, *Powstanie Wielkopolskie a plany wyzwolenia reszty ziem zachodniej Polski* [w:] Przegląd Zachodni nr 12/1948, Poznań 1948, s. 655-656.

³⁵⁶14 grudnia 1918 r. mjr Ignacy Matuszewski wystosował pismo do II oddziału SG WP telegram o sytuacji w Poznaniu. Z treści tego telegramu wynikało, że sytuacja w Poznaniu jest napięta, a sytuację komplikowało to, że do Poznania przybywały oddziały Heimatschutzu. S. Sieprowski, *O Powstaniu Wielkopolskim w jego setną rocznicę. Aspekty międzynarodowe, regionalne i lokalne*, Poznań 2019, s. 233-234.

³⁵⁷B. Polak, *Walki powstańcze w Poznaniu (27 XII 1918-6 I 1919)* [w:] KMP nr 4/1986, Poznań 1986, s. 37, Z. Wroniak, *Paderewski w Poznaniu* [w:] KMP nr 4/1959, Poznań 1959, s. 40.

³⁵⁸M. Rezler, *Realia powstańcze Ignacego Jana Paderewskiego* [w:] *Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich t. IV*, Poznań 2017, s. 25-26.

³⁵⁹S. Rybka, *Tajemnica 27 grudnia. Dziesiąta rocznica Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 1928, s. 12.

³⁶⁰Żołnierze VI pułku grenadierów mieli krzyczeć *Posen ist eine Deutsche Stadt* zrywając przy tym flagi polskie i koalicji zwycięskich mocarstw. A. M. Skałkowski, *Bazar Poznański. Zarys stuletnich dziejów (1838-1938)*, Poznań 1938, s. 208. Inną kwestią są prowokacje ze strony Grenzschutzu, który to miał strzelać do bezbronných polskich manifestantów, co miało być przyczyną wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. D. Jeziorny, *Misja pułkownika Harry'ego Wade'a do Polski a wybuch Powstania Wielkopolskiego* [w:] Przegląd Zachodni nr 2/2016, Poznań 2016, s. 47-48.

wybuch Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w połowie stycznia 1919 roku dopiero, gdy z Warszawy przybędzie wysokiej rangi oficer, który obejmie zwierzchność nad wojskami w Wielkopolsce³⁶¹. Jednakże gwałtowność zdarzeń spowodowała, że potrzeba była przystąpić od razu do wyboru dowódcy³⁶². Szukano kandydata, który miałby autorytet i jednocześnie był pewny politycznie. 28 grudnia 1918 r. wybór padł na przebywającego przypadkowo w Poznaniu kpt. Stanisława Taczaka, jednak zastrzeżono, że pełnić miał on tę funkcję aż do przybycia do Poznania jednego z polskich generałów³⁶³. Taczak był inżynierem hutnikiem. Awans na stopień podporucznika rezerwy armii niemieckiej³⁶⁴ uzyskał w 1909 r., a w 1915 r. uzyskał stopień kapitana. Trzeba dodać także, że nowotworzone dowództwo podporządkowało się KNRL³⁶⁵.

Początki dowodzenia Taczaka nie były łatwe. Musiał on scalić różne oddziały militarne pod jedną komendą³⁶⁶. O ile POW ZP podporządkowała się nowemu DG o tyle grupa wojskowych należąca do tzw. Grupy Palucha (nazwa pochodzi od dowódcy tej grupy) nie była do tego skora³⁶⁷. Dopiero przejście części członków tej grupy do DG spowodowała jej rozbięcie. Niestety wśród żołnierzy także istniały rozbieżności, co do dalszej formy działania³⁶⁸. Działania zbrojne były prowadzone spontanicznie³⁶⁹.

³⁶¹O koncepcji wybuchu powstania w połowie stycznia 1919 roku wspomina m.in. Mieczysław Paluch. M. Paluch, *Polska Organizacja Wojskowa w Poznaniu* [w:] Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia pod red. J. Stachewicza i W. Lipińskiego, Warszawa 1930, s. 248.

³⁶²M. Rezler, *Polska Niepodległość 1918*, Poznań 2018, s. 255.

³⁶³B. Polak, *Dowództwo Główne w Poznaniu (28 grudnia 1918-15 stycznia 1919 roku). Organizacja i działalność* [w:] Prawdy i fikcje Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z VII ogólnopolskiego seminarium historyków Powstania Wielkopolskiego. Kościan 25 kwietnia 1986 r. pod red. B. Polaka, Koszalin 1987, s. 55.

³⁶⁴W opinii J. Pajewskiego stanowisko oficera rezerwy armii niemieckiej było trudniejsze niż żołnierza. Pajewski powołuje się na instruktaż oficerski. Z jego treści wynikało, że *oficerowi rezerwy nie wolno łączyć się z partią, która stoi w opozycji do rządu naszego cesarza lub któregośkolwiek z władców krajowych*. Według autora w języku staroniemieckim należy oficera rezerwy rozumieć jako „człowieka swego cesarskiego pana”. Czyli oficerowie rezerwy nie mogli łączyć się z jakimikolwiek ugrupowaniami związanymi z opozycją. Za nieprzestrzeganie tych wytycznych groziły sankcje. J. Pajewski, *Militaryzm pruski* [w:] Węzłowe problemy dziejów Prus XVII-XX wieku. Materiały z sesji naukowej w UAM (11-12.06.1970), praca zbiorowa pod redakcją Gerarda Labudy, Poznań 1971, s. 93.

³⁶⁵A. Smoliński, *Polskie formacje wojskowe okresu I Wojny Światowej i Wojsko Polskie z lat 1918-1939 - węzłowe problemy oraz stan badań i postulaty badawcze* [w:] Rocznik Przemyski. Historia Wojskowości t. 51 z. 1, Przemyśl 2015, s. 23.

³⁶⁶M. Rezler, *Nie tylko orężem. Bohaterowie wielkopolskiej drogi do niepodległości*, Poznań 2013, s. 63

³⁶⁷Grupa Palucha w opinii B. Polaka była to grupa oficerów, którzy współpracowali z M. Paluchem podczas tworzenia SSiB. B. Polak, *Mieczysław Paluch (1888-1942)* [w:] KMP nr 4/1985, Poznań 1985, s. 25.

³⁶⁸Jak wspominał Z. Kittel, 30 grudnia 1918 r. wśród powstańców istniały spore rozbieżności, co do tego czy do tego czy uderzać na Niemców czy jednak nie prowokować walk z nimi. Z. Kittel, *Oswobodzenie Gniezna i trzy dalsze tygodnie potyczek (28.XI.1918-17.I. 1919)*, Gniezno 1919, s. 21.

³⁶⁹T. Fenrych wspomina, że KNRL zakazał się bić z Niemcami, co dla Fenrycha było rzeczą nie do pomyślenia. Nie podporządkował się on poleceniom KNRL. T. Fenrych, *Powstanie Wielkopolskie. I Front Północny*, Poznań 1920, s. 7-8.

Pomimo tego kpt. Taczak przystąpił do tworzenia wojska powstańczego zastrzegając jednocześnie tymczasowość wykonywania swoich obowiązków³⁷⁰. Nie można zgodzić się z poglądami stwierdzającymi, że autorytet Taczaka w wojsku był niewielki ze względu na jego niski stopień wojskowy³⁷¹. Po prostu zadaniem Taczaka nie było dowodzenie, ale zorganizowanie wojsk powstańczych.

W momencie utworzenia sztabu DG przyjęto podwójną strukturę organizacyjną:

Poziomą i terytorialną - obejmującą od powiatów z komendantami, poprzez okręgi wojskowe, których dowódcy sprawowali władzę zwierzchnią nad wszystkimi oddziałami powstańczymi na danym terenie po dowództwo frontów.

Pionową - wykształcającą się z luźnych oddziałów powstańczych regularne kompanie i bataliony³⁷².

Zatem przez pierwsze kilkanaście dni walk należy rozumieć, jako okres organizacyjny. Siedziba Dowództwa mieściła się Hotelu Royal przy ul. Św. Marcina 38 (do 18 stycznia 1919 r.) następnie przeniesiono ją do dawnego budynku Generalkommando przy ul. Solnej³⁷³.

W tym czasie starano się utworzyć okręgi wojskowe. Zostały one usankcjonowane na podstawie dwóch rozkazów dziennych Pierwszy z nich, *rozkaz dzienny DG nr 2 z 7 stycznia 1919 r.* utworzył 7 okręgów wojskowych. Obejmowały one powiaty:

- I okręg wojskowy: miasto Poznań, Poznań wschód i zachód,
- II okręg wojskowy: Września, Środa, Witkowo, Gniezno,
- III okręg wojskowy: Wyrzysk, Bydgoszcz, Szubin, Inowrocław, Strzelno, Mogilno, Żnin, Wągrowiec,
- IV okręg wojskowy: Międzyrzecz, Nowy Tomyśl, Grodzisk, Babimost, Śmigiel, Kościan, Wschowa, Leszno,
- V okręg wojskowy: Chodzież, Czarnków, Wieleń, Skwierzyna, Międzychód, Szamotuły, Oborniki,
- VI okręg wojskowy: Śrem, Jarocin, Pleszew, Gostyń, Rawicz, Krotoszyn, Koźmin Wielkopolski,

³⁷⁰M. Rezler, *Jak i dlaczego w grudniu 1918 roku doszło do wybuchu powstania wielkopolskiego* [w:] Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919, Poznań 2018, s. 58.

³⁷¹K. Janicki, *Poznańscy lekarze wojskowi w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] Archiwum historii i filozofii medycyny nr 73, Poznań 2010, s. 31.

³⁷²B. Polak, *Dowódcy powstania wielkopolskiego - ich działania i sukcesy* [w:] Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919, Poznań 2018, s. 92.

³⁷³J. Skotarczak, *Hotel Royal - siedziba Dowództwa Głównego Powstania Wielkopolskiego* [w:] Powstaniec Wielkopolski 9/2003, Poznań 2003, s. 38-40 Z. Dworecki, *Fakty i wydarzenia z walk o niepodległość w latach 1918-1919 w Poznaniu. Część druga. Rok 1919* [w:] KMP nr 1/1979, Poznań 1979, s. 45.

- VII okręg wojskowy: Ostrów Wielkopolski, Odolanów, Ostrzeszów, Kępno.

Natomiast *rozkazem dziennym nr 8 z dnia 13 stycznia 1919 r.* zmieniono strukturę organizacyjną i wprowadzono 2 okręgi wojskowe:

- VIII Okręg: Inowrocław, Strzelno,
- IX Okręg: Kościan, Śmigiel, Leszno, Wschowa³⁷⁴.

Stan osobowy DG na dzień 12 stycznia 1919 r. wynosił zaledwie 103 oficerów i 17060 szeregowców³⁷⁵.

W związku z rozrastającą się linią frontu jeszcze pod koniec 1918 r. pertraktowano nad nowym głównodowodzącym powstania. Rozważano dwie kandydatury: gen. de Henninga-Michaelisa oraz gen. Dowbora-Muśnickiego, które wskazał Józef Piłsudski³⁷⁶. W dniu 1 stycznia 1919 r. KNRL wystosował pismo do Naczelnika Państwa, aby do Poznania wysłać gen. Dowbora-Muśnickiego³⁷⁷. Według A. Czubińskiego, z powodu niemożności skontaktowania się z gen. de Henningiem-Michaelisem, KNRL nie miał wyboru i wybrał tego drugiego³⁷⁸. Zastanawiająca jest treść korespondencji pomiędzy KNRL a gen. Dowborem-Muśnickim. 6 stycznia 1919 r. KNRL poinformował, że będzie wybierał głównodowodzącego Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. W liście wspomniano, że kontrkandydatem Muśnickiego na to stanowisko jest gen. de Henning-Michaelis³⁷⁹. Jednakże w opinii Dowbora Muśnickiego, to KNRL zwrócił się do Piłsudskiego z prośbą o wskazanie nowego głównodowodzącego³⁸⁰. W opinii M. Kulika, to KNRL mianował gen. Dowbora-Muśnickiego głównodowodzącym tego zrywu³⁸¹. Natomiast w opinii N. Wójtowicza gen. Dowbora-Muśnickiego mianował Naczelny Wódz Wojska Polskiego Józef Piłsudski, a KNRL był tylko wnioskodawcą³⁸². Zatem kto ostatecznie mianował gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego na stanowisko głównodowodzącego wojsk powstańczych? Józef Piłsudski czy KNRL?

³⁷⁴M. Rezler, *Powstanie...*, s. 155-156.

³⁷⁵Liczba ta sukcesywnie wzrastała. Stan osobowy na dzień 31 stycznia 1919 r. wynosił 193 oficerów i 27599 szeregowców. W. Lewandowski, *Wyzwolenie Wielkopolski i Pomorza - I. Powstanie Wielkopolskie* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928, s. 151.

³⁷⁶P. Bauer, *Zabiegi Naczelnej Rady Ludowej w sprawie obsadzenia stanowiska głównodowodzącego Powstania Wielkopolskiego 1919 roku* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 5/6 1988, Poznań 1988, s. 139.

³⁷⁷W. Lewandowski, *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*, Poznań 1939, s. 20.

³⁷⁸A. Czubiński, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza-charakter-znaczenie*, Poznań 2002, s. 193.

³⁷⁹J. Dowbor-Muśnicki, *Moje...*, załącznik 80

³⁸⁰J. Dowbor-Muśnicki, *Moje...*, s. 108.

³⁸¹M. Kulik źle napisał, że wnioskodawcą była Naczelna Rada Ludowa. Wnioskodawcą był KNRL. M. Kulik, *Bracia Dowbor-Muśniccy - Polacy na służbie rosyjskiej* [w:] *Niepodległość i Pamięć* 23/2016, Warszawa 2016, s. 64.

³⁸²N. Wójtowicz źle napisał, że wnioskodawcą była Naczelna Rada Ludowa. Wnioskodawcą był KNRL. N. Wójtowicz, *Trzej generałowie* [w:] *Biuletyn IPN* 11-12/2008, Warszawa 2008, s. 126.

Gen. Dowbor-Muśnicki tak wspomina nominowanie go dowódcą Armii Wielkopolskiej:

*Pewnego pięknego poranka miejscowy doktor zakomunikował mi..., że jestem mianowany głównodowodzącym w Poznaniu. Wiadomość zaczerpnął z gazet. Istotnie na drugi dzień przyjechał oficer z wiadomością, że Komendant Piłsudski prosi mnie o przybycie do niego. Pojechałem. Dnia 7 - go stycznia 1919 r. byłem w Belwederze u Piłsudskiego, który powiedział mi słowa mniej więcej następujące: mianuje Pana komenderującym wojskami w Poznaniu, będzie Pan moją awangardą w potrzebie podtrzymam*³⁸³.

Zatem, jeżeli wierzyć przekazowi gen. Dowbora-Muśnickiego, już 6 stycznia 1919 r. decyzja została podjęta. Jednak ważniejszy jest dalszy ciąg relacji rozmowy Piłsudskiego z generałem:

*Ponieważ i pod Lwowem sytuacja była bardzo ciężka, zapytałem Piłsudskiego, czemu jak obiecuje, może mnie podtrzymać? Widocznie to moje pytanie nie bardzo się podobało, bo po chwili namysłu otrzymałem odpowiedź „znajdzie się” . Zrozumiałem ją - „nie znajdzie się nic*³⁸⁴.

Dowbor-Muśnicki dowodził wcześniej oddziałami na froncie wschodnim. Jaki byłby sens wysłania go do walki z Niemcami? Nie znał realiów armii niemieckiej, jaki więc czynnik zadecydował o jego wyborze? Mimo wszystko, zdecydował się on, biorąc kilkunastu oficerów, pojechać do Poznania, by utworzyć tam regularną armię³⁸⁵.

Chcąc odpowiedzieć na to pytanie - trzeba przeanalizować sytuację w WP. Generał Dowbor-Muśnicki miał u swojego boku wielu doświadczonych żołnierzy. W nocy z 4 na 5 stycznia 1919 r. doszło do próby przewrotu wojskowego, którą udało się Piłsudskiemu zażegnać³⁸⁶. Zatem logiczne jest, że wybór Dowbora-Muśnickiego był niezwykle korzystny dla Tymczasowego Naczelnika Państwa. Po pierwsze doświadczony dowódca ze swoim sztabem będzie poza Warszawą, więc powtórka buntu będzie trudniejsza do realizacji³⁸⁷.

Po drugie powierzone generałowi zadanie mogło się nie udać i wtedy jego pozycja w armii mogłaby ulec osłabieniu. Koncepcja ta ma potwierdzenie w źródłach. Z treści pisma

³⁸³J. Dowbor- Muśnicki, *Moje...*, s. 108- 109.

³⁸⁴Ibidem, s.108.

³⁸⁵M. Kosman, *Powstanie Wielkopolskie na tle walk o przetrwanie narodowe pod zaborem pruskim* [w:] Poznań 1993, s. 117.

³⁸⁶M. Bożek, *Kształt ustawodawstwa stanów nadzwyczajnych w okresie odbudowy państwowości (1918-1921)* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* T. 16, Lublin 2011, s. 96.

³⁸⁷Obawy Piłsudskiego mogły być uzasadnione, gdyż jak podkreśla P. Bauer w dniu 5 stycznia 1919 r. do Dowbora-Muśnickiego przybyła delegacja, na której czele stał Tadeusz Dymowski proponując przyłączenie się do spisku. Odpowiedź generała nie była jednoznaczna, gdyż miał on zainteresować się tą sprawą dopiero po aresztowaniu Piłsudskiego. P. Bauer, *Józef Dowbor- Muśnicki (1867-1937)* [w:] KMP nr 1/1989, Poznań 1989, s. 32.

sporządzonego przez rtm. Bolesława Wieniawę-Długoszowskiego krótko po nieudanym zamachu i wysłanym do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Francuskiej wynikało, że jednymi z głównych inicjatorów zamachu miało być kilku oficerów podległych gen. Dowborowi-Muśnickiemu³⁸⁸. Co ciekawe, w piśmie skierowanym do Kazimierza Dłuskiego, przewodniczącego Misji Polskiej w Paryżu z dnia 17 stycznia 1919 r. sam Piłsudski argumentował, dlaczego do Poznania wysłał generała Dowbora-Muśnickiego:

*Wysłanie Dowbora do Poznania było celowe. Liczę na to, że on sam i jego oficerowie tak swoją nieznajomością służby, jak i swem zachowaniem wywołują wśród polskich żołnierzy, b. armii niemieckiej, przyzwyczajonych do dobrych i odpowiedzialnych oficerów - niezadowolenie i rozczarowanie do jego osoby poznańskich czynników politycznych*³⁸⁹.

Z treści dokumentów jednoznacznie wynika, że to Piłsudski decydował o tym, kto zostanie dowódcą wojsk w byłym zaborze pruskim. Zatem nominacja ze strony KNRL była tylko potwierdzeniem wcześniej ustalonej decyzji podjętej przez Tymczasowego Naczelnika Państwa Polskiego.

Natomiast argumentacja, którą posługiwał się Piłsudski nie powinna nikogo dziwić. W opinii J. Topolskiego

*Idea ewentualnej walki o Wielkopolskę czy Pomorze, nie mówiąc już o Śląsku, nie leżała w politycznych planach Piłsudskiego*³⁹⁰.

Pogląd ten potwierdza inny historyk A. Czubiński, którego zdaniem Piłsudski nie przykładał należytej uwagi dotyczącej sprawy walk w Wielkopolsce i na Śląsku Cieszyńskim. Naczelnik Państwa miał skoncentrować się na poszerzeniu wschodnich granic Polski nawiązując tym samym romantycznych przesłanek Powstania Listopadowego i Styczniowego³⁹¹. Pogląd ten wydają się uzasadniony patrząc na zamiłowanie naukowe Józefa Piłsudskiego dotyczące Powstania Styczniowego³⁹².

³⁸⁸IJPNY 702/2/2 notatka do MSZ Francji bez daty s. 202-203.

³⁸⁹IJPNY 701/1/25 pismo Józefa Piłsudskiego do dr Kazimierza Dłuskiego z dnia 17 stycznia 1919 r., s. 9.

³⁹⁰J. Topolski, *Rozwój stosunków polsko-niemieckich a problemy polsko-niemieckiego pogranicza* [w:] Rocznik Lubuski t. 18, Zielona Góra 1993, s. 16.

³⁹¹A. Czubiński, *Wewnętrzne i zewnętrzne przesłanki odbudowy niepodległego państwa polskiego (1918-1921)* [w:] Przegląd Zachodni nr 5-6/1988, Poznań 1988, s. 10-11.

³⁹²Działalność naukowa Józefa Piłsudskiego dotycząca dziejów Powstania Styczniowego objawiła się publikacjami naukowymi na ten temat oraz wygłaszaniem wykładów. Patrz J. Piłsudski, *22 stycznia 1863. Z rysunkami E. Rydza w tekście z 1 szkicem sytuacyjnym i 1 mapką garnizonów rosyjskich*, Poznań 1920, ss. 79, J. Piłsudski, *Zarys historii militarnej Powstania Styczniowego. Wykłady wygłoszone w 1912 r. w Szkole Nauk Społeczno-Politycznych w Krakowie*, Warszawa 1929, ss. 67.

Nie można jednoznacznie stwierdzić, do kiedy mjr Stanisław Taczak pełnił swój urząd³⁹³. W zapiskach gen. Dowbora-Muśnickiego czytamy, że akt jego nominacyjny na głównodowodzącego wojsk powstańczych nastąpił 11 stycznia 1919 r.³⁹⁴. Z. Mierzwiński, zauważył, że 13 stycznia 1919 r. Taczak podpisał swój ostatni rozkaz, jako głównodowodzący³⁹⁵.

Pomimo rozbieżności w datacji ważne jest, że pierwsze dni działalności DG skupiały raczej na uporządkowaniu spraw wojskowo-administracyjnych i (np. ustaleniu okręgów wojskowych) oraz scaleniu różnych grup wojskowych w jedną formację.

Po przybyciu do Poznania i objęciu władzy gen. Dowbor-Muśnicki zaczął przygotowania do utworzenia prawdziwego sztabu. A. Czubiński uważa, że „tworzona przez Dowbora w Wielkopolsce armia była armią niezależną od Piłsudskiego”³⁹⁶. Nie można mówić o niezależności, ponieważ Józef Piłsudski angażował się w sprawy wojsk powstańczych. Lepszym wyrażeniem byłoby stwierdzenie, że armia Dowbora była armią, która nie była podporządkowana organizacyjnie Wojsku Polskiemu. Tym bardziej, że zarówno Stachiewicz, jaki i Taczak uważali, że wojska powstańcze stanowiły integralną część Wojska Polskiego, lecz ze względów prawno-politycznych nie mogą całkowicie mu się podporządkować³⁹⁷.

Jedną z pierwszych decyzji gen. Dowbora-Muśnicki było zbudowanie sztabu wojsk powstańczych. Już w rozkazie dziennym DG nr 15 z dnia 19 stycznia 1919 r. został utworzony Wydział II c, sądowy³⁹⁸. Wydział ten nie ograniczał jednak do swojej działalności tylko spraw sądowych, był on także odpowiedzialny za internowanie jeńców wojennych, którzy zostali przechwyceni z bronią w rękę, ewentualnie na polu bitwy. Prowadził także ewidencję jeńców przed wysłaniem ich do obozu internowania w Szczypiornie³⁹⁹.

Jedną z największych bolączek nowego dowództwa był brak odpowiedniej kadry oficerskiej. Szacuję się, że Polaków posiadających stopnie oficerskie do końca 1918 r. w armii niemieckiej było ponad 700, z czego około 140 wstąpiło w szeregi armii powstańczej w trakcie trwania zrywu. Przyczyny braku kadry oficerskiej należy dopatrywać

³⁹³W opinii J. Odziemkowskiego w dniu 12 stycznia 1919 r. Naczelna Rada Ludowa, mianowała gen. Dowbora Muśnickiego głównodowodzącym wojsk Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. J. Odziemkowski, *Kalendarium II Rzeczypospolitej* [w:] *Niepodległość i Pamięć* 5/1998, Warszawa 1998, s. 176.

³⁹⁴J. Dowbór- Muśnicki, *Moje...*, załącznik 81.

³⁹⁵W opinii Z. Mierzwińskiego 13 stycznia 1919 r. major Taczak wydał ostatni rozkaz, jako głównodowodzący wojsk powstańczych. Niestety nie precyzuje, czego on dotyczył. Prawdopodobnie autorowi chodziło o rozkaz dzienny DG nr 8 z 13 stycznia 1919 r., który podpisał jeszcze, jako głównodowodzący podpisał Taczak. Z. Mierzwiński, *General Stanisław Taczak - organizator i pierwszy głównodowodzący Powstania Wielkopolskiego* [w:] *Niepodległość i pamięć* nr 20/ 2004, Warszawa 2004, s. 66.

³⁹⁶A. Czubiński, *Powstanie...*, s. 231.

³⁹⁷B. Polak, *General Stanisław Taczak 1874 -1960*, Koszalin 1998, s. 51.

³⁹⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 15 z 19 lutego 1919 r.

³⁹⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 17 z 21 stycznia 1919 r.

w polityce zaborcy, który dopiero w wyniku strat poniesionych w wojnie zaczął przyznawać Polakom stopnie oficerskie do kapitana włącznie, przy czym od kandydata na oficera wymagany był odpowiedni cenzus wykształcenia (ukończone gimnazjum i zdana matura)⁴⁰⁰. Istniały jednak wyjątki od tej zasady, których przykładami mogą być Kazimierz Grudzielski i Kazimierz Raszewski (podpułkownicy wojsk armii niemieckiej)⁴⁰¹. Pomimo niewielkiej liczby kadry oficerskiej pochodzącej z byłej armii niemieckiej braki kadrowe oficerów zostały uzupełnione w momencie objęcia przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego dowództwa nad Wojskiem Wielkopolskim. Z jednej strony generał przybył do Poznania wraz z swoim sztabem wywodzącym się z byłej armii carskiej, z drugiej strony w późniejszym czasie zostały wprowadzone przepisy dotyczące uznania kwalifikacji oficerskich⁴⁰².

W związku z brakami kadrowymi 7 lutego 1919 r. KNRL wydał *rozporządzenie dotyczące oficerów - Polaków oraz Polaków posiadających kwalifikacje oficerskie lub uprawnienia do jednorocznej służby*. Wprowadzono pojęcie kwalifikacji oficerskich. Za osoby posiadające powyższe kwalifikacje uważano: zastępców oficerów, feldweblów, wachmistrzów, wicefeldweblów, wicewachmistrzów⁴⁰³.

Pomimo zmiany na stanowisku głównodowodzącego, szefem sztabu wojsk powstańczych nadal był Julian Stachiewicz⁴⁰⁴. Na przełomie stycznia i lutego został zastąpiony przez ppłk Władysława Andersa natomiast w drugiej połowie kwietnia ppłk Andersa⁴⁰⁵, zastąpił płk / gen. ppor.⁴⁰⁶ Jan Wroczyński⁴⁰⁷.

⁴⁰⁰B. Kruszyński, *Kariery oficerów w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2011, s. 55-56.

⁴⁰¹A. Tarnowska, *Korpus oficerski II RP w świetle wybranych regulacji prawnych* [w:] *Czasy Nowożytnie* t. 16, Warszawa 2004, s. 150.

⁴⁰²P. Madajczyk, *Kształtowanie się Korpusu Oficerskiego Wojska Polskiego w latach 1918-1921* [w:] *Kwartalnik Historyczny* nr 3/1984, Warszawa 1984, s. 495.

⁴⁰³Stopnie te odpowiadały randze sierżanta w piechocie i kawalerii. *Rozporządzenie dotyczące oficerów Polaków oraz Polaków posiadających kwalifikacje oficerskie lub uprawnienia do jednorocznej służby* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., Poznań 1919, s. 22.

⁴⁰⁴Z niezrozumiałych dla autora powodów T. Jędruszcak, pomija działalność płk Juliana Stachiewicza oraz płk/gen. ppor. Jana Wroczyńskiego, jako szefów sztabu wojsk powstańczych T. Jędruszcak, *Powstanie II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1978, Warszawa 1978, s. 49.

⁴⁰⁵Kwestia zmiany na stanowisku szefa sztabu wojsk powstańczych jest dyskusyjna. Mianowicie w opinii części historyków płk Stachiewicz miał zrezygnować z zajmowanego stanowiska 9 lutego 1919 r. Od tego dnia szefem sztabu miał zostać mianowany ppłk Anders. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 36 z 9 lutego 1919 r., A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Zarys dziejów*, Poznań 1978, s. 299, *Kalendarium życia gen. broni Władysława Andersa* [w:] *Generał Władysław Anders (1892-1970) w świetle dokumentów i publicystki*, praca zbiorowa pod red. N. Bujniewicz i I. Sawickiej, Warszawa 2007, s. 6. Jednakże B. Polak uważa, że ppłk Anders został nominowany szefem sztabu 31 stycznia 1919 r. Opinia ta znajduje potwierdzenie w dokumentach, gdyż już w rozkazie dziennym DG nr 27 z 31 stycznia 1919 r. widnieje podpis *Za zgodność Szef Sztabu Anders podpułkownik*. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 27 z 31 stycznia 1919 r., B. Polak, *Związki generała Władysława Andersa z Poznaniem i 15 Pułkiem Ułanów Poznańskich 1919-1970* [w:] *Spółeczeństwo, armia i polityka w dziejach Polski i Europy. Studia z dziejów politycznych i wojskowych dedykowane profesorowi Benonowi Miśkiewiczowi z okazji siedemdziesięciolecia urodzin* red. A. Czubiński, B. Lapis, Cz. Łuczak, Poznań 2002, s. 496.

Jednymi z pierwszych decyzji była nowa przysięga wojsk wielkopolskich⁴⁰⁸ oraz plan ich uderzenia wojsk na tereny Pomorza, (który ostatecznie, ze względów wojskowych i politycznych, nie doszedł do skutku)⁴⁰⁹. Oprócz tego doszło do ważnej zmiany w sposobie walki. Zrezygnowano z działań zaczepnych na rzecz obrony zdobytych ziem⁴¹⁰.

Zgodnie z treścią rozkazu dziennego DG nr 46 z 19 lutego 1919 r. wprowadzono następujący podział na 3 okręgi wojskowe, nazywane frontami. Powołano fronty⁴¹¹:

Numer	Nazwa frontu	Obszar
1	Północny	Powiaty: Wieleń, Czarnków, Piła, Chodzież, Wyrzysk, Bydgoszcz, Wągrowiec, Gniezno, Witkowo, Mogilno, Żnin, Szubin, Inowrocław i Strzelno.
2	Zachodni	Powiaty: Poznań Wschód i Zachód, Oborniki, Szamotuły, Międzychód, Skwierzyna, Nowy Tomyśl, Międzyrzecz, Babimost, Kościan, Grodzisk, Śmigiel, Leszno i Wschowa.
3	Południowy	Powiaty: Gostyń, Rawicz, Koźmin, Krotoszyn, Śrem, Jarocin, Pleszew, Września, Środa, Ostrów, Odolanów, Kępno i Ostrzeszów.

Organizacja ta weszła w życie rozkazem dziennym DG nr 70 z 15 marca 1919 r.⁴¹².

Warto w miejscu także podkreślić, że część Wojska Wielkopolskiego w marcu 1919 r. została wysłana do walk o Lwów⁴¹³. W związku z tym żołnierze Wojska Wielkopolskiego

⁴⁰⁶Dopiero w trakcie sprawowanej funkcji płk Jan Wroczyński otrzymał stopień gen. ppor. *Dekret 49 [w:]* TU nr 10 z dnia 10 maja 1919 r., s. 39.

⁴⁰⁷W kwestii zmiany szefa sztabu także pozostają wątpliwości. Mianowicie zgodnie z rozkazem dziennym DG nr 104 z dnia 18 kwietnia 1919 r. płk Jan Wroczyński został przydzielony do „osobistego rozporządzenia” gen. Dowbora-Muśnickiego. Natomiast ppłk Andres został mianowany dowódcą I pułku ułanów Wielkopolskich. Dodatkowo nakazano, aby płk Wroczyński przejął obowiązki od ppłk Andersa. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 104 z 18 kwietnia 1919 r. Pomimo tego faktu rozkazy jeszcze przez pewien okres uwierzytelniał, jako szef sztabu ppłk Anders. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny nr 111 z 25 kwietnia 1919 r.

⁴⁰⁸B. Polak, *Wojsko Wielkopolskie 1918 -1920*, Koszalin 1990, s. 119-120.

⁴⁰⁹W styczniu 1919 roku opracowany został plan operacyjny zdobycia Gdańska i Pomorza Nadwiślańskiego. Warunkiem powodzenia tego planu miał być desant Błękitnej Armii pod dowództwem gen. Hallera, do którego jednak nie doszło. Ostatecznie zaniechano jego realizacji zostawiając konferencji pokojowej w Wersalu kwestie przynależności Pomorza. J. Karwat, *Zwycięstwo powstania oraz jego znaczenie dla Polski i Wielkopolski [w:]* Wielkopolanie ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018, s. 105, W. Markert, *Generał Broni Władysław Anders 1892-1970*, wyd. 2 uzupełnione i poprawione, Warszawa 2012, s. 16.

⁴¹⁰B. Miśkiewicz, *Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 [w:]* Siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości i wybuchu Powstania Wielkopolskiego. Materiały z konferencji odbytej 13-14 grudnia 1988 r. w UAM w Poznaniu pod red. doc. dr hab. Tadeusza Kotłowskiego, Poznań 1992, s. 115.

⁴¹¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 46 z 19 lutego 1919 r.

⁴¹²WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 70 z 15 marca 1919 r.

biorący udział w walkach o Lwów podlegali odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej takiej jaka była stosowana w Wojsku Polskim.

DFW zostało utworzone 22 maja 1919 r.⁴¹⁴, jednakże dopiero 25 maja 1919 r. KNRL przekazał wojska wielkopolskie do dyspozycji NDWP pod względem operacyjnym⁴¹⁵, którego dowódcą został mianowany Józef Dowbor-Muśnicki. Nie może to być jednak rozumiane, jako włączenie wojsk DFW w skład Wojska Polskiego. Dopiero podpisanie Traktatu Wersalskiego i wprowadzenie ustawy sierpniowej regulowało tę sprawę.

Dnia 20 sierpnia 1919 r. został wydany rozkaz 2525/I II Wiceministra Spraw Wojskowych, gen. ppor. Kazimierza Sosnkowskiego⁴¹⁶. Jego pierwszym szefem został gen. ppor. Zygmunt Zieliński, natomiast szefem sztabu płk sztab. gen. Mieczysław Norwid-Neugebauer. W związku z tym zadaniem D.O.Gen. w Poznaniu było utworzenie stałej wojskowej władzy terytorialnej na terenie Wielkopolski, co jednak nie powodowało likwidacji DG. Zostało ono zlikwidowane w okresie od 1 listopada do 13 listopada 1919 r., a w jego miejsce zostało DFW⁴¹⁷.

Jego dowódca, gen. Dowbor-Muśnicki, i szef sztabu, gen. ppor. Jan Wroczyński, mieli „przeprowadzić rewindykację ziem b. zaboru pruskiego przyznanych Polsce traktatem wersalskim”. Zatem utworzono dwa Dowództwa: DFW, jako dowództwo ruchome oraz D.O.Gen. w Poznaniu, jako dowództwo stałe⁴¹⁸. Wojska DFW były podległe NDWP, natomiast wojska D.O.Gen. w Poznaniu były podległe MSWojsk.⁴¹⁹. DFW przestało funkcjonować 25 marca 1920 r.⁴²⁰.

Podawane są różne dane dotyczące liczebności Wojsk Wielkopolskich w 1919 r. Szacowana była na około 60.000 wojska liniowego i obrony wojskowej⁴²¹, choć latem tego

⁴¹³J. Sopotnicki, *Kampanja polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe*, Lwów 1921, s. 13.

⁴¹⁴*Spis władz wojskowych 1918 - 1921. Dowództwo frontów*, Warszawa 1936, s. 31-33.

⁴¹⁵B. Woszczyński, *Dwa dokumenty do Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] *Najnowsze dzieje Polski 1918-1939*, T. XI, Warszawa 1967, s. 189-190.

⁴¹⁶WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.14, Rozkaz nr 2525/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁴¹⁷Zjednoczenie Sił Zbrojnych b. Zaboru Pruskiego z Armją Polską [w:] *Album ...*, s. 17.

⁴¹⁸P. Hauser przedstawia nietypowy pogląd dotyczący rozdziału kompetencji pomiędzy D.O.Gen. w Poznaniu a DFW. Uważa on, że „przy podziale kompetencji bardziej faworyzowano D.O.Gen.”. P. Hauser, *Przejęcie obszarów byłego zaboru pruskiego przyznanych Polsce traktatem wersalskim* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 3/1973, Warszawa 1973, s. 8-9. Należy podkreślić, że zgodnie z rozdziałem kompetencji na poszczególnych dowództwach spoczywały określone obowiązki. Pomimo, że D.O.Gen. w Poznaniu otrzymało więcej uprawnień to jednak błędny jest pogląd mówiący o jej faworyzowaniu, gdyż w już w dwudziestoleciu międzywojennym podkreślano podział Dowództw na „stałe” i „ruchome”. Zjednoczenie Sił Zbrojnych b. Zaboru Pruskiego z Armją Polską [w:] *Album ...*, s. 15.

⁴¹⁹IJPNY 701/1/57 k. 96-105, Pismo MSWojsk. nr 1200/Z Departamentu I Sekcja Zjednoczenia z dnia 10 grudnia 1919 r.

⁴²⁰*Zjednoczenie Sił Zbrojnych b. Zaboru Pruskiego z Armją Polską* [w:] *Album ...*, s. 15.

⁴²¹M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce wydanie trzecie zmienione i powiększone*, Kraków 1929, s. 313.

roku w szczytowym momencie mogły one liczyć 120.000 żołnierzy, z czego około 72.000 żołnierzy gotowych do natychmiastowego wymarszu przeciwko Rosji Sowieckiej⁴²².

2.2 Sztab Generalny Wojska Polskiego/Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego

SG WP zostało powołane rozporządzeniem Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 25 października 1918 r.⁴²³.

W pierwszej kolejności należy wytłumaczyć różnice pomiędzy SG a NDWP. Wśród badaczy tematu istnieje zgoda, że SG zostało przejęte przez NDWP, ale spór dotyczy formy przejścia. P. Marszałek uważa, że „rozkazem z dnia 13 lutego 1919 r. część oddziałów Sztabu Generalnego zaczęła używać terminu Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego (NDWP)⁴²⁴”.

Innego zdania jest T. Kmiecik, który twierdzi, że dopiero w marcu 1919 r.

Ukazał się rozkaz Naczelnego Wodza, włączający na czas wojny tę instytucję [SG przyp. aut] do Naczelnego Dowództwa WP⁴²⁵.

Pomimo różnic między tymi badaczami faktem jest, że NDWP w okresie luty-marzec 1919 r. przejęło SG WP.

11 listopada 1918 r. Rada Regencyjna powierzyła dowództwo nad nowopowstałym wojskiem brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu. Jak tłumaczono w piśmie, spowodowane to było niepokojami wewnętrznymi i zewnętrznymi, ujednoliceniem zarządzeń wojskowych oraz utrzymaniem porządku w kraju⁴²⁶.

Następnego dnia Józef Piłsudski wydał *rozkaz dzienny L.1*, w którym zwrócił się do żołnierzy, wskazując na podstawowe problemy m.in. niejednorodność wojska. Zatem najważniejszym celem nowego Naczelnego Wodza było stworzenie homogenicznej armii, pomimo różnic, które występowały w zaborach⁴²⁷. Piłsudski, zatem, obok władzy cywilnej, jako Tymczasowy Naczelnik Państwa Polskiego, uzyskał władzę wojskową. Trudno zgodzić się z poglądem przedstawionym przez P. Marszałka, w którym stwierdza on, że;

⁴²²A. Smoliński, *Polskie formacje wojskowe okresu I Wojny Światowej i Wojsko Polskie z lat 1918-1939 - węzłowe problemy oraz stan badań i postulaty badawcze* [w:] *Studia z dziejów wojskowości t. VI*, Białystok 2017, s. 199.

⁴²³Dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z 25 października 1918 r. [w:] *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej*, 1918, R. 1, nr 1 poz.

⁴²⁴P. Marszałek, *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011, s. 128.

⁴²⁵T. Kmiecik, *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918-1939*, Słupsk 2005, s. 48

⁴²⁶Dz. Pr. P. P. 1918, nr 17 poz. 38.

⁴²⁷Rozkaz dzienny nr 1 z 12 listopada 1918.

*Dla Piłsudskiego znaczenie miała przede wszystkim władza nad wojskiem. Władza o charakterze cywilnym była dla niego niepotrzebnym balastem i liczyła się o tyle tylko o ile zapewniała mu pełnię władzy wojskowej*⁴²⁸.

Faktem jest, że władza w wojsku była dla Piłsudskiego niezwykle istotna⁴²⁹. Jednakże twierdzenie, że jedna kategoria władzy była bardziej istotna niż druga jest bezcelowe chociażby, dlatego, że specyfika zwierzchnictwa nad wojskiem jest inna od specyfiki reprezentowania Państwa. Takie zdanie wyraziła D. Waniek, która potwierdza, że armia była „oczkiem w głowie” Piłsudskiego, aczkolwiek kwestie państwowe były dla niego również niezwykle istotne⁴³⁰.

9 marca 1919 r. wydany został wspólny rozkaz NDWP i MSWojsk. nr L. 9641/X dotyczący rozdzielenia kompetencji pomiędzy te organy. NDWP przypadły wszystkie dowództwa, formacje i zakłady wojskowe znajdujące się na terenie walk. Ministerstwo otrzymało pozostałe jednostki⁴³¹. Niestety układ ten przetrwał tylko 2 miesiące. W opinii P. Marszałka:

*W ówczesnym czasie ukształtowały się już dwa modele; francuski, charakteryzujący się zadaniami planistyczno - operacyjnymi oraz pruski (niemiecki), charakteryzujący się zadaniami związanymi z zaopatrzeniem armii, zabezpieczeniem jej działań oraz sprawami kadrowo - personalnymi*⁴³².

Sztab NDWP składał się z sześciu oddziałów. Sekcja prawno - sądowa należała do Oddziału IV Sztabu NDWP.

11 maja 1919 r. powołano nową organizację Sztabu NDWP. Zachowano podział na sześć oddziałów. Tak jak poprzednio, sekcja prawno - sądowa należała do Oddziału IV Sztabu NDWP, ale w tym przypadku wygrała koncepcja stosowana w armii niemieckiej, na co wskazuje ilość i nazewnictwo sztabów⁴³³.

⁴²⁸P. Marszałek, *Najwyższe...*, s. 125.

⁴²⁹K. Olejnik, *Miejsce wojska w strukturach państwa w świetle poglądów Józefa Piłsudskiego* [w:] Bellona. Pismo naukowe wydawane przez Ministerstwo Obrony Narodowej nr 2/2014, Warszawa 2014, s. 89-90.

⁴³⁰D. Waniek podkreśla rolę Naczelnika Państwa i dekretów przez niego wydawanych do momentu zebrania się Sejmu Ustawodawczego. D. Waniek, *Urząd Naczelnika w polskiej tradycji historycznej, jako symbol przywództwa państwowego i narodowego* [w:] Państwo demokratyczne prawne i socjalne. Studia historyczno-prawne i ustrojowo - porównawcze t. 2 pod red. M. Grzybowski i B. Nalezińskiego księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Antoniemu Maciągowi, Kraków 2014, s. 60.

⁴³¹P. Marszałek, *Najwyższe...*, s. 129., M. Szczepkowski, *Zarys organizacji Wojska Polskiego w latach 1918-1920* [w:] WPH 1990 nr 3-4, s. 10.

⁴³²P. Marszałek, *Najwyższe...*, s. 130.

⁴³³J. Orzechowski, *Dowodzenie i sztaby. Okres międzywojenny (1918-1939)* t.3, Warszawa 1980, s. 300-301, P. Marszałek, *Najwyższe...*, s. 132

2.3 Ministerstwo Spraw Wojskowych

Polskie siły zbrojne zaczęto zorganizowane wcześniej niż samo państwo polskie. Na początku 1917 r. Tymczasowa Rada Stanu utworzyła Komisję Wojskową, która miała być załącznikiem przyszłego MSWojsk⁴³⁴.

Zgodnie z § 20 *Dekretu Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem* z dnia 2 stycznia 1918 r., wspomniana wcześniej Komisja Wojskowa miała być powołana przy Prezydencie Ministrów⁴³⁵. Zgodnie z planowanymi założeniami armia miała liczyć 40-50 tysięcy umundurowanych i uzbrojonych żołnierzy wraz ze służbą pomocniczą. Dodatkowo planowano utworzyć stały korpus oficerski i podoficerski w liczbie 5 tysięcy żołnierzy (tysiąc oficerów i 4 tysiące podoficerów). Nie zaakceptowano jednak tego projektu⁴³⁶.

12 października 1918 r. w dekreście Rady Regencyjnej⁴³⁷ opublikowano tekst roty, opracowany przez Komisję Wojskową. Naczelnym Wodzem został gen. H.H. von Beseler. Wojsko liczyło 4813 ludzi. Dysponowało 3012 karabinami, 13 karabinami maszynowymi, 6 działami, 110 pistoletami, 97 lancami, 953 sztukami naboju karabinowych⁴³⁸. Zatem siły bojowe były symboliczne.

26 października 1918 r. Rada Regencyjna Królestwa Polskiego nakazała przekształcić Komisję Wojskową w MSWojsk.⁴³⁹. Jednocześnie rozpoczęto przygotowania do sformowania nowej polskiej siły zbrojnej⁴⁴⁰. Kwestie sądowo-prawne regulowane były w II Departamencie Wojskowo-Prawnym⁴⁴¹.

II Departament Prawno-Wojskowy MSWojsk. składał się z trzech sekcji: organizacyjnej, ustawodawczej i konsultacyjnej. Został on powołany *rozkazem MSWojsk*

⁴³⁴J. Snopko, *Sprawozdanie z działalności Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu (styczeń -sierpień 1917)* [w:] *Studia Podlaskie* t. XIX, Białystok 2011, s. 307.

⁴³⁵DzP KP 1918 nr 1 poz. 1. J. Goclon, *Prezydium Rady Ministrów w latach 1918-1939. Struktura, zakres kompetencji i działalność projektodawcza. (Zarys problemu)* [w:] CPH t. 54 z. 2, Poznań 2012, s. 373.

⁴³⁶B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918 - 1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 44.

⁴³⁷DzP KP 1918 nr 13 poz. 26.

⁴³⁸J. Kędzierski, *Kształtowanie się odrodzonej państwowości polskiej w latach 1918-1923* [w:] *Palestra* 12/2018, Warszawa 2018, s. 89

⁴³⁹B. Woszczyński, *Rola i struktura naczelnej władzy wojskowej w latach 1918-1920* [w:] *Najnowsze dzieje Polski* t. XIV, Warszawa 1969, s. 46. *Monitor Polski* nr 191 z 2 listopada 1918 r., *Dz. Pr. P. P.* 1918 nr 14 poz. 30.

⁴⁴⁰Dekret nr 47 z 27 października 1918 r. [w:] *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej* nr 2 z dnia 2 listopada 1918 r., Warszawa 1918, s. 14.

⁴⁴¹P. Marszałek, *Najwyższe...*, s. 135.

z dnia 9 grudnia 1918 r.⁴⁴². Departament ten był „centralną władzą i naczelną administracją całego sądownictwa wojskowego”⁴⁴³. 6 grudnia 1918 r. powołana została przy MSWojsk. prawnicza komisja kwalifikacyjna, której zadaniem było orzekanie o kwalifikacjach kandydatów na oficerów KS⁴⁴⁴. 12 grudnia 1918 r. powołano Komisję Prawną MSWojsk. Była to instytucja doradcza II Departamentu Prawno-Wojskowego MSWojsk. odpowiedzialna za opiniowanie orzeczeń lub ostateczne opracowanie projektów ustaw, regulaminów, przepisów prawnych oraz innych aktów i spraw przekazanych przez jej przez II Departament⁴⁴⁵. Zgodnie jednak z przyjętym planem organizacyjnym MSWojsk., w 1919 r. Departament Wojskowo-Prawny podlegał II Wiceministrowi Spraw Wojskowych⁴⁴⁶.

⁴⁴²M. Buszyński, *Władze kierownicze wojskowej służby sprawiedliwości i ich rozwój* [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928, s. 24.

⁴⁴³DRW 1918 nr 12 poz. 342.

⁴⁴⁴DRW 1918 nr 10 poz. 258.

⁴⁴⁵DRW 1918 nr 11 poz. 294.

⁴⁴⁶P. Marszałek, *Najwyższe...*, s. 140.

III Charakterystyka źródeł prawa powstańczego

3.1 Źródła prawa powstańczego

Kapitan KS w stanie spoczynku J. Adamus napisał:

*Właściwością wspólną powstańczego prawa wojskowego jest brak ciągłości z jednej strony, a z drugiej ten fakt, że są to prace laików, pisane w pośpiechu dla użytku praktycznego, by odpowiedzieć palącym problemom życia*⁴⁴⁷.

Co prawda opisywany okres dotyczył powstań w latach 1846-1848 oraz Powstania Styczniowego, jednak bardzo dobrze oddają istotę stosowania tworzenia prawa nie tylko w sądownictwie wojskowym, ale także w sądownictwie polowym i doraźnym Powstania Wielkopolskiego 1918/1919⁴⁴⁸.

A. Lityński napisał o prawie karnym w okresie Powstania Kościuszkowskiego:

*W trudnych czasach wojen i rewolucji nader chętnie czyni się z prawa karnego narzędzie walki. Zwykle odbija się to na ludziach, którzy znaleźli się przed obliczem wojenno-rewolucyjnej temidy; ich możliwości obrony są wtedy z reguły ograniczone lub wręcz zredukowane do minimum*⁴⁴⁹.

Ten pogląd również bardzo dobrze oddają istoty sprawy i problemów, z którymi musieli zmierzyć się KNRL i DG (zwłaszcza problematyka sporów na linii KNRL-DG).

Jednym z trudniejszych tematów w rozprawie doktorskiej jest omówienie działalności prawotwórczej organów, rodzajów aktów prawnych oraz zakresu ich obowiązywania⁴⁵⁰. Dodatkowo istotna jest odpowiedź na pytanie, czy istniała hierarchia źródeł prawa powstańczego?

W opinii K. Dembskiego to KNRL mógł swobodnie kształtować normy prawne:

⁴⁴⁷J. Adamus, *Przegląd źródeł powstańczego prawa wojskowego* [w:] WPP nr 1/1932, Warszawa 1932, s. 21.

⁴⁴⁸Przykładowo w rozporządzeniu KNRL z 1 lutego 1919 r. dotyczącego zapasów skór, der, pilśni, dratew i szpagatów do szycia i wosku § 5 zd. 2 brzmiał drogę sądową wyklucza się natomiast § 7 brzmiał Wykroczenia przeciw powyższym przepisom podlegają grzywnie aż do 100.000 mk. I karze więziennej aż do lat pięciu lub jednej albo drugiej karze. Oprócz tego sąd może zawyrokować konfiskatę odnośnych przedmiotów bez względu na to czyją są one własnością. Oznaczało to, że sąd mógł zawyrokować karę, w przypadkach, gdzie droga sądowa została wykluczona. Rozporządzenie dotyczące zapasów skór, der, pilśni, dratew i szpagatów do szycia i wosku [w:] TU NRL nr 4 z 6 lutego 1919 r., s. 18.

⁴⁴⁹A. Lityński, *Prawo do obrony w procesie karnym w czasie powstania kościuszkowskiego* [w:] Palestra nr 7-8/1984, Warszawa 1984, s. 17-18.

⁴⁵⁰Pogląd o złożoności prawa powstańczego został wcześniej nakreślony przez A. Ajnenkiela, który napisał, że KNRL „na okres pół roku stał się twórcą prawa”. Autor nie rozszerzył tego wątku. A. Ajnenkiel, *Ustrój i prawo Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] Polska Odrodzona 1918-1939, red. J. Tomicki, Warszawa 1982, s. 100-101.

*Komisariat działał, przeto jako samodzielny rząd [...]. Swobodnie, więc stanowił nowe normy prawne, wyznaczając granicę ingerencji prawnej we wszystkie dziedziny życia społecznego, tworzył i likwidował organy państwowe, ustalał lub zmieniał właściwość rzeczową i terytorialną, mianował ludzi na stanowiska w organach państwowych, normatywnie realizował ustalone samodzielnie przez siebie zasady polityki. Stosował prawo łaski*⁴⁵¹. Czy pogląd ten jest prawidłowy?

Niestety nie. Po pierwsze autor błędnie nazwał KNRL, używając słowa „rząd”. W dniu 27 marca 1919 r. na PPRM przedstawiono wniosek, aby KNRL był władzą, która, działa „z ramienia Rządu Polskiego”⁴⁵². Określeniem opisującym pozycję prawną KNRL byłoby „tymczasowa władza zwierzchnia reprezentująca interesy rządu polskiego na terenie byłego zaboru pruskiego”. Wbrew opiniom niektórych autorów KNRL był organem podległym rządowi RP⁴⁵³.

Według członka KNRL ks. Stanisława Adamskiego:

*Oświadczylem rządowi polskiemu, że NRL uważa się tylko za organizację tymczasową podlegającą zupełnie rządowi polskiemu*⁴⁵⁴.

W przeciwieństwie do Powstania Listopadowego czy Powstania Styczniowego celem KNRL nie było utworzenie niepodległego bytu państwowego⁴⁵⁵, lecz wyzwolenie ziem spod władzy zaborczej i przyłączenie ziem byłego zaboru pruskiego do Polski⁴⁵⁶. Dlatego nie można używać zwrotu „Rzeczpospolita Wielkopolska”⁴⁵⁷.

Dlatego działalność prawotwórcza KNRL spełniała kryterium legalności, ale nie spełniała kryterium państwowości⁴⁵⁸. W związku z tym, że KNRL nie posiadał kryterium państwowości niemożliwe jest korzystanie z dorobku teorii państwa i prawa⁴⁵⁹.

⁴⁵¹K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej: zagadnienia prawnoustrojowe*, Poznań 1972, s. 70.

⁴⁵²AAN PPRM t.5, k. 1071v, A. Kucner, *Zabór pruski w zaraniu odbudowy państwowości polskiej po pierwszej wojnie światowej w latach 1918 - 1920* [w:] Z. Kaczmarczyk, *Studia z dziejów historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 1962, s. 39.

⁴⁵³Z. Zieliński, *Znaczenie polityczne i wojskowe I-szego Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego w odzyskaniu niepodległości przez Polskę* [w:] *Niepodległość i pamięć* 1/2009, Warszawa 2009, s. 49.

⁴⁵⁴S. Adamski, *Z życia i publicznej działalności Biskupa Stanisława Adamskiego*, Katowice 1949, Maszynopis BK 11993, k. 10v.

⁴⁵⁵F. Ramotowska, *Legitymizm władz powstańczych w okresie powstań narodowych i ruchów wolnościowych (1830 - 1863)* [w:] *Miscellanea Historico - Archivista* t. IV, Warszawa 1994, s. 73.

⁴⁵⁶*Referat z komisji spraw administracji* [w:] *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu*, w grudniu 1918, Poznań 1918, s. 82-84.

⁴⁵⁷Nazwy „Rzeczpospolita Wielkopolska” użył G. Jazon tytułując tak swój artykuł. G. Jazon, *Zapomniana...*, s. 39-50.

⁴⁵⁸W opinii R. Skarżyńskiego prawo nie może istnieć bez państwa. R. Skarżyński, *System prawa i wykładnia doktryny prawa* [w:] *Miscellanea Historico-Iuridica. Materiały z XIV Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Historii Doktryn Politycznych i Prawnych: Historia myśli politycznej i prawnej a prawo i kultura prawna*, Białystok 21-24 czerwca 2015 r. t. 15 z. 2 pod red. A. Czarnoty, F. Cyuńczyka i K. Kuźmicza, Białystok 2016, s. 64.

⁴⁵⁹J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa* wyd. 2, Warszawa 2012, s. 19.

Po drugie, organy wojskowe miały dość dużą autonomię prawną, w którą to KNRL rzadko ingerował⁴⁶⁰.

Właśnie rozkazami dziennymi DG zwalniało oficerów ze służby⁴⁶¹, przeprowadzano zmiany organizacyjne w wojsku⁴⁶², tworzone nowe urzędy wojskowe⁴⁶³, decydowano, jakie regulaminy wojskowe będą stosowane w wojsku powstańczym⁴⁶⁴, wprowadzano wykładnie przepisów prawa⁴⁶⁵, a nawet uchylano wojskowe przepisy niemieckie⁴⁶⁶. Zatem opinia K. Dembskiego uznająca prowadzenie samodzielnej polityki prawnej przez KNRL za błędną. Nie wiadomo, dlaczego autor pominął w swojej pracy organy wojskowe.

Nie ulega wątpliwości, że praktyka prawodawcza uzależniona była od rozwoju walk powstańczych. W opinii autora, jako przykłady prawa powstańczego, należy rozumieć akty normatywne wydane przez władze powstańcze do momentu ich uchylenia przez Rząd RP⁴⁶⁷. Zasięg ich obowiązywania uzależniony był od rozwoju działań władz wojskowych. Należy podkreślić, że ani KNRL ani DG nie konsultowało rozwiązań prawnych z władzami niemieckimi. W związku z tym nie możemy mówić o sytuacji, w której prawo było stanowione na podstawie kompetencji nadanych przez zaborcę. Prawo to zostało nadane w wyniku uznania władzy zwierzchniej, dzięki której DG potrafiło w pierwszych dniach podporządkować sobie inne organizacje wojskowe⁴⁶⁸. KNRL i DG zostały utworzone bez konsultacji z władzami zaborczymi, zatem działalność tych organów pod kątem polityki prawodawczej jest trudna do zdefiniowana, gdyż w tym przypadku nie mamy do czynienia

⁴⁶⁰Zdarzały się przypadki, że KNRL wydając rozporządzenie KNRL dotyczące spraw wojskowych delegował uprawnienie do tworzenia prawa na rzecz DG. *Dalsze rozporządzenie dotyczące zakupu koni dla Wojska Polskiego* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r. s. 22-23.

⁴⁶¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 36 z 9 lutego 1919 r.

⁴⁶²WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 46 z 19 lutego 1919 r.

⁴⁶³WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 5 z 10 stycznia 1919 r.

⁴⁶⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 40 z 13 lutego 1919 r.

⁴⁶⁵WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 17 z 22 stycznia 1919 r.

⁴⁶⁶WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 30 z 3 lutego 1919 r.

⁴⁶⁷Wraz z przyłączeniem Wielkopolski do państwa polskiego akty normatywne zachowywały swoją moc prawną. Przykładowo *Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o odpowiedzialności dyscyplinarnej funkcjonariuszów publicznych na obszarze województw poznańskiego i pomorskiego, nie podlegających przepisom dyscyplinarnym* wydanym dla całego obszaru Rzeczypospolitej Polskiej uchylone zostały przepisy rozporządzenia KNRL z 29 marca 1919 r. dotyczące dyscyplinarnego postępowania przeciwko urzędnikom niesądownym. Autorowi trudno jest orzec jak długo wszystkie rozporządzenia KNRL pozostawały nadal w obiegu prawnym, jednakże niektóre rozporządzenia KNRL zachowały moc prawną do końca lat 20 XX wieku. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. (Nr. 24 poz. 206 Dz. U. R. P.) o odpowiedzialności dyscyplinarnej funkcjonariuszów publicznych na obszarze województw poznańskiego i pomorskiego, nie podlegających przepisom dyscyplinarnym* wydanym dla całego obszaru Rzeczypospolitej Polskiej opracował Saturnin Mrávinsics prezes Wojewódzkiego Sądu Apelacyjnego w Poznaniu i Przewodniczący Wyższej Komisji Dyscyplinarnej dla funk. sam. i niekt. in. grup funk. publ., Warszawa 1931, s. 59.

⁴⁶⁸A. Czubiński, *Powstanie...*, s. 157- 159.

z legalnie uznanym (przez władze zaborcze)⁴⁶⁹ i dającym się zakwalifikować systemem prawnym. KNRL stał się naczelną władzą na terenie byłej dzielnicy pruskiej⁴⁷⁰, podporządkowując sobie DG⁴⁷¹. A zatem do 27 marca 1919 roku kompetencja prawodawcza KNRL wynikała z uznania władzy. Dopiero po 27 marca 1919 roku możemy mówić o działalności prawotwórczej KNRL w oparciu o uznanie tej kompetencji przez rząd Polski⁴⁷².

W przypadku systemu prawa powstańczego nie możemy mówić o ustawie zasadniczej, gdyż nie przewidziano tworzenia państwa sensu stricto, a celem (wyznaczonym jeszcze przed wybuchem powstania) było przyłączenie byłej dzielnicy pruskiej do terenów wchodzących w skład państwa polskiego⁴⁷³. Zatem należy stwierdzić, że nie istniał akt normatywny, który stanowiły fundament systemu prawa powstańczego. W polskiej literaturze wyróżniany jest pogląd, że na terenie byłego zaboru pruskiego obowiązywały ustawy i rozporządzenia pruskie oraz przepisy wydane przez KNRL i MbDP. Niestety pogląd ten nie wyróżnia prawa wojskowego, które było regulowane przez DG i pozostałe jednostki bojowe wojsk powstańczych⁴⁷⁴.

Można natomiast pewne podobieństwa zauważyć w związku z sądownictwem Powstania Kościuszkowskiego.

W opinii A. Lityński

Insurekcja kościuszkowska zlikwidowała niemal całkowicie dotychczasowy system prawny, tworząc nowy zarówno w zakresie ustroju władz państwowych, organów wymiaru sprawiedliwości jak i prawa sądowego. Utrzymano jedynie dawne prawo wojskowe

⁴⁶⁹Z prawnego punktu widzenia pomimo wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 Wielkopolska wskutek art. XII rozejmu w Compiègne nadal znajdowała się na terenie Niemiec. Jak zaznaczył S. Sierpowski, Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 miało charakter „wewnątrzniemieckiej rebelii w rejencji poznańskiej”. S. Sierpowski, *Aspekty międzynarodowe Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/2008, Poznań 2008, s. 78-79. W dniu 16 lutego 1919 r. kiedy został podpisany Rozejm Trewirski, który to przedłużał rozejm z Niemcami. Państwa Ententy zmusiły państwo niemieckie do uznania linii demarkacyjnej, choć nie wiązało się to automatycznie z włączeniem Wielkopolski do państwa polskiego. Jak podkreślił J. Przewłocki „stan prawny Poznańskiego był przeto w zawieszeniu; nie należał już faktycznie do Niemiec, ale nie był także formalnie częścią państwa polskiego”. O włączeniu ziem, które zostały zdobyte przez powstańców Wielkopolskich mógł zdecydować wyłączenie trakt pokojowy. J. Przewłocki, *Uwarunkowania walki politycznej ziem byłego zaboru pruskiego o wyzwolenie narodowe po I wojnie światowej* [w:] Prace naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria Zeszyty Historyczne, z. 1/1993, Częstochowa 1993, s. 109.

⁴⁷⁰A. Ajnenkiel, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975, s. 113.

⁴⁷¹*Rota przysięgi* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 15.

⁴⁷²AAN PPRM t.5, k. 1071v.

⁴⁷³*Referat z komisji spraw administracji* [w:] Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918, Poznań 1918, s. 82-84.

⁴⁷⁴Z. Naworski, *Służba publiczna od monarchii absolutnej po czasy współczesne. Zarys problematyki* [w:] Dzieje biurokracji t. 1 cz. 1, Lublin - Siedlce 2011, s. 31. A. Machura, *Odpowiedzialność urzędnika za przestępstwa popełnione z chęci zysku w okresie międzywojennym* [w:] Studia z dziejów państwa i prawa polskiego t. XIX, Kraków-Lublin-Gdańsk-Warszawa 2016, s. 276, J. Dziobek - Romański, *Proces ujednolicania ustroju samorządu terytorialnego w II RP* [w:] Roczniki Nauk Prawnych t. XXII numer 2, Lublin 2012, s. 153-155.

*i subsydiarne, pomocniczo posługiwano się dawnym prawem sądowym w zakresie nieunormowanym przepisami powstańczymi*⁴⁷⁵.

System prawa Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 starał się wprowadzać nowe rozwiązania, choć pomocniczo w sprawach nieuregulowanych stosowano prawo niemieckie. Dopiero po przejęciu zwierzchności przez rząd w Warszawie zaczęto zastępować prawo powstańcze i prawo niemieckie prawem polskim.

Akty normatywne należy, więc zatem pogrupować na 5 kategorii:

Kategoria źródeł prawa	Przykłady źródeł prawa
Rozkazy	Rozkazy DG, rozkazy NDWP, rozkazy MSWojsk., rozkazy poszczególnych jednostek wojskowych.
Akty normatywne niemieckiego i pruskiego prawa	<i>Konstytucja pruska z 1850 r., Ordynacja Więzienna, Ustawa o stanie oblężenia z 1851 r.</i>
Akty normatywne wydane przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej	<i>Ustawa KNRL o stanie wyjątkowym, rozporządzenia, dekrety, regulaminy, obwieszczenia, decyzje.</i>
Akty normatywne wydane przez władze Rzeczypospolitej Polskiej	Rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej, dekrety Naczelnika Państwa, ustawy.
Akty prawa międzynarodowego	<i>Traktat Wersalski, Umowa polsko-niemiecka w sprawie wypuszczenia na wolność osób przytrzymanych i przyznania wolności od kar z dnia 1 października 1919 roku.</i>

Opracowanie własne

Najważniejsze kwestie wojskowe regulowane były rozkazami⁴⁷⁶. Pierwszą kategorię rozkazów stanowią Rozkazy Dienne DG. Zgodnie z przyjętą praktyką, rozkaz dzienny DG podpisywał głównodowodzący natomiast szef sztabu uwierzytelniał go. Brak jest jednak

⁴⁷⁵A. Lityński, *Sądy i prawo w Powstaniu Kościuszkowskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988, s. 7.

⁴⁷⁶W opinii Cz. Znamierowskiego rozkaz należy rozumieć jako „szczególny gatunek stanowienia”. Cz. Znamierowski, *Podstawowe pojęcia teorii prawa. Część pierwsza. Układ prawny i norma prawna* wydanie 2, Poznań 1934, s. 68.

informacji, jakie konsekwencje mogłoby wywołać brak podpisu złożonego przez głównodowodzącego lub szefa sztabu⁴⁷⁷. Rozkazy te stanowiły najważniejsze źródło prawa wojskowego powstańczego wydawanego przez władze wojskowe. Rzadkimi przypadkami było ogłaszanie wyroków sądów wojskowych w rozkazach dziennych DG⁴⁷⁸.

Kolejną kategorią rozkazów są rozkazy dowództwa niższego szczebla lub urzędów wojskowych. Zasięg ich obowiązywania uzależniony był od obszaru działalności operacyjnej jednostki lub charakteru działalności urzędu wojskowego. Przykładowo, zgodnie z *rozkazem D.F.P. nr 101 z 6 czerwca 1919 r.* gen. ppor. Grudzielski powoływał do każdego pułku oficera sądowego⁴⁷⁹, zatem rozwiązanie obowiązywało tylko w przypadku Frontu Północnego.

Oprócz tego rozkazem jednostek niższego szczebla można było powoływać żołnierzy do pełnienia pewnych funkcji. Takie uprawnienie miał np. dowódca OW I w Poznaniu, którego kompetencją było powoływanie ławników do GSW⁴⁸⁰. Za pomocą rozkazów, szefowie urzędów wojskowych lub dowódcy wojskowi mogli nakładać kary w postępowaniu dyscyplinarnym lub je uchylać. Rozkazem dowództwa niższego szczebla powoływano także sądy polowe⁴⁸¹.

DG, ze względu na przewagę żołnierzy z byłego zaboru pruskiego, w szeregach wojskowych nakazywała stosowanie się do regulaminów niemieckich⁴⁸².

Po odzyskaniu niepodległości w niemal wszystkich dowództwach okręgów wojskowych stosowano niemieckie przepisy wojskowego prawa materialnego i procesowego⁴⁸³. Zgodnie z dekretem Naczelnego Wodza Wojska Polskiego z 5 grudnia 1918 r. przy D.O.Gen. w Warszawie, Łodzi, Kielcach i Lublinie oraz Sądzie Wojennym Wojska Polskiego stosowano niemieckie wojskowe przepisy prawa karnego materialnego i procesowego. Wyjątkiem były sądy w D.O.Gen. w Krakowie, które sądziły na podstawie

⁴⁷⁷Praktyka podpisywania rozkazów przez Głównodowodzącego oraz Szefa Sztabu widoczna była od momentu wydania rozkazu dziennego nr 1. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 1 z dnia 5 stycznia 1919 r.

⁴⁷⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 193 z dnia 16 lipca 1919 r.

⁴⁷⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.5.3, Rozkaz D.F.P. nr 101 z 6 czerwca 1919 r.

⁴⁸⁰WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.4.1, Rozkaz Dowódcy OW I z dnia 29 stycznia 1919 r.

⁴⁸¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.2, Rozkaz z 20 czerwca 1919 r., Załącznik nr I do rozkazu dziennego DG nr 174 z 28 czerwca 1919 r.

⁴⁸²WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I. 170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 46 z 19 lutego 1919 r.

⁴⁸³Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku niemieckiego KKW. A. Lityński w II RP wyróżnił 3 etapy kodyfikacji KKW stosowanego w Wojsku Polskim. 1) lata 1919 - 1920 recepcja niemieckiego KKW, 2) w 1928 r. kodyfikacja wsparta częściowo na KT 3) w 1932 r. kodyfikacja własna polska. A. Lityński, *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę* [w:] *Roczniki Administracji i Prawa. Teoria i praktyka* r. XII. Sosnowiec 2012, s. 213, A. Lityński, *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919-1969): wybrane zagadnienia*, Tychy 2001, s. 22.

austriackich przepisów wojskowych karnych materialnych i proceduralnych⁴⁸⁴. Stan ten utrzymał się do 20 lutego 1919 r., kiedy to wprowadzono stosowanie przepisów austriackiej procedury wojskowej w przypadku D.O.G. w Lublinie⁴⁸⁵. W przypadku D.O.G. w Warszawie, Łodzi i Kielcach nadal stosowano przepisy proceduralne prawa niemieckiego⁴⁸⁶.

W przeciwieństwie do władz Powstania Styczniowego, władze cywilne i wojskowe okresu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 nie manifestowały swojej niechęci wobec przepisów zaborcy i uważały je za źródła prawa, choć w ograniczonym zakresie⁴⁸⁷. Natomiast w przeciwieństwie do władz Powstania Listopadowego KNRL nie zdecydował się tworzyć nowych ustaw rangi kodeksowej⁴⁸⁸.

W opinii B. Polaka:

*Poznański ośrodek państwowotwórczy funkcjonował aktywnie od momentu zawieszenia broni na froncie zachodnim w listopadzie 1918 r., do momentu likwidacji Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej w 1922 r*⁴⁸⁹.

Niestety pogląd ten nie jest prawdziwy. W dokumencie z 8 stycznia 1919 r. nazwanym *Obwieszczenie* i wydanym przez KNRL znajduje się fragment:

*1. Wszystkie urzędy cywilne i wojskowe podlegają od teraz naszej władzy i kontroli [...]. Przejmując w chwili poważnej zarząd i administrację kraju zdajemy sobie sprawę z olbrzymich trudności jakimi trzeba będzie walczyć, by utrzymać ład i porządek*⁴⁹⁰.

Na podstawie tego dokumentu należy stwierdzić, że „poznański ośrodek państwowotwórczy” jest pojęciem niepoprawnym. Poprawną formą byłoby stwierdzenie „poznański ośrodek prawotwórczy”. Poznański ośrodek prawotwórczy funkcjonował od

⁴⁸⁴DRW 1918 nr 10 poz. 234. Przepisy niemieckiego wojskowego kodeksu postępowania karnego zostały uchylone rozporządzeniem Rady Ministrów z 10 maja 1920 r. w przedmiocie wprowadzenia w życie na obszarze Rzeczypospolitej ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z 5 lipca 1912 r. W ten sposób w Wojsku Polskim wprowadzono jednolitą wojskową austriacką procedurę karną. Dz. U. 1920 nr 59 poz. 369, *Postępowanie karne wojskowe, zatwierdzone przez Wiceministra Spraw Wojskowych 17 lipca 1919 r. za nr 6036 W. M. 20.*, Warszawa 1920, s. 303.

⁴⁸⁵DRW 1919 nr 21 poz. 703.

⁴⁸⁶DRW 1919 nr 21 poz. 704.

⁴⁸⁷M. Stanulewicz, *Powstanie Styczniowe jako fenomen prawny. W 150. rocznicę wybuchu* [w:] Palestra nr 1-2/2013, Warszawa 2013, s. 12.

⁴⁸⁸J. Adamus, *Przegląd źródeł Polskiego Prawa Wojskowego obowiązującego za czasów Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego i Powstania Listopadowego* [w:] WPP nr 4/1931, Warszawa 1931, s. 37-41.

⁴⁸⁹B. Polak, *Wstęp* [w:] Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z roku 1919. Do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył Bogusław Polak, Koszalin 2000, s. 5.

⁴⁹⁰*Obwieszczenie* [w:] TU NRL nr 1 z 16 stycznia 1919 r., s. 4.

stycznia 1919 r. Poza tym Minister byłej Dzielnicy Pruskiej nie był organem, który tworzył państwo⁴⁹¹.

Sądy doraźne, wojskowe i sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu korzystały w pewnym zakresie z ustaw karnych i karno-wojskowych stosowanych przez zaborcę. Jedynymi sądami, niekorzystającymi z przepisów zaborcy były sądy polowe.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że sądy powstańcze stosowały niemieckie prawo materialne i proceduralne w dwóch przypadkach:

- a) gdy przepisy prawa powstańczego wprost zawierały taką informację (np. § 1 *Rozporządzenia KNRL z dnia 4 lutego 1919 r., dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych*)⁴⁹².
- b) gdy przepisy prawa niemieckiego nie stały w sprzeczności z zapisami prawa powstańczego (np. § 3 *rozporządzenia wojskowego*)⁴⁹³.

KNRL wprowadził jednak pewne trudne do wyodrębnienia zasady, takie jak „sądzenie z uwzględnieniem położenia politycznego” czy „ustanawiania trybu postępowania przez sąd”⁴⁹⁴. W razie kolizji prawa niemieckiego i powstańczego, to drugie miało pierwszeństwo zastosowania.

Uważa się, że aktem normatywnym, który był wydawany przez KNRL była ustawa, ale pogląd ten wymaga wyjaśnienia. Jedynym aktem normatywnym, który tak się nazywał była *Ustawa KNRL*⁴⁹⁵. Nigdy wcześniej ani później KNRL nie wydał aktu normatywnego nazywanego ustawą. Dlaczego zatem KNRL nadał taką nazwę aktowi normatywnemu? Zgodnie z § 8 *ustawy KNRL Wszelkie dotychczasowe przepisy o stanie oblężenia uchyla się*⁴⁹⁶. Na terenie byłej dzielnicy pruskiej obowiązywała pruska *ustawa z 4 czerwca 1851 r. o stanie oblężenia*. Oznaczałoby to uchylenie tejże ustawy przez KNRL⁴⁹⁷. Jednakże *Ustawa KNRL* regulowała stan wyjątkowy, a nie stan oblężenia. Przepisy z *ustawy o stanie oblężenia z 1851 r.* nadal zachowano w mocy⁴⁹⁸. W związku z tym poglądem nie można

⁴⁹¹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

⁴⁹²*Dalsze rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁴⁹³*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁴⁹⁴*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁴⁹⁵Niektórzy autorzy nie nazywają tego aktu *Ustawą KNRL*, lecz *ustawą*, co może wprowadzać w błąd, gdyż nie był to akt normatywny wydany przez władze polskie. L. Mażewski, *Stany nadzwyczajne w II Rzeczypospolitej Polskiej oraz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Próba rekonstrukcji modelu instytucji stanu nadzwyczajnego*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Antoniego Dudka, Kraków 2007, s. 19.

⁴⁹⁶*Ustawa KNRL o stanie wyjątkowym* [w:] TU nr 19 z 6 czerwca 1919 r., s. 87.

⁴⁹⁷P. Marszałek, *Ślady obcych regulacji w polskim prawie stanów szczególnych XIX w. i początków XX w.* [w:] Studia Lubuskie T. VIII, Sulechów 2011, s. 23-24.

⁴⁹⁸W rozporządzeniach Ministra byłej dzielnicy pruskiej z dnia 23 grudnia 1919 r. oraz 25 grudnia 1919 r. nowelizacji podlegała *ustawa o stanie oblężenia z 4 czerwca 1851 r.* a nie *Ustawa KNRL*., *Rozporządzenie*

jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie czy był to błąd legislacyjny czy świadome założenie KNRL.

Drugim aktem normatywnym wydawanym przez władze powstańcze były rozporządzenia. Miały one charakter generalny i wymagały podpisu, co najmniej trzech członków KNRL.

Rozporządzenia stanowiły akty, które w dzisiejszej nomenklaturze prawniczej nazwalibyśmy ustawami. Dawały one podstawę prawną do wydawania innych aktów normatywnych na rzecz innych organów cywilnych i wojskowych. W takim akcie podkreślano, że został on wydany na podstawie rozporządzenia (np. *Przepisy wykonawcze do rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej co do nasion olejnych i ich wytworów z 25 marca 1919 r.*)⁴⁹⁹. Rozporządzenia KNRL mogły także dotyczyć spraw zarezerwowanych dla wojska (np. *Rozporządzenie KNRL z 6 lutego 1919 r. o Straży Ludowej*)⁵⁰⁰. Gdy rozporządzenie wymagało nowelizacji, wtedy przed jego nazwą, co do zasady, dopisywano zwrot „dalsze rozporządzenie”⁵⁰¹. Znane są także przypadki, gdy nie używano wskazanego zwrotu, lecz dopisywano: „zmiana rozporządzenia”⁵⁰² lub „uzupełnienie do rozporządzenia”⁵⁰³ choć używanie zwrotu „dalsze rozporządzenie” było częściej praktykowane. Niekiedy także urzędy podległe KNRL miały prawo wydawania własnych rozporządzeń. Takim organem był GUŻ, a przykładem działalności prawotwórczej⁵⁰⁴ było np. *Rozporządzenie GUŻ z 31 maja 1919 r. dotyczące obłożeniem aresztu siana*⁵⁰⁵.

Kolejnym aktem normatywnym wydawanym przez KNRL były dekrety. Istniały trzy rodzaje dekretów: nominacyjne dotyczące spraw wojskowych, które KNRL wydawało w na

z 23 grudnia 1919 r. ministra b. dzielnicy pruskiej dotyczące zmian pruskiej ustawy o stanie oblężenia, *Rozporządzenie z dnia 25. grudnia 1919 r. ministra byłej dzielnicy pruskiej dotyczące uchylecia mocy obowiązującej przepisów § 5 I. 1-6 ustawy o stanie oblężenia* [w:] DzUMbDP nr 2 z 16 stycznia 1920 r. Warszawa -Poznań 1920, s. 13-23.

⁴⁹⁹*Przepisy wykonawcze do rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej, co do nasion olejnych i ich wytworów z 25 marca 1919 r.* [w:] TU nr 3 z 4 kwietnia 1919 r., s. 10.

⁵⁰⁰*Rozporządzenie dotyczące Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., s. 24.

⁵⁰¹*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁵⁰²*Zmiana rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej z 6 lutego 1919 r. dotyczące Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 7 z 27 lutego 1919 r., s. 36.

⁵⁰³*Uzupełnienie do rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej z dn. 21 r. b. dotyczącego poboru koni* [w:] TU NRL nr 3 z 30 stycznia 1919 r. s. 13.

⁵⁰⁴KNRL przekazał mandat prawodawczy i administracyjny dotyczący spraw żywieniowych i opału, jako kompetencje GUŻ. Organ też otrzymał prawo wydawania rozporządzeń w sprawach żywnościowych i opału. GUŻ składał się z kolegiatnej władzy ustawodawczej, jaką była Rada Żywieniowa oraz kolegiatnego organu administracji aprowizacyjnej, czyli Wydział Żywnościowy. GUŻ podporządkował sobie Prowincjonalne Urzędy: Żywnościowy, Mięsny dla Tłuszczów i Jaj, Warzyw i Owoców, Cukrowy, Węglowy i Spirytusowy. *Księga jubileuszowa Bractwa Kurkowego w Poznaniu 1253-1929*, Poznań 1929, s. 108,

⁵⁰⁵*Rozporządzenie GUŻ z dnia 31 maja 1919 r. dotyczące obłożeniem aresztu siana* [w:] TU nr 17 z 5 czerwca 1919 r.s. 79.

wniosek DG (np. *Dekret nr 114 z dnia 7 czerwca 1919 roku*⁵⁰⁶), dekrety administracyjne (np. *dekret KNRL z 19 lutego 1919 r. o utworzeniu Urzędu Rozdzielczego*⁵⁰⁷) czy dekrety o charakterze generalnym (np. *dekret KNRL z 9 kwietnia 1919 r. o ośmiogodzinnym dniu pracy*⁵⁰⁸). Dekret mógł też być podstawą do skazania oskarżonego za przestępstwa⁵⁰⁹. Innym aktem normatywnym były obwieszczenia. Właśnie przez obwieszczenie KNRL, po przejęciu władzy, poinformował o tym fakcie mieszkańców Wielkopolski oraz określił swoje kompetencje⁵¹⁰.

Wyłączając jeden przypadek wydania ustawy, należy zauważyć, że szczególną rolę odgrywały rozporządzenia KNRL. Podkreślano to wielokrotnie, wydając inne akty normatywne. Trudno jednak jednoznacznie stwierdzić, jaką pozycję prawną zajmowały pozostałe akty normatywne. Każdy z nich spełniał inne funkcje. Dlatego, przyjmując hierarchię źródeł prawa powstańczego, należy stwierdzić, że ustawa KNRL i rozporządzenia KNRL były najważniejszymi źródłami prawa. Co do pozostałych aktów normatywnych - nie można ich jednoznacznie skatalogować. Przepisy KNRL miały moc wiążącą na terenie zajęтым przez wojska powstańcze⁵¹¹.

Kolejną kategorią prawa, które wywarło wpływ na prawo powstańcze były przepisy stosowane w państwie polskim⁵¹². Decydowały one o losach sądownictwa doraźnego i wojskowego. Pierwszym aktem normatywnym są ustawy. Najważniejsza z nich, *ustawa sierpniowa*, regulowała kwestię powołania na terenie byłego zaboru pruskiego Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej. Natomiast w zakresie kompetencji uregulowanej w *ustawie sierpniowej* Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydawał rozporządzenia⁵¹³.

⁵⁰⁶*Dekret nr 114* [w:] TU nr 21 z 13 czerwca 1919 r., s. 99.

⁵⁰⁷*Dekret o utworzeniu Urzędu Rozdzielczego* [w:] TU NRL nr 7 z 27 lutego 1919 r., s. 35.

⁵⁰⁸*Dekret o 8 godzinnym dniu pracy* [w:] TU nr 6 z 16 kwietnia 1919 r., s. 21.

⁵⁰⁹*Dekret o postanowieniach karnych za przeciwdziałanie wyborom do Sejmu i wykonywaniu obowiązków poselskich* [w:] TU nr 11 z 13 maja 1919 r., s. 41.

⁵¹⁰*Obwieszczenie* [w:] TU NRL nr 1 z 16 stycznia 1919 r., s. 4.

⁵¹¹*Wstęp. I Ustawodawstwo karne b. Dzielnicy Pruskiej. b) Ustawodawstwo Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej* [w:] *Ustawa karna. Wydanie II. Opracował i uzupełnił najnowszymi ustawami Juljusz Kałuźniacki Prezes Senatu Sądu apelacyjnego w Poznaniu*, Poznań 1921, s. 9-10.

⁵¹²Na potrzeby pracy autor użył zwrotu „przepisy stosowane w państwie polskim”, a nie „prawo polskie”. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. na terenie państwa polskiego obowiązywały następujące porządki prawne: austriacki, niemiecki, rosyjski, węgierski oraz w przypadku prawa cywilnego na terenie byłego Królestwa Kongresowego także system francusko-polski. Z. Radwański, *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej* [w:] CPH t. 31 z. 1, Poznań 1969, s. 31. Dodatkowo w opinii J. Nazarewicza na terenie Śląska Cieszyńskiego obowiązywały „lokalne normy prawne”. J. Nazarewicz, *Niektóre aspekty wojskowo-prawne związane z odbudową państwowości Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918-1921* [w:] WPP nr 4/1978, Warszawa 1978, s. 397.

⁵¹³W 1920 r. zebrano wszystkie przepisy wydane przez KNRL i MbDP dotyczące sądownictwa w jednej pracy. *Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z R. 1919 mających zasadnicze znaczenie dla sądów i sądownictwa z upoważnienia Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej* zestawili T. Stark i J. Zagórski, Poznań 1920, ss. 200.

Ostatnimi grupą aktów prawa były przepisy prawa międzynarodowego, które odegrały jednak marginalną rolę na sądy powstańcze.

Publikowaniu aktów prawnych przez władze powstania służyły 3 grupy publikatorów:

- 1) Tygodnik, przemianowany później na TU NRL
- 2) Publikatory urzędowe o zasięgu lokalnym np. *Kreisblatt/ Orędownik*
- 3) Prasa

Specjalnie nie należy tutaj wspominać o dziennikach rozkazów różnych szczebli, gdyż w niektórych rozkazach jednostek bojowych umieszczano informacje tajne (jak np. hasło i odzew wojskowy na dany dzień)⁵¹⁴. W TU NRL publikowano przepisy wydane przede wszystkim przez KNRL. Publikowane także akty normatywne wydane przez inne organy np. GUŻ⁵¹⁵. Bardzo rzadką praktyką były publikacje listów gończych wydawanych przez sądy doraźne, wydziały śledcze sądów doraźnych lub sądy wojskowe⁵¹⁶. Podobne założenie przyjęto wobec *Kreisblattu*⁵¹⁷. W prasie umieszczano wybrane rozporządzenia oraz niekiedy opisywano krótkie relacje z procesów przed sądami doraźnymi lub wojskowymi, nie była to jednak praktyka często stosowana⁵¹⁸.

Czasami, w dziale informacyjnym TU NRL wprost tłumaczono, dlaczego nie stosowało się przepisów niemieckich lub dlaczego wzorowano się na nich⁵¹⁹. Istnieje problem interpretacji informacji zawartych w tychże działach, a niebędących rozporządzeniem. Czy w związku z tym informacje i przepisy zawarte w dziale informacyjnym należy uznać za legalną wykładnię? Zgodnie z definicją wykładni legalnej jest to interpretacja zawarta w tekście aktu prawotwórczego⁵²⁰. Zatem informacje zawarte w dziale informacyjnym TU NRL należało traktować, jako wskazówkę, tak jak należało interpretować działania KNRL.

⁵¹⁴Dotyczyło to zwłaszcza rozkazów niższego szczebla. Np. WBH, Rozkazy Dowództwo Odcinku IV Kcynia, I. 170.11.1, Rozkaz nr 45 z 28 marca 1919 r.

⁵¹⁵Patrz *Rozporządzenie GUŻ o zmianie przepisów o zużycowaniu zboża* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 14.

⁵¹⁶*List gończy* [w:] TU nr 25 z dnia 28 czerwca 1919 r., s. 136, *List gończy* [w:] TU nr 51 z dnia 27 września 1919 r., s. 260, *List gończy* [w:] TU nr 37 z dnia 16 sierpnia 1919 r., s. 208.

⁵¹⁷Dzienniki urzędowe w opinii S. Nawrockiego stanowią ważne źródła do dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. S. Nawrocki, *Dzienniki urzędowe z przełomu lat 1918-1919 jako źródło do dziejów Powstania Wielkopolskiego* [w:] Wielkopolska a Pomorze, Warmia, Mazury i Ziemia Łódzka w dobie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 (Materiały z II Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego - Kościan 2.II.1973 r.) pod red. Z. Grota i J. Witkowskiego, Leszno 1977, s. 107-109.

⁵¹⁸Np. Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s. 1.

⁵¹⁹*Dział informacyjny* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., Poznań 1919, s. 105 - 106.

⁵²⁰*Definicja legalna* [w:] Wprowadzenie do nauk prawnych leksykon tematyczny pod red. A. Batora wyd. 4, Wrocław 2012, s. 203. Warto podkreślić, że część „Dział informacyjny” nie był tłumaczony na język niemiecki, tak jak pozostałe rozporządzenia wydawane w TU. TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 103-110.

Trzeba zwrócić uwagę, że system prawny stworzony przez KNRL nie należał do najbardziej przejrzystych, co rodziło problemy⁵²¹.

3.2 Rota przysięgi składana przez żołnierzy Powstania Wielkopolskiego 1918/1919.

Dosyć specyficznym aktem jest przysięga wojskowa. Z jednej strony nie jest źródłem prawa karnego. Z drugiej strony jednak, stanowi zbiór obowiązków, których uchybienie może doprowadzić żołnierza do pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej lub dyscyplinarnej. Co więcej została ona wydana w formie rozkazu, a więc stanowi źródło prawa. Niedotrzymanie roty ślubowania wiązać musiało się z określonym zarzutem karnym np. oskarżeniem o dezercję, szpiegostwo czy niesubordynację wobec przełożonych.

Treść Roty przysięgi Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 miała zostać przedstawiona przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego⁵²².

Także podczas Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 została uchwalona rota przysięgi. Niestety jej treść jest kwestią dyskusyjną, gdyż pojawiły się opinie, że KNRL tworzył nowe wojsko nieuznające zwierzchniej władzy Wojska Polskiego.

W dniu 21 stycznia 1919 r. KNRL ustanowił przysięgę wojskową⁵²³. Jej treść brzmi:

*W obliczu Boga Wszechmogącego w Trójcy Świętej Jedyne go ślubuję,
że Polsce, Ojczyźnie mojej i sprawie całego Narodu Polskiego zawsze i wszędzie
służyć będę, że kraju Ojczystego i dobra narodowego do ostatniej kropli krwi bronić będę,
że Komisarjatowi Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu i dowódcom, i przełożonym
swoim mianowanym przez tenże Komisarjat, zawsze i wszędzie posłuszny będę,
że w ogóle tak zachowywać się będę, jak przystoi na mężnego i prawego żołnierza-
Polaka,
że po zjednoczeniu Polski złożę przysięgę żołnierską, ustanowioną przez polską
zwierzchność państwową⁵²⁴.*

⁵²¹Przykładowo w wyroku V Izby SN z dnia 9 kwietnia 1921 r. (sygn. KV 73/20) SN analizując przepisy odnoszące się do tematyki wywozu artykułów codziennej potrzeby użył zwrotu „Wynika to z treści całego tego rozporządzenia, która domyślać się każe”. Sprawa nie była rozpatrywana przez sądy doraźne, lecz podstawą skazania były rozporządzenia wydane przez KNRL. Orzecznictwo Sądów Polskich t. 1 z. 6 1921/1922, Warszawa 1922, s. 396, Warto podkreślić, że w 1921 roku w Sądzie Najwyższym istniała Izba V dla dawnego zaboru pruskiego w sprawach cywilnych i karnych. Izba ta została formalnie utworzona 23 października 1920 r., a działalność swoją zainaugurowała 19 stycznia 1921 r. A. Bereza, *Sąd Najwyższy 1917-2017. Prezesi, Sędziowie, Prokuratorzy Sądu Najwyższego*, Warszawa 2017, s. 71.

⁵²²P. Bauer, *General Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937)*, Poznań 1988, s. 145-146.

⁵²³„Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł”. Wybór i opracowanie Antoni Czubiński i Bogusław Polak, Poznań 1983, s. 207, 224.

Przysięga wojskowa składa się z 5 części. Część pierwsza dotyczy uroczystego odwołania do Boga Wszechmocnego w Trójcy Świętej Jedyne. Część druga wprost informuje, że Ojczyzną żołnierza nie jest Wielkopolska, lecz Polska i obowiązek służby państwu polskiemu jest powinnością żołnierza. Część trzecia reguluje kwestię dotyczącą władzy zwierzchniej wykonywanej przez KNRL względem DG. Część czwarta nakazuje zachowywanie się na jak przystało na „mężnego i prawego żołnierza - Polaka”. Część piąta wyraża nakaz względem żołnierzy Wojsk Wielkopolskich, że w momencie zjednoczenia się Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim zostanie złożona przysięga na wierność temu wojsku.

Z punktu widzenia prawnego większego znaczenia nie mają część pierwsza oraz część czwarta, gdyż opierają się one na przesłankach pozaprawnych takich jak: odwołanie się do Boga Wszechmogącego oraz „mężnego i prawego żołnierza - Polaka”⁵²⁵.

W części drugiej przysięgi wojskowej mamy do czynienia z potwierdzeniem Obywatelstwa żołnierza, a nie jego podporządkowania się Wojsku Polskiemu. Oznacza to, że Wojska Wielkopolskie były oddziałami polskimi niepodporządkowanymi organizacyjnie Wojsku Polskiemu. Warto przytoczyć treść pisma Ministerstwa Spraw Zewnętrznych⁵²⁶ dotyczącą ślubowania Wojsk Wielkopolskich z dnia 29 stycznia 1919 r.

Pisma na pierwszym miejscu zamieszczają artykuły i opisy z powodu zaprzysiężenia wojsk polskich. „Kurjer Poznański” między innymi pisze, że: „... nie było łatwym ułożenie rot przysięgi [Armii Wielkopolskiej przyp. aut]”. Odpowiadałoby to naszym najgłębszym życzeniom, gdyby żołnierz nasz wszedł bez wszystkiego w kadry jednej wielkiej armii polskiej i mógł składać przysięgę na zwierzchnią władzę państwa polskiego. Ale dopóki nie nastąpi zupełne zjednoczenie dzielnic naszych z Polską całą, taka przysięga była niemożliwa...”⁵²⁷.

W związku z tym należy stwierdzić, że zarówno KNRL oraz DG jak i rząd Polski uważali Wojsko Wielkopolskie za oddziały polskie, lecz niepodporządkowane organizacyjnie Wojsku Polskiemu ze względu na skomplikowaną ówczesną sytuację międzynarodową.

⁵²⁴W APP znajduje się oryginał rozkazu z treścią rot przysięgi Wojsk Wielkopolskich podpisany przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego z dnia 21 stycznia 1919 r. APP, Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu 1, Rozkaz z dnia 21 stycznia 1919 r., k. 14.

⁵²⁵Ibidem, k. 14.

⁵²⁶W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości za sprawy zagraniczne odpowiedzialne było Ministerstwo Spraw Zewnętrznych. W dniu 27 stycznia 1919 r. Prezydent Ministrów złożył wniosek na Radzie Ministrów został złożony wniosek o zmianę nazwy Ministerstwa z Ministerstwa Spraw Zewnętrznych na Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Wynikało to z częstych pomyłek, które miały mieć miejsce w związku z tym, że mylono Ministerstwo Spraw Zewnętrznych z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. W. Skóra, *Pierwszy okres istnienia polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych 1918-1921 (konceptje, organizacja, kadry)*[w:] Pamięć i Sprawiedliwość nr 1/2018, Warszawa 2018, s. 228.

⁵²⁷Archiwum Akt Nowych, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa 203, Depesza Wydziału Prasowego MSZ z 29 stycznia 1919 r.

Trzecia część odnosi się do relacji pomiędzy KNRL a DG. Każdy żołnierz musiał złożyć przysięgę na wierność KNRL i dowódcom wskazanym przez ten organ. Zwierzchność KNRL nad DG nie była w żaden sposób ograniczona. To właśnie KNRL mógł zdymisjonować głównodowodzącego, czy zmienić tekst treści roty przysięgi.

Piąta część roty przysięgi odnosi się do powtórnego złożenia przysięgi. Oznacza to, że aby zostać żołnierzem Wojska Polskiego powstaniec Wielkopolski 1918/1919 musiał powtórnie złożyć obowiązującą w Wojsku Polskim⁵²⁸, więc moc prawna roty przysięgi nie rozciągała się na to wojsko, co zobligowało ich do złożenia przysięgi na wierność Wojsku Polskiemu.

Przysięga została złożona w godzinach porannych 26 stycznia 1919 r. na Placu Wilhelmowskim w Poznaniu⁵²⁹. Na uroczystości obecni byli komisarze KNRL, ks. Stanisław Adamski, Wojciech Korfanty i Adam Poszwiński. Organizatorem i dowódcą uroczystości był płk Daniel Konarzewski⁵³⁰. Uroczystość była planowana, a władze warszawskie zostały poinformowane zarówno o niej samej, jaki i o jej przebiegu⁵³¹. Nie była to jedyna uroczystość składania przysięgi przez powstańców, gdyż tego typu uroczystości miały miejsce w innych miastach zajętych przez powstańców lub oddziały SL⁵³².

W swojej autobiografii dowódca wojsk gen. Józef Dowbor- Muśnicki wspomina:

*Zażądałem przedstawienia mi uprzednio tekstu, bo dla żołnierza koniecznem jest żeby wiedział zupełnie jasno, kogo i kiedy ma słuchać. Żaden z tekstów tych przysięg, które poznałem w Polsce, nie zadawałają mnie. Najbardziej jasną jest przysięga Wojsk Wielkopolskich*⁵³³.

W Instytucie Piłsudskiego w Londynie znajduje sięteczka o numerze 709/1/3/, w której znajdują się dwa listy oraz objaśnienie nieznanego autora do drugiego listu. Drugi z nich został napisany najprawdopodobniej przez Piłsudskiego, ale możemy to jedynie

⁵²⁸Kwestia dotycząca rot przysięgi obowiązującej w 1919 roku w Wojsku Polskim będzie pominięta, gdyż zdaniem autora nie ma to znaczenia w niniejszej pracy.

⁵²⁹Ślubowanie to dotyczyło tylko żołnierzy Armii Wielkopolskiej. Uroczyste ślubowanie członków SL miało miejsce w 23 lutego 1919 r. na placu Wilhelmowskim w Poznaniu. *Wielkopolska u drzwi II Rzeczypospolitej. Między rozejmem w Compiègne, a traktatem pokojowym w Wersalu 11 listopada 1918 - 28 czerwca 1919*, Poznań 2018, s. 43.

⁵³⁰M. Rezler, *Wojsko na placu Wolności w Poznaniu* [w:] *Wielkopolski Powstaniec 22/2016*, Poznań 2016, s. 51.

⁵³¹W Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu znajduje się dokument, brulion z posiedzeń KNRL w Poznaniu. W protokole obrad, z 23 stycznia 1919 r., znajdujemy fragment: „*Uchwała stawia się wyprawę do Warszawy. Pan Korfanty referuje w sprawie wojskowej w niedzielę o 09: 45 zaprzysiężenie wojsk na placu Wilhelmowskim.* W związku z tym informacja ta dotarła do władz polskich. Z dokumentu nie wynika jednak, czy rota przysięgi konsultowana była z władzami warszawskimi. AAPoz, Brulion z posiedzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, sygn. MS 3117, s. 8, Rota Przysięgi została przesłana telegraficznie 25 stycznia 1919 r. do Warszawy. WBH, Teka Laudąńskiego I.440.12.2-3, k. 121.

⁵³²Uroczyste składanie przysięgi wojskowej miało miejsce choćby w Budzynie. P. Grzeczka, *Moje wspomnienia z walk o niepodległość Polski*, Budzyna 1937, s. 10.

⁵³³J. Dowbór-Muśnicki, *Moje...*, s. 111.

domniemywać, ponieważ podpis nie zachował się. Istnieją natomiast pewne przesłanki, które mogą świadczyć o autorstwie Naczelnego Wodza. Zwrócić należy uwagę na pewne zwroty:

Dotychczasowe stosunki natomiast w Polsce przypominają pod tym względem raczej burdel niż szanujące się państwo. Nikt, kto posiada godność osobistą, znosić tego stanu nie musi. Aktorem tego palącego wstydem i hańbą widowiska, jakie daje światu Polska jestem albo ja albo Komitet Paryski (s. 26)⁵³⁴. W liście nie ma też ani miejsca, ani daty nadania, ani adresata, ale znów domniemywa się, że odbiorcą jest Roman Dmowski. List składa się z 5 stron (s. 24 - 28) i 4 stron objaśnienia nieznanego autora (s. 29 - 32). Niestety, nie wiemy kiedy objaśnienie to zostało sporządzone, natomiast w opinii jego autora, list należy datować pomiędzy 22.01-26.01.1919 r.⁵³⁵. Na stronie 27 pojawia się pogląd na temat armii polskiej: *Zasadniczy podział na wojsko w kraju i wojsko będące za granicą, a nie znajdującym się w żadnym związku z rządem daje budzący przykład, naśladowany z mniejszym bądź większym powodzeniem na terenach ziem polskich. Poznańskie ustanawia odrębną przysięgę na wierność Rady Naczelnej Ludowej i tworzy sobie tym samym swoje dzielnicowe wojsko*⁵³⁶.

Przedstawiony powyżej pogląd świadczy o tym, że jego autor nie uznaje formacji wielkopolskiej, jako polskiej organizacji podległej Wojsku Polskiemu. Przyjmując, że słowa te napisał Piłsudski, trzeba zwrócić uwagę na jego styl pisania. B. Urbankowski uważa, że często Naczelnik Państwa sam pisał swoje przemówienia czy listy. Czasami nie zaleca się interpretowania wprost jego słów. Zdarzały się przypadki, że miały one za zadanie ukryć poglądy czy zakamuflować postawione cele⁵³⁷. Jeżeli pogląd Urbankowskiego należy uznać za prawdziwy to Józef Piłsudski powinien stwierdzić, że to Wojsko Wielkopolskie nie ma nic wspólnego z Wojskiem Polskim. Temat Wojska Wielkopolskiego nie powinien być w ogóle poruszony.

Niepokojące są objaśnienia. Autor dopuszcza się uproszczeń. Bezpośrednio odnosi się do tego, że 17.01.1919 r. KNRL wydał *Rozporządzenie o przymusowym poborze do oddziałów wojskowych, powstającym na terenie i uznał siebie za zwierzchnią władzę nad tym wojskiem*⁵³⁸. Jest to ewidentne nadużycie, gdyż faktycznie we wskazanym dniu wydane zostało rozporządzenie odnoszące się do poboru (rozporządzenie dotyczące poboru do

⁵³⁴IJPL 709/1/3 Listy J. Piłsudskiego do R. Dmowskiego, przewodniczącego Komitetu Narodowego w Paryżu, k. 26.

⁵³⁵Ibidem, k. 30.

⁵³⁶Ibidem, k. 27.

⁵³⁷B. Urbankowski, *Józef Piłsudski. Myśli, mowy i rozkazy*, Warszawa 1989, s. 8.

⁵³⁸IJPL 709/1/3 k. 32.

Wojska Polskiego)⁵³⁹. Jednak autor nie poprzestaje na tym. Uważa, że rota przysięgi brzmi następująco:

*W obliczu Boga Wszechmogącego w Trójcy Świętej Jedyne go ślubuję: że Komisariatowi Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu i dowódcy, i przełożonym swoim mianowanym przez tenże Komisariat, zawsze i wszędzie posłuszny będę*⁵⁴⁰.

Fragment ten został wybrany specjalnie. Jest to jedyny fragment przysięgi, gdzie wprost nie wymieniono słowa, *Polska, polskiego* itp. Arenga została skrócona, i „doklejono” fragment odnoszący się do podległości DG wobec KNRL, uznając to za całą przysięgę wojskową. Dodatkowo na niekorzyść autora działa fakt, że zostało zaznaczone odesłanie do przysięgi. Jego zdaniem rota miała być opublikowana w numerze Dziennika Poznańskiego z 28 stycznia 1919 r. W tym numerze, został podany cały tekst przysięgi wojskowej zgodny z tym opublikowanym 30 stycznia 1919 r. w TU NRL⁵⁴¹. Dodatkowym dokumentem jest depesza wydziału prasowego Ministerstwa Spraw Zewnętrznych. Ministerstwo wyraża w niej zadowolenie z faktu, że powstańcy złożyli przysięgę. Ze zrozumieniem podchodzi do tego, że obecne Siły Zbrojne w byłym zaborze pruskim, nie mogą złożyć przysięgi przed zwierzchnią władzą polską, dopóki nie będzie możliwości zjednoczenia się Poznańskiego z odrodzoną Rzeczpospolitą⁵⁴².

Szkoda, że autor objaśnień, starając się uwiarygodnić poglądy jawnie zmanipulował tekst rot przysięgi wojsk powstańczych.

Reasumując: z treści rot przysięgi jednoznacznie wynika, że DG w kwestiach organizacyjnych podlegało KNRL. Jednak KNRL nie uznawał się za ośrodek władzy konkurencyjny wobec władz warszawskich. Wprost przeciwnie, wyrażał on gotowość do oddania władzy wojskowej w Warszawie przy najbliższej sprzyjającej okazji. Z treści rot przysięgi wynika jednoznacznie, że gdy dojdzie do zjednoczenia z państwem polskim żołnierze złożą nową przysięgę obowiązującą w ówczesnym Wojsku Polskim.

⁵³⁹Rozporządzenie dotyczące poboru do Wojska Polskiego [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23.01.1919 r., s. 5.

⁵⁴⁰IJPL 709/1/3 k. 32.

⁵⁴¹Dziennik Poznański, Nr 22, z 28 stycznia 1919 r. s.1, *Przysięga* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30.01.1919 r., s. 15.

⁵⁴²AAN, KCNP 203, Depesza Wydziału Prasowego MSZ z 29 stycznia 1919 r.

IV Sądy doraźne

4.1 Sądy doraźne uwagi ogólne

W pierwszej kolejności wyjaśnienia wymaga interpretacja pojęć „sądy doraźne” oraz „tryb doraźny”. M. Stanulewicz w pracy *Sądy i prawo w powstaniu Styczniowym*, definiuje pojęcie „sądy doraźne” w następujący sposób:

*Przez sądownictwo doraźne w niniejszej pracy rozumie się oddanie wymiaru sprawiedliwości przez Rząd Narodowy w ręce urzędników albo sądów specjalnie w tym celu powołanych, działającym na pewnym obszarze*⁵⁴³.

Analizując definicję pojęcie „sąd doraźny” w interpretacji M. Stanulewicza, można stwierdzić, że jest ona zbieżna z definicją wielkopolskich sądów doraźnych w 1919 r. Oprócz nazwy organu, który nadawał te uprawnienia jedyną różnicą jest to, że wymiar sprawiedliwości został oddany w ręce sędziów i ławników, gdyż urzędnicy nie byli osobami uprawnionymi do osądzania oskarżonych⁵⁴⁴.

Jednakże najlepsza zdaniem autora definicję pojęcia „sąd doraźny” przedstawił B. Ślaski:

*Doraźny sąd, sąd karny zorganizowany na wzór wojennego, odznaczający się surowością wyroków i szybkością procedury*⁵⁴⁵.

W październiku 1919 r. rozpatrywane były projekty dotyczące powołania specjalnych sądów, tj. sądów doraźnych w walce z lichwą i spekulacją. Na podstawie projektu ustawy przewidywano, że sądy takie będą orzekać z udziałem czynnika społecznego⁵⁴⁶.

Inaczej sprawę przedstawiał P. Marszałek:

*Sądy doraźne wprowadzono na mocy dekretu po raz pierwszy rozporządzeniem Rady Ministrów uchwalonym w dniu 5 stycznia 1919 r. w następstwie nieudanego prawicowego zamachu stanu gen. Januszajtisa. Początkowo z dniem 5 stycznia 1919 r., wprowadzono je w Warszawie i powiecie warszawskim*⁵⁴⁷.

W nocy z 4 na 5 stycznia 1919 r. w Warszawie doszło do nieudanego zamachu stanu. Na jego czele stali płk Marian Januszajtis-Żegota, książę Eustachy Sapieha, Tadeusz

⁵⁴³M. Stanulewicz, *Sądy i prawo w powstaniu styczniowym*, Poznań 2005, s. 87.

⁵⁴⁴Rozporządzenie o sądach doraźnych [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., Poznań 1919, s. 7.

⁵⁴⁵*Doraźny sąd* [w:] Materiały do polskiego słownika prawniczego zebrał Bolesław Ślaski, Kępno 1931, s. 10.

⁵⁴⁶AAN, Min. Aprop. 2386, Projekt ustawy o sądach doraźnych w walce z lichwą i spekulacją, k. 187.

⁵⁴⁷P. Marszałek, *Sądy doraźne na ziemiach polskich po I Wojnie Światowej (listopad 1918- luty 1919)* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 908, Wrocław 1989, s. 144.

Dymowski, Jerzy Zdziechowski. Dzięki interwencji gen. Stanisława Szeptyckiego udało się zamach udaremnić. Część zamachowców zwolniono, natomiast pozostałych, wraz z płk Januszajtisem, zatrzymano w Komendzie Miasta Warszawy, po czym zwolniono ich na polecenie Naczelnika Państwa⁵⁴⁸.

Niestety P. Marszałek po pierwsze błędnie podaje nazwę oraz rangę wojskową zamachowca, ponieważ *dekret Naczelnego Wodza nr 318 z 19 marca 1921 r.* płk Marian Januszajtis-Żegota uzyskał awans na stopień gen. ppor. ze starszeństwem 1 kwietnia 1920 r.⁵⁴⁹. Więc w momencie popełnienia zamachu mógł mieć co najwyżej rangę pułkownika. Po drugie badacz twierdzi, że kwestia działalności sądów doraźnych została uregulowana rozporządzeniem z 5 stycznia 1919 r. (widać to w protokole z posiedzenia Rady Ministrów z 5 stycznia 1919 r.⁵⁵⁰), lecz akt normatywny został wydany dzień później i dotyczył tylko Warszawy i powiatu warszawskiego⁵⁵¹.

Po trzecie autor nie zwrócił uwagi na tytułaturę sądów. Nie były to „sądy doraźne”, lecz „doraźne sądy wojskowe”. Ustawa regulująca ustrój sądów doraźnych na terytorium byłego zaboru rosyjskiego to *ustawa z 30 czerwca 1919 r. w przedmiocie sądów doraźnych*⁵⁵². Zatem doraźne sądy wojskowe nie mogą być zaliczone do tej samej kategorii, co sądy doraźne.

Ustrój doraźnych sądów wojskowych regulował *dekret Naczelnego Wodza z 2 stycznia 1919 r.*⁵⁵³. Tego rodzaju sądy wprowadzono na terenie, na którym został ogłoszony stan wojenny lub wyjątkowy. Przepisy te obowiązywały do 7 lutego 1919 r. Nowe zostały wprowadzone *rozkazem Naczelnego Wodza nr 618 z 7 lutego 1919 r.*⁵⁵⁴. Pomimo tych zmian, sądy te nadal powoływane były na terenie, gdzie ogłoszono stan wojenny lub wyjątkowy.

Wybuch Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 wymusił powstanie sądów doraźnych. We wspomnieniach dwóch powstańców, K. Rzepeckiego i S. Rybki pojawia się wzmianka

⁵⁴⁸J. Goclon, *Rząd Jędrzeja Moraczewskiego 17 XI 1918 - 16 I 1919 r (struktura, funkcjonowanie, dekrety)* [w:] Przegląd Nauk Historycznych r. VIII nr 2/2009, Łódź 2009, s. 134 - 135, J. Goclon, *Rząd Ignacego Jana Paderewskiego. Geneza, skład osobowy i działalność (16 stycznia 1919 - 9 grudnia 1919)* [w:] Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica 86, Łódź 2011, s. 95 - 96.

⁵⁴⁹*Dekret Naczelnego Wodza nr 318* [w:] Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 11 z dnia 19 marca 1921 r., s. 457.

⁵⁵⁰AAN, PPRM t. 5, k. 116 - 116v.

⁵⁵¹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 2 poz. 82. *Przemówienie Ministra Spraw Wewnętrznych na konferencji prasy* [w:] Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Republiki Polskiej, M. P. 1919 nr 5, s. 1-2.

⁵⁵²Dz. Pr. P. P. 1919 nr 55 poz. 341. W. Koziół, *Tryb doraźny - uwagi de lege ferenda* [w:] Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem t. 2, Warszawa 2010, s. 332.

⁵⁵³DRW nr 1 z dnia 4 stycznia 1919 r. poz. 5.

⁵⁵⁴DRW nr 19 z dnia 19 lutego 1919 r. poz. 618.

o utworzeniu 29.12.1918 r. w Poznaniu organu sądowego. K. Rzepecki użył sformułowania „sąd doraźny”⁵⁵⁵, natomiast S. Rybka „komisja jurystyczna”⁵⁵⁶. Jak wspomina K. Rzepecki: *W Bazarze fungował już „Sąd Doraźny”, którego członkami byli dr. Sławski (prezes) i pp. Zakrzewski; wydawano szybko i sprężysto wyroki, które wywołały niezmierny postrach wśród Niemców*⁵⁵⁷.

Inaczej wygląda relacja S. Rybki:

*Kotłowało się na mieście, żołnierze strzelali, aresztowali, a każdego aresztanta przyprowadzili do Bazaru i żądali nieraz ode mnie wyroków śmierci. W mgnieniu oka utworzyła się komisja jurystyczna, której poleciłem wydawać wyroki i odstawiać winnych na forty do ppor. Krausego. Komisja zasiadywała tuż przy mnie, a przewodniczącym owego doraźnego sądu był Pan mecenas Dr. Stanisław Sławski, obecnie prezydent sądu wojennego*⁵⁵⁸ w Poznaniu⁵⁵⁹.

Obie relacji są zgodne w kilku kwestiach. Organ ten obradował od 29 grudnia 1919 r. Jego przewodniczącym był dr Stanisław Sławski. Organ ten wydawał wyroki za popełnione przestępstwa, a jego siedzibą był hotel Bazar w Poznaniu. Na tych kwestiach podobieństwa się kończą.

Dodatkowo z relacji jednego Niemca Ulricha Greulich, dowiadujemy się, że jego ojciec (imienia i nazwiska nie podano) miał być sądzony przed „Sądem w Bazarze”, ale został ostatecznie wypuszczony⁵⁶⁰

Różnice w opisie dotyczą przede wszystkim charakteru organu. W opinii K. Rzepeckiego był to po prostu sąd doraźny, natomiast S. Rybka uważa, że istniała komisja, w której on zasiadał, a oprócz tej komisji obradował także sąd doraźny.

Niestety autorzy wspomnień nie napisali o kilku podstawowych rzeczach odnoszących się do działalności tego sądu. Prawdopodobnie sądy te zostały powołane po to, żeby uspokoić nastroje społeczne po niedawnym wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919⁵⁶¹.

⁵⁵⁵K. Rzepecki, *Powstanie grudniowe*, Poznań 1919, s. 59.

⁵⁵⁶S. Rybka, *Zerwane pęta. Karty z pamiętnika porucznika Stanisława Rybki. Wspomnienia z dni rewolucji niemieckiej i powstania polskiego w Poznaniu 1918-19.*, Poznań 1919, s.78.

⁵⁵⁷K. Rzepecki, *Powstanie...*, s. 59.

⁵⁵⁸Z dniem 30 sierpnia 1919 płk aud. Stanisław Sławski przestał pełnić funkcję prezydenta GSW w Poznaniu. Relacja ta musiała zostać najpóźniej spisana w sierpnia 1919 r., dlatego relacja sporządzona została kilka miesięcy po utworzeniu sądu doraźnego/komisji jurystycznej. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 219 z dnia 4 września 1919 r.

⁵⁵⁹S. Rybka, *Zerwane...*, s. 78.

⁵⁶⁰Fragment wypowiedzi „Vater wurde verhaftet und im polnischen Hotel „Bazar“ vor ein Standgericht geschleppt, weil er angeblich geschossen hatte, er wurde dann aber freigelassen”. K. Górski, *Literatura jako świadek czasu. Powstanie Wielkopolskie (1918-1919) w Prowincji Poznańskiej i jego obraz w piśmiennictwie niemieckojęzycznym. Studium imagologiczne / Literatur als Zeitzeuge. Der Großpolnische Aufstand (1918-1919) in der Provinz Posen und dessen Bild im deutschsprachigen Schrifttum. Eine imagologische Studie. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. R. Dziargwy*, Poznań 2013, s. 136.

W opinii D. Wajsa podczas walk o Rakoniewice był jeden przypadek powołania sądu doraźnego na terenach objętych walkami. 4 stycznia 1919 r. Leon Koch miał sprowadzić do Rakoniewic „siły nieprzyjacielskie”. Po przechwyceniu przez patrol powstańczy został przetransportowany do Rakoniewic. Wobec tego powołano sąd doraźny, którego przewodniczącym był Stanisław Siuda. Leona Kocha skazano na karę „kontroli osobistej” oraz wymierzono grzywnę w wysokości 1500 mk⁵⁶². Niestety także w tym przypadku brak jest podstawowych informacji chociażby o składzie sądu czy przepisach karnych, na podstawie, których skazano Leona Kocha, nie wspominając o tym czym była owa „kontrola osobista”. Faktem jest, że w dniu 4 stycznia 1919 r. w okolicach Rakoniewic miały miejsce walki zbrojne⁵⁶³, ale brak jest na temat powołania sądu doraźnego wzmianek w innych źródłach⁵⁶⁴.

Założenia powstania sądownictwa doraźnego znajdują się w dokumencie nieznanego autorstwa *Memoryał*⁵⁶⁵. Z jego treści można wywnioskować, że został on sporządzony pomiędzy 13 a 20 stycznia 1919 r.⁵⁶⁶. Spisany został po wydaniu *rozporządzenia doraźnego* a przed wydaniem *rozporządzenia wojskowego*⁵⁶⁷. Wyróżnione zostały trzy przyczyny powołania sądownictwa doraźnego.

Po pierwsze sytuacja prawna. Jeżeli przyjąć obowiązujące przepisy, przestępstwa popełnione przez oskarżonych musiałyby być rozpatrywane przez zwyczajne sądy niemieckie, gdyż w tym okresie nie istniały sądy polskie, kompetentne do rozstrzygania tych spraw.

Po drugie przepełnione areszty. Na początku stycznia jednym z najbardziej doskwierających problemów był brak odpowiednich miejsc do osadzenia skazanych. Wielu z nich przebywało w więzieniach razem z sądzonymi o szpiegostwo, kradzieże czy wziętymi,

⁵⁶¹W opinii Z. Dworeckiego powołanie sądów doraźnych pod koniec grudnia 1918 r. nie spotkało się z entuzjazmem społeczeństwa. Z. Dworecki, *Rada Ludowa na miasto Poznań 1918-1919. Dokończenie* [w:] KMP nr 1/1981, Poznań 1981, s. 29-30.

⁵⁶²D. Wajs, *Powstanie wielkopolskie w Rakoniewicach*, Rakoniewice 2008, s. 23.

⁵⁶³H. Rokoszewski, *Powstanie Wielkopolskie na ziemi wolsztyńskiej* [w:] H. Rokoszewski, K. Żurek, *Taka przyszła wolność. Wolsztyn 1918-1919*, Wolsztyn 2008, s. 36-37

⁵⁶⁴Stanisław Siuda nie wspomina, aby podczas walk o Rakoniewice doszło do powołania jakiegokolwiek sądu doraźnego. Wzmianka ta nie znajduje się w innych materiałach dotyczących walk o Rakoniewice. S. Siuda, *Walki na odcinku Wolsztyńskim* [w:] Materiały do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Prace zebrane i przygotowane do druku przez mgr Tadeusza Jabłońskiego Kierownika Referatu Historycznego DOK VII zeszyt 1, Poznań 1938., J. Benyskiewicz, *Babimojszczyzna w latach 1919-1945*, Zielona Góra 1994, s. 43-47.

⁵⁶⁵APP, SGMP 52, *Memoryał*, k. 1.

⁵⁶⁶Z treści dokumentu wynika, że w momencie jego pisanie, znana była treść rozporządzenia doraźnego. Jak zaznaczono w dokumencie „projektowane są sądy wojenne zwyczajne”, co oznacza, że nie była treść rozporządzenia wojskowego. Ibidem, k. 1.

⁵⁶⁷*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., Poznań 1919, s. 7, *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., Poznań 1919, s. 12.

jako jeńcy wojenni⁵⁶⁸. Przepelnienie więzienia w poznańskiej twierdzy Grolman⁵⁶⁹ było przyczyną postawienie powstańców przed GSW w sprawie zabójstwa lotników niemieckich⁵⁷⁰.

Po trzecie potrzeba rozgraniczenia, które przestępstwa podlegać będą rozpatrzeniu przez *sądy cywilne doraźne*, a które przez *sąd wojenny doraźny*⁵⁷¹. Istotne było rozgraniczenie konkretnych przestępstw, gdyż istniała różnica interpretacyjna. Sądy doraźne wojskowe miałyby sądzić za przestępstwa popełnione na obszarze wojennym, sądy doraźne cywilne poza nim.

Dodatkowo, jak słusznie zwraca uwagę J. Macyszyn, sądy te miały stanowić istotny czynnik dyscyplinujący społeczeństwo. Istniała również konieczność stworzenia jednolitego sądownictwa doraźnego na terenie Wielkopolski w celu uniknięcia samosądów lub nadużyć przy powołaniu tych sądów⁵⁷².

4.2 Sądownictwo doraźne podległe Dowództwu Głównemu Sił Zbrojnych w byłym Zaborze Pruskim

4.2.1 Ustrój sądów doraźnych

Zgodnie z tytułem podrozdziału sądy doraźne podlegały organizacyjnie DG, a więc organowi wojskowemu. Nie było to nic nadzwyczajnego, gdyż w pierwszych miesiącach po odzyskaniu niepodległości władza wojskowa sprawowała nadzór nad sądami doraźnymi⁵⁷³.

Co do zwierzchności DG nad sądami doraźnymi nie można mieć jakichkolwiek wątpliwości. Jak podkreśla S. Kubiak:

⁵⁶⁸APP, SGMP 52, Memoriał, k. 1-2.

⁵⁶⁹Fort Grolmana było to dawne więzienie wojskowe zdobyte podczas walk powstańczych pod koniec grudnia 1918 r. Późniejsza siedziba Sądu Wojskowego D.O.Gen. w Poznaniu. L. Kania, *Więziennictwo wojskowe w pierwszych latach niepodległej Rzeczypospolitej (1918-1921)* [w:] Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 101/2018, Warszawa 2018, s. 10.

⁵⁷⁰Dziennik Poznański, R. 61, Nr 23 z dnia 31 stycznia 1919 r., s.1

⁵⁷¹W dokumencie tym używane są zwroty „sądy doraźne cywilne” i „sądy doraźne wojskowe” APP, SGMP 52, Memoriał, k.1-2.

⁵⁷²J. Macyszyn, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919* [w:] Niepodległość i Pamięć 22, Warszawa 2015, s. 95.

⁵⁷³Jako przykład można podać działalność sądu doraźnego podczas obrony Lwowa 1918-1919. L. Kania, *Ochrona porządku prawnego i bezpieczeństwa publicznego podczas obrony Lwowa (listopad 1918-marzec 1919)* [w:] Studia Lubuskie t. II, Sulechów 2006, s. 299-300.

*Ranga Dowództwa Głównego wzrosła znacznie w związku z wydanymi przez Komisariat NRL zarządzeniami dotyczącymi sądownictwa*⁵⁷⁴.

Zatem w połowie stycznia 1919 r. na terenie Wielkopolski zostały utworzone sądy doraźne podległe władzy wojskowej.

Skład orzecznicy liczył 5 członków, z czego przewodniczący i jeden sędzia musieli spełniać wymogi sędziego, jednakże ustawa nie wspominała, o jakiego sędziego może chodzić. W zaborze pruskim stosowano przepisy pruskiej ustawy o ustroju sądownictwa z 27 stycznia 1877 r.⁵⁷⁵. Jednakże *rozporządzenie doraźne* nie odwołuje się wprost do wymogów stawianych przez ustawę z 1877 r.⁵⁷⁶.

Co ciekawe w dokumencie zatytułowanym *Szkic prac ustawodawczych Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej* znajdujemy następującą informację:

*Aby nie tworzyć nowego urzędu prokuratorji, zlecono prowadzenie śledztwa policji. Sąd składa się z pięciu członków. Przewodniczący i jeden sędzia winni mieć kwalifikację na sędziów. Reszta składa się z łajków. O języku urzędowym w rozporządzeniu z dnia 13 stycznia 1919 nic nie powiedziano. Samo przez się rozumie, iż językiem naszego sądownictwa był język polski. Jako ławników powoływano, kierując się zasadą sprawiedliwości oprócz polaków, także Niemców i Żydów, władających językiem polskim, o tyle, iż rozprawy można prowadzić bez tłumaczy*⁵⁷⁷.

Z wskazanego fragmentu wynika, że ławnikami mogły być osoby innej narodowości, pod warunkiem posługiwania się językiem polskim. Co więcej z tego fragmentu wynika, wprost, że skład orzecznicy liczył 5 osób, z czego 2 osoby musiały mieć kwalifikację sędziowską, a 3 osoby były ławnikami.

Zaznaczono w rozporządzeniu, że przewodniczącego i sędziów mianuje „Dowództwo Główne Wojska Polskiego w Poznaniu”. Przed rozpoczęciem każdej rozprawy przewodniczący, jak i skład orzekający zobowiązani byli, do sądenia „bezparcjalnie i sumiennie”. Śledztwo było prowadzone przez władzę policyjną.

Organ zwierzchni miał 3 dni na zatwierdzenie wyroku. W przypadku zniesienia wyroku sprawa trafiała do ponownego rozpatrzenia. Niestety nie uregulowano, jak sytuacja wyglądała w przypadku niezatwierdzenia wyroku w terminie albo zatwierdzenia go po upływie trzech dni. Mogło to oznaczać albo milczącą zgodę akceptującą wyrok sądu

⁵⁷⁴S. Kubiak, *Niemcy a Wielkopolska 1918 – 1919*, Poznań 1969, s. 121.

⁵⁷⁵W opinii M. Materniak-Pawłowskiej właśnie ustawa z 27 stycznia 1877 r. była najistotniejszym aktem prawnym odnoszącym się do działalności sądów w byłym zaborze pruskim. M. Materniak-Pawłowska, *Zawód sędziego w Polsce 1918-1939* [w:] CPH t. 63 z. 1, Poznań 2011, s. 69.

⁵⁷⁶*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁵⁷⁷*Szkic prac ustawodawczych Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej*, Poznań 1919, s. 11.

doraźnego, albo przekazanie sprawy do ponownego rozpatrzenia przez te sądy. W przepisach tego rozporządzenia nie sprecyzowano czy sprawa, która została zgłoszona do ponownego rozpatrzenia była osądzona przez inny skład sędziowski.

Kolejną kwestią jest to, co w przypadku, gdy rozpatrzona ponownie sprawa zostanie zakończona takim samym wyrokiem. Czy w takim przypadku także przysługiwało prawo zniesienia wyroku przez organ zwierzchni czy jednak wyrok stawał się już prawomocny? Przepisy nie regulowały tej kwestii. Jednak w wyniku jakichkolwiek wątpliwości, co do stanu prawnego w każdym stadium postępowania sąd doraźny mógł przekazać sprawę zwyczajnym sądom karnym, które w tamtym czasie były sądami niemieckimi⁵⁷⁸.

Status sędziów śledczych na terenie byłej dzielnicy pruskiej przed 1918 rokiem regulowały dwie ustawy: ustawa o ustroju sądów i KPK⁵⁷⁹. Obie ustawy zostały uchwalone w 1877 r. i były parokrotnie nowelizowane⁵⁸⁰. Jak stwierdza, M. Materniak - Pawłowska :

*Sędziowie śledczy byli powoływani przez ministra sprawiedliwości i to na określony czas, tj. jeden rok administracyjny, przy czym na mocy zarządzenia prezesa sądu mogli jeszcze po upływie tego okresu prowadzić rozpoczęte wcześniej śledztwa. Sędziowie śledczy byli członkami sądu okręgowego, a ich status nie odbiegał od statusu pozostałych sędziów [...]. Rola sędziego śledczego ograniczała się także przede wszystkim do prowadzenia śledztwa wstępnego-drugiej, obok dochodzenia wstępnego, fazy postępowania przygotowawczego*⁵⁸¹.

Rozporządzenie nie precyzowało, jakie dokładnie uprawnienia miał sędzia śledczy, ani czy był powoływany na czas określony, czy nieokreślony.

Do utworzenia sądów doraźnych poza Poznaniem doszło kilkanaście dni po wydaniu rozporządzenia z 4 lutego 1919 r. Ustanowione zostały sądy doraźne w Gnieźnie i Ostrowie⁵⁸².

W niedługim czasie pojawił się dość istotny spór kompetencyjny pomiędzy KNRL a DG. Problem dotyczył wykładni stosowania prawa łaski wobec popełnionego w połowie marca przestępstwa na ludności polskiej. Jak wspomina J. Dowbor-Muśnicki, doszło do

⁵⁷⁸Rozporządzenie o sądach doraźnych [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁵⁷⁹M. Materniak-Pawłowska, *Instytucja sędziego śledczego w II Rzeczypospolitej* [w:] CPH t. 65 z. 1, Poznań 2013, s. 275-276.

⁵⁸⁰Była to ustawa o ustroju sądów nazywana niekiedy ordynacją sądową niemiecką z dnia 28 stycznia 1877 r. z zmianami zaprowadzonymi nowelami z dnia 17 maja 1898 r. i z dnia 20 lutego 1911 r. oraz ustawa niemiecka o postępowaniu karnym z zmianami zawartymi w nowelach z dnia 18 sierpnia 1896 r., z dnia 17 maja 1898 r., z dnia 13 czerwca 1902 r. oraz z dnia 19 kwietnia 1908 r. E. Krzymuski, *Wykład procesu karnego ze stanowiska nauki i prawa obowiązującego w b. dzielnicy austriackiej oraz z uwzględnieniem ważniejszych różnic na innych ziemiach Polski*, Kraków 1922, s. 282.

⁵⁸¹M. Materniak - Pawłowska, *Instytucja...*, s. 275-276.

⁵⁸²Z Dowództwa Głównego. *Ustanowienie sądów doraźnych* [w:] TU NRL nr 7 z dnia 27 lutego 1919 r., s. 38.

ohydnej zbrodni, której dopuściła się grupa Polaków. Zgwałcili i zabili kobietę oraz zabili dziecko. Policja złapała przestępców, natomiast sąd wydał wobec wszystkich oskarżonych wyrok kary śmierci. Pojawił się problem, ponieważ jeden z oskarżonych, Hołdera (imienia nie podano), w momencie popełnienia czynu zabronionego nie miał ukończonych 18 lat (brakowało mu dwóch tygodni) W tej sprawie interweniował jeden z komisarzy, Adam Poszwiński. W liście z 29 marca 1919 r. stwierdził on, że KNRL posiada wyłączny przywilej zastosowania prawa łaski, przy czym zaznaczył, że poprzez ulaskawienie nie należy rozumieć darowania kary, lecz jej zamianę na inną.

Obronca oskarżonego (niewymieniony w liście) uznał, że prawo ulaskawienia przysługuje KNRL, jako temu, który tworzy prawo i jest władzą naczelną. Poza tym zalecono Głównodowodzącemu, żeby poczekał z ewentualnym wydaniem decyzji do momentu powrotu z Warszawy ks. Stanisława Adamskiego, posła Wojciecha Korfatego i komisarza Władysława Seydy. Wtedy KNRL będzie obradować w komplecie i będzie mógł podjąć decyzję.

Apel ten argumentowano surowym orzeczeniem sądowym, gdyż chodziło o życie młodego człowieka⁵⁸³. Komisarz nie wierzył, że coś tym listem osiągnie, ale uważał, że przywilej prawa łaski należał się KNRL z mocy prawa. Odpowiedź ze strony generała nadeszła tego samego dnia. Dowbor-Muśnicki wyraził swoje ogromne zdziwienie, można wręcz wywnioskować, że nie rozumiał sensu listu. Jak podkreślił, swoje stanowisko opierał na przepisach *rozporządzenia doraźnego*. Stwierdził, że nie może nic więcej zrobić, gdyż wyrok został zatwierdzony i w tym samym dniu wykonany. Wyraził także prośbę do KNRL, aby jeżeli jego członkowie, chcą posiadać prawo łaski, wystarczy zmienić rozporządzenie.

Co ciekawe, Dowbor-Muśnicki we wspomnieniach przyznał rację komisarzowi Adamowi Poszwińskiemu, ale tylko pod kątem prawnym. To bardzo istotne, gdyż prawo powstańcze nie regulowało kwestii, od którego roku można przed sądami doraźnymi zawyrokować karę śmierci⁵⁸⁴. Jeśli przyjąć niemieckie przepisy karne to zgodnie z § 57 pkt 1 KK, nie jest ważny jest moment wykonania wyroku śmierci, lecz moment popełnienia przestępstwa⁵⁸⁵. Jeżeli nawet oskarżony dopuścił się okropnego czynu i w momencie jego popełnienia nie miał ukończonych 18 lat to w praktyce to zgodnie z prawem niemieckim nie

⁵⁸³J. Dowbór- Muśnicki, „Moje wspomnienia”, Poznań 1935, s. 298-299 oraz załącznik 103.

⁵⁸⁴Ibidem, załącznik 104.

⁵⁸⁵*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 29.*

mógł zostać skazany na karę śmierci przez sąd doraźny (jeśli sąd doraźny chciałby stosować powyższy przepis prawa niemieckiego).

Jednakże Muśnicki uważał, że to nie prawo, lecz anarchia, która mogła się wytworzyć, spowodowałaby, że dochodziłoby do podobnych zdarzeń w przyszłości. Jak stwierdził: „*Nie myślałem stosować podwójnej miary sprawiedliwości względem zbrodniarzy Niemców i Polaków, pełnoletnich i takich, którym do pełnoletniości brakowało paru minut*”⁵⁸⁶.

W późniejszym okresie w dziale informacyjnym TU NRL, poza rozporządzeniem, znajduje się bardzo istotna informacja:

Komisariat zadecydował, że skazanym przez sądy doraźne na karę śmierci, przysługuje prawo w przeciągu 24 godzin po uwiadomieniu ich o zatwierdzeniu wyroku przez Głównodowodzącego stawić wniosek o ulaskawienie do Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej. Wniosek ten należy wręczyć do Dowództwa Głównego, które przesyła je do Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej. W razie skorzystania z tego prawa należy wstrzymać wykonanie wyroku aż do decyzji Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej o ulaskawieniu”⁵⁸⁷.

Dział informacyjny TU NRL nie stanowił integralnej części rozporządzeń, przez co dokumentów tam zamieszczonych nie można uznać go za źródło prawa. Nasuwa się refleksja dotycząca tej informacji. KNRL miał prawo ustanowić organy mogące stosować prawo łaski, jednakże musiał to ogłosić rozporządzeniem. Dodatkowo z treści informacji mogłaby wynikać zasadnicza kwestia, którą w opinii autora należy nazwać „procedurą podwójnego ulaskawienia”. W pierwszej kolejności skazany występował do Głównodowodzącego z prośbą o zastosowanie prawa łaski. Głównodowodzący nie wyrażał zgody. Wtedy skazany miał prawo wystosować ponowną prośbę, tym razem do KNRL. Komisariat mógł tę prośbę odrzucić lub się do niej przychylić. Taka procedura mogła doprowadzić do niepotrzebnych sporów na linii KNRL a DG. Jej zastosowanie, mogłoby to obniżyć autorytet DG wśród żołnierzy i ludności cywilnej. Pomimo nieopublikowania tej zmiany prawa w TU NRL, niniejszą kwestię uregulował *rozkaz dzienny DG nr 173 z 26 czerwca 1919 r.* Przyznano nim prawo zatwierdzania wyroków śmierci w przypadku, gdy DG odmówiło KNRL przyznania łaski. Rozwiązania te dotyczyły tylko sądów doraźnych⁵⁸⁸.

Tematykę obrońcy regulował § 11 *rozporządzenia doraźnego*
Oskarżony musi mieć obrońcę.

⁵⁸⁶J. Dowbór- Muśnicki, *Moje...*, załącznik 104.

⁵⁸⁷*Ibidem*, s.106.

⁵⁸⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 173 z dnia 26 czerwca 1919 r.

*Obronę wyznacza z urzędu przewodniczący, o ile oskarżony go sobie nie obrał*⁵⁸⁹.

Oznaczało to, że każdy mógł być obrońcą w procesie karnym. Brak było odwołania jakiegokolwiek ustawy niemieckiej. Warto podkreślić, że przez cały okres, kiedy ustawodawcą był KNRL nie przyjęto jakichkolwiek przepisów odnoszących się do wymogów stawianym obrońcą przed sądami doraźnymi⁵⁹⁰. Dopiero wraz z przejściem wymiaru sprawiedliwości Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydał rozporządzenie dotyczące zmian w wykonywaniu zawodu adwokata⁵⁹¹.

W sądach doraźnych nie istniała instytucja prokuratora, a jego obowiązki przejmowała albo władza policyjna⁵⁹² albo sędziowie śledczy⁵⁹³. Regulacje dotyczące prokuratury pojawiły się dopiero pod koniec 1919 r., kiedy to Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydawał określone rozporządzenia⁵⁹⁴. Władzę śledczą (policja lub sędziowie śledczy) wyposażono przepisami *dalszego rozporządzenia KNRL z 4 lutego 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych* w kompetencje do:

- 1) aresztowania oskarżonych
- 2) decydowaniu o wypuszczeniu oskarżonych za kaucją lub bez kaucji (brak regulacji odnoszących się do maksymalnej wysokości kaucji)
- 3) przeprowadzania rewizji

Oddano przewodniczącym sądów możliwość wydania regulaminu dotyczącego wyboru ławników⁵⁹⁵. Teoretycznie możliwe było sądy doraźne miały kompetencję rzeczową w przypadku, kiedy to sędzia popełniłby przestępstwo w związku z zajmowanym urzędem⁵⁹⁶.

⁵⁸⁹*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁵⁹⁰Zgodnie z dekretem Naczelnika Państwa Polskiego z dnia 24 grudnia 1918 r. w przedmiocie Statusu tymczasowego palestry Państwa Polskiego (Dz. Pr. P. P. 1918 nr 22 poz. 75) przepisy dotyczące funkcjonowania palestry obowiązywały na terenie byłego Królestwa Kongresowego. W związku z tym nie obowiązywały na terenie byłej dzielnicy pruskiej. E. Mazur, *Organizacja adwokatury w latach 1918 - 1988* [w:] *Palestra* 11-12/1988, Warszawa 1988, s. 21.

⁵⁹¹*Rozporządzenie o dalszym urzędowaniu dotychczasowych notariuszów pruskich i adwokatów w b. dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 416-417. W związku z przyjęciem nadzoru nad adwokaturą Departament Sprawiedliwości MbDP wydał ujednolicone przepisy dotyczące działalności palestry na terenie byłego zaboru pruskiego. *Ordynacja adwokacka z dnia 1 lipca 1878 r. [ze zmianami z dnia] 22 maja 1910 r. w układzie rozporządzenia z dnia 23 czerwca 1920 r. obowiązująca w b. dzielnicy pruskiej od dnia 1 sierpnia 1920 r.* Wydanie urzędowe Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, ss. 55.

⁵⁹²*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁵⁹³*Dalsze rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁵⁹⁴M. Materniak-Pawłowska, *Prokuratura II Rzeczypospolitej w świetle obowiązującego ustawodawstwa* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* t. 25 z. 3, Lublin 2016, s. 666.

⁵⁹⁵*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁵⁹⁶W Cesarstwie Niemieckim odpowiedzialność karną sędziów regulował § 336 KK. W. Kulesza, *Crimen laesae institiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, s. 70-71.

Zgodnie z § 1 pkt 4) *dalszego rozporządzenia KNRL z 4 lutego 1919 r. dotyczącym sądów doraźnych* przepisy dotyczące przestępstw urzędniczych w tym także przestępstwa, których mogli dopuścić się sędziowie zostały przekazane sądom doraźnym⁵⁹⁷.

O ile w przepisach *rozporządzenia doraźnego*⁵⁹⁸ zawarto informację o tym, że władza policyjna prowadzi śledztwo, o tyle dopiero wprowadzeniem *dalszego rozporządzenia KNRL z 4 lutego 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych* uregulowano status władz policyjnych i sędziów śledczych wyposażając ich w konkretne uprawnienia⁵⁹⁹. W przeciwieństwie do przepisów KPK kompetencje władzy policyjnej i sędziów śledczych były równe⁶⁰⁰. Zatem podział kompetencji był prosty: sąd doraźny miał zająć się sądem, a władza policyjna lub sędziowie śledczy mieli zająć się czynnościami śledczymi, decydowaniem o zastosowaniu aresztu oraz o wypuszczeniu oskarżonych za kaucją lub bez niej.

4.2.2 Prawo sądów doraźnych

Zgodnie z § 1 *rozporządzenia doraźnego* odpowiedzialność przed tymi sądami ponosiły osoby cywilne, które popełniły po 28 grudnia 1918 r. następujące przestępstwa:

- 1) morderstwa, rozboje, ciężkie kradzieże, podpalania, wymuszania,
- 2) uszkodzenia urządzeń komunikacyjnych, pocztowych, telegraficznych i telefonicznych
- 3) bezprawne odbywanie rewizji
- 4) wykroczenia przeciw rozporządzeniom władz wojskowych i cywilnych.

Przepisy tego rozporządzenia nie odwoływały się wprost do przepisów zawartych w KK. Zatem enumeratywne wyliczenie przestępstw stanowiło podstawę do skazania przez sądy doraźne. Wprowadzono także katalog kar, jakie mógł wymierzyć sąd doraźny⁶⁰¹. Były nimi:

⁵⁹⁷*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁵⁹⁸*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁵⁹⁹*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁶⁰⁰Zgodnie z § 187 KPK sędziowie śledczy mogli zlecać wykonywanie niektórych czynności policji. J. Koredczuk, *Lata 1772/1795-1918, 1.4.3. Zabór pruski* [w:] System prawa karnego procesowego t. X. Postępowanie przygotowawcze, pod. red. R. Stefański, Warszawa 2016, s. 71. *Ustawa o postępowaniu karnem obowiązująca w byłej Dzielnicy Pruskiej wraz z ustawą wprowadzącą. Tekst ustalony przez Szefa Departamentu Sprawiedliwości na mocy rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 maja 1920 r. (Dzien. Urzęd. Str. 528 Poz. 218)*, Poznań 1920, s. 69.

⁶⁰¹*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

- 1) śmierć⁶⁰²
- 2) dom karny do 15 lat
- 3) więzienie do lat 5
- 4) grzywna do 100 tysięcy marek

Rozporządzenie to nie precyzowało, czy sąd może wymierzyć dwie kary jednocześnie np. roku więzienia i 1000 marek grzywny. Karę śmierci można było zawyrokować tylko w przypadku popełnienia następujących przestępstw: morderstwa, rozboju, ciężkich kradzieży oraz podpalenia. Śledztwo było prowadzone przez władzę policyjną⁶⁰³.

Jednakże wobec enumeratywnie wymienionych przestępstw sąd mógł orzekać zarówno karę domu karnego jak i więzienia. Ponadto przepisy nie wprowadzały minimalnej wysokości kary (zapewne był to jeden dzień więzienia lub jeden dzień domu karnego) wskazując tylko maksymalny wymiar kary. Brak było także przepisów odnoszących się do kary łącznej w przypadku, gdy popełnione zostało więcej niż jedno przestępstwo. Zapewne ewentualna kompetencja wymierzania kary łącznej została przyznana sądowi doraźnemu.

Wszystkie przestępstwa, które zostały popełnione przed dniem 28 grudnia 1918 r. były rozpatrywane przez niemieckie sądy karne⁶⁰⁴.

Natomiast ze sprawy Stefana Łuczyńskiego wynikało, że sądy doraźne mogły orzec także kary nieujęte w *rozporządzeniu doraźnym* jednakże ujęte w KK⁶⁰⁵ kary dodatkowe, której celem było zwiększenie „cierpienia skazanego” poprzez wprowadzenie dodatkowej dolegliwości, niezależnie od kary głównej⁶⁰⁶. Oprócz kary 3 lat pozbawienia wolności za usiłowanie ciężkiej kradzieży z włamaniem Stefan Łuczyński został skazany na dodatkową karę utraty praw i czci obywatelskiej na okres 2 lat⁶⁰⁷. Według nauki prawa karnego niemieckiego, utrata praw mogła być rozumiana dwojako. W pierwszym przypadku wiązało się to z ustawową koniecznością utraty praw. Dotyczyło to utraty praw zdolności służby

⁶⁰²Zgodnie z § 17 rozporządzenia z dnia 13 stycznia 1919 r. kara śmierci była wykonywana przez rozstrzelanie. Pomimo faktu, że § 13 ustawy KK z 1871 r. przewidywał karę śmierci wykonaną przez powieszenie. J. Wiewiorowski, *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych. Wydanie drugie poprawione i zmienione*, Poznań 2002, s. 392.

⁶⁰³*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁶⁰⁴Przykładem mogą być wyroki: Pierwszej Izby Karnej z dnia 20 lutego 1919 r., sprawa Kazimierza Siewierca czy wyrok Pierwszej Izby Karnej z dnia 8 kwietnia 1919 r. sprawa Mieczysława Lampego. AAN, KCNP 355, Wniosek MBDP 4 Ib. 32644/20 z lutego 1921 r. (data nieczytelna), AAN, KCNP Wniosek MBDP 4 Ib. 50067/20 z dnia 6 czerwca 1921 r.

⁶⁰⁵Zgodnie z KK można było orzec karę utraty czci i praw obywatelskich, ale wyłącznie, jako karę dodatkową, a nie, jako karę główną. Kara ta musiała być wyraźnie zaznaczona w wyroku. E. Krzymuski, *System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce. I Część ogólna*, Kraków 1921, s. 229-230.

⁶⁰⁶A. Mogilnicki, *Kary dodatkowe: kary cielesne, kary hańbiące, pozbawienie czci i praw*, Warszawa 1907, s. 24.

⁶⁰⁷AAN, KCNP 226, Pismo nr 23554/20 z dnia 24 września 1920 r.

w armii, ale również niemożności wykonywania niektórych zawodów prawniczych takich jak np. adwokat, notariusz, sędzia przysięgły czy ławnik. Orzekana była wyłącznie w przypadku orzeczenia domu karnego. Natomiast w drugim przypadku prawo niemieckie dawało możliwość orzekania kary dodatkowej w przypadku, gdy ustawa na to zezwalała i gdy orzeczony wyrok wynosił, co najmniej 3 miesiące więzienia lub domu karnego. Dotyczyła utraty prawa do głosowania, noszenia kokardy państwowej, noszenia odznaczeń czy odznak honorowych a także uzyskiwania odznaczeń czy odznak honorowych, uzyskiwania urzędów, godności i tytułów, bycia świadkiem przy sporządzaniu aktów, a także wykonywania czynności opiekuńczych (np. bycia kuratorem dla osoby). Wtedy sędzia orzekał czas jej trwania⁶⁰⁸. W przypadku skazania na dom karny wynosił on o 2 do 10 lat, a w przypadku skazania na więzienie od 1 roku do 5 lat⁶⁰⁹.

⁶⁰⁸Przestępstwa, za które groziła kara dodatkowa wymienione w KK: §§ 82-83 (zdrada stanu), § 87 (przestępstwo zdrady stanu dokonane w współudziale z obcym rządem), § 88 (służba obywatela Rzeszy Niemieckiej w obcym wojsku w trakcie wojny przeciwko Rzeszy Niemieckiej), § 89 (świadome udzielone pomocy krajowi obcemu popełnione w trakcie wojny przeciwko Rzeszy Niemieckiej), § 90 (pomoc państwu wrogiemu Rzeszy Niemieckiej), § 108 (przestępstwa przeciwko fałszerstwom wyborczym), § 109 (kupowanie lub sprzedaż głosów wyborczych), § 113 (utrudnianie urzędnikowi wykonywania swoich obowiązków), § 114 (zmuszenie urzędnika do dokonania lub zaniechania określonej czynności), § 115 (§ 113 i § 114 dokonany przez grupę osób), § 128 (działalność w tajnym związku), § 129 (działalność w tajnym związku, którego celem łamanie przepisów prawa), § 133 (niszczenie lub uszkodzenie dokumentów urzędowych), § 142 (udzielenia pomocy dezterterowi), § 143 (uchylanie się od służby wojskowej), § 150 (wpuszczanie w obieg monet o obniżonej wartości), §§ 156-159, § 161 (krzywoprzysięstwo), § 164 (fałszywe doniesienie), § 168 (kradzież lub uszkodzenie zwłok ludzkich), § 173 (obcowanie płciowe pomiędzy krewnymi linii wstępnej i zstępnej), § 175 (obcowanie płciowe pomiędzy mężczyznami lub obcowanie płciowe ludzi ze zwierzętami), § 180 (popieranie przestępstw nierzędu), § 181 (stręczycielstwo), § 181a (sutenerstwo), § 183 (czynny nierzędny wywołujący publiczne zgorszenie), § 184 (przestępstwa przeciwko kolportowaniu pism oraz przedmiotów o „nierządnej treści” oraz ogłaszanie tych treści publicznie), §§ 242-248 (kradzież i sprzeniewierzenie), §§ 249-256 (rozbój i wymuszenie), §§ 257-262 (popieranie i ukrywanie przestępstwa), § 267 (podrabianie dokumentu prywatnego lub urzędowego) § 274 (niszczenie dokumentów i niszczenie znaków granicznych), § 275 (przestępstwo dotyczące bezprawnego wykorzystania, fałszowania lub niszczenia papieru stemplowego, znaczków stemplowych, blankietów stemplowych, odcisków stemplowych, znaczków pocztowych, znaczków telegraficznych, stemplowanych kopert listownych), §277, §§ 279-280 (bezprawne wydawanie informacji medycznej lub jej fałszowanie), § 289 (bezprawne odbieranie rzeczy), § 294 (samowolne polowanie w celach zarobkowych), §§ 302-302d (zaręczenie skutkujące niekorzystnym rozporządzeniem majątkowym), § 304 (uszkodzenie lub zniszczenie mienia publicznego lub przedmiotów kultu religijnego), § 329 (niewywiązywanie się z umów dostawy z władzami publicznymi), § 331 (przyjęcie korzyści majątkowej przez urzędnika), § 339 (nadużycie władzy przez urzędnika), § 340 (bezprawne wyrządzenie lub nakazanie wyrządzenia urazu cielesnego przez urzędnika), § 341 (bezprawne przystąpienie lub nakazanie przystąpienia przez urzędnika do tymczasowego aresztowania lub ujęcia), § 350 (sprzeniewierzenie pieniędzy przez urzędnika), §§ 352-353 (pobieranie przez urzędnika lub adwokata nienależitych świadczeń i opłat), § 354 (otwieranie lub niszczenie przesyłek pocztowych przez urzędnika pocztowego), § 355 (fałszowanie lub ukrywanie depesz telegraficznych przez urzędników telegraficznych), §§ 357-358 (nakłanianie przez przełożonego do popełnienia przestępstwa przez swoich podwładnych). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 39-43, 52, 54-55, 59-62, 65, 68, 70-72, 74, 76-77, 79-81, 98-106, 109, 111-114, 118-119, 122-125, 133-134, 136-137, 140-143.

⁶⁰⁹W. Makowski, *Prawo karne. Część ogólna. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa-Lublin-Lódź-Poznań-Kraków 1920, s. 377-378.

Z każdej rozprawy sporządzany był protokół. Za jego sporządzenie odpowiedzialny był sekretarz mianowany przez przewodniczącego. Niezwykle istotny w rozporządzeniu doraźnym jest § 10, który brzmi:

*Postępowanie jest ustne i publiczne. Pozatem ustanawia sąd przepisy postępowania*⁶¹⁰.

Oprócz tego, że postępowanie było ustne i publiczne, niestety doprowadzono do bardzo niebezpiecznej sytuacji, mianowicie o możliwości orzekania na podstawie innych niż KPK przepisów postępowania karnego. Jeden skład sędziowski mógł procedować na podstawie przepisów niemieckich, a drugi skład sędziowski mógł orzekać na podstawie własnych przekonań.

Nie sprecyzowano zresztą, kto podejmował taką decyzję. Zgodnie wykładnią literalną możemy domniemywać, że robił to skład sędziowski. Zapewne decyzja ta była podejmowana większością 3/5 sędziów⁶¹¹.

W postępowaniu sądowym oskarżony obowiązkowo musiał mieć obrońcę. Jeżeli oskarżony nie wybrał obrońcy, przewodniczący wyznaczał mu go z urzędu. Rozprawę zgodnie z § 12 *rozporządzenia doraźnego* przeprowadzano ustnie, a ostatnie słowo należało do oskarżonego i jego obrońcy.

Wyrok zapadał niezwłocznie po zakończeniu rozprawy w głosowaniu tajnym większością głosów. Oznaczało to, że wystarczyła większość 3/5 do tego, żeby skazać oskarżonego na śmierć. Wyrok był publikowany, natomiast obowiązek publikacji spoczywał na przewodniczącym. Powinien on zawierać: dzień rozprawy, imiona i nazwiska sędziów, opis czynu karygodnego oraz krótkie umotywowanie. Zatem zapewne nie było możliwości publikacji zdania odrębnego do wyroku skazującego, jeżeli wyrok zapadł niejednomyślnie. Stawał się on prawomocny w chwili jego zatwierdzenia przez organ Komendę Okręgu lub DG.

Jednym z dość istotnych problemów jest brak określenia czy należało stosować przepisy części materialnej KK. Mogło to powodować szereg problemów.

Istotnym problemem jest zasygnalizowany wcześniej na przykładzie Hołdery problem odpowiedzialności karnej osoby, która w momencie popełnienia przestępstwa nie ukończyła 18 roku życia. Przepisy KK nie dopuszczały orzekania kary śmierci względem osób, które nie ukończyły 18 rok życia nawet, jeśli przestępstwo było zagrożone taką karą, a sprawca

⁶¹⁰*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁶¹¹*Ibidem*, s. 7.

posiadał pełne rozeznanie swojego czynu⁶¹². Jak słusznie podkreślał A. Bojarski, że osoby „niedojrzałe” nie były zgodnie z nauką prawa niemieckiego karane tak jak osoby „dojrzałe”⁶¹³. Oznaczało to, że KK był oparty o odpowiedzialność uzależnioną od wieku sprawcy dzielącą się na okresy:

- a) bezwzględnej nieodpowiedzialności (do 12 roku życia),
- b) odpowiedzialności warunkowej (od ukończenia 12 roku życia do 18 roku życia)
- c) odpowiedzialności bezwarunkowej (od ukończenia 18 roku życia do śmierci)⁶¹⁴.

Innym problemem było zdefiniowanie zasad, które nie występowały ani w przepisach *rozporządzenia doraźnego* a występujący w ograniczonym zakresie w KK⁶¹⁵. Takim przykładem może być powrót do przestępstwa rozumiany, dokonanie nowego czynu karalnego przez sprawcę, który już odbył karę za przestępstwo wcześniej popełnione⁶¹⁶. Co prawda działalność sądów trwała niecały rok i takich przypadków nie musiało być wiele, jednakże kwestia ewentualnej recydywy nie była uregulowana przez KNRL, co mogło skutkować brakiem orzekania surowszej kary w przypadku popełnienia przestępstwa w warunkach recydywy.

Analizując sprawy, jakimi zajmowały się sądy doraźne, można wywnioskować, że podstawę prawną mogły stanowić także inne przepisy prawne lub przepisy wewnętrzne formacji wojskowych, które przekazywały kompetencję do sądenia sprawa przez sądy doraźne⁶¹⁷. Sprawami, w których mogły orzekać sądy doraźne były przestępstwa znajdujące się w następujących aktach prawnych:

⁶¹²A. Pasek, *Główne założenia projektów ustaw o odpowiedzialności nieletnich na gruncie prawa karnego, opracowanych w początkach II Rzeczypospolitej* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3864, Wrocław 2018, s. 148.

⁶¹³A. Bojarski, *Zasady nauki o poczytaniu zestawil, historycznie i krytycznie dr. Aleksander Bojarski*, Kraków 1872, s. 57.

⁶¹⁴J. Makarewicz, *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914, s. 108.

⁶¹⁵*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7, Tylko wobec niektórych przestępstw istniała możliwość bardziej surowego karania sprawcy za dokonanie powtórnie tego przestępstwa. A. Pasek, *Konstrukcja recydywy w polskim kodeksie karnym z 1932 r.* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3375, Wrocław 2011, s. 180-181. Przestępstwa występujące w KK: § 244 (powtórna kradzież), § 261 (powtórne ukrywanie przestępcy), § 264 (powtórne paserstwo). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 100, 106-107.

⁶¹⁶W. Borowski, *Zasady prawa karnego. T. 1 Część ogólna*, Warszawa 1922, s. 363

⁶¹⁷Zdarzały się przypadki, kiedy w określonym akcie normatywnym przypisywano odpowiedzialność karną przed sądami. Jako autor przyjąłem tylko rozporządzenia i rozkazy, w którym to wyrażnie odwołano się do sądów doraźnych np. *Rozporządzenie dotyczące wydania broni i innych przedmiotów, należącym się władzom wojskowym* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 9.

Numer	Tytuł aktu prawnego	Nowelizacje aktu prawnego
1	<i>Rozporządzenie KNRL z 17 stycznia 1919 r. dotyczące poboru do Wojska Polskiego</i> ⁶¹⁸ .	a) <i>Dalsze rozporządzenie KNRL z 4 marca 1919 r. dotyczące poboru do Wojska Polskiego</i>⁶¹⁹. b) <i>Dalsze rozporządzenie KNRL z 24 kwietnia 1919 r. dotyczące poboru do Wojska Polskiego</i>⁶²⁰.
2	<i>Rozporządzenie KNRL z 7 lutego 1919 r. dotyczące oficerów Polaków oraz Polaków posiadających kwalifikacje oficerskie lub uprawnienia do jednorocznej służby</i> ⁶²¹ .	Brak
3	<i>Rozporządzenie KNRL z 12 lutego 1919 r. dotyczące wykazów osobistych i przepustek na podróże osób nienależących ani do Wojska Polskiego ani do czynnych oddziałów Straży Ludowej</i> ⁶²² .	a) <i>Dalsze rozporządzenie KNRL z 6 marca 1919 r. dotyczące przepustek</i>⁶²³. b) <i>Rozporządzenie KNRL z dnia 10 kwietnia 1919 r. dotyczące przepustek</i>⁶²⁴.
4	<i>Rozporządzenie KNRL z 22 marca 1919 r. dotyczące wyborów</i> ⁶²⁵ .	Brak
5	<i>Rozporządzenie KNRL z 26 marca 1919 r. dotyczące obłożenia aresztem itd. okowity</i> ⁶²⁶ .	<i>Dalsze rozporządzenie KNRL z 6 lipca 1919 r. dotyczące obłożenia aresztem itd. okowity</i> ⁶²⁷ .

⁶¹⁸Rozporządzenie dotyczące poboru do Wojska Polskiego [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 5.

⁶¹⁹Dalsze rozporządzenie dotyczące poboru do Wojska Polskiego [w:] TU NRL nr 8 z dnia 6 marca 1919 r., s. 38.

⁶²⁰Dalsze rozporządzenie dotyczące poboru do Wojska Polskiego [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., s. 33.

⁶²¹Rozporządzenie dotyczące oficerów Polaków oraz Polaków posiadających kwalifikacje oficerskie lub uprawnienia do jednorocznej służby [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁶²²Rozporządzenie dotyczące wykazów osobistych i przepustek na podróże osób nienależących ani do Wojska Polskiego ani do czynnych oddziałów Straży Ludowej [w:] TU NRL nr 6 z dnia 19 lutego 1919 r., s. 29.

⁶²³Dalsze rozporządzenie dotyczące przepustek [w:] TU NRL nr 9 z dnia 13 marca 1919 r., s. 44.

⁶²⁴Rozporządzenie dotyczące przepustek [w:] TU nr 5 z dnia 15 kwietnia 1919 r., s. 18.

⁶²⁵Rozporządzenie dotyczące wyborów [w:] TU nr 2 z dnia 28 marca 1919 r., s. 2.

⁶²⁶Rozporządzenie dotyczące obłożenia aresztem itd. okowity [w:] TU nr 3 z dnia 4 kwietnia 1919 r., s. 7.

⁶²⁷Dalsze rozporządzenie dotyczące obłożenia aresztem itd. okowity [w:] TU nr 29 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 147.

6	<i>Rozporządzenie KNRL z 31 marca 1919 r. dotyczące ogłoszeń w gazecie „Reichsanzeiger”⁶²⁸.</i>	Brak
7	<i>Rozporządzenie KNRL z 2 kwietnia 1919 r. dotyczące zakazu odbywania rewizji, co do artykułów żywnościowych lub odbierania tych artykułów⁶²⁹.</i>	Brak
8	<i>Rozporządzenie KNRL z 2 kwietnia 1919 r. dotyczące wywozu artykułów codziennej potrzeby itd.⁶³⁰.</i>	Brak
9	<i>Rozporządzenie KNRL z 11 kwietnia 1919 r. dotyczące obiegu, fałszowania itd. polskich papierów pieniędzy⁶³¹.</i>	Brak
10	<i>Rozporządzenie KNRL z 26 kwietnia 1919 r., co do przekraczania linii demarkacyjnej bez przepustki⁶³².</i>	Brak
11	<i>Rozporządzenie KNRL z 28 kwietnia 1919 r., dotyczące bezprawnego noszenia munduru lub odznak Wojska Polskiego⁶³³.</i>	Brak
12	<i>Dekret KNRL z 2 maja 1919 r. o postanowieniach karnych za przeciwdziałania wyborom do Sejmu i wykonywaniu obowiązków poselskich⁶³⁴.</i>	Brak
13	<i>Rozporządzenie KNRL z 6 lipca 1919 r., dotyczące obłożenia aresztem surowców</i>	Brak

⁶²⁸Rozporządzenie dotyczące ogłoszeń w gazecie „Reichsanzeiger” [w:] TU nr 4 z dnia 8 kwietnia 1919 r., s. 13.

⁶²⁹Właściwość do rozpatrywania tych przestępstw miały także sądy wojskowe. *Rozporządzenie dotyczące zakazu odbywania rewizji, co do artykułów żywnościowych lub odbierania tych artykułów* [w:] Ibidem, s. 13-14.

⁶³⁰Rozporządzenie dotyczące wywozu artykułów codziennej potrzeby itd. [w:] Ibidem, s. 14.

⁶³¹Rozporządzenie dotyczące obiegu, fałszowania itd. polskich papierów pieniędzy [w:] TU nr 6 z dnia 16 kwietnia 1919 r., s. 21-22.

⁶³²Rozporządzenie, co do przekraczania linii demarkacyjnej bez przepustki [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., s. 33.

⁶³³Właściwość do rozpatrywania tych przestępstw miały także sądy wojskowe. *Rozporządzenie dotyczące bezprawnego noszenia munduru lub oznak Wojska Polskiego* [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., s. 34.

⁶³⁴Dekret o postanowieniach karnych za przeciwdziałania wyborom do Sejmu i wykonywaniu obowiązków poselskich [w:] TU nr 11 z dnia 13 maja 1919 r., s. 41.

	<i>do fabrykacji materiałów wybuchowych</i> ⁶³⁵ .	
14	<i>Rozporządzenie KNRL z 16 sierpnia 1919 r. dotyczące wywozu</i> ⁶³⁶ .	Brak

Opracowanie własne

Ponadto znany jest przypadek przekazania przez formację wojskową uprawnień do sądenia przestępstw na rzecz sądów doraźnych. Na podstawie § 7 rozkazu KNSL nr 31 z 10 kwietnia 1919 r. wszyscy członkowie SL, którzy przekroczyli termin urlopu ponosili odpowiedzialność przed sądami doraźnymi, a nie wojskowymi⁶³⁷.

Nowelizacja przepisów nastąpiła dalszym rozporządzeniem KNRL z 4 lutego 1919 r. dotyczącym sądów doraźnych⁶³⁸. Na podstawie § 1 rozszerzono katalog przestępstw, którymi mogły zająć się sądy doraźne. Były to:

Numer	Nazwa przestępstwa	Odwołanie do przepisów niemieckich (o ile istnieją)
1	opór przeciw władzy państwowej	§§ 110-122 KK ⁶³⁹
2	zbrodnie i przestępstwa przeciw publicznemu porządkowi	§§ 123-145 a KK ⁶⁴⁰
3	zabójstwa	§§ 212-214 KK ⁶⁴¹
4	zbrodnie i przestępstwa, popełnione w związku z urzędem	§§ 331-359 KK ⁶⁴²
5	zbrodnie i przestępstwa dotyczące materiałów wybuchowych	ustawa z dnia 9 czerwca 1884 r. ⁶⁴³

⁶³⁵Rozporządzenie dotyczące obłożenia aresztem surowców do fabrykacji materiałów wybuchowych [w:] TU nr 29 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 147.

⁶³⁶Rozporządzenie dotyczące wywozu [w:] TU nr 39 z dnia 23 sierpnia 1919 r., s. 243.

⁶³⁷WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I. 170.12.115, Rozkaz dzienny KNSL nr 31 z dnia 10 kwietnia 1919 r.

⁶³⁸Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁶³⁹Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 53-57.

⁶⁴⁰Ibidem, s. 58-66,

⁶⁴¹Ibidem, s. 89.

⁶⁴²Ibidem, s. 134-143.

⁶⁴³Gesetz gegen den verbrecherischen und gemeingefährlichen Gebrauch von Sprengstoffen [w:] Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1884, Nr. 17, Seite 61-64.

6	zbrodnie i przestępstwa dotyczące wydania tajemnic wojskowych	ustawa z dnia 3 lipca 1893 r. ⁶⁴⁴
7	obrazy cywilnych lub wojskowych władz polskich	Nie dotyczy
8	obrazy i cielesne obrażenia urzędników lub wojskowych polskich	Nie dotyczy
9	wszelkie rozmyślne czyny powodujące uszkodzenie polskich władz cywilnych lub wojskowych	Nie dotyczy
10	uszkodzenia urządzeń, przyjętych lub zaprowadzonych przez władze polskie	Nie dotyczy
11	przrzekanie, wymawianie sobie, dawanie lub przyjmowanie jakiegokolwiek wynagrodzenia za dostawy dla polskich władz cywilnych lub wojskowych; czyny te nie podlegają karze: a) jeśli na wynagrodzenie zgodziła się władza zamawiająca b) jeśli pośrednik jest zawodowym agentem i wysokość wynagrodzenia odpowiada zwyczajom handlowym.	Nie dotyczy

Warto jednak zwrócić uwagę, że KNRL posługiwał się *ustawą z dnia 3 lipca 1893 r. o zdradzie tajemnic wojskowych*, która to została uchylona przez *ustawą z dnia 3 czerwca 1914 r. o zdradzie tajemnic wojskowych*⁶⁴⁵.

⁶⁴⁴*Gesetz gegen den Verrath militärischer Geheimnisse* [w:] Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1893, Nr. 27, Seite 205-208.

⁶⁴⁵*Ustawy karne dodatkowe Ziem Zachodnich. Zestawił i opracował Juljusz Kałuźniacki. Prezes Senatu Sądu Apelacyjnego w Poznaniu i członek Komisji Kodyfikacyjnej*, Warszawa - Poznań 1922, s. 41.

Nowelizacja ta wprowadzała pewne zmiany. Jeśli przepisy powstańcze wprost odwoływały się do artykułów z KK lub innych ustaw niemieckich, należało karać sprawców w granicach wyznaczonych w KK. Przykład: przestępstwo uzyskania korzyści majątkowej przez urzędnika.

*§ 331. Urzędnik, który za czynność, do zakresu jego urzędowania należącą a samo przez się obowiązkom nie przeciwną, podarunki lub inne korzyści przyjmuje, żąda albo przyrzec sobie karze, ulegnie grzywnie do trzystu marek lub karze więzienia do sześciu miesięcy*⁶⁴⁶.

Zgodnie z treścią § 331 KK zakres kary maksymalnej za popełnione przestępstwo wynosił: kara do sześciu miesięcy więzienia lub kara grzywny do 300 marek. Oznaczało to, że sąd doraźny mógł orzec kary w maksymalnej wysokości takiej, jakie są ujęte w przepisach KK.

Prawa karnego niemieckiego dopuszczały tylko wobec niektórych przestępstw zastosowanie niższego wymiaru kary w przypadku, kiedy wystąpiły okoliczności łagodzące⁶⁴⁷. Natomiast przepisy *rozporządzenia doraźnego* nie przewidywały takich

⁶⁴⁶Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 134.

⁶⁴⁷Reguła ta nie była zapisana w zasadach ogólnych KK, lecz dotyczyła tylko niektórych enumeratywnie wymienionych przestępstw. A. Berger, *Poczytalność zmniejszona*, Lublin 1927, s. 147. Przestępstwa, które w KK przewidywały ogłoszenie łagodniejszego wymiaru kary w przypadku zaistnienia okoliczności łagodzących: § 85 (podburzenie tłumu do popełnienia przestępstwa), § 86 (dokonanie czynu przygotowania do zdrady stanu), § 87 (przestępstwo zdrady stanu dokonane w współudziale z obcym rządem), § 88 (służba obywatela Rzeszy Niemieckiej w obcym wojsku w trakcie wojny przeciwko Rzeszy Niemieckiej), § 90 (pomoc państwu wrogiemu Rzeszy Niemieckiej), § 92 (ujawnienie tajemnic państwowych), § 113 (utrudnianie urzędnikowi wykonywania swoich obowiązków), § 114 (zmuszenie urzędnika do dokonania lub zaniechania określonej czynności), § 115 (§ 113 i § 114 dokonany przez grupę osób), § 117 (przestępstwa przeciwko urzędnikom leśnym), § 118 (dokonanie oporu lub napadu, którego skutkiem był uraz cielesny), § 125 (przestępstwo gwałtu na osobach lub rzeczach popełnione w tłumie), § 146 (podrabianie pieniędzy i wprowadzenie ich w obieg), § 171 (bigamia), § 174 (czyny nierządne w tym przestępstwo obcowania osób dorosłych i duchownych z małoletnimi dziećmi), § 176 (gwałt), § 179 (wykorzystywanie seksualne kobiet), § 180 (popieranie przestępstw nierządu), § 181 (stręczycielstwo), § 187 (rozpowszechnianie informacji nieprawdziwych o osobie mających wywołać pogardę), § 189 (rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o osobie zmarłej), § 217 (zabicia dziecka zaraz po urodzeniu przez matkę), § 218 (aborcja), § 223 (dokonanie uszczerbku na zdrowiu), § 223a (dokonanie uszczerbku na zdrowiu przy użyciu broni), § 224 (ciężki uszczerbek na zdrowiu), § 226 (uszczerbek na zdrowiu, który to spowodował śmierć poszkodowanego), §§ 227-228 (uszczerbek na zdrowiu, który to spowodował śmierć poszkodowanego lub ciężki uszczerbek na zdrowiu popełniony przez grupę osób), § 235 (uprowadzenie dziecka), § 237 (uprowadzenie małoletniej niezamężnej kobiety), § 239 (uwięzienie człowieka), § 243 (kradzież), § 244 (kradzież rozbójnicza), § 246 (przywłaszczenie cudzej rzeczy będącej w dzierżawie), §§ 249-250 (rozbój), § 258 (przestępstwo ukrywania złodzieja), § 261 (§ 258 w warunkach recydywy), § 263 (przysposobienie nielegalnej korzyści majątkowej), § 264 (§ 263 w warunkach recydywy), § 265 (wymuszenie ubezpieczenia), § 268 (fałszerstwo dokumentu celem uzyskania korzyści majątkowej), § 272 (poświadczenie nieprawdy celem uzyskania korzyści majątkowej), § 308 (podpalenie), § 332 (sprzedajność urzędnicza), § 333 (przestępstwo uzyskania korzyści majątkowej przez urzędnika), § 334 (sprzedajność sędziowska lub ławnicza), § 346 (zaniechanie współdziałania pomiędzy urzędnikami), § 351 (fałszowanie rejestrów, rachunków lub ksiąg przez urzędnika). *Kodeks karny Rzeszy*

rozwiązań⁶⁴⁸. Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku sądów wojskowych. Przepisy *rozporządzenia wojskowego* nie tylko dopuszczały możliwość uwzględniania okoliczności łagodzących przy orzekaniu wyroku, ale jeszcze dopuściły możliwość orzekania kary niższej niż przewidywały to przepisy KKW⁶⁴⁹.

Przykład przestępstwa, w których sąd doraźny mógł uwzględnić okoliczności łagodzące: przestępstwo uzyskania korzyści majątkowej przez urzędnika:

§ 333. Kto urzędnikowi lub członkowi siły zbrojnej podarunki albo inne korzyści zaofiarowuje lub przyobiecuje, bądź dostarcza celem skłonienia go do czynności, naruszającej obowiązki urzędowy lub służbowy, ulegnie za przekupstwo karze więzienia; można także orzec utratę czci obywatelskiej.

*Przy okolicznościach łagodzących można orzec grzywnę w wysokości do tysiąca pięciuset marek*⁶⁵⁰.

Oznaczałoby to, że jeśli przepis KK, na podstawie, którego orzekały sądy doraźne umożliwia stosowanie okoliczności łagodzących sąd doraźny mógł je uwzględnić.

Oprócz tego w sądownictwie doraźnym przyjęto kategorię nieznaną prawu powstańczemu, lecz znaną KK, czyli ściganie na wniosek strony pokrzywdzonej⁶⁵¹. Przykład: naruszenie miru domowego⁶⁵²:

Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 40-45, 54-56, 59, 66-67, 75-79, 83-84, 90, 92-94, 96-100, 102-103, 105-108, 110-111, 126, 134-135, 138, 140.

⁶⁴⁸*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁶⁴⁹*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁶⁵⁰*Ibidem*, s. 134.

⁶⁵¹Przestępstwa KK ścigane na wniosek: § 123 (naruszenie miru domowego), § 170 (zatajenie przeszkód do zawarcia małżeństwa), § 172 (cudzołóstwo), § 179 (wykorzystywanie seksualne kobiet), § 182 (obcowanie płciowe z kobietą poniżej szesnastego roku życia; dotyczy tylko kobiet poniżej szesnastego roku życia, które miały „nieposzlakowaną opinię”), §§ 185-194 (różne formy przestępstwa zniewagi), § 236 (uprowadzenie kobiety), § 237 (uprowadzenie małoletniej niezamężnej kobiety), § 247 (kradzież popełniona na osobie bliskiej), § 248a (sprzeniewierzenie z nędzy rzeczy o małej wartości), § 263 (przysposobienie nielegalnej korzyści majątkowej popełnione przez osobę bliską), § 264a (przysposobienie z nędzy rzeczy o niskiej wartości), § 288 (udaremnienie zaspokojenia wierzyiciela w przypadku toczącym się postępowaniu egzekucyjnym), § 289 (bezprawne odbieranie rzeczy), § 292 (polowanie w miejscu nieuprawnionym; dotyczyło to przypadków gdy sprawca był bliskim osobą tego, kto posiadał prawo do polowania), § 299 (naruszenie prawa do korespondencji polegające na otwarciu listu przez osobę do tego nie powołaną), § 300 (ujawnienie tajemnicy zawodowej przez: rzeczników, adwokatów, notariuszy, obrońców w sprawach karnych, lekarzy, chirurgów, położne, aptekarzy oraz pomocników tych zawodów), § 301 (przyjmowanie od osoby małoletniej dokumentów lub papierów wartościowych celem uzyskania korzyści), § 302 zaręczenie skutkujące niekorzystnym rozporządzeniem majątkowym), § 303 (zniszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 58, 75-76, 79-80, 82-85, 96-97, 101, 106-107, 118-119, 121-122, 124.*

§ 123. *Kto bezprawnie wdiera się do cudzego mieszkania, lokalu, przedsiębiorstwa lub zagrodzonej posiadłości, albo do zamkniętych pomieszczeń ku służbie publicznej lub ruchowi publicznemu przeznaczonych, podobnież, kto, nie mając upoważnienia do przebywania w owych miejscach, na żądanie uprawnionego ich nie opuszcza, karany będzie za naruszenie miru domowego grzywną do marek trzystu lub więzieniem do trzech miesięcy.*

Jeśli popełniony czyn został już to przez osobę, broń przy sobie mającą już to przez kilka osób pospołu, pociągnie za sobą grzywnę do marek tysiąca albo karę więzienia do roku.

*Ściganie nastąpi tylko na wniosek. Wniosek można cofnąć*⁶⁵³.

W ten sposób wprowadzono możliwość sądenia przez sąd doraźny przestępstw ścigany na wniosek.

Poprzez odwołanie się do przepisów KK rozszerzono także odpowiedzialność za popełnione zbrodnie na formy stadialne takie jak podżeganie lub pomocnictwo⁶⁵⁴. Przykład: wywoływanie pogardy względem urzędów państwowych⁶⁵⁵:

§ 131. *Kto fakty zmyślone lub przekręcone, wiedząc, iż są zmyślone lub przekręcone, publicznie podaje lub szerzy, aby przez to wywołać pogardę dla urzędów państwowych lub zarządzeń zwierzchności, ulegnie grzywnie do marek sześciuset albo karze więzienia do lat dwóch*⁶⁵⁶.

⁶⁵²Jak słusznie zauważa A. Pasek, konstrukcja przestępstwa naruszenia miru domowego łączyła także inne elementy takie jak np. zakłócenie porządku publicznego. A. Pasek, *Ochrona miru domowego w prawie karnym Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3063, Wrocław 2008, s. 253.

⁶⁵³*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 58.*

⁶⁵⁴Należy zgodzić się z opinią K. Siemaszki, który uważa, że § 48 KK, który wyliczał przykładowo środki, jakimi podżegacz miał nakłonić sprawcę do popełnienia czynu. Zgodnie z § 48 KK za podżegacza uważano osobę, która umyślnie nakłoniła inną osobę do popełnienia przestępstwa datkiem albo obietnicą, groźbą, nadużyciem powagi lub władzy, umyślnym wywołaniem lub podtrzymaniem błędu lub innymi sposobami. K. Siemaszko, *Konstrukcja podżegania i pomocnictwa w pracach nad polskim kodeksem karnym z 11 VII 1932 r.* [w:] *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego t. XIII*, Kraków-Lublin-Łódź 2010, s. 212-213, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 25-26.* Zgodnie z § 49 KK pomocnika rozumiano, jako tego, który dopomógł radą lub czynem innej osobie popełnić przestępstwo lub występki. Ibidem, s. 26.

⁶⁵⁵W opinii W. Makowskiego przepisy KK dotyczące wywołania pogardy względem urzędów państwowych nie dotyczą krytyki władz, lecz świadomych działań sprawcy mających na celu działanie wprost lub podniecanie do wywołania takich zachowań. W. Makowski, *Zasady walki z przestępstwem. Wykłady o prawie karnym wygłoszone na kursach akademickich dla wyższej administracji w 1917 r.*, Warszawa 1917, s. 79.

⁶⁵⁶*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 61.*

Usiłowanie popełnienia któregokolwiek z przestępstw było karygodne, co należy rozumieć, jako czyn podlegający karze⁶⁵⁷. Nie sprecyzowano jednak, czy usiłowanie będzie sądzone z uwzględnieniem §§ 43-46 KK⁶⁵⁸. Wprowadzono natomiast zmianę, że przestępstwa z § 1 *dalszego rozporządzenia KNRL z 4 lutego 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych*, znajdują zastosowanie z uwzględnieniem położenia politycznego⁶⁵⁹.

Zwrot „z uwzględnieniem położenia politycznego” można rozumieć na dwa sposoby. Po pierwsze część przepisów (znajdująca się w uchwalonym KK) przewidywała pewne kategorię przestępstw, które w 1919 r. były już nieaktualne⁶⁶⁰. Przykładem mogą być paragrafy 110-122 KK, które dotyczyły oporu wobec władzy państwowej niemieckiej⁶⁶¹. Gdyby zastosować te przepisy w praktyce, każda osoba pomagająca wojskom powstańczym musiałaby zostać skazana przez sądy doraźne⁶⁶². Innym przykładem może być § 80 KK, które to dotyczył dokonania lub usiłowania zamachu na cesarza, które straciło moc prawną w wyniku abdykacji cesarza⁶⁶³.

⁶⁵⁷W XIX wiecznej szkole prawniczej istniał podział na usiłowanie karygodne i usiłowanie niekarygodne. Do pierwszej kategorii zaliczano usiłowanie nacechowane początkiem wykonania, a do drugiej kategorii zaliczano tzw. akta przygotowawcze. E. Krzymuski, *Zasady nauki o usiłowaniu przestępstw*, Warszawa 1884, s. 139.

⁶⁵⁸Należy podkreślić, że zgodnie z § 44 KK usiłowanie przestępstwa było zawsze karane łagodniej niż dokonanie. W czasach Cesarstwa Niemieckiego istniał tylko jeden wyjątek od tej zasady wyrażony w § 80 (usiłowanie lub dokonanie zabójstwa cesarza). J. Reinhold, *Zarys prawa karnego obowiązującego na ziemiach polskich. Część ogólna. Zeszyt 1*, Warszawa - Kraków 1920, s. 61-62, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 24-25.

⁶⁵⁹*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁶⁶⁰Pogląd taki został wyrażony w dokumencie Memoryał. APP, SGMP 52, Memoryał, k. 1-2.

⁶⁶¹*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 53-57, W ramach KK przewidywano dwie grupy przestępstw odnoszących się do zdrady stanu. Pierwsza grupa obejmowała *Hochverrat* tłumaczoną jako „zdradę główną” obejmującą zamachy na panującego i zamachy na ustrój państwowy i na całość państwa. Druga kategoria to *Landesverrat* rozumiana, jako zdrada kraju, która ma za przedmiot zamachy na potęgę państwa w jego stosunku do innych państw. Gdyby stosować przepisy zawarte w art. 110-122 KK, osoby walczące w powstaniu lub pomagające powstańcom dopuściłyby się zdrady stanu zaliczanej do grupy *Hochverrat*. W. Makowski, *Zbrodnie stanu. Uwagi, co do konstrukcji zbrodni stanu w przyszłym kodeksie polskim*, Warszawa 1923, s. 3.

⁶⁶²Wyrokiem V Izby Sądu Najwyższego (KV 13/21 z dnia 24. 04. 1921 r.) uznano, że jeśli w tekście autentycznym KK znajdowały się wyrazy niemieckie to ze względu na zmiany, które zaszły w Wielkopolsce należy stosować wyrazy polskie. Przykładowo wyraz „Bundestaat” należy rozumieć jako „była dzielnica pruska”. R. Leżański, *Orzecznictwo karne Sądu Najwyższego (Wielkopolska). Zbiór tez z dziedziny materialnego prawa karnego, z wyroków i uchwał wydanych od 28.V.1920 r.*, Poznań 1922, s. 1-2.

⁶⁶³*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 38. W opinii M. Allerhanda, wobec zmienionego stanu państwowego, nie należało nadawać obowiązującym aktom prawnym dotychczasowego znaczenia. Utraciły one moc obowiązującą w momencie abdykacji głowy państwa. Były one związane z ustrojem państwa, które je wydawało. M. Allerhand, *Międzydzielnicowe prawo procesowe w państwie polskim z uwzględnieniem stosunków przejściowych* [w:] *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości RP. Dział nieurzędowy. Dodatek do N° 7, 8 i 9*, Warszawa 1920, s. 344.

Po drugie w przypadku, gdyby stosować przepisy niemieckiego KK najsurowszy wymiar kary (prócz kary śmierci) za dane przestępstwo wynosił dożywotnie pozbawienie wolności⁶⁶⁴. Natomiast maksymalny wymiar kary ustanowiony przez KNRL wynosił 15 lat, gdyż zgodnie z katalogiem kar nie dopuszczano możliwości orzeczenia kary dożywotniego więzienia.

Dodatkowo sąd doraźny mógł w przypadku niektórych przestępstw orzec „dopuszczalność dozoru policyjnego”⁶⁶⁵. Przykład: przestępstwo gwałtu na osobach lub rzeczach popełnione w tłumie.

§ 125. Jeżeli tłum ludzi skupia się i wspólnymi siłami dopuszcza się gwałtu na osobach lub rzeczach, wtedy każdy uczestnik tego skupienia się za naruszenie miru powszechnego ulegnie karze więzienia, co najmniej trzech miesięcy.

*Prowodyrowie tudzież ci, którzy się gwałtu na osobach dopuścili, albo też rzeczy złupili, zniszczyli lub zburzyli, ulegną karze ciężkiego więzienia do lat dziesięciu; można także orzec dopuszczalność dozoru policyjnego. Przy okolicznościach łagodzących karą będzie więzienie, nie krótsze od sześciu miesięcy*⁶⁶⁶.

Kolejną nowelizację prawa wprowadzało rozporządzeniem KNRL z 15 maja 1919 r. *dotyczącego sądów doraźnych*. Jeżeli oskarżony przyznał się do popełnienia przestępstwa lub jeśli w wyniku zeznań świadków (bądź na podstawie innych danych) i jego wina nie będzie budzić wątpliwości istniała możliwość zastosowania tzw. pisemnego mandatu karnego. Umożliwiał on przyspieszenie rozprawy zastępując przewod sądowy. Rozporządzenie nie precyzowało, kto mógł wydać taki mandat karny, czy był to przewodniczący składu orzekającego czy cały skład orzekający⁶⁶⁷.

⁶⁶⁴Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 14.

⁶⁶⁵Przestępstwa KK, w których dopuszczano orzekania dozoru policyjnego: § 122 (opór stawiany przez więźniów), § 125 (przestępstwo gwałtu na osobach lub rzeczach popełnione w tłumie), § 146 (podrabianie pieniędzy i wprowadzenie ich w obieg), § 180 (popieranie przestępstw nierządu), § 181 (stręczycielstwo), § 181 a (sutenerstwo), 184 (przestępstwa przeciwko kolportowaniu pism oraz przedmiotów o „nierządnej treści” oraz ogłaszanie tych treści publicznie), § 248 (kradzież i sprzeniewierzenie), § 256 (rozbój), § 294 (samowolne polowanie w celach zarobkowych), §§ 306-308 (podpalenie), § 311 (dokonanie zniszczeń całkowitych lub częściowych za pomocą materiałów wybuchowych lub prochu), §§ 312-313 (umyślne spowodowanie powodzi), § 315 (umyślne uszkodzenie urządzeń kolejowych lub środków przewozowych), § 321 (uszkodzenia mostów, śluz i innych urządzeń wodnych), § 322 (niszczenie znaków służących do żeglugi), § 323 (umyślne osadzenie lub zatonięcie statku), §§ 324-325 (zatrucie lub niszczenie studni). Ibidem, s. 57, 59, 66, 79-81, 101, 104, 119, 125-128, 130-132.

⁶⁶⁶Ibidem, s. 59.

⁶⁶⁷Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych [w:] TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47-48.

Postępowanie w sprawie mandatów karnych regulowały przepisy niemieckiego KPK z 1877 r.⁶⁶⁸. Zawarte one były w księdze 6 rozdziale 1 KPK *O postępowaniu przy wydaniu mandatu karnego* (§§ 447–452)⁶⁶⁹. Jeżeli przyjąć niemieckie przepisy, to uprawnionymi organami były: dwóch sędziów lub pełny skład sędziowski (Izba Karna). Zgodnie z § 447 KPK inne podmioty miały uprawnienie na wydanie mandatu karnego. Jednakże ustroj sądów doraźnych nie przewidywał w swojej strukturze tzw. sędziów pokoju czy sędziów powiatowych.

Należy krytycznie odnieść do dwóch z trzech wyżej wymienionych przesłanek (przyznanie się do winy przez oskarżonego oraz w wyniku zeznań świadków), wobec których można było zastosować powyższą procedurę. Po pierwsze sam fakt przyznania się do winy nie zwalniał sądu z przeprowadzenia postępowania sądowego. Nie należy wykluczyć, że taka postawa oskarżonego mogła być spowodowana np. groźbą lub przymusem ze strony osób trzecich. Dlatego sama przesłanka przyznania się do popełnionego przestępstwa jest w opinii autora błędna.

Kolejna kwestia odnosząca się do zeznań świadków także nie spełnia jest błędna. Świadkowie mogli konfabulować albo zmówić się przeciwko oskarżonemu. Tak, więc oparcie na tej przesłance również nie jest wystarczające.

Ostatnia przesłanka zasługuje na aprobatę. Prawdopodobnie dotyczyło to sytuacji, w której oskarżony został złapany na gorącym uczynku. Wtedy uproszczenie procedury byłoby sensowne i akceptowalne.

Przepisy niemieckiego KPK nie wymieniały poszczególnych przypadków, kiedy mógł być wymierzony mandat karny. Stwierdzono tylko, że może on być osądzony w przypadku, kiedy nie ma, co tej kwestii wątpliwości. Przepis ten nie był stosowany do wszystkich przestępstw. Zgodnie z § 2 *dalszego rozporządzenia KNRL z 15 maja 1919 r. dotyczącego*

⁶⁶⁸Procedura postępowania w sprawach gdzie wydawano nakaz w postaci mandatu karnego rozróżniała dwa rodzaje trybu nakazowego. Pierwszy tryb regulowany był w §§ 447-452 KPK i toczył się przed organem sądowym, a drugi był regulowany w § 453 KPK i był to tryb postępowania przed organami policyjnymi. Cz. Kłak, *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji a postępowanie nakazowe* [w:] Prokuratura i Prawo 7-8/2007, Warszawa 2007, s. 80. Odnośnie nakładania mandatów karnych przez policję właściwa była niemiecka ustawa z dnia 23 kwietnia 1883 r. o wydawaniu policyjnych nakazów karnych z powodu wykroczeń. Jednakże przepisy dotyczące sądów doraźnych nie pozwalały na stosowanie policyjnych mandatów karnych. *Postępowanie karne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydanie II. Zbiór ustaw i rozporządzeń dotyczących ustroju sądownictwa i procesu karnego z orzecnictwem Sądu Najwyższego opracowali Juliusz Kałuźniacki, Prezes Senatu przy Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu, sędzia Trybunału Rozjemczego dla Górnego Śląska i członek Komisji Kodyfikacyjnej i dr. Ryszard Aureli Leżański Sędzia Sądu Najwyższego w Warszawie, Poznań 1924, s. 243-246.

⁶⁶⁹Ustawa o postępowaniu karnym obowiązująca w byłej Dzielnicy Pruskiej wraz z ustawą wprowadzącą. Tekst ustalony przez Szefa Departamentu Sprawiedliwości na mocy rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 maja 1920 r. (*Dzien. Urzęd. Str. 528 Poz. 218*), Poznań 1920, s. 154-157.

sądów doraźnych pisemny mandat karny mógł być orzeczony tylko wtedy, gdy kara nie wynosiła więcej niż dwa tysiące marek lub trzy miesiące więzienia⁶⁷⁰.

Napodstawie § 447 zd. 3 KPK, wyznaczano dwa zakresy karania mandatem karnym. Jeżeli sprawę rozpatrywała Izba Karna (dwóch sędziów lub pełen skład sędziowski) wtedy można było wymierzyć karę do dziesięciu tysięcy marek lub sześciu miesięcy więzienia, natomiast, gdy orzekał sędzia pokoju lub sędzia powiatowy, wtedy można było wymierzyć karę maksymalnie dwóch tysięcy marek lub trzech miesięcy więzienia⁶⁷¹. Zatem KNRL przyjął, że maksymalny wymiar kary może być ogłoszony tak, jakby sąd doraźny obradował, jako sąd pokoju lub sędzia powiatowy.

Zgodnie z brzmieniem KPK mandat karny mógł być wydany tylko do jednego przestępstwa. Przepisy *dalszego rozporządzenia KNRL z 15 maja 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych* nie precyzowały, czy można było wydać za dwa osobne przestępstwa dwa mandaty karne.

Sprecyzowano także jak wyglądać ma pisemny mandat karny. Zawierał on:

- 1) wymiar kary
- 2) czyn karygodny
- 3) zastosowany przepis prawa karnego
- 4) środki dowodowe
- 5) zawiadomienie, że mandat karny stanie się prawomocny, jeżeli posądzony w przeciągu tygodnia od doręczenia mandatu nie dostarczy pisemnej zaczepki do sądu doraźnego

Wprowadzony został przepis umożliwiający zastosowanie zaczepki od pisemnego mandatu karnego. Jeżeli skorzystano z zaczepki, wtedy sąd doraźny przeprowadził postępowanie. Zgodnie z brzmieniem przepisu nieistotne było, na jakie zarzuty zostały podniesione w zaczepce. Samo odwołanie się od mandatu karnego wystarczyło, aby przeprowadzić postępowanie sądowe.

Zgodnie z § 6 *dalszego rozporządzenia KNRL z 15 maja 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych* sąd mógł zawyrokować karę wyższą niż oznaczona w mandacie karnym. Można domniemywać, że sąd doraźny nie był związany mandatem karnym⁶⁷².

⁶⁷⁰*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47-48.

⁶⁷¹*Ustawa o postępowaniu karnem obowiązująca w byłej Dzielnicy Pruskiej wraz z ustawą wprowadzącą. Tekst ustalony przez Szefa Departamentu Sprawiedliwości na mocy rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 maja 1920 r. (Dzien. Urzęd. Str. 528 Poz. 218), Poznań 1920, s. 155.*

⁶⁷²*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47-48.

Widoczne jest wzorowanie się KNRL na niemieckim KPK przy uchwalaniu nowelizacji dotyczącej sądów doraźnych. § 459 KPK⁶⁷³ dotyczący sprzeciwu od mandatu karnego różni się od tylko w trzech kwestiach od *6 dalszego rozporządzenia KNRL z 15 maja 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych*.

Po pierwsze nie używano słowa *zaczepka*, ale *sprzeciw*. Po drugie sprzeciw można było złożyć także do protokołu sekretarza sądowego. Po trzecie istniała możliwość odstąpienia od sprzeciwu przed upływem tygodnia. Być może, (choć nie wynika to wprost z rozporządzenia KNRL) stosowane były praktyki polegające na skróceniu terminu złożenia sprzeciwu⁶⁷⁴.

Następna zmiana dotycząca sądów doraźnych została ogłoszona *rozporządzeniem KNRL z 12 czerwca 1919 r. dotyczące sądów doraźnych*. Rozszerzono katalog przestępstw o paserstwo i ukrywanie obrazów przestępstw w myśl §§ 257-261 KK⁶⁷⁵. Stwierdzono, że ukrywanie obrazów lub ich paserstwo będzie rozpatrywane przed sądami doraźnymi, o ile leży to w interesie publicznym. Oprócz tej zmiany wprowadzono także możliwość rozstrzygania przez sądy doraźne wszystkich spraw, które do nich wpłynęły. Dotyczyło to także spraw, w toku, których okazałoby się, że sądy doraźne nie są właściwe do rozpoznania⁶⁷⁶.

W dziale informacyjnym TU NRL poruszono kwestie obrazy władz. Do tej pory sądy doraźne zajmowały się jedynie obrazą urzędów, urzędników oraz władz wojskowych. Delegowanie uprawnień na rzecz sądów doraźnych spowodowało rozszerzenie na obrazy względem władz cywilnych, jak np. KNRL. Jednakże o tym, czy postępowanie będzie się toczyć decydowała władza śledcza. Gdyby orzeczono, że obraza nie będzie rozpatrywana przez sądy doraźne, wtedy istniała możliwość złożenia skargi do sądów zwyczajnych (niemieckich).

Jak zaznaczono w przepisach niemieckich, w tej sprawie, na podstawie § 416 KPK, w postępowaniu uczestniczyła prokuratura. Jeżeli nie było takiej możliwości, jej obowiązki przejmowane były przez sędziów śledczych⁶⁷⁷.

⁶⁷³Ustawa o postępowaniu karnym obowiązująca w byłej Dzielnicy Pruskiej wraz z ustawą wprowadczą. Tekst ustalony przez Szefa Departamentu Sprawiedliwości na mocy rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 maja 1920 r. (Dzien. Urzęd. Str. 528 Poz. 218), Poznań 1920, s. 159-160.

⁶⁷⁴Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych [w:] TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47-48.

⁶⁷⁵Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 104-106.

⁶⁷⁶Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych [w:] TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 105

⁶⁷⁷Dział informacyjny [w:] TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s.105-106.

Podsumowując, najpoważniejszym problemem działalności sądów doraźnych jest kwestia tego, w jakim stopniu powoływano się na przepisy prawa niemieckiego.

Sądzić należy, że istnieją dwa powody, dla których KNRL nie zastosował pełnych przepisów KK i KPK, a tylko wybrane artykuły tych aktów normatywnych.

Pierwszą przyczyną mogło być to, że KNRL nie chciał stosować kodeksów uchwalonych przez zaborcę. Jednak ta możliwość jest mało prawdopodobna, gdyż inne założenia zostały przyjęte w przypadku sądów wojskowych.

Drugim powodem może być „łagodny katalog kar KK”. Jak podkreśla T. Maciejewski:

W porównaniu z Kodeksem pruskim z 1851 r. cechowała go liberalizacja przepisów. Znalazło to swój wyraz zwłaszcza w: złagodzeniu karalności przestępstw przeciwko w ograniczeniu stosowania kary śmierci czy też wprowadzeniu nowych zasad wykonywania kary pozbawienia wolności (maksymalny wymiar kary 15 lat, warunkowe zwolnienie po odbyciu 3/4 kary itp.)⁶⁷⁸.

W tym miejscu należy podkreślić, że *Kodeks karny pruski z 1851 r.* został uchylony przez *Kodeks karny Związku Północno-niemieckiego z 1870 r.*⁶⁷⁹, który został potem utrzymany, jako KK⁶⁸⁰.

Pogląd przedstawiony przez T. Maciejewskiego jest częściowo zgodny ze stanem prawnym. Prawdą jest, że KK cechowała liberalizacja przepisów względem *Kodeksu karnego pruskiego z 1851 r.* w przypadku ograniczenia kary śmierci za przestępstwa, lecz nieprawdą jest, że maksymalny wymiar kary wynosił 15 lat⁶⁸¹. Zgodnie z § 14 zd. 1 i 2 KK kara

⁶⁷⁸T. Maciejewski, *Kodeksy Karne Późno nowożytnie (XIX/XX w.)*, [w:] *Leksykon historii prawa i ustroju* 100 podstawowych pojęć pod red. prof. zw. dr hab. T. Maciejewskiego, Gdańsk 2009, s.176.

⁶⁷⁹Budowa Kodeksu karnego Związku Północno-niemieckiego z 1870 i KK jest taka sama. Oba kodeksy składają się z 370 paragrafów podzielonych na postanowienia wstępne (§§ 1-12) dwie części; część I (§§ 13-79) oraz część II (§§ 80-370). Po zjednoczeniu Niemiec w 1871 r. Kodeks karny Związku Północno-niemieckiego z 1870 r. zmienił swoją nazwę na Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z 15 maja 1871 r. *Kodeks Karny dla Związku Północno-niemieckiego z dnia 31. maja 1870 r. wraz z prawem zaprowadzającym do Kodeksu Karnego i t. d. z dnia 31. maja 1870 r. i kompletnym wykazem osnowy*, Berlin 1870, s. III-IV, *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 5-6.

⁶⁸⁰S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie po rozbiorach*. T. IV wyd. 2, Lwów 1920, s. 90.

⁶⁸¹Tylko w dwóch przypadkach stosując przepisy KK można było orzec karę śmierci. Było to morderstwo § 211 (tylko dokonanie) oraz zamach na cesarza § 80 (usiłowanie oraz dokonanie). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 38,89. Natomiast przepisy kodeksu pruskiego z 1851 r. karały śmiercią za zabójstwo króla lub następcy tronu, zdradę stanu (§ 61 i n.), dezercję połączoną z walką przeciwko Prusom (§§ 68-69), „gwałtowny czyn przeciw królowi” (§ 74), śmierć w wyniku rozmyślnego przekroczenia zasad pojedynku (§ 171), rozmyślne przekroczone

ciężkiego więzienia była dożywotnia albo czasowa⁶⁸². Natomiast najwyższym wymiarem czasowej kary ciężkiego więzienia było 15 lat. Takie same kary były wymierzane w przypadku osadzenia w twierdzy (§ 17 KK).

Jak słusznie zauważył D. Mielnik system prawa niemieckiego regulował szereg ustaw szczególnych i wyjątkowych, które dopuszczały możliwość orzekania kary śmierci za popełnione przestępstwa⁶⁸³.

Dodatkowo KK w przeciwieństwie do *Kodeksu karnego pruskiego z 1851 r.*⁶⁸⁴ obowiązywał na całym terenie II Rzeszy⁶⁸⁵.

4.2.3 Nadzwyczajny tryb doraźny

Ostatnia nowelizacja sądownictwa doraźnego przed objęciem nad nim nadzoru przez Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej została opublikowana w *rozporządzeniu KNRL z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu*. Przepisy te nowelizowały zarówno sądy doraźne, jak i sądy wojskowe. W tym miejscu zostaną omówione tylko zmiany dotyczące sądów doraźnych.

Kara śmierci miała być orzeczona za przestępstwa przeciwko polskiej sile zbrojnej lub przeciwko bezpieczeństwu publicznemu, morderstwa, rozbój oraz przestępstwa wymienione w § 1 *rozporządzenia KNRL o zdradzie z 11 czerwca 1919 r.*⁶⁸⁶.

zabójstwo (§ 175), zabójstwo wstępnego (§ 179), umyślne podpalenie, którego skutkiem była śmierć człowieka (§ 285), umyślnie spowodowanie powodzi, której skutkiem była śmierć człowieka (§ 290), umyślne uszkodzenie środków transportowych, których skutkiem była śmierć człowieka (§ 294), umyślne spowodowanie zagrożenia bezpieczeństwa spławu, którego skutkiem była śmierć człowieka (§ 302), umyślne osadzenie statku na mieliźnie lub spowodowanie katastrofy statku, którego skutkiem była śmierć człowieka (§ 303), umyślne zatrucie wody lub innych zbiorników wodnych, których skutkiem była śmierć człowieka (§ 304). *Kodex karny dla państw pruskich z roku 1851. Ze zmianami, jakie przez Ustawy z dnia 9 Marca 1853 r. - z d. 14 Kwietnia 1856 r. i z d. 30 Maja 1859 r. poczynione w nim zostały: tudzież; Ustawa przechodnia, Kodex rzeczony wprowadzająca, i Ustawy, takową uzupełniające, lub zmieniające: niemniej: Ustawy, z Kodexem Karnym w związku będącem. Przełożył z Oryginału Niemieckiego na Język Polski w r. 1860 C.A. b. Prezes S. Kr. Gub. Lubelskiej, Warszawa 1862, s. 35, 37-39, 70-71, 108-110, 113-114.* Dla przykładu polski Kodeks Karny z 1932 r. nazywany „kodeksem Makarewicza” przewidywał karę śmierci w 5 przypadkach. Były to zbrodnie: zamachu na niepodległy byt Państwa Polskiego, zamach na zdrowie lub życie Prezydenta RP, typ kwalifikowany zdrady wojennej, akcja dywersyjna w czasie wojny tzw. partyzantka i zabójstwo. M. Melezini, *Punitive wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003, s. 44-45.

⁶⁸²W wersji ogłoszonej KK. treść § 14 zd. 1 i 2 brzmiała tak samo jak w 1919 r. w związku, z czym od początku obowiązywania KK istniał podział kar na kary czasowe (maksymalny wymiar 15 lat pozbawienia wolności) oraz karę dożywotniego pozbawienia wolności. *Zbiór Praw Państwa Niemieckiego 1871 Nr 24*, s. 199.

⁶⁸³D. Mielnik podaje przykład „ustawy dynamitowej z 1884 r.”. D. Mielnik, *Kara śmierci w polskim prawie karnym. Refleksje historyczno-dogmatyczne*. Łódź 2017, s. 103-104.

⁶⁸⁴*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten/ Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego 1851 nr 10 poz. 3374.*

⁶⁸⁵T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa* wyd. 5, Warszawa 2015, s. 669–670.

⁶⁸⁶*Rozporządzenie Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu* [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

Najciekawsze jednak w tej ustawie było wprowadzenie nowego przestępstwa, za które groziła kara śmierci. Był nim rokosz. Zgodnie z definicją, w dawnej Polsce za przestępstwo rokoszu uważano „zbrojne wystąpienie szlachty przeciw królowi pod hasłem obrony zagrożonych swobód”⁶⁸⁷. Inaczej jednak definiowano tę kwestię w KKW. Zgodnie z definicją zawartą w § 103 KKW za rokosz uznano wspólną odmowę posłuszeństwa, stawianie oporu lub targnięcie się za przełożonego⁶⁸⁸. Maksymalny wymiar kary wynosił 2 lata. Powód wprowadzenia tych zmian był mógł być spowodowany wydarzeniami w Biedrusku z połowy lipca 1919 r.⁶⁸⁹.

Niezrozumiały jest pogląd, według którego KNRL uznaje, że do rokoszu mogły doprowadzić także osoby niebędące wojskowymi. Podkreślić należy, że KK nie przewidywał przestępstwa, które uznawane byłoby za rokosz. W. Makowski⁶⁹⁰ stwierdził, że:

*Rokosz wojskowy jest to zmowa kilku osób stanu żołnierskiego, co do wspólnego spełnienia przestępstwa przeciwko obowiązkowi subordynacji wojskowej*⁶⁹¹.

W związku z tym za rokosz należało uznawać tylko przestępstwo popełnione wyłącznie przez osoby wojskowe. Zapewne wprowadzenie przepisów przez KNRL spowodowane było pośpiechem, który niestety wprowadzał dodatkowy chaos⁶⁹². Natomiast w przypadku udziału osób cywilnych w zbiorowym nieposłuszeństwie bardziej precyzyjnym byłoby uznanie przestępstwa udziału w rozruchu lub zbiegowisku⁶⁹³.

Zmieniono także skład organizacyjny sądu pod kątem sądenia osób cywilnych. Skład sędziowski orzekający za przestępstwa: morderstwa, rokosz i rozbój wynosił trzech członków. Byli nimi: przewodniczący, (który musiał być prawnikiem) oraz dwóch ławników, (z czego jeden musiał być oficerem i mieć ukończone 30 lat). Oficer musiał być delegowany przez władzę wojskową, przy czym nie określono, czy musiał on być członkiem KS.

⁶⁸⁷Rokosz [w:] Nowa Encyklopedia Powszechna PWN t.5 P-S, Warszawa 1995, s. 554 - 555.

⁶⁸⁸Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S., Warszawa 1917, s. 27.

⁶⁸⁹Szerzej na ten temat w podrozdziale omawiający rozruchy/ bunt w Biedrusku.

⁶⁹⁰W. Makowski, brał czynny udział przy pracy Komisji Prawno Wojskowej TRS. Swoją służbę w Wojsku Polskim zakończył, jako płk KS. L. Kania, *Żołnierska karta w życiu prof. Wacława Makowskiego* [w:] Palestra 5-6/2001, Warszawa 2001, s. 98-101, J. Skelnik, *Tworzenie i organizacja Królewsko-Polskiego sądownictwa wojskowego w latach 1917-1918* [w:] Miscellanea Historio -Iuridica t. 9, Białystok 2010, s. 56.

⁶⁹¹W. Makowski, *Kodeks Karny Wojskowy z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzających, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921, s. 383.

⁶⁹²Kwestia dotycząca podziału przestępstw na ogólne i wojskowe był na przedmiotem sporów prawników. W. Zaczynski, *Jeszcze o udziale adwokatury w sądach wojennych*, [w:] Gazeta Sądowa Warszawska 1919, Nr 36, s. 338, T. Szczygieł, *Obrońcy w sądownictwie wojskowym II Rzeczypospolitej* [w:] Z dziejów prawa t. 7 (15) pod red. A. Lityńskiego, M. Mikołajczyka i W. Organiściaka, Katowice 2014, s. 122-123.

⁶⁹³Kodeks Karny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej wydanie IV z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego opracowali Juliusz Kałużniacki i dr. Ryszard Aureli Leżański, Warszawa - Poznań 1925, s. 69-70.

Dodatkowo w rozporządzeniu zaznaczono, że jeżeli w momencie postępowania zostaną ujawnione nowe okoliczności łagodzące, wtedy sąd mógł zamiast kary śmierci orzec karę nie mniejszą niż 3 lata ciężkiego więzienia, a jak to zostało ujęte przez KNRL, w., szczególnie łagodnych wypadkach” można było orzec karę nie niższą niż rok więzienia. Tego typu przepisów nie stosowano w przypadku popełnienia morderstwa. Zatem można przyjąć, że w przypadku skazania przestępcy za morderstwo sąd nie mógł skorzystać z okoliczności łagodzących, co oznacza, że prawodawca zmusił go do orzekania tylko jednej kary; kary śmierci⁶⁹⁴.

Jeżeli złapano sprawcę na gorącym uczynku rozprawa musiała odbyć się w przeciągu 48 godzin od momentu schwytania. Niezwykle istotną zmianę wprowadzono w § 9 rozporządzenia KNRL z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu. Jego treść brzmiała następująco: „Wszelkie wyroki śmierci sądów doraźnych winne być przed wykonaniem potwierdzone przez Komisarjat Naczelnej Rady Ludowej”.

Wyroki zatwierdzone przez KNRL powinny być wykonane w ciągu 24 godzin od momentu ich zatwierdzenia. Można natomiast domniemywać, że składy sędziowskie były powoływane ad hoc do każdej sprawy. Skład sędziowski był dosyć specyficzny. Wchodzili w niego prawnik, (którym nie musiał być sędzią sądu) ławnik oraz oficer, który był powoływany przez władzę wojskową⁶⁹⁵.

W tym miejscu należy zastanowić się o pozycję prawną tych sądów. Na to pytanie nie można odpowiedzieć na podstawie rozporządzenia KNRL z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu, gdyż nie wynika to bezpośrednio z jego treści⁶⁹⁶. Kwestia ta została przedstawiona przez Zygmunta Seydę w dokumencie z 17 stycznia 1920 r., opiniującego prawo łaski dla Franciszka Klemkego.

W tej opinii zaznaczono, że:

Kompetentny był do rozstrzygnięcia sprawy nie był zwykły Sąd Doraźny składający się z dwóch sędziów i trzech laików, lecz nadzwyczajny Sąd Doraźny na mocy artykułu 6. rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej w przedmiocie przestępstw

⁶⁹⁴Rozporządzenie w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁶⁹⁵Rozporządzenie Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁶⁹⁶Ibidem, s. 150

*zagrożających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu z 19. lipca 1919 r. w komplecie trzech! osób tj. jednego sędziego, jednego oficera i jednego innego ławnika*⁶⁹⁷.

Z treści tej informacji można wywnioskować, że nadzwyczajny tryb doraźny był innym niż postępowanie przed sądami doraźnymi trybem rozpatrywania sprawy, a nadzwyczajne sądy doraźne były powoływane ad hoc do każdej sprawy.

4.3 Sądy doraźne podległe Ministerstwu byłej Dzielnicy Pruskiej

4.3.1 Przejęcie zwierzchności nad sądami doraźnymi przez Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej

Od 13 stycznia do 11 sierpnia 1919 r. sądownictwo doraźne nie podlegało pod kątem organizacyjnym rządowi w Warszawie. Jednakże błędnym byłoby stwierdzenie, że w tym okresie nie próbowano konsultować zmian odnośnie sądownictwa z władzami w Warszawie.

Jak słusznie zauważył A. Gulczyński KNRL chciał przekazać władzę administracyjną w ręce rządu polskiego dopiero po podpisaniu traktatu pokojowego. Nie oznaczało to jednak, że KNRL nie przygotowywał się do tego wcześniej⁶⁹⁸.

Jak podkreślano w TU NRL z 19 maja 1919 r., z polecenia KNRL, a w porozumieniu z władzami RP powołano specjalną komisję. Nosila ona nazwę *Komisji Ustawodawczej*. Niestety nie jest znana data jej powołania. T. Zajączkowski pisał, że 15 maja 1919 r., w skład komisji wszedł przedstawiciel MS⁶⁹⁹. Zadaniem tej Komisji było przeprowadzenie zmian w sądownictwie i notariacie na terenie byłego zaboru pruskiego⁷⁰⁰. Sądy i notariat w Wielkopolsce dostosować do ustroju panującego w państwie polskim⁷⁰¹. Brak jest informacji, czy przy tych zmianach były brane pod uwagę także sądy doraźne.

T. Zajączkowski stwierdził, że:

Tematem obrad Komisji staje się rozpatrywanie projektów o przyszłej organizacji sądów polskich, kwestii języka urzędowego w sądownictwie i notariacie oraz sprawy

⁶⁹⁷ AAN, KCNP 287, Wniosek MbDP nr 12064/19 z dnia 17 stycznia 1920 r.

⁶⁹⁸ A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 20.

⁶⁹⁹ T. Zajączkowski, op. cit., s. 7.

⁷⁰⁰ *Dział Informacyjny* [w:] TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 48.

⁷⁰¹ Niestety brak informacji jak rozumieć zwrot „dostosować do ustroju panującego w państwie polskim”. Ibidem, s. 48. Przykładowo w byłym zaborze pruskim istniała możliwość łączenia zawodu adwokata i notariusza, a przepisy prawne w byłym zaborze austriackim i rosyjskim wykluczały możliwość łączenia zawodu adwokata i notariusza. D. Malec, *Adwokatura a notariat w Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia z dziejów obu instytucji. Część I* [w:] *Palestra* nr 7-8/2003, Warszawa 2003, s. 168-169.

wynikające z ogłoszonego rozporządzeniem z 2 czerwca 1919 r. Nr. 67 stanu wyjątkowego⁷⁰².

Oznaczałoby to, że początkowo, w maju 1919 r., komisja ta zajmowała się kwestią spolszczenia urzędów sądowych i notariatu, a także organizacją przyszłych sądów polskich na terenie Wielkopolski.

Przejście działalności sądów doraźnych na stronę polską budzić może wątpliwości interpretacyjne spowodowane luką prawną. Mianowicie zgodnie z § 7 *rozporządzenia doraźnego*, przewodniczącego i sędziów mianowało, „Dowództwo Główne Wojska Polskiego w Poznaniu”. Podobnie sprawa wyglądała w przypadku zatwierdzania wyroków sądowych. Z literalnej wykładni prawa wynikało, że to DG nadzorowało te sądy⁷⁰³. Sytuacja jednak uległa zmianie i 19 lipca 1919 r. kompetencje do zatwierdzania wyroków śmierci zasądzonych przed sądami doraźnymi uzyskał KNRL. Należy podkreślić, że tym organem było nadal DG, gdyż jedynie kwestia zatwierdzania wykonania wyroków śmierci przeszła w ręce KNRL.

Jednak warto podkreślić, że na części terytorium Polski obowiązywał w tamtym czasie inny akt normatywny regulujący ustrój sądów doraźnych. Była to *ustawa z 30 czerwca 1919 r. w przedmiocie sądów doraźnych*⁷⁰⁴. Zgodnie z § 1 tej ustawy sądy doraźne orzekały przestępstwa na podstawie enumeratywnie wymienionych przestępstw zawartych w rosyjskim kodeksie karnym z 1903 r., który obowiązywał na terenie byłego zaboru rosyjskiego⁷⁰⁵ (tzw. Kodeks Tagancewa)⁷⁰⁶. Procedurą stosowaną w tych sądach był rosyjski kodeks postępowania karnego z 1864 r.⁷⁰⁷.

⁷⁰²T. Zajączkowski, *Szkic...*, s. 7.

⁷⁰³*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁷⁰⁴Dz. Pr. P. P nr 55 poz. 341.

⁷⁰⁵K. Bradliński, *Polskie kodeksy okresu międzywojnia* [w:] Studenckie Zeszyty Naukowe UMCS, t. 21 nr 38, Lublin 2018, s. 33.

⁷⁰⁶Były to następujące artykuły: 123 (udział w zbiegowisku), 222 (przestępstwa dotyczące posiadania materiałów wybuchowych), 279 (czyny zabronione, które dokonywały bandy zbrojne tj. podrabianie dokumentów, przeciwko mieniu, kradzieży, wymuszeń, rozbojów, oszustw i kontrabandy), 453-456 (zabójstwo), 556 (uszkodzenie linii telefonicznej), 557 (uszkodzenie dróg wodnych), 562-564 (uszkodzenia cudzego mienia), 583-585 (przestępstwa związane z kradzieżą), 589 (zabranie cudzej ruchomości), 590 cz. 2 ust. 3 i 4 (zaopatrzenie w broń, wymuszenie będąc członkiem bandy). *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem: przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego opracował W. Makowski T. II część II - XIX K.K.*, Warszawa 1921, s. 96- 111, 288, 336-337, *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem: przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego opracował W. Makowski T. III część XX-XXXVI K.K.*, Warszawa 1922, s.50-74, 270-274, 280-287, 345-351, 354-363. Dz. Pr. P. P nr 55 poz. 341.

⁷⁰⁷Dz. Pr. P. P nr 55 poz. 341.

Organem powołującym sądy doraźne była Rada Ministrów. Podejmowała ona uchwałę na wniosek Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych. Sądy były powoływane na okres nie dłuższy niż sześć miesięcy. Zgodnie z § 20 *ustawy z 30 czerwca 1919 r. w przedmiocie sądów doraźnych* wyroki i decyzje przez niepodjęte były prawomocne z chwilą ich ogłoszenia i nie podlegały zatwierdzeniu przez jakiegokolwiek władze. Zgodnie z § 28 tejże ustawy sądy te działały tylko na terenie byłego zaboru rosyjskiego⁷⁰⁸.

Przełom w organizacji sądów doraźnych nastąpił 1 sierpnia 1919 r., kiedy to uchwalono *ustawę sierpniową*, dzięki której utworzono MbDP. Jednakże na podstawie § 7 zd. 2 *ustawy sierpniowej* wyłączał przejmowanie spraw zagranicznych, wojskowych i celnych, które już w momencie powołania ministerstwa podlegały pod właściwych ministrów⁷⁰⁹.

Zatem, w jaki sposób mogło dojść do przejścia sądów doraźnych pod zwierzchnią władzę Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej? Sądzić należy, że Minister uznał, że organem powołującym sądy doraźne w Wielkopolsce był KNRL. W związku z tym to od KNRL przejęto sądownictwo, mimo że sądy te od początku swojego istnienia podlegały DG⁷¹⁰.

Gdyby jednak Minister byłej Dzielnicy Pruskiej uznał, że organem zwierzchnim jest DG wtedy, nie mógłby przejąć zwierzchnictwa nad tymi sądami. DG było organem wojskowym, a zwierzchnictwo nad sprawami wojskowym, zgodnie z § 7 zd. 2 *ustawy sierpniowej* przypadło MSWojsk.⁷¹¹. Zatem to ten organ musiałby przejąć zwierzchność nad sądami doraźnymi. Wobec tego przejście sądów doraźnych pod nadzór Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej nastąpiło z naruszeniem ówczesnych norm prawnych.

Po przejęciu zwierzchnictwa nad sądami doraźnymi Minister nie uchylił od razu przepisów wydanych przez KNRL. Oznaczało to, że oskarżony mógł być skazany zarówno z przepisów prawa materialnego niemieckiego, jak i aktów normatywnych wydanych przez KNRL. Dodatkowo minister wydawał (sam lub z innymi ministrami) sześć dodatkowych rozporządzeń na podstawie, których mogły orzekać sądy doraźne. Oprócz tych rozporządzeń sądy doraźne mogły orzekać na podstawie jednej ustawy. Były to:

⁷⁰⁸Przedmowa [w:] *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem: przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego opracował W. Makowski T. I Część ogólna*, Warszawa 1921, s.5-7.

⁷⁰⁹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

⁷¹⁰Rozporządzenie o sądach doraźnych [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁷¹¹Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

Liczba	Nazwa aktu prawnego
1	<i>Rozporządzenie Ministra Skarbu z 23 września 1919 r. w przedmiocie utworzenia Państwowej Centrali Dewiz</i> ⁷¹² .
2	<i>Rozporządzenie Ministra Skarbu z 23 września 1919 r. w przedmiocie transakcji markami polskimi</i> ⁷¹³
3	<i>Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z 17 października 1919 r. o rekwizycji ogierów</i> ⁷¹⁴ .
4	<i>Rozporządzenie Ministra byłej dzielnicy pruskiej z 6 listopada 1919 r. dotyczące nadzoru oraz administracji przedsiębiorstw</i> ⁷¹⁵ .
5	<i>Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z 28 listopada 1919 r.</i> ⁷¹⁶ .
6	<i>Ustawa z 20 listopada 1919 r. o walucie w obrębie byłej Dzielnicy Pruskiej</i> ⁷¹⁷ .
7	<i>Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z 24 listopada 1919 r. w sprawie przymusowego dowozu drewna opałowego</i> ⁷¹⁸ .

Opracowanie własne

Działalność sądów doraźnych regulowała także *umowa polsko-niemiecka w sprawie wypuszczenia na wolność osób przytrzymanych i przyznania wolności od kar*. Została sporządzona w Berlinie 1 października 1919 r. Stronę polską reprezentowali: Podsekretarz Stanu Prezydjum Rady Ministrów dr Władysław Wróblewski oraz posłowie na Sejm Ustawodawczy dr Herman Diamand oraz Wojciech Korfanty. Stronę niemiecką reprezentowali: Podsekretarz Stanu w Urzędzie dla Spraw Zagranicznych Nadzwyczajnego Posła i Ministra Upelnomocnionego Haniel von Heimhausen, Dyrektor w Urzędzie dla Spraw

⁷¹²Rozporządzenie to podpisało 4 ministrów: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Aprowizacji oraz byłej Dzielnicy Pruskiej. *Rozporządzenie w przedmiocie utworzenia Państwowej Centrali Dewiz* [w:] TU nr 53 z dnia 4 października 1919 r., s. 267-268. Państwowa Centrala Dewiz została zniesiona rozporządzeniem podpisanym przez 4 ministrów: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Aprowizacji oraz byłej Dzielnicy Pruskiej, które weszło w życie z dniem 2 grudnia 1919 r. *Rozporządzenie Ministra Skarbu w przedmiocie zniesienia Państwowej Centrali Dewiz* [w:] TU nr 65 z dnia 2 grudnia 1919 r., s. 357-358.

⁷¹³Rozporządzenie to podpisało 3 ministrów: Minister Skarbu, Minister Aprowizacji i Minister byłej Dzielnicy Pruskiej. *Rozporządzenie w przedmiocie transakcji markami polskimi* [w:] TU nr 55 z dnia 11 października 1919 r., s. 279.

⁷¹⁴ *Rozporządzenie o rekwizycji ogierów* [w:] TU nr 58 z dnia 28 października 1919 r., s. 297.

⁷¹⁵*Rozporządzenie dotyczące nadzoru oraz administracji przedsiębiorstw* [w:] TU nr 62 z dnia 20 listopada 1919 r., s. 335.

⁷¹⁶Rozporządzenie dotyczyło zniesienia Państwowej Centrali Dewiz, a dokładniej jej filii w Poznaniu, jednakże brak jest tej informacji w tytule rozporządzenia. *Rozporządzenie* [w:] TU nr 65 z dnia 2 grudnia 1919 r., s. 355.

⁷¹⁷*Ustawa z dnia 20 listopada 1919 r. o walucie w obrębie byłej Dzielnicy Pruskiej* [w:] TU nr 67 z dnia 15 grudnia 1919 r., s. 377., Dz. U. 1919 nr 91 poz. 492.

⁷¹⁸*Rozporządzenie w sprawie przymusowego dowozu drewna opałowego* [w:] TU nr 69 z dnia 23 grudnia 1919 r., s. 393-394.

Zagranicznych, Rzeczywisty Tajny Radca Legacyjny Ernest von Simsen oraz Nadradca Rejencji Hugo von und zu Lerchenfeld auf Köfering und Schönberg.

Zgodnie z § 1 umowy, strony zobowiązały się do wypuszczenia wszystkich osób, które - jak podkreślono-

Wskutek powstania polskiego wzięte do niewoli z bronią w rękę, internowano, zabrane w charakterze zakładników lub też osadzono w areszcie prewencyjnym. Przepisy niemieckie dotyczyły zarówno ludności cywilnej jak i wojskowych.

W § 2 tejże umowy zaznaczono, że jeżeli osadzeni odbywali kary to należało natychmiast wstrzymać ich wykonanie. Skutki zastosowania uwolnienia regulował z kolei § 7 umowy, z którego wynikało, że gdyby zostało to zrobione, wtedy uchylano by karę lub że jeżeli toczyło się postępowanie karne, wstrzymywano je. Dodatkowo nie można było w przyszłości wznowić postępowania w tej sprawie⁷¹⁹.

Wobec warunków umowy polsko-niemieckiej z 1 października 1919 r., *rozkazie dziennym DG nr 235 z dnia 11 października 1919 r.*, zaznaczono, że należy wstrzymać wykonywanie wszystkich kar orzeczonych do tej pory. Sądy doraźne nie mogły rozpatrywać nowych spraw ani zakończyć postępowań już się toczących. Dodatkowo nakazano sądom polowym przekazanie wszystkich spraw do sądów doraźnych, które miały zadecydować, czy dana sprawa została umorzona⁷²⁰. W *rozkazie dziennym DG nr 244 z 1 listopada 1919 r.* w § 3 zaznaczono, że Niemców, którzy przekraczali linię demarkacyjną bez wymaganych przepustek, należało kierować do sądów doraźnych celem ich osądzenia. Sądy doraźne miały możliwość sądenia tylko nowych spraw⁷²¹.

Należy zgodzić się z opinią B. Cybulskiego, który uważa, że umowa ta nie może być uznana, jako amnestia. Po pierwsze brak organów odpowiedzialnych za wykonanie amnestii. Po drugie brak przywołania szczególnych przepisów prawa karnego materialnego. Po trzecie umowa dotyczyła osób, które popełniły przestępstwo z pobudek politycznych lub narodowych (nieprecyzyjne określenie). W związku, z czym trudno zgodzić się jest z opinią, że niniejszą

⁷¹⁹AAN Sekretariat Generalny Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu, Teksty umów polsko-niemieckich 1919-1920 37, s. 100-104.

⁷²⁰WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 235 z dnia 11 października 1919 r.

⁷²¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 244 z dnia 1 listopada 1919 r.

umowę należy traktować, jako amnestię⁷²². Bardziej adekwatnie byłoby użycie słowa abolicja, czyli umorzenie postępowania karnego lub też zabronienie jego wszczynania⁷²³.

Zaskakujące jest to, że informacja dotycząca regulacji umowy polsko-niemieckiej z 1 października 1919 r., znajduje się nie w TU NRL, ale nadal umieszczana jest w Dziennikach Rozkazów DG. Należy podkreślić, że bez względu na to, czy przejście sądów doraźnych na stronę polską odbyło się zgodnie lub niezgodnie z przepisami ówczesnego prawa, to i tak DG straciło jakikolwiek nadzór nad działalnością sądów doraźnych. Dlatego też wydane przez DG przepisy powinny być interpretowane, jako wytyczne, ale nie powinny, jako źródło prawa.

Pomimo przejścia sądów doraźnych na stronę polską, nie były one uwzględniane w rejestrach sądowych. W raportach za listopad i grudzień 1919 r.⁷²⁴ znajdują się tylko sprawy przynależne do sądów doraźnych okręgu lwowskiego, krakowskiego oraz warszawskiego. Wielkopolskie sądy doraźne nie wchodziły w skład żadnego okręgu. Prawdopodobnie było to spowodowane stosowaniem nadal prawa niemieckiego przez te sądy, a nie jak na terenach RP prawa rosyjskiego.

4.3.2 Likwidacja sądów doraźnych i przejęcie spraw przez polski wymiar sprawiedliwości

Sądy doraźne, w przeciwieństwie do sądów wojskowych, nie zostały przejęte przez władzę RP, lecz zlikwidowane. Tematyka likwidacji sądów doraźnych po raz pierwszy została poruszona na posiedzeniu Departamentu Sprawiedliwości MbDP 7 listopada 1919 r. Jak podkreślił Ruszczyński (nie podano imienia) sądy doraźne należy „skasować”. Pojawił się problem, w jaki sposób załatwić sprawy, które rozpatrywane były przez te sądy. Dopuszczano dwie koncepcje.

Pierwsza koncepcja dopuszczała przekazanie spraw sądów doraźnych do izb karnych, które nie były jeszcze utworzone. Zgodnie z założeniami izby te miały obradować w składzie

⁷²²B. Cybulski, *Umowy polsko-niemieckie w sprawie amnestii z lat 1919-1922* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3602, Wrocław 2014, s. 166-168.

⁷²³Abolicja [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)* pod red. Z. Cybichowski, t.1 *Abolicja-Państwo*, Warszawa 1926, s. 3, Prawo łaski [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)* pod red. Z. Cybichowski, t.2 *Państwo związkowe - źródła lecznicze*, Warszawa 1930, s. 742.

⁷²⁴W MS Departamentu Administracyjnego Wydziału Statystycznego znajdują się rejestry od listopada 1919 r. Niestety, w tej jednostce archiwalnej nie ma informacji czy wcześniej były prowadzone rejestry. Późniejsze rejestry od stycznia 1920 r., nie były przedmiotem badań z powodu likwidacji sądów doraźnych z dniem 31 grudnia 1919 r. AAN, MS 16, k. 2-25.

pięcioosobowym lub siedmioosobowym (dwóch prawników i trzech laików lub dwóch prawników i pięciu laików). Różnica składu orzekającego była spowodowana kategorią przestępstw, których dopuścili się oskarżeni. Jeżeli oskarżony popełnił przestępstwa: morderstwa, rozmyślnego podpalenia, zabójstwa z zgwałceniem, wtedy orzekał sąd w składzie siedmioosobowym, a w pozostałych sprawach w składzie pięcioosobowym.

Druga koncepcja likwidowała sądy doraźne oraz wszystkie przepisy do tej pory wydane, natomiast w ich miejsce miały zostać powołane nowe sądy doraźne, które przejęłyby wszystkie sprawy niedokończone przez te sądy.

Można domniemywać, że z tych dwóch koncepcji ta pierwsza była brana pod uwagę, a nowe sądy doraźne miały być powołane w razie potrzeby, kiedy Departament Sprawiedliwości MbDP uzna to za konieczne. Po dyskusji stwierdzono, że projekt Rusczyńskiego zostanie przyjęty jednakże dopuszczano ponowne powołanie sądów doraźnych na podstawie wcześniej obowiązujących, a nie nowych przepisów⁷²⁵.

Ostatecznie jednak sądownictwo doraźne zakończyło swoją działalność 31 grudnia 1919 r. 15 grudnia 1919 r. Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydał w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości RP *rozporządzenie z dnia 15 grudnia 1919 r o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej*⁷²⁶. Rozporządzenie to było konsekwencją § 1 pkt 9 *rozporządzenia z 15 grudnia 1919 r. o przejściu wymiaru sprawiedliwości w obszarze byłej dzielnicy pruskiej w obszar Rzeczypospolitej Polskiej*⁷²⁷. Zgodnie z § 1 *rozporządzenia o przejściu wymiaru sprawiedliwości w obszarze byłej dzielnicy pruskiej w obszar Rzeczypospolitej Polskiej* z dniem 1 stycznia 1920 r. wymiar sprawiedliwości przechodził pod nadzór Rzeczypospolitej Polskiej. Punkt 9 dotyczył wydania rozporządzenia likwidującego sądy doraźne w byłej dzielnicy pruskiej⁷²⁸. Jednakże warto w tym miejscu podkreślić jedną istotną rzecz. Przejście sądownictwa pod nadzór zwierzchni RP dotyczyło sądów niemieckich na terenie byłego zaboru pruskiego⁷²⁹. W związku z tym nie można do tej kategorii zaliczać sądów doraźnych, które nigdy nie były niemieckie, lecz polskie. Co się

⁷²⁵APP, SA 120 Protokół z posiedzenia Departamentu Sprawiedliwości MbDP, k. 16-20.

⁷²⁶*Rozporządzenie o przejściu wymiaru sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej na Rzeczypospolitą Polską* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 409.

⁷²⁷*Rozporządzenie o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 417.

⁷²⁸*Rozporządzenie o przejściu wymiaru sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej na Rzeczypospolitą Polską* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 409.

⁷²⁹A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s.114.

tyczy obszarów znajdujących się poza linią demarkacyjną przejmowanie wymiaru sprawiedliwości następowało wraz wkroczeniem wojsk polskich⁷³⁰.

W rozporządzeniu z dnia 15 grudnia 1919 r., o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej brak jednak informacji, które sądy przejęły sprawy sądów doraźnych⁷³¹.

W okręg SA w Poznaniu weszły sądy okręgowe w: Poznaniu, Bydgoszczy, Gnieźnie, Lesznie i Ostrowie. Zatem decyzja o przekazaniu spraw sądów doraźnych, które nie zostały rozpatrzone była w gestii SA w Poznaniu.

Minister byłej Dzielnicy Pruskiej uchylił następujące rozporządzenia KNRL:

Liczba	Nazwa aktu prawnego uchylonego przez Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej
1	<i>Rozporządzenie doraźne</i> ⁷³²
2	<i>Dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 4 lutego 1919 r. dotyczące sądów doraźnych</i> ⁷³³
3	<i>Dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 15 maja 1919 r. dotyczące sądów doraźnych</i> ⁷³⁴
4	<i>Dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 12 czerwca 1919 r. dotyczące sądów doraźnych</i> ⁷³⁵
5	<i>Rozporządzenie KNRL z dnia 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu</i> ⁷³⁶

Opracowanie własne

Przepisy te zostały uchylone (z wyjątkiem tych dotyczących stosowania prawa materialnego). Oprócz tego zachowano § 17 zd. 4 *rozporządzenia doraźnego* (wykonanie wyroków śmierci przez rozstrzelanie)⁷³⁷.

⁷³⁰M. Materniak - Pawłowska, *Przejmowanie wymiaru sprawiedliwości przez organa polskie po I wojnie światowej* [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, pod red. T. Maciejewskiego, Koszalin 1999, s. 324, D. Mróz, *Prokuratura Sądu Apelacyjnego w Toruniu w dwudziestolecie międzywojennym* [w:] *Rocznik Toruński* t. 35, Toruń 2008, s. 56.

⁷³¹*Rozporządzenie o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 417.

⁷³²*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁷³³*Dalsze rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

⁷³⁴*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47-48.

⁷³⁵*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych* [w:] TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 105.

⁷³⁶*Rozporządzenie w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu* [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁷³⁷*Rozporządzenie o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 417.

Natomiast Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydając w dniu 15 grudnia 1919 r. *Rozporządzenie o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej* nie zawarł informacji, jakie sądy mają przejąć sprawy rozpoczęte, lecz niezakończone przez sądy doraźne⁷³⁸.

Zgodnie z wytycznymi wydanymi 12 stycznia 1920 r. przez Prezesa SA w Poznaniu, Karola Mottego, podzielono SA w Poznaniu na 5 senatów (cztery cywilne i jeden karny), natomiast w terminie późniejszym miał zostać utworzony wydział administracyjny. Brak jest jakichkolwiek informacji dotyczących spraw rozpoczętych, lecz nieukończonych, które prowadziły sądy doraźne⁷³⁹.

Zgodnie z § 3 *rozporządzenia z dnia 15 grudnia 1919 r. o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej*, sprawy karne toczące się w sądach doraźnych, nierozstrzygnięte dotychczas wyrokiem, przechodzą pod kompetencję izb karnych, nawet w wypadku, jeżeli same przez się należały do orzecznictwa sądów ławniczych (pokoju)⁷⁴⁰. Sądy pokoju na terenie byłej dzielnicy pruskiej rozpoczęły swoją działalność z dniem 10 stycznia 1920 r.⁷⁴¹.

Zgodnie z *rozkazem DFW nr 14 z 7 lutego 1920 r.* kwestie miały regulować punkty 2 i 3 tego rozkazu:

*Wobec tego śledztwa, które prowadziły dawniej dla sądów doraźnych wyłącznie władze policyjne tzw. wydziały śledcze dla sądów doraźnych będą od 1 stycznia 1920 r. prowadziły prokuratury przy sądach okręgowych (dawniej zwanych Staatsanwaltschaft beim Landgericht). Sprawy, więc, które urzędy wojskowe skierowały dotąd do wydziałów śledczych dla sądów doraźnych należy od 1 stycznia 1920 r. skierować do prokuratur przy sądach okręgowych; aresztantów odstawiać należy sędziemu powiatowemu*⁷⁴².

Ponownie trzeba zaznaczyć, że z momentem przejścia sądów doraźnych pod nadzór MbDP, rozkazy DFW nie stanowiły prawa. Dlatego należy traktować niniejszą informację

⁷³⁸*Rozporządzenie o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej* [w:] Ibidem, s. 414-416.

⁷³⁹APP, SA 120, Pismo Prezesa SA w Poznaniu K. Mottego z dnia 12 stycznia 1920 r.

⁷⁴⁰*Rozporządzenie o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., s. 417. S. Paciorkowski nie wspomina, żeby do działalności sądów pokoju Apelacji Poznańskiej należało rozpatrywanie spraw rozpoczętych, lecz nierozwiązanych przez sądy doraźne. S. Paciorkowski, *Pierwsze miesiące działalności sądów pokoju w Apelacji Poznańskiej w 1920 roku w świetle akt Sądu Apelacyjnego w Poznaniu* [w:] Przegląd Prawniczy Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza nr 5/2015, Poznań 2015, s. 9 - 22.

⁷⁴¹Sądy pokoju w byłej dzielnicy pruskiej znajdowały się w następujących miejscowościach: Czarnkowie, Gnieźnie, Grodzisku, Inowrocławiu, Jarocinie, Jutrosinie, Kcyni, Kościanie, Koźminie Wielkopolskim, Krotoszynie, Łabiszynie, Mogilnie, Nowym Tomyślu, Obornikach Wielkopolskich, Odolanowie, Ostrowie Wielkopolskim, Ostrzeszowie, Pleszewie, Pniewach, Pobiedziskach, Poznaniu, Rogoźnie, Śmiglu, Śremie, Środzie Wielkopolskiej, Strzelnie, Szamotułach, Szubinie, Trzemesznie, Wągrowcu, Witkowie, Wolsztynie, Wronkach, Wrześni i Żninie. *Rozporządzenie o ustanowieniu sądów pokoju w b. dzielnicy pruskiej* [w:] TU nr 71 z dnia 30 grudnia 1919 r., s. 432.

⁷⁴²WBH, Front Wielkopolski, I. 310.17.1., Rozkaz dzienny DFW nr 14 z dnia 7 lutego 1919 r.

raczej, jako wytyczną niż akt prawny. Jednakże informacja ta została dotyczy tylko prowadzenia śledztw, a nie orzekania w sprawach karnych.

Kwestie dotyczące likwidacji sądów doraźnych pojawiły się po raz kolejny w piśmie z SA w Poznaniu do prezesa SO w Poznaniu 26 kwietnia 1920 r. Wynika z niego, że większość spraw z byłego sądu doraźnego w Poznaniu została już załatwiona, a sprawy niezakończone były w toku. Nie wskazano jednakże, kto i w jaki sposób orzekał w sprawach nierozstrzygniętych. Brak jest liczby spraw, które były przekazane z sądów doraźnych w Poznaniu. Sprawy, które nie zostały jeszcze zakończone lub w których zostały orzeczone wyroki miały znajdować się w prokuraturze (niestety nie zaznaczono, w której)⁷⁴³.

Niestety z treści dokumentów dotyczących likwidacji sądów doraźnych wynika, że w lepszym stanie zachowały się dane odnoszące się do majątku sądów niż do spraw, które nie zostały rozpatrzone w terminie. Co ciekawe, likwidacja kasy (zwłaszcza sądu doraźnego w Poznaniu) trwała długo i nie wiadomo, kiedy się skończyła. MbDP występowało w pismach z 28 grudnia 1920 r. oraz 25 lutego 1921 r. do prezesa SA w Poznaniu z wnioskiem o dokumentację w sprawie likwidacji kasy sądu doraźnego w Poznaniu. Niestety prezes SA w Poznaniu nie odpowiedział na te pisma lub do dnia dzisiejszego te dokumenty się nie zachowały⁷⁴⁴.

Brak jest też informacji dotyczącej spraw, które zostały popełnione przed 1 stycznia 1920 r., a były w kompetencji sądów doraźnych. Także brak jest informacji czy sprawy, w których kompetentny był do orzekania sąd doraźny ulegały przedawnieniu, choćby powołując się na przepisy KK⁷⁴⁵.

Niestety z powodu niedostatecznej ilości źródeł znajdujących się w APP w aktach SA w Poznaniu nie można stwierdzić konkretnie, w jaki sposób nastąpiło przejście spraw przez sądy doraźne tym bardziej, że brak jest informacji o tym, kto miał być odpowiedzialny za przejście akt spraw sądów doraźnych⁷⁴⁶. Trudno powiedzieć także, ile spraw rozpoczętych przez sądy doraźne nie zostało rozpatrzonych po zakończeniu działalności sądów⁷⁴⁷.

⁷⁴³APP, SA 173, Pismo z dnia 26 kwietnia 1920 r. dotyczące przejścia sądu doraźnego 1920/20, s. 309.

⁷⁴⁴APP, SA 173, Pismo MbDP z dnia 28 grudnia 1920 r. s. 355, Pismo MbDP z dnia 25 lutego 1921 r. s. 361.

⁷⁴⁵KK znał dwa dwie formy przedawnienia kary: wykonania wyroku i ścigania. Przedawnienie orzeczonej kary pozbawienia wolności biegło od momentu uprawomocnienia się wyroku. Trwało ono od 2 lat do 30 lat. Natomiast przedawnienie ścigania przestępstwa wynosiło: 20 lat - dla zbrodni zagrożoną karą śmierci lub dożywotniego domu karnego, 15 lat - dla przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności powyżej 10 lat, 10 lat - dla innych zbrodni, 5 lat - dla występków zagrożonych karą pozbawienia wolności ponad 3 miesiące, 3 lata - dla pozostałych występków, 3 miesiące - dla wykroczeń. A. Pasek, *Uwagi o instytucji przedawnienia w projekcie polskiego kodeksu karnego z 1932 roku* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3674, Wrocław 2015, s. 186.

⁷⁴⁶Niestety nie wiadomo, co się stało z aktami sądów doraźnych. W instrukcji kancelaryjnej dotyczącej przechowywania akt w sądach powiatowych, okręgowych i apelacyjnych nie znajduje się wzmianka, że akta

4.4 Sądy doraźne w świetle akt prawa łaski Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa w latach 1919-1922.

4.4.1 Prawo łaski uwagi ogólne.

Akty prawa łaski dzielimy na dwie kategorie: na akt ułaskawienia oraz amnestię. Akt ułaskawienia dotyczy konkretnego skazanego, co oznacza, że jest on aktem o charakterze indywidualnym i jest aktem konkretnym, gdyż dotyczy on konkretnego przestępstwa, którego dopuścił się skazany⁷⁴⁸. Natomiast amnestia nie posiada przymiotu aktu o charakterze indywidualnym, lecz o charakterze generalnym. Beneficjentami amnestii nie jest konkretna osoba, lecz grupa osób skazana za konkretne przestępstwa spełniająca określone warunki⁷⁴⁹.

Procedura stosowania prawa łaski lub abolicji wynikała z § 49 *Konstytucji Pruskiej*. Kompetencja ta przysługiwała królowi Prus. W przypadku stosowania prawa łaski wobec skazanego prawo to nie miało ograniczeń. Ograniczenia wystąpiły w przypadku stosowania abolicji. Król pruski miał prawo nakazać przerwanie toczącego się śledztwa tylko na podstawie wcześniej przyjętej ustawy⁷⁵⁰.

Istotę stosowania prawa łaski określił J. Przeworski:

spraw sądów doraźnych zostały przejęte przez wyżej wymienione sądy. *Instrukcje dla sekretarjatów sądów powiatowych, okręgowych i apelacyjnych*. T. Zajączkowski, *Z polecenia Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej opracował wedle tekstu niemieckiego i uzupełnił po dzień 15 maja 1921 r. Tadeusz Zajączkowski Sędzia Sądu Apelacyjnego*, Poznań 1921, s. 11-15, 18-19, 55-62, 155-159, 161-162, 184-189, 211-214, 217-218, 235-237.

⁷⁴⁷Przekazanie spraw sądów doraźnych sądom powszechnym nie zostało uregulowane przez Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej. W skorowidzach MbDP nie występuje hasło *sąd doraźny*. *Skorowidz abecadłowy do Nr. 1 - 34 Dziennika Urzędowego (pierwsze półrocze r. 1920)* [w]: *Skorowidz abecadłowy do Tygodnika Urzędowego i Dziennika Urzędowego (Nr. 1-34) Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej wraz z przeglądem chronologicznym drukowanym w Dzienniku Urzędowym (Nr. 1-34) publikacji urzędowych*, Poznań 1920, s. 39-40, *Skorowidz abecadłowy do Dziennika Urzędowego Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej za rok 1920*, Poznań 1921, s. 14-15.

⁷⁴⁸Problematyka dotycząca definicji pojęcia oraz motywów stosowania prawa łaski jest uzależniona od przyjętych założeń. Przykładowo jednym z motywów stosowania prawa łaski może być wyrazem uznania w niektórych przypadkach prymatu sprawiedliwości nad prawem pozytywnym. G. Radbruch, *Zarys filozofii prawa*, przełożył Cz. Znamierowski, Warszawa-Kraków 1938, s. 254-258.

⁷⁴⁹Wynika to z samej treści aktu normatywnego. Przykładowo w art. 1 ustawy z dnia 24 maja 1921 r. w przedmiocie amnestii z powodu uchwalenia Ustawy Konstytucyjnej Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. regulowany był krąg osób, które były uprawnione do uzyskania prawa łaski. Art. 1. *Dla upamiętnienia aktem łaski Ustawy Konstytucyjnej Rzeczypospolitej Polskiej udziela się sprawcom, współwinnym i uczestnikom przestępstw, popełnionych przed dniem 17 marca 1921 roku, amnestii na zasadach określonych w niniejszej ustawie, choćby karę orzeczono po tym dniu*. Dz. U. 1921 nr 42 poz. 261.

⁷⁵⁰Konstytucja pruska przyjęta przez króla pruskiego i obydwie izby, Poznań 1850, s. 12. Dodatkowo w opinii J. Sobiecha w kwestiach amnestii król pruski nie mógł wykorzystywać dysponować prawem amnestii bez upoważnienia ustawowego. J. Sobiech, *Prawo łaski w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym* [w:] *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego t. XX*, Kraków-Lublin-Gdańsk-Warszawa 2017, s. 71.

*Tak, zatem prawo zwierzchnika Państwa nie zrodziło się z przypadku, nie jest tylko uświęcone tradycją, zwyczajem, ale ma głębsze podstawy, bo dąży do złagodzenia ustaw, które okazują się przestarzałymi, a których tak łatwo zmienić nie można, zwłaszcza, że ustawodawstwo niezdolne jest podążać szybko za postępem nauki prawa i zmieniać się tak jak się zmieniają poglądy, teorie i stosunki, tembardziej, że ciągle przeistaczanie prawa musi wprowadzać niepokój i zakłócenie stosunków w społeczeństwie trudno się przystosowującym do nowego prawa*⁷⁵¹.

W zbiorach AAN znajduje się kilka jednostek archiwalnych dotyczących zastosowania prawa łaski przez Naczelnika Państwa na terenach byłego zaboru pruskiego⁷⁵². Pierwszą kwestią jest to, w jaki sposób ten przywilej otrzymał Naczelnik Państwa, a nie np. Minister byłej Dzielnicy Pruskiej.

Prerogatywa prawa łaski w państwie polskim nie powinna budzić wątpliwości. Osobą posiadającą takie prawo powinien być Naczelnik Państwa Polskiego Józef Piłsudski. Od 11 do 22 listopada 1918 r. sytuacja formalna prawna Piłsudskiego nie była określona. W opinii W. Wołpiuka oprócz urzędu Naczelnego Wodza Wojska Polskiego, kompetencje głowy państwa nie zostały uregulowane⁷⁵³. Dopiero *dekret z 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentatywnej* regulował część uprawnień Tymczasowego Naczelnika Państwa Polskiego⁷⁵⁴. Był to akt tymczasowo regulujący ustrój niepodległego państwa polskiego, do momentu zwołania Sejmu Ustawodawczego⁷⁵⁵.

Jednakże ani we wspomnianym *Dekrecie* ani w *Uchwale Sejmu z 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa* nie uregulowano kwestii odnoszących się do uprawnień dotyczących stosowania prawa łaski⁷⁵⁶. Jak podkreśla K. Kaczmarczyk-Kłak, należy przyjąć domniemanie takiej kompetencji na rzecz Naczelnika Państwa. Wynikać to ma ze zwrotów *najwyższa władza w Państwie*

⁷⁵¹J. Przeworski, *O prawie ulaskawienia* [w:] *Palestra* 6-7/1925, Warszawa 1925, s. 844.

⁷⁵²Materiały dotyczące ulaskawień z byłej dzielnicy pruskiej znajdują w AAN się pod sygnaturami: 226, 227, 355, 356, 357. Część materiałów dotycząca ulaskawień z byłej dzielnicy pruskiej znajduje się także w teczkach tytułowanych „ulaskawienia różne”.

⁷⁵³W. Wołpiuk, *Naczelnik Państwa 1918-1922. Przedprezydencka forma władzy państwowej* [w:] *Przegląd Sejmowy* nr 6/ 2005, Warszawa 2006, s. 27-28.

⁷⁵⁴R. Balicki, „*Małe konstytucje*” w *polskim prawie konstytucyjnym* [w:] *Studia nad prawem konstytucyjnym* pod red. J. Trzcíńskiego i B. Banaszaka *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 257, Wrocław 1997, s. 310.

⁷⁵⁵B. Opaliński, *Kontrasygnata w polskim prawie konstytucyjnym przed uchwaleniem Konstytucji z 1997 r. Część I* [w:] *Ius Novum* 2/2011, Warszawa 2011, s. 146, D. Malec, *Sejm Ustawodawczy 1919-1922. W 90 rocznicę pierwszego posiedzenia* [w:] *Przegląd Sejmowy* nr 1/2009, Warszawa 2009, s. 12.

⁷⁵⁶Dz. Pr. P. P. 1918 nr 17 poz. 41, Dz. Pr. P. P. 1918 nr 19 poz. 226. Jak podkreśla K. Walczuk, Uchwała Sejmowa z 20 lutego 1919 r. nie przewidywała wykonywania obowiązków głowy państwa innej osoby niż Józef Piłsudski. K. Walczuk, *Konstytucyjne aspekty tymczasowego wykonywania obowiązków Prezydenta RP przez Marszałka Sejmu* [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach* nr 104, Siedlce 2015, s. 199.

(dekret z 22 listopada 1918 r.) oraz *Przedstawiciel Narodu* (uchwała z 20 lutego 1919 r.)⁷⁵⁷. Zatem kompetencja taka nie została uregulowana normatywnie, lecz zwyczajowo⁷⁵⁸. Warto wspomnieć, że podobnie sprawa wyglądała w Powstaniu Kościuszkowskim, gdzie Naczelnik Tadeusz Kościuszko miał prawo łaski wobec wyroków orzeczonych na podstawie prawa wojskowego⁷⁵⁹.

Organem odpowiedzialnym za rozpatrywanie wniosków o prawo łaski była KCNP. Została ona utworzona *dekret z 11 grudnia 1918 r. w przedmiocie utworzenia Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa*⁷⁶⁰. Jednakże urzędnicy, którzy organizowali codzienną pracę Józefa Piłsudskiego zaczęli jeszcze przed utworzeniem KCNP przejmować obowiązki Gabinetu Cywilnego Rady Regencyjnej⁷⁶¹, który nie został rozwiązany wraz z Radą Regencyjną⁷⁶².

Wniosek o ułaskawienie skazany, jego rodzina, adwokat lub inne osoby kierowały bezpośrednio do Naczelnika Państwa za pośrednictwem KCNP. Następnie KCNP przesyłała taką prośbę do MS, które ją opiniowało. M. Rodak nie zwrócił uwagi, że na terenach byłego zaboru pruskiego organem odpowiedzialnym za opiniowanie wniosków (do momentu jego rozwiązania) było MbDP. Po rozwiązaniu tego ministerstwa opiniowanie wniosków zostało przydzielone MS. Wniosek opiniował jeszcze Szef KCNP, który przedkładał go Naczelnikowi Państwa.

Od tej chwili decyzja należała już do Piłsudskiego⁷⁶³. Inaczej sytuacja została przedstawiona w rozkazach dziennych DG. *Rozkaz dzienny DG 215 z 25 sierpnia 1919 r.* w punkcie 2B zd. 2, opisywał ustrój sądów doraźnych:

*Sądy doraźne nadal podlegają władzy cywilnej. Prawo nominacji sędziów oraz zatwierdzenie wyroków przysługujące mi na mocy rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 13. stycznia 1919 r. przechodzi na Ministra byłej dzielnicy pruskiej*⁷⁶⁴.

⁷⁵⁷K. Kaczmarczyk- Kłak, *Prawo łaski w okresie prowizorium konstytucyjnego w latach 1918-1922* [w:] *Ustroje Historia i współczesność. Polska-Europa-Ameryka Łacińska księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajkowskiemu*, Kraków 2013, s. 227, K. Kozłowski, *Prawo łaski Prezydenta RP*, Warszawa 2013, s. 123.

⁷⁵⁸Kwestia prawa łaski uregulowana została dopiero § 47 w Konstytucji Marcowej z 1921 r. Dz. U. 1921 nr 44 poz. 267, K. Kaczmarczyk-Kłak, *Prawo łaski w świetle Konstytucji z 17 marca 1921 r. Zagadnienia ustrojowe i procesowe* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* t. 23, Lublin 2014, s. 39 i n., T. Ciświcki, *O Naczelniku Państwa i Prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej. Studium prawno- polityczne*, Poznań 1922, s. 25.

⁷⁵⁹A. Lityński, *Proces karny insurekcji 1794*, Katowice 1983, s. 197-199.

⁷⁶⁰Dz. Pr. P. P. 1918 nr 20 poz. 59.

⁷⁶¹W. Chorążyczewski, R. Degen, *Kancelarie „władców” polskich XIX i XX wieku rekonesans badawczy* [w:] *Belliculum Diplomaticum II Thorunense* pod red. W. Chorążyczewskiego i J. Mandeckiego, Toruń 2007, s.142.

⁷⁶²Z. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, Wrocław 2017, s. 63.

⁷⁶³M. Rodak, „*Ekscelencjo, naczelniku zaszczyć mnie swą łaską, zwalniając mnie od piętnującej kary*” [w:] *Przegląd Więziennictwa Polskiego* nr 66/2010, Warszawa 2010, s. 89, AAN, KCNP 289, Pismo Szefa KCNP nr 67/20 z dnia 5 stycznia 1920 r.

Generał Dowbor-Muśnicki pominął, że KNRL zmienił rozporządzeniem z 19 lipca 1919 r. kwestie zatwierdzania wyroków sądowych osób skazanych na śmierć. Zaskakujący jest zwrot: „Sądy doraźne nadal podlegają władzy cywilnej”⁷⁶⁵, gdyż sądy te nigdy nie podlegały władzy cywilnej! Co prawda KNRL powoływał i nowelizował prawo sądów doraźnych jednakże nie sprawował nad nim władzy zwierzchniej.

Pierwszym Ministrem byłej Dzielnicy Pruskiej był dr Władysław Seyda, członek KNRL. Bez względu na przesłanki, jakimi kierował się głównodowodzący nie mógł on wydać takiego rozkazu, w związku, z czym jego postanowienie było nieważne oraz niewiążące.

Jak podkreślono w odpisie z 14 lutego 1920 r., stosowanie prawa o zatwierdzania wyroków śmierci do 31 lipca 1919 r. było wyłączną kompetencją KNRL. Zaznaczono także, że nastąpiło to dopiero 19 lipca 1919 r., kiedy KNRL wydał stosowne rozporządzenie. Jednocześnie w odpisie tym nie stwierdzono, ani czy wcześniej takie prawo istniało, ani kto posiadał takie uprawnienia⁷⁶⁶. Zarówno KNRL i MbDP nie wydało w tej sprawie aktu normatywnego, które uprawniałoby Naczelnika Państwa do zatwierdzenia wyroków śmierci. Dokument ten jednak stwierdzał, że prawo to nastąpiło samoistnie:

*Komisariat Naczelnej Rady Ludowej zastrzegł sobie w artykule 9 rozporządzenia z dnia 19 lipca 1919r (Tygod. Urzęd. nr. 30 str. 159) prawo do potwierdzenia wszelkich wyroków śmierci sądów doraźnych. Osobnej ustawy, na mocy, której to prawo przeszło na Naczelnika Państwa nie ma. Kompetencja Naczelnika Państwa polega na rozumowaniu, że wszelka suwerenna władza byłego Komisariatu N.R.L., mianowicie ta, którą miał król pruski, względnie cesarz niemiecki, przeszła na Naczelnika Państwa. Ustawą z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji byłej Dzielnicy Pruskiej nie dano Ministrowi byłej Dzielnicy Pruskiej prawa do zatwierdzania wyroków śmierci, wobec czego prawo to pozostało przy Naczelniku Państwa*⁷⁶⁷.

Prawdopodobnie uznano, że taki akt nie jest potrzebny i nikt nie będzie podważał prawa Józefa Piłsudskiego do zatwierdzania wyroków śmierci.

⁷⁶⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 215 z dnia 25 sierpnia 1919 r. Kwestia przejęcia uprawnień stosowania prawa łaski przez Naczelnika Państwa, jako jedynej osoby uprawnionej na terenie byłego zaboru pruskiego w opinii K. Kaczmarczyk-Kłak, nie budzi wątpliwości. K. Kaczmarczyk-Kłak, *Prawo łaski w Polsce na tle porównawczym. Dawniej i współcześnie*, Rzeszów 2013, s. 141.

⁷⁶⁵WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 215 z dnia 25 sierpnia 1919 r.

⁷⁶⁶AAN, KCNP 226, Odpis nr 2319/20 z dnia 14 lutego 1920 r.

⁷⁶⁷AAN, KCNP 226, Odpis nr 2310 z dnia 14 lutego 1920 r.

Odnosnie wymogów formalnych dopiero w 1922 roku KCNP w współpracy z MS podjęła próby stworzenia ujednoliconych druków zawierających informacje o prawie łaski, które to miałyby zostać obowiązywać na całym terytorium RP⁷⁶⁸. Tak, więc inne zasady wniosków o prawie łaski obowiązywały w byłym zaborze austriackim, w byłym zaborze pruskim oraz w byłym zaborze rosyjskim.

4.4.2 Przykłady stosowania prawa łaski

Istotna różnica dotycząca stosowania prawa łaski w byłym zaborze austriackim, w byłym zaborze pruskim oraz w byłym zaborze rosyjskim odnosiła się do tego, że w byłym zaborze pruskim przepisy prawa udzieliły głowie państwa prawa łaski, lecz nie zawierały żadnych postanowień odnośnie procedury dotyczącej ułaskawienia. Postanowienia procedury odnoszącej się do ułaskawienia występowały w austriackiej i rosyjskiej ustawie postępowania karnego⁷⁶⁹.

W AAN dokumenty dotyczące prawa łaski podzielone zostały na dwie kategorie: uwzględnione i nieuwzględnione. Jednakże nie można tego interpretować w kategorii tylko zastosowania prawa łaski. Rozumieć to należało, jako uwzględnienie bądź nieuwzględnienie wniosków składanych przez oskarżonego lub jego najbliższych, ale również wniosków złożonych przez MbDP lub MS. Warto podkreślić, że w pismach do Józefa Piłsudskiego stosowano różną tytulaturę Józefa Piłsudskiego⁷⁷⁰.

Z treści pisma wystosowanego przez Szefa KCNP z 5 stycznia 1920 r. wynika, że Departament Sprawiedliwości MbDP był odpowiedzialny za przesłanie wniosków o prawo łaski do KCNP. Było to obligatoryjne, ale Naczelnik Państwa nie był w żaden sposób związany prawnym wnioskiem⁷⁷¹. Dodatkowo z treści pisma nr 5767/20 z dnia 20 września

⁷⁶⁸AAN, KCNP 360, Pismo nr 7345/22 z dnia 1 sierpnia 1922 r., AAN, KCNP 360, Pismo nr 2679/22 z dnia 21 lipca 1922 r., AAN, KCNP 360, Pismo nr 1308/22 z dnia 10 kwietnia 1922 r. W czasie, kiedy opiniującym było MbDP nie wydano żadnego aktu normatywnego regulującego wskazaną kwestię. *Skorowidz abecadłowy do Dziennika Urzędowego Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej za rok 1920*, Poznań 1921, s. 1-19. *Skorowidz adecadłowy do Dziennika Urzędowego Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej za rok 1921* [w:] DzUMbDP nr 1 z dnia 12 stycznia 1921 r. s. I-XII.

⁷⁶⁹J. Wajzner, *Prawo ułaskawienia w świetle praktyki i uwagi de lege ferenda* [w:] *Palestra* nr 1/1926, Warszawa 1926, s. 11-12.

⁷⁷⁰Najczęściej osoby cywilne pisząc prośbę o prawo łaski zwracali się tytułując Józefa Piłsudskiego Naczelnikiem Państwa, choć zdarzały się przypadki tytułowania Piłsudskiego, jako Naczelnego Wodza, gen. Józefa Piłsudskiego. Czasami zdarzało się łączenie tytulatury Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza. Marian Putz w prośbie o ułaskawienie zwrócił się *Do Naczelnego Wodza Wojsk Polskich i Naczelnika Państwa Polskiego Gen. Józefa Piłsudskiego w Warszawie*. AAN, KCNP 232, Pismo Mariana Putza nr A 809/19 (brak daty).

⁷⁷¹AAN, KCNP 289, Pismo Szefa KCNP nr 67/20 z dnia 5 stycznia 1920 r.

1920 r. wynika, że podanie o prawo łaski nie mogło być rozpatrywane przed uprawomocnieniem się wyroku⁷⁷².

Urzędnik MbDP, jeżeli nie zgadzał się z wyrokiem, to - składając wniosek - mógł wniesić o niezatwierdzenie wyroku, jednakże musiał tę kwestię uzasadnić. Taki przypadek miał miejsce w sprawie Franciszka Klemkego. Wyrok został wydany przez Nadzwyczajny Sąd Doraźny w Poznaniu 13 listopada 1919 r. Klemke został oskarżony na podstawie § 211 KK o morderstwo. Materiał dowodowy zebrany w trakcie śledztwa nie budził wątpliwości.

Jednakże Podsekretarz Zygmunt Seyda zauważył przesłankę, wobec której należało sprawę rozpatrzyć ponownie. W piśmie do Naczelnika Państwa z 17 stycznia 1920 r. złożył wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy. Argumentował to w następujący sposób: jak podkreślił, skład Nadzwyczajnego Sądu Doraźnego w Poznaniu sązącego sprawę był pięcioosobowy, a w jego skład weszło dwóch prawników oraz trzech laików. Natomiast zgodnie z treścią *rozporządzenia KNRL z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu*, skład sądu powinien być trzyosobowy, a w jego skład powinni wchodzić: jeden prawnik, jeden oficer i jeden ławnik⁷⁷³. Zygmunt Seyda podsekretarz w MbDP przekonywał:

Uchybienie formalne jest tak daleko idące, iż musiałoby gdyby istniała rewizja, wywołać na mocy § 377. cyfra 1 ustawy postępowania karnego zniesienie wyroku. Ponieważ chodzi o wyrok śmierci, nie może z zasadniczych względów uchodzić, skoro go wydał niewątpliwie niewłaściwy komplet sądu. Obowiązek uzyskania zatwierdzenia wyroków śmierci ma zastąpić do pewnego stopnia brak środka prawnego. Departament zaleca, więc, wyroku nie zatwierdzić i przekazać sprawę do ponownego rozstrzygnięcia właściwemu sądowi⁷⁷⁴.

Józef Piłsudski uwzględnił wniosek Z. Seydy i 21 kwietnia 1920 r. przekazał sprawę do ponownego rozpatrzenia. Wniosek został, zatem uwzględniony. Ponieważ sądy doraźne zostały zlikwidowane, sprawa została skierowana do polskiego sądu, (w piśmie nie podano, do którego sądu sprawa wpłynęła)⁷⁷⁵.

Dodatkowo, gdyby przestępstwo popełniło więcej osób, wniosek uwzględniono by jedynie w przypadku wystosowania go w imieniu wszystkich oskarżonych

⁷⁷²AAN, KCNP 364, Pismo nr 5767/20 z dnia 20 września 1920 r. w sprawie Kazimierza Brusta.

⁷⁷³Rozporządzenie w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁷⁷⁴AAN, KCNP 226, Wniosek MbDP nr 12064/19 z dnia 17 stycznia 1920 r.

⁷⁷⁵AAN, KCNP 226, Pismo KCNP nr 2396/20 z dnia 22 kwietnia 1920 r.

Sprawa Wawrzyńca Dzierskiego, Walentego Surdyka i Karola Müllera rozpatrywana przez nadzwyczajny Sąd Doraźny w Gnieźnie dotyczyła morderstwa na tle rabunkowym (Dzierski i Surdyk) oraz podżegania do niego (Müller). Warto podkreślić, że Surdyk w momencie popełnienia przestępstwa nie był osobą pełnoletnią. MbDP proponował, aby Dzierski i Müller zostali skazani na karę śmierci, natomiast wobec Surdyka wnoszono o zmniejszenie kary do 15 lat więzienia⁷⁷⁶. Naczelnik Państwa zatwierdził wyroki wobec skazanych Dzierskiego i Müllera, natomiast Surdyk został ułaskawiony⁷⁷⁷. W związku z tym wniosek został zakwalifikowany, jako nieuwzględniony, ponieważ nie został uwzględniony w całym zakresie.

Skazani mogli wnioskować o darowanie kary jeszcze niewykonanej⁷⁷⁸ lub kary wykonanej w jakiejś części⁷⁷⁹. Mogły dotyczyć także kary, w której jednocześnie orzeczono karę więzienia i karę grzywny⁷⁸⁰.

Podobnie zresztą wyglądała kwestia zamiany kary i mogła również dotyczyć prawomocnego mandatu karnego. Mandatem karnym z 19 sierpnia 1919 r., Sąd Doraźny w Gnieźnie na jeden tydzień więzienia skazał Franciszka Gajewskiego za pobicie mundurowego. Minister Seyda złożył wniosek o zamianę tej kary na grzywnę w wysokości 105 marek, czyli 15 marek za każdy dzień orzeczonego wyroku. Józef Piłsudski nie przychylił do wniosku⁷⁸¹.

Czasami znajdowały się wnioski, które trudno ocenić. Przykładowo Marcin Puziak wnioskował w pierwszej kolejności o darowanie orzeczonej kary grzywny w wymiarze 100 mk, a w razie niemożności spełnienia tej prośby wnioskował o zamianę grzywny 100 mk na 5 dni aresztu (jeden dzień aresztu równał się 20 mk w opinii Puziaka). Naczelnik Państwa nie przychylił się do wniosku⁷⁸².

Jak to zostało podkreślone wcześniej procedura prawa łaski nie została uregulowana w żadnym dokumencie lub akcie normatywnym. Mimo tych problemów praktyka wypracowała pewne mechanizmy. Organem uprawnionym do składania wniosku do Naczelnika Państwa było MbDP, a dokładniej Departament Sprawiedliwości MbDP. Co do zasady, wniosek taki składał Minister byłej Dzielnicy Pruskiej lub podsekretarz w MBDP,

⁷⁷⁶AAN, KCNP 227, Wniosek MbDP nr 11264 z dnia 12 stycznia 1920 r.

⁷⁷⁷AAN, KCNP 227, Pismo Szefa KCNP nr 338/20 z dnia 10 kwietnia 1920 r.

⁷⁷⁸AAN, KCNP 227, Pismo nr 3199/20 z dnia 11 stycznia 1920 r.

⁷⁷⁹AAN, KCNP 226, Pismo nr 10997/19 z dnia 11 listopada 1919 r.

⁷⁸⁰AAN, KCNP 226, Pismo z dnia 16 stycznia 1920 r. (numer nieczytelny) w sprawie Antoniego Szymańskiego.

⁷⁸¹AAN, KCNP 227, Pismo nr 13099/19 z dnia 27 listopada 1919 r.

⁷⁸²AAN, KCNP 227, Pismo nr 11122/19 z dnia 12 listopada 1919 r.

choć czasami wniosek podpisywał urzędnik MbDP⁷⁸³. Częstą praktyką w składanym wniosku było stanowisko sądu orzekającego, choć nie było to obligatoryjne⁷⁸⁴.

Co ciekawe Minister byłej Dzielnicy Pruskiej lub urzędnik reprezentujący MbDP mógł wnioskować o zmianę orzeczonej kary. W sprawie Antoniny Słuchnińskiej MbDP wnioskowało o zamianę kary aresztu 3 dni na karę grzywny w wysokości 100 mk, pod warunkiem, że Antonina Słuchnińska zapłaci karę grzywny do 1 lutego 1920 r. Wniosek nie uzyskał aprobaty⁷⁸⁵.

Niekiedy wnioski ze strony MbDP były na tyle precyzyjne, że zawierały, jaką grzywnę należy orzec zamiast kary więzienia⁷⁸⁶. Dość ciekawa jest sprawa rzeźnika Stefana Wichlińskiego, którego Sąd Doraźny w Gnieźnie skazał za paserstwo na karę 2 miesięcy więzienia i 500 mk grzywny. Zaproponowano, aby Wichliński zapłacił 3000 mk grzywny zamiast odbywania kary więzienia, (czyli kwotę 50 mk za każdy dzień aresztu) oraz dodatkowo grzywnę w wysokości 500 mk, co dawało łącznie grzywnę w wysokości 3500 mk. Naczelnik Państwa przychylił się do wniosku⁷⁸⁷. Naczelnik Państwa mógł także zastosować obniżenie kary. Taka sytuacja miała miejsce w sprawie Maksymiliana Lewina wniosek dotyczył obniżenia z 1 roku i 3 miesięcy więzienia do 6 miesięcy więzienia⁷⁸⁸.

Oprócz tego każdy skazany (lub jego najbliższa rodzina) mógł wystosować prośbę do Naczelnika Państwa. Podmiot osób uprawnionych do złożenia takiego wniosku był nieograniczony. Niestety zdarzały się składanie nie merytorycznych wniosków. Jako przykład takiego wniosku można podać, wniosek nr 4683/19 z 30 października 1919 r. (sprawa Łuczaka) złożony w KCNP. Łuczak został skazany za próbę wywozu gotówki do Niemiec, na jeden miesiąc więzienia i karę grzywny w wysokości 30 000 marek⁷⁸⁹.

Po pierwsze, wniosek został złożony i podpisany przez ponad 100 osób zatrudnionych przez Łuczaka. Po drugie podkreślano patriotyczną postawę skazanego (w jego posiadłości na Piekarach miały odbywać się wiece polskie oraz Polski Sejm Dzielnicowy). Wnioskodawcy podkreślali, że skazany „chroni ich od bezrobocia”⁷⁹⁰. W żadnym punkcie nie podano jednak

⁷⁸³AAN, KCNP 227, Wniosek nr 10475/21 z dnia 30 sierpnia 1921 r.

⁷⁸⁴AAN, KCNP 227, Pismo nr 11113/19 z dnia 11 listopada 1919 r.

⁷⁸⁵AAN, KCNP 227, Pismo nr 11118/19 z dnia 12 listopada 1919 r.

⁷⁸⁶Przykładowo w sprawie Stanisława Szramczewskiego, który wyrokiem Sądu Doraźnego w Gnieźnie z dnia 18 września 1919 r., został skazany na karę 2 tygodni więzienia. Propozycja wyglądała następująco. Zamiast kary 2 tygodni więzienia miał zapłacić 210 mk grzywny, co wynosi 15 mk za każdy dzień aresztu. Naczelnik Państwa prośbę uwzględnił. AAN, KCNP 226, Pismo nr 10982/20 ze stycznia 1920 r. (data nieczytelna).

⁷⁸⁷AAN, KCNP 226, Pismo nr 10996/19 z dnia 10 listopada 1919 r.

⁷⁸⁸AAN, KCNP 226, Pismo nr 10998/19 z dnia 10 listopada 1919 r.

⁷⁸⁹AAN, KCNP 232, Pismo do Naczelnika Państwa Polskiego nr 4689/19 z dnia 23 października 1919 r.

⁷⁹⁰AAN, KCNP 232, Pismo do Naczelnika Państwa Polskiego z dnia 24 października 1919 r w sprawie Łuczaka (bez daty).

merytorycznych powodów, dla których Naczelnik Państwa powinien zastosować prawo łaski.

Sprawy ułaskawień związane z wyrokami sądów doraźnych były rozpatrywane aż do 1922 r.⁷⁹¹. Interesująco wyglądała sprawa trzech braci Seidlerów: Tadeusza, Henryka i Stanisława. Wyrokiem Sądu Doraźnego w Poznaniu z 28 stycznia 1919 r. zostali oni skazani wyrokiem na kary: Tadeusz 7 lat pozbawienia wolności, Henryk 5 lat pozbawienia wolności, Stanisław 2 lata i 6 miesięcy pozbawienia wolności za wykonanie rewizji bez uprawnienia w stanie nietrzeźwości oraz rozruchy. Jednak oskarżeni odbyli swoje kary tylko w części (Tadeusz i Henryk) lub wcale (Stanisław Seidler został wysłany, jako ochotnik na front). Ten ostatni złożył na ręce „byłego Głównego Dowódcy”, czyli gen. Dowbora-Muśnickiego wniosek o powołanie go do wojska i możliwość wyruszenia na front. Wniosek ten został 20 marca 1919 r. rozpatrzony pozytywnie, dzięki czemu skazany nie rozpoczął wykonywania swojej kary. Prośba o ułaskawienie została rozpatrzona pozytywnie dopiero 21 lutego 1922 r.⁷⁹², a została złożona 20 września 1921 r.⁷⁹³.

Skazany mógł nie tylko złożyć wniosek o ułaskawienie czy zamianę kary, ale także o wykreślenie z rejestru kar i rejestru policyjnego. Sprawa dotyczyła Ludwika Jankowskiego z Szamotuł, pomocnika biurowego, który jako poborowy nie stawiał się do badania lekarskiego, ogłoszonego przez Komendę Uzupełnień w Szamotułach⁷⁹⁴. Jako podstawę prawną skazania podano § 2 *rozporządzenia KNRL z 4 marca 1919 r. dotyczący poboru do Wojska Polskiego*⁷⁹⁵. Maksymalny wymiar kary wynosił 5 lat pozbawienia wolności oraz 100 tysięcy marek grzywny. Kary mogły być orzeczone łącznie⁷⁹⁶. Oskarżony został skazany przez Sąd Doraźny w Poznaniu na miesiąc pozbawienia wolności, przy czym kara ta została w całości wykonana. Powodem wniosku o wykreślenie z rejestru była chęć skazanego przystąpienia do egzaminu dojrzałości, a byłoby to niemożliwe, gdyby widniał on w rejestrze kar lub na policyjnej liście karnej⁷⁹⁷. Warto tutaj podkreślić, że na terenie byłego zaboru pruskiego zaszły pewne zmiany. Sprawy sądownictwa i więziennictwa znajdowały się pod nadzorem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej do 13 listopada 1921 r., kiedy to nadzór nad

⁷⁹¹W wyniku kwerendy w AAN nie znaleziono wniosków o zastosowanie prawa łaski z sądów doraźnych z 1919 r. w KCPRP. Należy, więc przyjąć, że wnioski o zastosowanie prawa łaski były rozpatrywane do 1922 r. AAN, KCPRP 29, Prawo łaski za lata 1923-1925.

⁷⁹²AAN, KCNP 226, Pismo nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

⁷⁹³AAN, KCNP 226, Reskrypt z dnia 21 lutego 1922 r. do pisma nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

⁷⁹⁴AAN, KCNP 232, Reskrypt z dnia 11 lipca 1922 r., Pismo Szefa KCNP nr 6633/22 z dnia 12 lipca 1922 r.

⁷⁹⁵AAN, KCNP 232, Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości nr IV. K. 2735/22 z dnia 30 czerwca 1922 r.

⁷⁹⁶*Dalsze rozporządzenie dotyczące poboru do Wojska Polskiego* [w:] TU NRL nr 8 z dnia 6 marca 1919 r., s. 38.

⁷⁹⁷AAN, KCNP 232, Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości nr IV. K. 2735/22 z dnia 30 czerwca 1922 r.

sądownictwem i więziennictwem przejął Minister Sprawiedliwości⁷⁹⁸. Wniosek został złożony przez urzędnika Ministerstwa Sprawiedliwości, natomiast zdanie na jego temat wyraził prokurator (nie podano jego imienia i nazwiska oraz jaką prokuraturę reprezentował). 11 lipca 1922 r. Naczelnik Państwa zaakceptował wniosek o wykreślenie z rejestru kar i policyjnej listy karnej Ludwika Jankowskiego⁷⁹⁹.

Niestety ze względu na braki w dokumentacji niemożliwe jest sprawdzenie ile spraw wielkopolskich sądów doraźnych z 1919 r. zostało rozpatrzone przez Naczelnika Państwa.

W aktach z byłego zaboru pruskiego były przechowywane wnioski o prawo łaski w związku z wyrokami wydanymi przez sądy doraźne, ale także przez sądy polskie⁸⁰⁰ oraz sądy niemieckie⁸⁰¹. Niestety nie wszystkie sprawy są kompletne. W aktach prawa łaski znajdują się informacje czy Naczelnik Państwa skorzystał z prawa łaski wobec konkretnej skazanej osoby, lecz czy też nie. Brak jest informacji czy konkretna osoba została skazana przed sądami niemieckimi, doraźnymi czy polskimi⁸⁰².

Należy przypomnieć, że zanim kompetencja stosowania prawa łaski przeszła na Naczelnika Państwa⁸⁰³ to uprawnienie takie posiadał głównodowodzący⁸⁰⁴ lub KNRL⁸⁰⁵. Dodatkowo wprowadzenie *ustawy z 14 maja 1920 r. o amnestji w byłej dzielnicy pruskiej*⁸⁰⁶ mogło mieć wpływ na zmniejszenie ilości wpływających wniosków.

Z materiałów znajdujących się w KCNP wpłynęło łącznie 23 wnioski, z czego 21 wniosków dotyczyło zmiany zasądzanego wyroku, a 2 wnioski dotyczyły wykreślenie z rejestru kar i policyjnych list karnych.

Większość wniosków dotyczyła konkretnej osoby, choć zdarzały się wnioski gdzie prawo łaski dotyczyło więcej niż jednej osoby. Łącznie 23 wnioski dotyczyły 28 osób.

⁷⁹⁸J. Zakrzewski, *Jak powstało polskie więziennictwo* [w:] Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928, Warszawa 1929, s. 48. MbDP zostało zlikwidowane *ustawą z 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*. Dz. U. 1922 nr 30 poz. 247.

⁷⁹⁹AAN, KCNP 232, Reskrypt z dnia 11 lipca 1922, Pismo Szefa KCNP nr 6633/22 z dnia 12 lipca 1922 r.

⁸⁰⁰Patrz AAN, KCNP 226, Pismo nr 23495/20 z dnia 14 września 1920 r.

⁸⁰¹Patrz AAN, KCNP 227, Wniosek nr 2088/20 w przedmiocie ułaskawienia Wojciecha Junkera z dnia 26 października 1920 r.

⁸⁰²Przykładowo podaniem z dnia 13 lipca 1920 r. w przedmiocie ułaskawienia Ernesta Döra. W tym dokumencie brak jest informacji, jaki sąd orzekał w sprawie Ernesta Döra ani daty, w jakiej został wydany wyrok. Brak jest także zachowanego wniosku Ernesta Döra w tej sprawie. Zatem nie można stwierdzić ile podań dotyczących prawa łaski wpłynęło do KCNP z sądów doraźnych. AAN, KCNP 227, Pismo nr 2136/20 z dnia 13 lipca 1920 r.

⁸⁰³AAN, KCNP 226, Odpis nr 2319/20 z dnia 14 lutego 1920 r.

⁸⁰⁴*Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

⁸⁰⁵*Rozporządzenie w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu* [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁸⁰⁶Dz. U. 1920 nr 42 poz. 252.

Liczba	Nazwa sądu doraźnego	Ilość wniosków/ Ilość osób wnoszących o prawo łaski
1	Nadzwyczajny Sąd Doraźny w Gnieźnie	1/3
2	Nadzwyczajny Sąd Doraźny w Poznaniu	1/1
3	Sąd Doraźny w Gnieźnie	5/5
4	Sąd Doraźny w Ostrowie	3/3
5	Sąd Doraźny w Poznaniu	13/16
1-5	Łącznie	23/28

Opracowanie własne

Przestępstwa popełnione przez skazanych (niektórzy skazani zostali skazani za więcej niż jedno przestępstwo):

Liczba	Rodzaj popełnionego przestępstwa	Ilość skazanych
1	Kradzież oraz kradzież z włamaniem (także usiłowanie)	5
2	Nielegalny wywóz banknotów	4
3	Paserstwo	4
4	Pobicia i uszkodzenia ciała ⁸⁰⁷	4
5	Zabójstwo i podżeganie do zabójstwa	4
6	Rewizja osobista bez zezwolenia ⁸⁰⁸	3
7	Udział w rozruchach ⁸⁰⁹	3
8	Przekroczenie cen maksymalnych	2
9	Przemytnictwo	2
10	Nielegalny handel końmi	1
11	Nielegalne posiadanie broni	1
12	Podburzanie pracowników do niewykonywania pracy	1
13	Unikanie służby wojskowej ⁸¹⁰	1

⁸⁰⁷Na potrzeby statystyczne przyjęto pobicie i uszkodzenie ciała bez względu na typ pobicia (ciężki, średni, lekki).

⁸⁰⁸Warunkiem przeprowadzania rewizji było upoważnienie. Skazani, którzy dopuścili się rewizji dokonali tego czynu bezprawnie. AAN, KCNP 226, Pismo nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

⁸⁰⁹Rozumiane, jako udział w bójce.

⁸¹⁰Dotyczyło to unikania służby w Wojsku Wielkopolskim, a nie w Wojsku Polskim.

14	Wywóz materiałów codziennego użytku z Wielkopolski	1
15	Zniewaga władz ⁸¹¹	1
1-15	Suma wszystkich przestępstw	36

Opracowanie własne

Łącznie zachowały się 23 wnioski obejmujące 28 osób, które to dopuściły się 36 przestępstw. Wobec tych skazanych Naczelnik Państwa podjął następujące decyzje:

Liczba	Rodzaj decyzji	Ilość
1	Ułaskawienie ⁸¹²	10
2	Nie zastosowanie prawa łaski	9
3	Zamiana kary pozbawienia wolności na karę grzywny ⁸¹³	4
4	Wykreślenie z rejestru kar i policyjnych list karnych (rozpatrzone pozytywnie)	2
5	Wniesienie o ponowne rozpatrzenie sprawy ⁸¹⁴	1
6	Darowanie części kary ⁸¹⁵	1
7	Zmniejszenie wymiaru kary	1
1-7	Wszystkie decyzje Naczelnika Państwa	28

Opracowanie własne

Oдноśnie aktów prawa łaski, nie zachowały się uzasadnienia decyzji podejmowanych przez Naczelnika Państwa. O ile w sprawie Franciszka Klemkego, gdzie Minister byłej

⁸¹¹Dotyczyło to zniewagi KNRL

⁸¹²Należy to rozumieć, jako ułaskawienie w przypadku skazanych, wobec których kara nie była wykonana lub w przypadku osób, którym darowano odbycie reszty kary.

⁸¹³Dotyczyło to sytuacji, kiedy kara więzienia została zamieniona na karę grzywny lub w przypadku, gdy osoba została skazana zarówno na karę więzienia i karę grzywny, a Naczelnik Państwa zamienił karę więzienia na karę grzywny nie korzystając z prawa łaski w przypadku grzywny orzeczonej przez sąd doraźny. W razie nie wykonania kary grzywny nastąpiło wykonanie wcześniej orzeczonej kary więzienia.

⁸¹⁴Sprawa ta nie była rozpoznawana ponownie przez sąd doraźny, gdyż sądy te wcześniej uległy rozwiązaniu. AAN, KCNP 226, Wniosek MbDP nr 12064/19 z dnia 17 stycznia 1920 r., AAN, KCNP 226, Pismo KCNP nr 2396/20 z dnia 22 kwietnia 1920 r.

⁸¹⁵Dotyczyło to sytuacji, gdy Naczelnik Państwa skorzystał z prawa łaski względem skazanych zarówno na karę więzienia jak i karę grzywny, ale tylko wobec darowania jednej z tych dwóch kar.

Dzielnicy Pruskiej wnosili o ponowne rozpatrzenie sprawy z powodów błędów proceduralnych⁸¹⁶, co zresztą zostało zaakceptowane przez Józefa Piłsudskiego⁸¹⁷, o tyle w niektórych sprawach znajdują się tylko krótka adnotacja o skorzystaniu z prawa łaski⁸¹⁸. Niekiedy jednak znajdują się brak jest reskryptu, a informacja o zastosowaniu prawa łaski znajdują się na końcu wniosku⁸¹⁹.

4.4.3 Amnestia

Osobną kwestią pozostaje sprawa amnestii. Niekiedy zdarza się, że termin „amnestia” używany jest zamiennie z terminem „abolicja”. Różnica pomiędzy tymi pojęciami odnosi się przede wszystkim do momentu stosowania. Abolicja dotyczy zaniechanie wszczęcie postępowania karnego lub umorzenie tego postępowania, jeśli zostało ono wszczęte, a amnestia dotyczy przypadków gdzie wyrok został już orzeczony. Tak, więc abolicja stosowana jest przed orzeczeniem wyroku skazującego, natomiast amnestia dotyczy sytuacji gdzie wyrok skazujący już zapadł⁸²⁰.

Początkowo amnestie ogłaszał dekretami Tymczasowy Naczelnik Państwa⁸²¹, a po wprowadzeniu *Uchwały Sejmowej* czynił to Sejm Ustawodawczy poprzez ogłaszanie ustawy⁸²². Amnestie w II RP były wydawane, co do zasady z powodu jakiś ważnych wydarzeń. Przykładowo *Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie amnestji z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego* jak sama nazwa wskazuje został wprowadzony z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego⁸²³. Jako ciekawostkę można podać, że w wyniku zastosowania tej amnestii wolność uzyskało 52 więźniów politycznych⁸²⁴.

⁸¹⁶AAN, KCNP 226, Wniosek MbDP nr 12064/19 z dnia 17 stycznia 1920 r.

⁸¹⁷AAN, KCNP 226, Pismo KCNP nr 2396/20 z dnia 22 kwietnia 1920 r.

⁸¹⁸Przykładowy tekst: *Postanawiam w drodze łaski darować braciom Stanisławowi, Henrykowi i Tadeuszowi Seidlerom resztę orzeczonych przeciw nim wyrokiem byłego Sądu Doraźnego w Poznaniu z dnia 28. stycznia 1919 r. (akta byłego Sądu Doraźnego w Poznaniu licz.[liczba] Pr.[skrót nieczytelny] 7/19) kar ciężkiego więzienia. Warszawa - Belweder 21.02.[19]22 r. Naczelnik Państwa. Józef Piłsudski. Minister b. Dzielnicy Pruskiej wz. [w zastępstwie] Zygmunt Seyda*. AAN, KCNP 226, Reskrypt z dnia 21 lutego 1922 r. do pisma nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

⁸¹⁹AAN, KCNP 226, Wniosek MbDP nr 10995/19 z 11 listopada 1919 r. sprawa Antoniego Czajkowskiego.

⁸²⁰M. Płachta, *Amnestia jako jeden ze sposobów „rozliczania” sprawców najcięższych zbrodni międzynarodowych* [w:] Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny z. 4/2003, Poznań 2003, s. 7-8.

⁸²¹Naczelnik Państwa skorzystał z tego prawa dwukrotnie. Pierwszy raz wydając Dekret w przedmiocie amnestji przy przekroczeniach przepisów o podatkach bezpośrednich, opłatach skarbowych oraz podatku od spadków i darowizn (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 14 poz. 191) a drugi raz wydając Dekret w przedmiocie amnestji z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 16 poz. 219).

⁸²²L. Wilk, *W sprawie uregulowania i stosowania łaski generalnej* [w:] Palestra 5-6/2002, Warszawa 2002, s. 37.

⁸²³Dz. Pr. P. P. 1919 nr 16 poz. 219.

⁸²⁴H. Wajn, *Walka o amnestię dla więźniów politycznych w latach 1926-1928* [w:] Przegląd Historyczny 1/1969, Warszawa 1969, s. 93.

Pierwszą amnestią obowiązującą na terenie byłej dzielnicy pruskiej była *Ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. w przedmiocie amnestji przy przekroczeniach przepisów o państwowych podatkach i opłatach stemplowych, obowiązujących na terenie b. Dzielnicy Pruskiej*⁸²⁵. Amnestia ograniczała się wyłącznie do terenu byłej dzielnicy pruskiej⁸²⁶.

Ustawa z 14 maja 1920 r. o amnestji w byłej dzielnicy pruskiej regulowała kwestię darowania lub zmniejszenia wymiaru kary.

Przyczynę ogłoszenia amnestii podano w preambule ustawy:

*Gwoli upamiętnienia wielkiej dla Narodu Polskiego chwili odzyskania przez Rzeczpospolitą Polską ziem, które wchodziły w skład byłego zaboru pruskiego*⁸²⁷.

W II RP wyróżniano dwie kategorie amnestii: częściową i zasadniczą⁸²⁸. Zdaniem autora konieczny jest podział amnestii częściowej na trzy podkategorie:

- 1) ze względu na obszar występowania
- 2) ze względu na rodzaj przestępstw
- 3) ze względu na rodzaj przestępstw na określonym obszarze

Przykładem amnestii częściowej ze względu na obszar występowania jest *ustawa z dnia 14 maja 1920 r. o udzieleniu amnestji w b. dzielnicy pruskiej*⁸²⁹. Przykładem amnestii częściowej ze względu na rodzaj przestępstw jest *ustawa z dnia z dnia 4 kwietnia 1920 r. o przywróceniu praw, utraconych wskutek przestępstw politycznych i wojskowych*⁸³⁰. Przykładem amnestii częściowej ze względu na określony rodzaj przestępstw na określonym obszarze jest *ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. w przedmiocie amnestji przy przekroczeniach przepisów o państwowych podatkach i opłatach stemplowych, obowiązujących na terenie b. Dzielnicy Pruskiej*⁸³¹.

Natomiast amnestia zasadnicza charakteryzowała się obszarem (dotyczyła całego kraju) oraz szerszym katalogiem przestępstw⁸³². Warto w tym miejscu zaznaczyć, że *dekret*

⁸²⁵Dz. U. 1919 nr 98 poz. 517.

⁸²⁶W opinii J. Gocłona projekt ustawy został przedłożony w trybie nagłym do Sejmu, co może sugerować o ważności tego aktu prawnego. J. Goclon, *Rząd Leopolda Skulskiego (13 XII 1919-9 VI 1920), skład, funkcjonowanie i jego polityka wschodnia* [w:] Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica 88, Łódź 2012, s. 180, J. Goclon, *Działalność gabinetu Leopolda Skulskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów i rola rządu w okresie przygotowań do „wyprawy kijowskiej”* [w:] Miscellanea Historico-Iuridica t. 13 z. 1, Białystok 2014, s. 257.

⁸²⁷Dz. U. 1920 nr 42 poz. 252.

⁸²⁸K. Polak, *Więziennictwo Polskie w latach 1918-1939*, Kalisz 1995, s. 50, G. B. Szczygieł, *Wykonanie kary pozbawienia wolności w Polsce międzywojennej* [w:] Miscellanea Historico-Iuridica t. 6 pod red. A. Lityńskiego i P. Fiedorczyka, Białystok 2008, s. 52.

⁸²⁹Dz. U. 1920 nr 42 poz. 252.

⁸³⁰Dz. U. 1920 nr 39 poz. 230.

⁸³¹Dz. U. 1919 nr 98 poz. 517.

⁸³²Przykładowo *dekret amnestii z 8 lutego 1919 r. w przedmiocie amnestji z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego* wymieniał enumeratywnie przestępstwa, wobec których nie miały zastosowania przepisy

amnestii z 8 lutego 1919 r. w przedmiocie amnestji z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego nie obejmował ani przestępstw orzeczonych na podstawie prawa niemieckiego ani obszaru byłej dzielnicy pruskiej⁸³³. Zatem ogłoszenie amnestii częściowej w maju 1920 roku miało uporządkować kwestie prawne na terenie byłej dzielnicy pruskiej⁸³⁴.

Zgodnie z § 1 ustawy z dnia 14 maja 1920 r. o udzieleniu amnestji w b. dzielnicy pruskiej:

*W sprawach karnych przeciwko osobom cywilnym, należących do właściwości sądów polskich i byłych niemieckich sądów wszelkiego rodzaju, jak również, należących do właściwości władz administracyjnych zarówno polskich jak byłych niemieckich na obszarach b. dzielnicy pruskiej stosują się do przestępstw popełnionych przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy*⁸³⁵.

Sądy doraźne nie zostały enumeratywnie wymienione przez ustawę. Kluczowy dla interpretacji jest zwrot „należących do właściwości władz administracyjnych zarówno polskich”. Zgodnie z okólnikiem nr 61 z 20 maja 1920 r., wydanym przez Departament Sprawiedliwości MbDP, amnestia dotyczyła także sądów doraźnych. Co więcej, rozszerzono ją na wydane przez sądy doraźne prawomocne mandaty karne⁸³⁶. Oprócz tego informacja o zastosowaniu przepisów ustawy z dnia 14 maja 1920 r. o udzieleniu amnestji w b. dzielnicy pruskiej znajdują się w wnioskach o zastosowanie prawa łaski⁸³⁷.

Darowanie dotyczyło wszystkich przestępstw, wobec których ogłoszono kary pozbawienia wolności do 6 miesięcy. Połowa kary była anulowana w przypadku, gdy zostało się skazanym na okres do 2 lat pozbawienia wolności, natomiast trzecia część kary darowana była w przypadku przestępstw, za które orzeczono powyżej 2 lat pozbawienia wolności. Wobec tych wymagań kwestią nieistotną było, czy kara została wykonana w części, czy jej

amnestii. Były to w przypadku osób cywilnych przestępstwa przeciwko lichwie, zarządzeniom władz administracyjnych dotyczących aprowizacji i z oskarżenia prywatnego. W przypadku osób wojskowych były to: bunt z bronią w ręku, narażenie wojsk na niebezpieczeństwo wobec nieprzyjaciela, dezercję wobec nieprzyjaciela. Dz. P. P. P. 1919, nr 16 poz. 219.

⁸³³Dz. P. P. P. 1919 nr 16 poz. 219.

⁸³⁴Sprawozdanie stenograficzne ze 147 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 maja 1920 r. s. 5.

⁸³⁵Dz. U. 1920 nr 42 poz. 252.

⁸³⁶W zbiorze rozporządzeń i okólników za rok 1920 okólnik nie ma numeru, 61 lecz 61a. Nie został on wydany 20 maja 1920 r., lecz 14 maja 1920 r. W aktach SA w APP na dokumencie widnieje data 20 maja 1920 r. Treść tych dokumentów i ich numer identyfikacyjny są identyczne. Jednakże w opinii autora bardziej prawdopodobną datą wydania tego okólnika jest dzień 20 maja 1920 r. Spowodowane to jest tym, że 14 maja 1920 r. wydana została ustawa amnestyjna, zatem MbDP jeszcze tego samego dnia musiałoby wydać ten okólnik, co jest mało prawdopodobne. Dz. U. 1920 Nr 42 poz. 252, *Okólnik l. 61a z dnia 14 maja 1920 r. w przedmiocie majowej ustawy amnestyjnej* [w:] Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej mających znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości, Poznań 1921, s.220-224. APP, SA w Poznaniu 236, Okólnik MbDP nr 61 z dnia 20 maja 1920 r.

⁸³⁷W sprawie braci Seidlorów znajdują się informacja, że w wyniku zastosowania amnestii z dnia 14 maja 1920 r. wszyscy trzej braci otrzymali niższe kary niż te, które zasądził sąd doraźny. AAN, KCNP 226, Pismo nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

odbywanie nie zostało rozpoczęte. Karę dożywotniego domu karnego zamieniono na karę 15 lat pozbawienia wolności, a karę śmierci na karę dożywotniego więzienia.

Jednakże ustawodawca zaznaczył, że nie można zastosować przepisów ustawy wobec wszystkich przestępstw. Wyłączone zostały następujące przestępstwa⁸³⁸:

Numer	Nazwa przestępstwa	Odwołanie do przepisów KK, (jeśli występuje)
1	Zabójstwo lub morderstwo popełnione w celu rabunku lub kradzieży oraz rozboje	§211, § 212, §§ 249-252, § 254, § 255 ⁸³⁹
2	Ciężka kradzież	§ 243 ⁸⁴⁰
3	Przekupstwo	§§ 331-334 ⁸⁴¹
4	Sprzeniewierzenie urzędu	§ 350, § 351, § 353 ⁸⁴²
5	Przestępstwo popełnione przeciwko przepisom o zwalczaniu przemytnictwa, lichwy zwyczajnej i wojennej oraz spekulacji.	Brak
6	Przestępstwo dochodzone w skutek oskarżenia prywatnego lub postępowania dyscyplinarnego.	Brak

Ponadto umarzało się wszystkie postępowania karne, a w przypadku skazania darowało się kary pozbawienia wolności za wszystkie wykroczenia oraz za przestępstwa prasowe⁸⁴³ (o ile nie zawierały zniewagi pojedynczych osób) oraz przestępstwa przeciwko § 248a (sprzeniewierzenie z nędzy) KK oraz § 264a (oszustwo z nędzy) KK⁸⁴⁴. Dodatkowo

⁸³⁸Dz. U. 1920 nr 42 poz. 252.

⁸³⁹*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 89, 102-104.*

⁸⁴⁰Ibidem, s. 98-100.

⁸⁴¹Ibidem, s. 134-135.

⁸⁴²Ibidem, s. 140-141.

⁸⁴³Jak podkreśla J. Gzella, w 1919 r. w przypadku ogłoszenia stanu wyjątkowego na terenie byłej dzielnicy pruskiej władze mogły ograniczyć wolność prasy poprzez zaprowadzenie cenzury prewencyjnej dla ogłoszeń w sprawach wojskowych. J. Gzella, *Wprowadzenie do cenzury prewencyjnej w 1920 roku w dawnej dzielnicy pruskiej* [w:] Klio t. 28 nr 1/2014, Toruń 2014, s. 33.

⁸⁴⁴Przestępstwa te były ścigane tylko na wniosek, który można było wycofać. Przestępstwa te mogły być popełnione tylko w przypadku nędzy i dotyczyły mienia małej wartości. *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do*

podkreślono, że wszystkie kary w całości podlegają wykreśleniu z rejestru kar i policyjnych list karnych, z wyjątkiem tych z § 242 (przywłaszczenie cudzej rzeczy) KK, § 258 (popieranie ukrywacza) KK, § 259 (wiedza o popieraniu ukrywacza) KK i § 263 (oszustwo⁸⁴⁵) KK⁸⁴⁶.

Zgodnie z założeniami ustawy postępowanie dyscyplinarne nie uwzględniało przestępstw dotyczących postępowań dyscyplinarnych wobec wojskowych⁸⁴⁷.

Tematyka stosowania amnestii w II RP nie należała do najprostszych spraw⁸⁴⁸. W zależności od konkretnego przypadku zawartego w ustawie z dnia 14 maja 1920 r. o udzieleniu amnestji w b. dzielnicy pruskiej⁸⁴⁹ mogła mieć zastosowanie w każdym możliwym niżej wymienionym wariancie⁸⁵⁰.

Numer	Rodzaj ułaskawienia	Podział ułaskawienia
1	Ułaskawienie przed wyrokiem, czyli abolicja. Ułaskawienie umarzające przestępstwo, jako takie czyniące to przestępstwo, jako niebyłe.	Brak
2	Ułaskawienie po wyroku, czyli aggratiatio	Aggratiatio plenissima: umarzające przestępstwo
		Aggratiatio plena: uchylające tylko karę w całości
		Aggratiatio minus plena: uchylające tylko część kary
	Ułaskawienie po odbyciu kary, czyli restitutio	Rehabilitatio: ułaskawienie

Kodeksu Karnego dla Związku Północno - Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 107.

⁸⁴⁵Przestępstwa przeciwko majątkowi w prawie niemieckim były podzielone na dwie grupy. Pierwsza grupa to przestępstwa przeciwko majątkowi w sensie prawnym. Do tej grupy zaliczano uszkodzenie rzeczy, grabież rzeczy, przywłaszczenie rzeczy, kradzież rzeczy itd. Druga grupa to przestępstwa przeciwko majątkowi w sensie ekonomicznym. Do tej grupy zaliczano oszustwo, lichwę i wymuszenie. I. Lipkin, *Oszustwo w świetle kodeksów karnych obowiązujących i projektów ustawodawczych (studjum historyczno-dogmatyczne)*. Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego z przedmową prof. W. Makowskiego, Warszawa 1926, s. 31.

⁸⁴⁶*Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 98, 105-107.*

⁸⁴⁷Dz. U. 1920 Nr 42 poz. 252.

⁸⁴⁸Problematyka stosowania przepisów o amnestii w II RP była uzależniona od tego, jakie przestępstwa obejmowały ustawy amnestyjne. S. Gelerter, J. Ruff, *Amnestja. Ustawa z dnia 2 stycznia 1936 r. wraz z komentarzem i orzecnictwem*, Warszawa 1936, s. 3-4.

⁸⁴⁹Dz. U. 1920 Nr 42 poz. 252.

⁸⁵⁰Z. Małaczyński, *Luźne uwagi z powodu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie traktowania prośb o łaskę* [w:] WPP nr 4/1929, Warszawa 1929, s. 5 - 6.

		umarzające przestępstwo
		Restitutio plena: ułaskawienie uchyłające wszelkie skutki pochodne.
		Restitutio minus plena: ułaskawienie uchyłające część skutków pochodnych

Warto w tym miejscu podkreślić, że częściowe lub całkowite darowanie kary następowało w wyniku skazania na podstawie niemieckiego KK. Brak jest informacji, żeby prawo amnestii obejmowało także rozporządzenia KNRL⁸⁵¹.

Konkludując, nie było żadnych przepisów, dzięki którym Józef Piłsudski, jako Naczelnik Państwa uzyskał możliwość stosowania prawa łaski i prawa do wykreślenia z rejestru kar i policyjnych list karnych. Jak już wspomniano nastąpiło to samoistnie. Nie było także wymogów formalnych, jak miał wyglądać taki wniosek. Nie było też określonej kategorii osób, które mogły go składać. Opiniowany był on przez urzędnika z MbDP (później urzędnik MS), a mógł dotyczyć złagodzenia kary, jej darowania lub wykreślenia z rejestrów kar i policyjnej listy karnej.

Warto podkreślić, że informacje o amnestii są zawarte w niektórych aktach prawa łaski⁸⁵².

⁸⁵¹W przypadku sprawy Ludwika Jankowskiego, który został skazany na podstawie przepisów rozporządzenia KNRL nie można wykreślić z rejestru kar i policyjnej listy karnej na podstawie *ustawy z dnia 14 maja 1920 r. o udzieleniu amnestji w b. dzielnicy pruskiej*. AAN, KCNP 232, Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości nr IV. K. 2735/22 z dnia 30 czerwca 1922 r, Dz. U. 1920 Nr 42 poz. 252.

⁸⁵²AAN, KCNP 226, Pismo nr 17882/21 z dnia 20 września 1921 r.

V Sądy wojskowe i Sąd Wojenny w Inowrocławiu

5.1 Sądy wojskowe podległe Dowództwu Głównemu Sił Zbrojnych w byłym Zaborze Pruskim.

5.1.1. Ustrój sądów wojskowych

Na czele sądownictwa wojskowego stał prezydent, któremu do pomocy przydzielono audytorów. Siedzibą GSW był Poznań, natomiast o utworzeniu OSW decydował prezydent. § 8 zdanie 1 *rozporządzenia wojskowego* brzmi:

*Główny Sąd Wojskowy składa się z przewodniczącego i czterech ławników (wojskowych) wyznaczonych przez Komendy Okręgowe*⁸⁵³.

Z treści zdania można wywnioskować, że ławnicy zostali wyznaczeni przez Komendy Okręgowe. Inaczej sytuacja została przedstawiona w *rozkazie dziennym DOW I z 29 stycznia 1919 r.*, gdzie dowódca okręgu wyznaczył skład orzecniczy ławników i zastępców ławników⁸⁵⁴.

Na termin rozpisany przez Główny Sąd Wojenny na czwartek dnia 30 stycznia [1919 r. przyp. aut.] o 9 tej godz. przed pold. wyznaczono, jako sędziów - ławników:

Numer	Ławnicy	Zastępcy
1	ppor. Marynarskiego ⁸⁵⁵ Feliksa-sztab Dow. Piech ⁸⁵⁶ .	ppor. Czesława Gankego-oddział kulomiotów
2	sekcyjnego Jana Urbanowicza-9. komp. III batl. 6. gren. ⁸⁵⁷	sierż. Józefa Skotarka-oddział kulomiotów
3	szeregowca Stefana Kudlińskiego-2. komp. I. batl. 6 gren ⁸⁵⁸ .	sierż. Edmunda Szitza-oddział kulomiotów

⁸⁵³*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁸⁵⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.4.1, Rozkaz Dowódcy OW I z dnia 29 stycznia 1919 r.

⁸⁵⁵Stopień i nazwisko nieczytelne. Prawdopodobnie chodzi o ppor. Marynarskiego

⁸⁵⁶Sztab Dowództwa Piechoty

⁸⁵⁷9 kompania III batalionu 6 grenadierów.

⁸⁵⁸2 kompania I batalion 6 grenadierów.

4	szeregowca Ludwika Przewoźnego- 6. komp. II batl. 6 gren ⁸⁵⁹ .	szeregowca Bronisława Majchrzaka- oddział kulomiotów
---	--	---

W rozkazie dziennym DOW I z 2 lutego 1919 r. jego dowódca, wyznaczył następujące składy orzecznicze:

Jako sędziów-ławników wyznaczamy na termin rozpisany przez Główny Sąd Wojenny I na środę, dnia 5.2 br. [1919 r. przyp. aut.] o godz. 9 tej przed południem⁸⁶⁰.

Numer	Ławnicy na dzień 5 luty 1919 r.	Ławnicy na dzień 6 luty 1919 r.
1	ppor. Marynarski Feliks	podpor. Ganke Czesław
2	sekcijn. Urbanowicz Jan	sierż. Skotarek Józef
3	szer. Kudliński Stefan	sierż. Szitz Czesław
4	szer. Przewoźny Ludwik	szereg. Majchrzak Bronisław
Jednostka	1 Pułk rezerwy strzelców pieszych wielkopolskich	Oddział kulomiotów

Z treści dokumentu wynika, że Dowódca OW I wyznaczał tylko ławników lub zastępców ławników. Natomiast przepisy rozporządzenia wojskowego nie przewidywały powoływania osób pełniących funkcję „zastępców ławników”. Możliwe, że nie chciano ryzykować sytuacji, w której konieczne byłoby odroczenie rozprawy ze względu na brak ławników. Brak jest informacji we wcześniejszych rozkazach Dowódcy OW I jakoby wcześniej powoływani byli zastępcy ławników. Ani w rozkazie DOW I z 29 stycznia ani w tym z 2 lutego 1919 r. nie wyznaczono przewodniczącego składu orzekającego. Prawdopodobnie był on wyznaczany przez prezydenta lub sam mógł to być sam prezydent. W związku z tym należy domniemywać, że przewodniczący nie był on powoływany przez Komendy Okręgów.

Jednakże w późniejszym terminie prawo to przyznane zostało konkretnym formacjom wojskowym. W rozkazie dziennym DG nr 183 z 6 lipca 1919 r. Głównodowodzący nakazał prezydentowi GSW „zwracanie się do konkretnych jednostek wojskowych”, których zadaniem było wyznaczanie ławników do spraw sądowych. Przykładowo, od 15 do 31 lipca

⁸⁵⁹6 kompania II batalion 6 grenadierów.

⁸⁶⁰WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.4.1, Rozkaz Dowódcy OW I z dnia 2 lutego 1919 r.

ławnikami byli żołnierze z Inspektoratu Wojsk Lotniczych a od 1 do 15 sierpnia żołnierze z Inspektoratu Artylerii⁸⁶¹.

Zawsze jedna osoba spośród ławników musiała być oficerem, a reszta posiadać stopień podoficerski. Wyjątkiem była sytuacja, kiedy w stan oskarżenia postawiony był oficer. Wtedy wszyscy ławnicy musieli być oficerami. W skład orzekający wchodził: oficer i dwóch ławników⁸⁶².

Już w rozkazie dziennym DG nr 31 z 4 lutego 1919 r. prezydent GSW dr Stanisław Sławski skorzystał z przysługującego mu prawa do utworzenia OSW poza Poznaniem. Przewidywany plan zakładał utworzenie sądu wojskowego w każdym okręgu. Oznaczałoby to utworzenie aż dziewięciu OSW. Następnie należało zaraportować prezydentowi utworzenie takiego sądu. Przewodniczącym OSW mogła być osoba niebędąca oficerem, wystarczyłoby żeby była prawnikiem⁸⁶³.

Rozkazem dziennym DG nr 40 z 13 lutego 1919 r., dokonano podziału organizacyjnego departamentów. Departament Jurydyczny F miał swoją siedzibę na ul. Lipowej 7 w Poznaniu. Na jego czele stał prezydent GSW, dr Stanisław Sławski. Dzielił się na dwa wydziały: sądownictwa, (którym kierował dr Stanisław Sławski) oraz administracji więzień (nie podano nazwiska przewodniczącego)⁸⁶⁴.

Na podstawie rozkazu dziennego DG nr 80 z 25 marca 1919 r. prezydent GSW powołał w miejsce dziewięciu OSW trzy sądy wojskowe.

- 1) Sąd Wojskowy dla okręgu wojskowego zachodniego z siedzibą w Poznaniu
- 2) Sąd Wojskowy dla okręgu wojskowego północnego z siedzibą w Gnieźnie
- 3) Sąd Wojskowy dla okręgu wojskowego południowego z siedzibą w Ostrowie

Sądy te rozpoczęły działalność z 1 kwietnia 1919 r.⁸⁶⁵. Zmiana ta była wymuszona koniecznością przejścia na organizację frontową ogłoszoną w rozkazie dziennym DG nr 70 z 15 marca 1919 r.⁸⁶⁶. Sprawy toczące się przed OSW miały zostać przekazane (ze względu na właściwość) albo do sądów okręgu wojskowego, lub do GSW. Obowiązek ten spoczywał na sędziach śledczych.

W maju 1919 r. KNRL wraz z DG miało przygotować nowy projekt organizacyjny sądownictwa na terenie byłego zaboru pruskiego, który miał m.in. utworzenie wojskowych

⁸⁶¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 183 z dnia 19 lipca 1919 r.

⁸⁶²Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁸⁶³WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 31 z dnia 4 lutego 1919 r.

⁸⁶⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 40 z dnia 13 lutego 1919 r.

⁸⁶⁵WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 80 z dnia 25 marca 1919 r.

⁸⁶⁶Dalsze rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu [w:] TU nr 3 z dnia 4 kwietnia 1919 r., s. 9.

sądów apelacyjnych czy likwidację sędziów śledczych. Przygotowany został dokument *Projekt ustawy wojkowego postępowania karnego tymczasowo w Wojsku Polskiem obowiązującej*⁸⁶⁷, jednakże ze względu zmieniającą się sytuację polityczną projekt ten nie uzyskał poparcia władz w Warszawie⁸⁶⁸

Kolejną kwestią jest pozycja ustrojowa sądownictwa w Armii Wielkopolskiej. Zgodnie z informacjami znajdującymi się w WBH, Armia Wielkopolska miała obowiązek składania raportu OdeB. Takich raportów w 1919 r. zostało złożonych sześć: 5 maja⁸⁶⁹, 31 maja⁸⁷⁰, 10 czerwca⁸⁷¹, 17 czerwca⁸⁷², 28 czerwca⁸⁷³, 9 lipca⁸⁷⁴. W żadnym z OdeB sądownictwo nie wchodziło bezpośrednio do Armii Wielkopolskiej. Jedynie w dwóch raportach znajdują się informacje odnoszące się do sądownictwa wojkowego. W raporcie z 5 maja znajduje się wzmianka, że szefem Departamentu Jurydycznego jest prezydent GSW, dr Stanisław Sławski⁸⁷⁵.

Natomiast do raportu OdeB z 31 maja 1919 r., dołączony jest załącznik nr I^a Nr. Dz. 801/19. zatytułowany *Ordre de Bataille urzędów, formacji i urzędzeń etapowych wojsk polskich w b. zaborze pruskim*. Za sądownictwo odpowiadał departament F, którego przewodniczącym był płk KS dr Stanisław Sławski. Dzielił się on na dwa oddziały I - *sądownictwa*, któremu przewodniczył kpt. KS Jankowski i II - *więzieniowy*, na którego czele stał kpt. aud. Żuromski. W skład oddziału I wchodził OSW pod przewodnictwem kpt. KS dr Gutsche, OSW w Gnieźnie pod przewodnictwem kpt. KS Swiniarskiego i OSW w Ostrowie pod przewodnictwem kpt. KS Ludwika. W skład oddziału II wchodziło więzienie w Poznaniu, którego szefem był insp. więz. Szews i więzienie we Wronkach, którego szefem był ks. prob. Reszelski⁸⁷⁶. Powyższy raport jest jedynym przedstawiającym miejsce sądownictwa wojkowego w strukturze wojsk powstańczych spośród wszystkich wydanych w 1919 r. OdeB. Warto podkreślić, że w nr 8-10 WPP z 1928 roku pojawiają się także informacje o audytorach oraz o istnieniu ekspozytur dla wojskowych sędziów śledczych.

⁸⁶⁷WBH, Oddział VI Prawny Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych 1919-1921, I.300.12.1, *Projekt ustawy wojkowego postępowania karnego tymczasowo w Wojsku Polskiem obowiązującej*.

⁸⁶⁸T. Szczygieł, *Unifikacja i kodyfikacja wojskowej procedury karnej w II Rzeczypospolitej* [w:] CPH t. 69 z. 1, Poznań 2017, s. 152-154.

⁸⁶⁹WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.17., OdeB z dnia 5 maja 1919 r.

⁸⁷⁰WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.19., OdeB z dnia 31 maja 1919 r.

⁸⁷¹WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.9., OdeB z dnia 10 czerwca 1919 r.

⁸⁷²WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.21., OdeB z dnia 17 czerwca 1919 r.

⁸⁷³WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.21., OdeB z dnia 28 czerwca 1919 r.

⁸⁷⁴WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.19., OdeB z dnia 9 lipca 1919 r.

⁸⁷⁵WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.17., OdeB z dnia 5 maja 1919 r.

⁸⁷⁶WBH, NDWP, OdeB I. 301.30.19., OdeB z dnia 31 maja 1919 r., załącznik I^a Nr. Dz. 801/19.

Prezydentem sądownictwa wojskowego w Poznaniu mianowany został pułkownik Dr. Stanisław Sławski.

Audytorem przy Sądzie Wojskowym dla Okręgu Zachodniego mianowany został kpt. Dr. Nochowicz Kazimierz, audytorem przy Sądzie Wojskowym dla Okręgu Północnego w Gnieźnie kpt. Dr. Rabski Zygmunt, audytorem przy Sądzie Wojskowym Okręgu Południowego w Ostrowie [Wielkopolskim przyp. aut.] kpt. Lange Michał.

W kilku miejscowościach utworzono ekspozytury dla wojskowych sędziów śledczych. Tak urzędował w Szamotułach audytor kpt. Lisiewski, w Inowrocławiu kpt. (później pułkownik) Wacław Swiniarski, a w Śremie i Jarocinie kpt. Stefan Morawski⁸⁷⁷.

Ciekawostką są także ekspozytury sędziów śledczych, gdyż ani z przepisów *rozporządzenia wojskowego* ani przepisów *ordynacji wojskowej* nie wynikają żadne uprawnienia do powoływania ekspozytur dla wojskowych sędziów śledczych⁸⁷⁸.

W rozkazie dziennym DG nr 163 z 16 czerwca 1919 r. prezydent GSW nakazał utworzenie „oddzielnej izby okręgowego sądu wojskowego w Gnieźnie z siedzibą w Inowrocławiu”⁸⁷⁹. Właściwość miejscowa tej izby rozciągała się na powiaty strzebiński i inowrocławski. Odpowiedzialność karną przed tą izbą mieli ponosić żołnierze formacji wojskowych oraz obrony krajowej. Od tego momentu należało sprawy kierować nie do OSW w Gnieźnie, lecz do wydzielonej w tym celu izby z siedzibą w Inowrocławiu.

W tym rozkazie dziennym DG podkreślono, że podstawą prawną jest § 7 *rozporządzenia wojskowego*⁸⁸⁰. Treść tego artykułu brzmi następująco: „Siedzibą Sądu Głównego jest Poznań; siedziby sądów okręgowych wyznacza Prezydent”. Paragraf ten nie przewidywał, więc możliwości tworzenia izb w ramach obowiązującego już OSW⁸⁸¹. Nawet gdyby uznać, że kwestia ta nie została prawidłowo uregulowana w § 7 *rozporządzenia wojskowego*, trzeba - zgodnie z § 3 *rozporządzenia wojskowego* - ocenić, czy przepisy utworzenia izb w ramach działającego już OSW regulowane były w *ordynacji wojskowej*⁸⁸². Niestety przepisy tej ustawy nie wyróżniły form tworzenia izb w ramach sądu wojskowego. Zatem ani przepisy *rozporządzenia wojskowego*, ani *ordynacja wojskowa* nie mogły być

⁸⁷⁷*Organa wymiaru sprawiedliwości w W.P.* [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928, s. 73.

⁸⁷⁸*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12, BUJ, sygn. 717897 II.

⁸⁷⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 163 z dnia 16 czerwca 1919 r.

⁸⁸⁰W rozkazie dziennym DG zamiast tytułu *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* użyto zwrotu *ustawa wojskowa z dnia 20 stycznia 1919 r.* WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 163 z dnia 16 czerwca 1919 r.

⁸⁸¹*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁸⁸²BUJ, sygn. 717897 II

podstawą prawną tworzenia tego typu izb⁸⁸³. Dodatkowo nie poinformowano o nominacjach na konkretne stanowiska ani o ilości etatów w tej izbie, zatem jej status prawny tej izby był niejasny.

Podobnie jak w przypadku sądów doraźnych każdy mógł być obrońcą⁸⁸⁴.

Ostatnia zmiana organizacyjna sądów wojskowych była zawarta w *rozporządzeniu KNRL z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu*⁸⁸⁵. Przepisy te nowelizowały zarówno sądy doraźne, jak i sądy wojskowe.

5.1.2. Prawo sądów wojskowych

Pierwsze informacje o wydziale sądowym zostały zawarte w *rozkazie dziennym DG nr 15 z 19 stycznia 1919 r.* Powołano wtedy wydział II c, który podlegał administracyjnie wydziałowi II, którego kwatermistrzem był mjr Stanisław Taczak⁸⁸⁶.

Pierwsze sądy powołane do sądenia przestępstw wojskowych były to sądy utworzone *rozporządzeniem wojskowym*⁸⁸⁷. Natomiast dwa dni później pierwsi członkowie sądu wojskowego złożyli uroczyste przysięgi w obecności głównodowodzącego wojsk gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Pierwszy przysięgę złożył prezydent GSW dr Stanisław Sławski, następnie audytorzy sądowi: Wacław Jankowski, dr Kazimierz Gutsche oraz zastępcy audytorów: dr Bolesław Jagielski i dr Jan Stawski⁸⁸⁸. Ich nominacje zostały zatwierdzone *rozkazem dziennym DG nr 32 z 5 lutego 1919 r.* W tym rozkazie także wyznaczono siedzibę GSW. Mieściła się ona w Poznaniu przy ulicy Lipowej 7⁸⁸⁹.

Zgodnie z § 1 *rozporządzenia wojskowego* sądy te rozpatrywały wszystkie czyny karygodne oraz przestępstwa rozporządzeń władz wojskowych i cywilnych popełnione przez wojskowych bez względu, czy składali przysięgę czy nie⁸⁹⁰.

⁸⁸³*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12, BUJ, sygn. 717897 II.

⁸⁸⁴*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁸⁸⁵*Rozporządzenie Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu* [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁸⁸⁶WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 15 z dnia 19 stycznia 1919 r.

⁸⁸⁷*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁸⁸⁸Dziennik Poznański, nr 17 z dnia 22 stycznia 1919 r., s.3.

⁸⁸⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 32 z dnia 5 lutego 1919 r.

⁸⁹⁰*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

Oprócz rozporządzeń KNRL pomocniczo posiłkowano się przepisami prawa niemieckiego⁸⁹¹.

W § 2 *rozporządzenia wojskowego*, została wyznaczona właściwość rzeczowa sądów. OSW zajmowały się następującymi kategoriami spraw: czynami karygodnymi z § 15 i § 16 *ordynacji wojskowej* oraz przestępstwami, za które kara nie wynosiła więcej niż 6 miesięcy i/lub 1000 marek⁸⁹². Natomiast GSW rozpatrywał pozostałe sprawy.

Jednakże § 16 *ordynacji wojskowej* zawierał odesłanie do innych paragrafów.

§ 16. *Sądownictwu niższemu ponadto są pozostawione, o ile według oceny zwierzchnika sądowego, prócz ewentualnej konfiskaty, nie należy oczekiwać surowszej kary niż pozbawienie wolności do 6 tygodni lub grzywna do 150 mk. każdej z osobna lub łącznie*⁸⁹³:

Numer	Nazwa przestępstw oraz podstawa prawna
1	Występki z §§ 64., 65., 89., 91. ustęp 1., §§ 93., 94., 102., 121. ustęp 1., §§ 137., 151., Ustawy Karnej Wojskowej ⁸⁹⁴ ; w polu zaś i na pokładzie wszystkie występki wojskowe dopuszczające karę aresztu, nawet bez ustalania okoliczności łagodzących
2	Występki z § 114. ustawy karnej, polegające na pożyczaniu pieniędzy lub na przyjmowaniu podarunków bez uprzedniej wiedzy wspólnego przełożonego ⁸⁹⁵ .
3	Występki z §§ 123., 185., 223., 230., 241., 291., 298., 303. ustawy karnej ogólnej ⁸⁹⁶ ;

⁸⁹¹Do 1920 roku nie było jednolitych przepisów obowiązujących na terenie całego RP, więc przyjęto, że obowiązujące będą przepisy stosowane przez zaborców. Tak, więc w przypadku Wielkopolski miały zastosowanie przepisy niemieckiego prawa. S. Borzdyński, *Obowiązki rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego* [w:] WPP nr 1/1980, Warszawa 1980, s. 42.

⁸⁹²BUJ, sygn. 717897 II, s. 13.

⁸⁹³Ibidem, s. 13-14.

⁸⁹⁴§§ 64-65 (samowolne oddalenie się od obozu lub opuszczenie stanowiska służbowego), § 89, § 91, § 93 (obraza przełożonego), § 94 (odmowa posłuszeństwa), § 102 (wywołanie niezadowolenia ze służby), § 121 ust.1 (obraza podwładnego), § 137 (uszkodzenie, zniszczenie lub zdobycie mienia wojskowego przez osobę nieuprawnioną), § 151 (niezdolność do wykonywania służby w wyniku spożycia alkoholu). *Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S.*, Warszawa 1917, s. 18, 23, 27, 31, 35, 38.

⁸⁹⁵Ibidem, s. 30.

⁸⁹⁶§ 123 (włamanie), § 185 (zniewaga), § 223 (umyślny uszczerbek na zdrowiu), § 230 (uraz cielesny wykonany przez niedbalstwo), § 241 (groźba spełnienia zbrodni), § 291 (przywłaszczenie amunicji wojskowej), § 298 (ucieczka lub ukrywanie się majątku), § 303 (uszkodzenie lub zniszczenie rzeczy). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 58, 82, 92, 94, 98, 118-119, 121, 124.

	w polu zaś i na pokładzie ponadto występki z §§ 113., 242., 246., 292., 293., 296., 299., 304. teŝ ustawy karnej ⁸⁹⁷ ;
4	Przestępstwa przeciw §§ 93., 95., 96., 100. ordynacji ŝeglarskiej z 2 czerwca 1902 r. ⁸⁹⁸
5	Przestępstwa przeciwko ustawom leśnym i ustawom policyjno-polowym, jako teŝ przeciw ustawom o kradziejach leśnych ⁸⁹⁹ .

Gdyby jednak wystąpiła kolizja pomiędzy *rozporządzeniem wojskowym* a *ordynacją wojskową*, naleŝało w pierwszej kolejności stosować przepisy *rozporządzenia wojskowego*. W opinii L. Kania istotnym artykułem tego rozporządzenia był § 4⁹⁰⁰. Jego treść brzmiała następująco:

*Wojskowy kodeks karny z dnia 20 grudnia 1872 r., obowiàzuje nadal z uwzględnieniem zmienionego połoŝenia politycznego. W razie przyznania okoliczności łagodzących wolno we wszystkich przypadkach wymierzyć niŝszą karę, niŝ w wojskowym kodeksie karnym przewidziano*⁹⁰¹.

Dodatkowo autor zwrócił uwagę, ŝe „do innych przestępstw popełnionych przez osoby wojskowe miały zastosowanie przepisy kodeksu karnego Rzeszy Niemieckiej z 15 maja 1871 r.”⁹⁰².

Podobnie jak sądy doraźne, sądy wojskowe uzyskały właściwość rzeczową na podstawie następujących rozporządzeń KNRL:

⁸⁹⁷§ 113 (opór przeciwko urzêdnikowi lub pomocnikowi urzêdnika), § 242 (kradzież i usiłowanie kradzieŝy), § 246 (przywłaszczenie cudzej rzeczy będącej w dzierŝawie), § 292 (polowanie w miejscach do tego niewyznaczonych), § 293 (polowanie w miejscach niedozwolonych przy uŝyciu siideł, sieci, samolówek lub innymi przyrzadami), § 296 (łowienie ryb lub raków w porze nocnej przy uŝyciu materiałów szkodliwych lub materiałów wybuchowych), § 299 (otwarcie listu lub innego przedmiotu przez osobę nieuprawnioną), § 304 (zniszczenie lub uszkodzenie przedmiotu czci religijnej) Ibidem, s. 54, 98, 100, 119-121, 124.

⁸⁹⁸§ 93 (ukrywanie się przed służbą marynarza), § 95 (naruszenie przez marynarza obowiàzków w obcym kraju), § 96 (raŝące naruszenie obowiàzków służbowych przez marynarza), § 100 (niewykonanie przez marynarza powtarzających się rozkazów kapitana). *Seemannsordnung* [w:] Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1902, Nr. 27, Seite 175-211. Jednakŝe trzeba podkreślić, ŝe w trakcie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 nie zostały utworzone ŝadne siły morskie.

⁸⁹⁹Niestety ustawodawca pruski nie wskazał, jakie ustawy mają zastosowanie. Być moŝe prawodawca miał na względzie przepisy ustawy o kradziejach leśnych z dnia 15 kwietnia 1878 r., policyjnej ustawy polowej i leśnej prawomocnej od dnia 1 lipca 1880 r., ustawy łowieckiej z dnia 15 lipca 1907 r., ustawy w przedmiocie ochrony ptactwa z dnia 30 maja 1908 r. *Ustawa o kradziejach leśnych i ustawa o straŝy polnej i leśnej*, Poznań 1921, ss. 64, *Nowa policyjna ustawa polowa i leśna prawomocna od dnia 1 lipca 1880 r. Na polskie przełóŝył i niemieckim tekstem opatrzył J. Chociszewski (Wydanie drugie)*, Poznań 1880, ss. 39, *Ustawa łowiecka obowiàzująca w b. zaborze pruskim. Spolszczył i przypisami opatrzył B. Ślaski*, Poznań 1921, ss. 36, *Prawo o ochronie ptactwa obowiàzujące w b. zaborze pruskim. Spolszczył B. Ślaski*, Poznań 1924, ss. 11.

⁹⁰⁰L. Kania, *Kodyfikacja...*, s. 64.

⁹⁰¹*Rozporządzenie dotyczące sàdownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁹⁰²L. Kania nie powołuję się na § 15 i § 16 ordynacji wojskowej, w którym zawarte zostały takŝe inne akty normatywne. L. Kania, *Kodyfikacja...*, s. 64.

Numer	Nazwa aktu prawnego	Czy właściwość rzeczowa dotyczyła także sądów doraźnych?
1	<i>Rozporządzenie KNRL z 25 stycznia 1919 r. dotyczące jeńców</i> ⁹⁰³ ,	Nie
2	<i>Rozporządzenie KNRL z 2 kwietnia 1919 r. dotyczące zakazu odbywania rewizji, co do artykułów żywnościowych lub odbierania tych artykułów</i> ⁹⁰⁴ ,	Tak
3	<i>Rozporządzenie KNRL z 28 kwietnia 1919 r. dotyczące bezprawnego noszenia munduru lub oznak wojska Polskiego</i> ⁹⁰⁵ .	Tak

Opracowanie własne

W tym miejscu należy odpowiedzieć na pytanie, kto mógł być skazany przez sądy wojskowe? L. Kania przedstawił następujący pogląd:

*W ten sposób NRL przesądziła o poddaniu kilkudziesięciu tysięcy powstańców i członków paramilitarnej Straży Ludowej uznanej za formację wojskową przepisom karnym KKW z 1872 r.*⁹⁰⁶.

Początkowo członkowie SL byli uważani za uzbrojoną organizację o charakterze policyjnym⁹⁰⁷. Dopiero 6 lutego 1919 r., wydane zostało *rozporządzenie KNRL dotyczące Straży Ludowej*. Zgodnie z § 2 tego rozporządzenia uznano SL za formację wojskową⁹⁰⁸. Mimo to, już wcześniej w *rozkazie dziennym DG nr 30 z 3 lutego 1919 r.*, zaznaczono, że strażnicy SL uznawani są za żołnierzy w myśl *rozporządzenia wojskowego*⁹⁰⁹.

Postępowanie karne regulowały § 10 - § 22 *rozporządzenia wojskowego*. Dotyczyły one tylko postępowania przed sądem, w związku, z czym postępowanie przygotowawcze

⁹⁰³*Rozporządzenie dotyczące jeńców* [w:] TU NRL nr 4 z dnia 6 lutego 1919 r., s. 18.

⁹⁰⁴*Rozporządzenie dotyczące zakazu odbywania rewizji, co do artykułów żywnościowych lub odbierania tych artykułów* [w:] TU nr 4 z dnia 8 kwietnia 1919 r., s. 14.

⁹⁰⁵*Rozporządzenie dotyczące bezprawnego noszenia munduru lub oznak wojska Polskiego* [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., s. 34.

⁹⁰⁶*Ibidem*, s. 64.

⁹⁰⁷Kreisblatt des kreises Posen West/ Orędownik Powiatu Poznańskiego-Zachodniego z dnia 6 lutego 1919 r., ogłoszenie KNRL z dnia 28 stycznia 1919 r., s. 2.

⁹⁰⁸*Rozporządzenie o Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 23.

⁹⁰⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 30 z dnia 3 lutego 1919 r.

mogło być przeprowadzane na podstawie *ordynacji wojskowej*⁹¹⁰. Na posiedzeniu GSW sprawa była prowadzona przez przewodniczącego, którym był prezydent lub audytor, natomiast w przypadku OSW najstarszy szarż. Akt oskarżenia w GSW wносił audytor-oskarżyciel, natomiast w OSW oficer sądowy. Przed rozpoczęciem rozprawy członkowie sądu składali przysięgę, że będą sędzić bezstronnie i sumiennie. Przewodniczący mianował sekretarza, który sporządzał protokoły. Obrońca mógł być wybrany przez oskarżonego lub wyznaczony przez przewodniczącego. Dopuszczalne było wybranie osoby, która nie posiadała uprawnień sędziego.

Ostatnie słowo należało do obrońcy i oskarżonego. Wyrok musiał zapaść większością głosów w tajnej naradzie. W przypadku skazania na karę śmierci nie było, zatem wymogu jednomyślności. Wyrok publikowany był przez przewodniczącego⁹¹¹. Powinien być sporządzony pisemnie i zawierać dzień rozprawy, nazwiska sędziów, opis czynu oraz krótkie umotywowanie.

Wyroki były ostateczne, jednakże wymagają zatwierdzenia przez odpowiedni organ wojskowy. W przypadku GSW było to DG, natomiast OSW były one zatwierdzane przez Dowództwo Komendy, czyli organami dysponującymi prawem zatwierdzenia wyroku byli Dowódca Główny gen. Józef Dowbor - Muśnicki albo dowódcy poszczególnych okręgów wojskowych (po zmianach organizacyjnych byli to dowódcy frontów). Rozprawa była prowadzona w języku polskim. W przypadku niezatwierdzenia wyroku sprawa musiała zostać ponownie rozpatrzona⁹¹².

Jak słusznie zauważył R. Ostafiński-Bodler, nie możemy mówić o instancyjności postępowania sądowego. W momencie zatwierdzenia wyroku nie było już możliwości jego zaskarżenia⁹¹³. Sprawy toczące się przed GSW były rozpatrywane przez ten sąd. Niemożliwe było skierowanie sprawy do OSW, chociażby ze względu na wymiar kary: powyżej 6 miesięcy pozbawienia wolności.

⁹¹⁰Postępowanie przygotowawcze było regulowane przepisami § 151-§ 260 *ordynacji wojskowej*. BUJ, sygn. 717897 II, s. 41-68.

⁹¹¹Prawdopodobnie ze względu na zniszczenie wojenne nie zachowały się do dnia dzisiejszego wyroki sądów wojskowych. Rzadko spotykaną praktyką było publikowanie w rozkazach wojskowych poszczególnych formacji krótkich not informacyjnych dotyczących wyroków sądów wojskowych. Przykładowa nota informacyjna: *Szeregowiec Józef Boguś z 1. komp. garnizonowej w Jarocinie został wyrokiem Okręgowego Sądu Wojskowego w Ostrowie z dnia 16.6.19. potwierdzonym przez dowódcę okręgu południowego, gen. podporucznika [Wincentego przyp. aut.] Odyńca, skazany za kradzież i usiłowaną kradzież na dwa lata i dziewięć miesięcy więzienia. B[oguś przyp. aut.]. jako ordynans koni etapowych w Jarocinie skradł z stajni dwa półszorki, bandaże, derki, powłoki itd. przedmioty, które sprzedał, a u pewnego restauratora podawając się za rewizora złota chciał ukraść z szuflady pieniądze. WBH, Dywizje i Brygady Piechoty I.313.17.1, Rozkaz dzienny nr 117 z dnia 2 lipca 1919 r. Dowództwa III. Dywizji Strzelców Wielkopolskich i Okręgu Południowego w Jarocinie.*

⁹¹²Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁹¹³R. Ostafiński – Bodler, *Sądy...*, s. 60 - 61.

Natomiast sprawy toczące się przed OSW musiały być rozpatrywane przez ten sam sąd. Mało prawdopodobne, aby sprawa, która była rozpatrywana przez inny OSW trafiła do GSW. Wynika to z faktu, że wyrok OSW był zatwierdzany przez Komendanta Okręgu, a wyrok GSW był zatwierdzany przez Dowódcę Głównego. W polskim prawie nie istniała taka instytucja.

Ordynacja wojskowa dopuszczała możliwość złożenia środków zaskarżenia. Zgodnie z § 365 *ordynacji wojskowej* w sądownictwie wojskowym istniały dwa środki zaskarżenia: apelacja i rewizja⁹¹⁴. W wielkopolskim sądownictwie wojskowym nie istniała możliwość zastosowania tych środków ze względu na brak hierarchiczności sądów.

Pierwszą nowelizacją rozporządzenia wojskowego było *dalsze rozporządzenie KNRL z 10 marca 1919 r. dotyczące sądownictwa wojskowego*. Znowelizowany został § 2 wedle, którego OSW otrzymało możliwość orzekania kary przekraczającej 6 miesięcy pozbawienia wolności lub 1000 marek. Sądy nie mogły rozpatrywać takich spraw z urzędu, najpierw była ona rozpatrywana przez GSW. Jeżeli skład orzekający nie widział przeciwwskazań, mógł przekazać ją w każdym stadium postępowania sądowego do OSW. Przepisy jednak nie precyzowały, do którego OSW sprawa mogła być przekazana⁹¹⁵. Natomiast we wszelkich przypadkach, w których KKW przewidywał zwolnienie ze służby (*Dienstentlassung*)⁹¹⁶ nakazywano zamiast zawyrokować zwolnienie ze służby orzekać degradację⁹¹⁷.

Kolejna nowelizacja rozporządzenia miała miejsce 2 kwietnia 1919 r.⁹¹⁸. Uchwalone zostało kolejne *rozporządzenie KNRL dotyczące sądownictwa wojskowego*. Wprowadzono

⁹¹⁴BUJ, sygn. 717897 II, s. 91, T. Szczygieł, *Zakaz „reformationis in peius” w wojskowym postępowaniu karnym okresu międzywojennego*, [w:] Z Dziejów Prawa, t. 6 (14), Katowice 2013, s. 129-130.

⁹¹⁵*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego* [w:] TU NRL nr 9 z dnia 13 marca 1919 r. s. 45.

⁹¹⁶Zgodnie z przepisami KKW były to przestępstwa zawarte w: § 80 zd. 1. (samowolne opuszczenie aresztu domowego przez oficera), § 80 zd. 2 (przyjmowanie wbrew zakazowi przez oficera w domu karnym wizyt), § 97 (targnięcie się na przełożonego lub usiłowanie targnięcia się na przełożonego; artykuł ten dotyczył także dokonania lub usiłowania dokonania tego przestępstwa także w polu), § 98 (patrz, § 97 w przypadku wystąpienia okoliczności łagodzących), § 101 (urządzanie zebrania żołnierskiego dla narady nad sprawami lub instytucjami wojskowymi, zbieranie podpisów w celu wspólnego przedstawienia lub zażalenia odnośnie spraw lub instytucji wojskowych), § 112 (wyzwanie na pojedynek przełożonego lub starszego stopniem służbowym z powodów służbowych), § 114 (nadużywanie władzy służbowej względem podwładnych zarówno w stosunku służbowym jak i do celów prywatnych), § 117 (groźba przełożonego względem podwładnych w sytuacji, gdy podwładny chce wnieść zażalenie), § 118 (przekroczenie zakresu karania w tym wymierzanie niezasłużonych lub niedozwolonych kar), § 119 (wywieranie bezprawnego wpływu na wymiar sprawiedliwości), § 120 (wyrządzanie przez przełożonego krzywdy podwładnemu), § 142 (niedbalstwo podczas służby na okręcie), § 147 (zaniechanie dozoru nad podwładnymi; kara zwolnienia ze służby mogła być orzekana wyłącznie względem oficerów), § 150 (zawarcie związku małżeńskiego bez zezwolenia służbowego), § 151 (niezdolność wykonywania obowiązków służbowych ze względu na upicie się alkoholem). *Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłómaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S.*, Warszawa 1917, s. 21, 25-26, 29-31, 36-38.

⁹¹⁷*Dalsze rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego* [w:] TU NRL nr 9 z dnia 13 marca 1919 r. s. 45.

⁹¹⁸Inną datę wskazują Piotr Jóźwiak. Uważa on, że rozporządzenie zostało wydane w dniu 4 kwietnia 1919 r. Jest to oczywista omyłka autora. P. Jóźwiak, *Prawne ...*, s. 52.

możliwość zawyrokowania kary śmierci za następujące przestępstwa: rozbój, ciężkie pobicie, podpalenie i gwałt. Jednak najbardziej istotną zmianą było oznaczenie dnia, od którego sądy wojenne były właściwe do rozpatrywania spraw. Był to 28 grudnia 1918 r.⁹¹⁹. Nasuwa się jednak pytanie, dlaczego tak późno wprowadzono tę zmianę. W *rozporządzeniu doraźnym* już w § 1 poinformowano, że sądy doraźne będą rozpatrywać konkretne przestępstwa popełnione po 28 grudnia 1918 r.⁹²⁰.

Ostatnia zmiana organizacyjna sądów wojskowych była zawarta w *rozporządzeniu z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu*⁹²¹. Przepisy te nowelizowały zarówno sądy doraźne, jak i sądy wojskowe.

Podobnie jak w przypadku sądów doraźnych przestępstwa: morderstwa, rokoszu i rozbój były rozpatrywane przez GSW, jeżeli oskarżonymi byli wojskowi. Skład sądu liczył trzech członków: przewodniczący, jako sędzia audytor oraz dwóch ławników, z czego jeden musiał posiadać rangę oficerską, natomiast drugi nie mógł być oficerem. Wyjątkiem była sytuacja, w której oskarżonym był oficer. Wtedy skład także liczył trzech członków z tą różnicą, że dwóch ławników musiało posiadać patent oficerski.

5.1.3. Sądy wojskowe a postępowanie dyscyplinarne

W opinii P. Józwiaka⁹²² i R. Ostafińskiego - Bodlera⁹²³ podstawową i jedną z najważniejszych zasad obowiązujących w Armii Wielkopolskiej była „zasada wyłączności sądownictwa w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości”⁹²⁴. Nie można zgodzić się z tym poglądem. Na podstawie § 3 *ustawy. wprowadczej do KKW z 1872 r.* karanie mogło nastąpić tylko na podstawie orzeczenia sądowego. Wprowadzono jednak wyjątki od tej zasady, które

⁹¹⁹Dalsze rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu [w:] TU nr 3 z dnia 4 kwietnia 1919 r., s. 9.

⁹²⁰Rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., Poznań 1919, s. 7.

⁹²¹Rozporządzenie w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu [w:] TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 150.

⁹²²P. Józwiak, *Prawne ...*, s. 52.

⁹²³R. Ostafiński – Bodler, *Sądy...*, s. 59 - 60.

⁹²⁴Największym problemem artykułu autorstwa Piotra Józwiaka „Prawne aspekty organizacji sądownictwa w wojsku Wielkopolskim” jest opracowanie materiału tylko na podstawie aktów normatywnych wydanych przez władze powstańcze lub polskie. Brak jest w tej analizie aktów normatywnych niemieckich, które miały ogromne znaczenie dla działalności sądownictwa wojskowego. To właśnie przepisy ustawy wprowadczej do KKW dopuszczały możliwość przekazania sprawy z sądów wojskowych na drogę dyscyplinarną. P. Józwiak, *Prawne ...*, s. 51 -61.

dodatkowo ograniczały możliwość stosowania kary w wymiarze określonym w wybranych przepisach⁹²⁵.

W wypadkach mniejszej wagi można było karać w drodze dyscyplinarnej za:

Numer	Nazwa	Podstawa prawna odwołująca się do przepisów KKW
1	Występki	§§ 64 i 66 część 2, §§ 79., 89., 90., 91. ust.1, §§ 92., 93., 94., 120., 121. ust.1, §§ 137, 141 ust. 1, §§ 146, 148 wypadek 1, § 151 ⁹²⁶ .
2	Występki	§ 114., o ile przestępstwo polega na pożyczeniu pieniędzy lub przyjęciu podarunków bez uprzedniej wiedzy wspólnego przełożonego ⁹²⁷ .

Na drodze dyscyplinarnej nie można było jednak stosować innej kary pozbawienia wolności niż kara aresztu i to na czas nie dłuższy niż cztery tygodnie aresztu lekkiego lub domowego, trzy tygodnie średniego lub 14 dni ścisłego aresztu”.

Po drugie zdarzały się przypadki, gdy sprawę, która była podległa sądom wojskowym rozpatrywała KMPoz. W rozkazy KMPoz. nr 113 opisany jest pewien przypadek:

*Szer. Jana Napierała, 4 komp. II baon garn. otrzymał 3 tygodnie aresztu za to, że w dniu 20.4. br [1919 r. przyp aut.] będąc odkomenderowanym do służby wartowniczej przy więzieniu garniz. samowolnie opuścił odwach, udając się do pewnej restauracji, skąd w pijanym stanie poszedł do domu i dopiero 27.4.19 powrócił do swej formacji*⁹²⁸.

Opisany czyn wyczerpywał znamiona przestępstwa samowolnego oddalenia się ze swojego oddziału. Zgodnie z § 64 KKW był on zagrożony karą do sześciu miesięcy pozbawienia wolności⁹²⁹. W związku z tym przestępstwo mogło być rozpatrywane zarówno przez sąd wojskowy, jak i odpowiedniego przełożonego dyscyplinarnego. Wykorzystanie

⁹²⁵ Ustawa wprowadzająca do Kodeksu Karnego Wojskowego Rzeszy niemieckiej [w:] Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S, Warszawa 1917, s. 2.

⁹²⁶ § 64 i § 66 część 2 (samowolne oddalenie się od obozu lub opuszczenie stanowiska służbowego), § 79 (uwolnienie się przez aresztowanego), §§ 89-91 (obraza przełożonego), §§ 92-94 (nieposłuszeństwo względem przełożonego), § 120 (podejmowanie czynności bez upoważnienia), § 121 ust. 1 (obraza podwładnego), § 137 (uszkodzenie, zniszczenie lub zdobycie mienia wojskowego przez osobę nieuprawnioną), § 141 ust. 1 (oddalenie się od obozu podczas służby wartowniczej lub bycie niezdolnym do służby wartowniczej), § 146 (opuszczenie warty lub oddalenie się podczas marszu), § 148 (uszkodzenie ciała lub spowodowanie wypadku śmiertelnego w wyniku nieostrożnego obchodzenia się bronią lub amunicją), § 151 (niezdolność do wykonywania służby w wyniku spożycia alkoholu). Ibidem, s. 18, 20, 23-24, 31, 35-38.

⁹²⁷ § 114 (nadużywanie władzy służbowej). Ibidem, s. 30.

⁹²⁸ WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.11.2. Rozkaz KMPoz. nr 113 z dnia 18 maja 1919 r.

⁹²⁹ Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S, Warszawa 1917, s. 18.

§ 3 ustawy wprowadczej KKW spowodowało przekazanie deliktów przełożonym dyscyplinarnym⁹³⁰.

Odciażało to administrację aresztów, która w tamtym czasie była niedostosowana do panujących warunków, tym bardziej, że w rozkazie dziennym DG nr 73 z 18 marca 1919 r. zaznaczono:

*Dowódcom posiadającym kompetencje dyscyplinarne, zbadać, zatem przed oddaniem do sądów, czy sprawy nie można załatwić na drodze dyscyplinarnej.*⁹³¹

Zatem z treści rozkazu wynika, że zachęcano odpowiednich komendantów do przeprowadzenia postępowania dyscyplinarnego, jeżeli istniała taka możliwość. Należy stwierdzić, że postępowanie dyscyplinarne stanowiło alternatywę dla sądów wojskowych.

5.1.4 Zakończenie działalności sądów wojskowych

Kwestia powołania sądów wojskowych nie jest w nauce podważana. Natomiast zakończenie działalności dotyczące zakończenia i zjednoczenia Wojsk Wielkopolskich z Wojskiem Polskim nie jest jednoznaczna⁹³².

Kwestia wojskowych aktów normatywnych obowiązujących na terenie byłego zaboru pruskiego przed przejściem zwierzchności przez MSWojsk. została wytłumaczona w rozkazie Ministra Spraw Wojskowych nr 764 z dnia 16 sierpnia 1920 r.

Na podstawie wyżej wymienionego rozkazu uznano, że podstawą prawną regulującą sprawy wojskowe jest *ustawa sierpniowa*, a sprawy te zostały właśnie tą ustawą wyjęte spod kompetencji Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej. *Ustawa sierpniowa* weszła w życie w dniu 2 sierpnia 1919 r.⁹³³. Natomiast wszystkie akty prawne dotyczące spraw wojskowych o ile nie zostały do tej pory uchylone przez MSWojsk lub Sejm miały moc prawną⁹³⁴. Oznacza to uznanie przepisów wydawanych przez KNRL oraz DG odnoszących się do prawa wojskowego i uznanie ich za prawo wojskowe o ile nie zostało ono uchylone.

W opinii L. Kanii⁹³⁵, R. Ostafińskiego–Bodlera⁹³⁶ oraz A. Wesołowskiego⁹³⁷ najważniejszym rozkazem regulującym przejście sądownictwa wojskowego podległego DG

⁹³⁰Szerzej na ten temat w rozdziale poświęconym postępowania dyscyplinarnego.

⁹³¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 73 z dnia 18 marca 1919 r.

⁹³²Przykładowo Z. Zieliński, uważa, że zjednoczenie Wojsk Wielkopolskich z Wojskiem Polskim nastąpiło dekretem 2296/I z dnia 20 sierpnia 1919 r. wydanym przez Naczelnego Wodza. Z. Zieliński, *Generał broni Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937)* [w:] Niepodległość i Pamięć 2/1998, Warszawa 1998, s. 147.

⁹³³Dz. Pr. P. P. 1919 nr 64 poz. 385.

⁹³⁴DRW 1920 nr 35 poz. 765.

⁹³⁵L. Kania, *Służba...*, s. 221.

pod nadzór Wojska Polskiego był rozkaz dzienny DG nr 215 z 25 sierpnia 1919 r., wynikający z tego, że z dniem 1 września 1919 r. zostają rozciągnięte na obszar byłej Dzielnicy Pruskiej przepisy *Dekretu Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z dnia 19 stycznia 1919 r. ustawa tymczasowej organizacji sądowej Wojska Polskiego*⁹³⁸.

Autorzy prawdopodobnie powołują się na krótki fragment rozkazu zawarty w § 2 B.

2B. Administracja

*Administracja zarządu sądownictwa wojskowego oraz sprawy personalne oficerów korpusu sądowego przechodzą z chwilą rozkazu niniejszego pod Zarząd Departamentu VI. Wojskowo - Prawnego Ministerjum Spraw Wojskowych w Warszawie, plac Saski 5*⁹³⁹.

Należy podkreślić, że w dniu 25 sierpnia 1919 r. na terenie Rzeczypospolitej Polskiej obowiązywała *ustawa z dnia 29 lipca 1919 r. o tymczasowym sądownictwie wojskowym*⁹⁴⁰

Ponadto badacze w swoich rozważaniach pominęli lub nie uwzględnili *dekretu 2296/I* oraz *rozkazu 2525/I*. Oba datowane są na 20 sierpnia 1919 r. Dekret został podpisany przez Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego⁹⁴¹, natomiast rozkaz wydany przez II Wiceministra Spraw Wojskowych. gen. ppor. Kazimierza Sosnkowskiego⁹⁴².

Dekret 2296/I informuję, że Siły Zbrojne w byłym zaborze pruskim na podstawie § 7 *ustawy sierpniowej* przechodzą pod rozkazy NDWP, względnie MSWojsk. Zgodnie z punktem 7 dekret wchodzi w życie z dniem 21 sierpnia 1919 r.⁹⁴³

Zgodnie z § 2 *Uchwały Sejmu Ustawodawczego*, Naczelnik Państwa był najwyższym wykonawcą uchwał Sejmu⁹⁴⁴. W ten sposób Naczelnik Państwa był podporządkowany w sprawowaniu swojego urzędu Sejmowi⁹⁴⁵. Należy zgodzić się z opinią K. Kaczmarczyk-Kłak, że w ten sposób Sejm był źródłem władzy będąc w istocie „organem omnipotentnym”⁹⁴⁶.

⁹³⁶R. Ostafiński – Bodler, *Sądy...*, s. 63.

⁹³⁷A. Wesołowski, op. cit., s. 81

⁹³⁸DRW 1919 nr 11 poz. 393.

⁹³⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 215 z dnia 25 sierpnia 1919 r.

⁹⁴⁰Dz. Pr. P. P. 1919 nr 65 poz. 389, S. Przyjemski, *Prawo karne wojskowe*, Gdańsk 1999, s. 16.

⁹⁴¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 213 z dnia 21 sierpnia 1919 r., WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.12, Dekret nr 2296/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁴²WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.14, Rozkaz 2525/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁴³WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 213 z dnia 21 sierpnia 1919 r., WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.12, Dekret nr 2296/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁴⁴Dz. Pr. P. P. nr 19 poz. 226. Należy podkreślić, że sam Józef Piłsudski podporządkował się woli Sejmu w momencie uchwalenia uchwały Sejmu Ustawodawczego z 20 lutego 1919 r., o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa. *Orędzie Naczelnika Państwa z dnia 20 lutego 1919 r.*, [w:] Józef Piłsudski o sobie. Z pism, rozkazów i przemówień Komendanta. Warszawa-Lwów 1929, s. 99- 100.

⁹⁴⁵R. Krackowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce w latach 1918-1926*, Warszawa 1994, s. 42.

⁹⁴⁶K. Kaczmarczyk-Kłak, *System rządów w Polsce w latach 1918 -1922*, [w:] Studia Prawnicze KUL 1/2018, Lublin 2018, s. 67.

W opinii M. Starzewskiego pojęcie uchwał należy rozumieć następująco:

*Uchwał - nie tylko ustaw - tak, że Sejm zawarowywał sobie bezpośrednio wkraczanie we wszystkie akty władzy rządowo - wykonawczej możliwość kształtowania swojemi uchwałami konkretnych także aktów władzy. Naczelnik Państwa pozbawiony został wszelkiej, własnej, prawie rozgraniczonej samodzielnej sfery działania - przemieniony w mechanicznie spełniającego rozkazy Sejmu jego agenta*⁹⁴⁷.

Jednakże jak słusznie zwraca uwagę K. Nowak, Piłsudski, gdy chciał wydać jakieś rozporządzenie dotyczące spraw wojskowych występował nie, jako Naczelnik Państwa, lecz jako Naczelnny Wódz⁹⁴⁸.

W tym miejscu istotna jest analiza podstawy prawnej podanej w dekreście. Naczelnny Wódz nie jest organem wymienionym wprost w *ustawie sierpniowej*, jednak posiada on pewne uprawnienia, ale jako Naczelnik Państwa. § 7 *ustawy sierpniowej* nie nadaje jakichkolwiek uprawnień Józefowi Piłsudskiemu, czy to, jako Naczelnemu Wodzowi czy to, jako Naczelnikowi Państwa. Jedynym organem wymienionym w § 7 posiadającym kompetencje wojskowe jest Minister Spraw Wojskowych, (jako właściwy minister do spraw wojskowych) i tylko on mógł przejąć zwierzchność nad Wojskami Wielkopolskimi. Pomimo że *ustawa sierpniowa* nie precyzowała w formie, jakiego aktu normatywnego (np. rozkazu czy rozporządzenia) to i tak jedynym kompetentnym do tego organem było MSWojsk⁹⁴⁹.

Problemem prawnym jednakże jest ustalenie pewnego nietypowego szczegółu. Mianowicie w *rozkazie 2525/I* jako podstawę prawną podano *dekret 2296/I*, a nie *ustawę sierpniową*⁹⁵⁰.

Przejście zwierzchnictwa Wojsk Wielkopolskich było tematem rozważań historyków. W opinii B. Polaka Armia Wielkopolskie przeszły pod zwierzchnictwo Wojskiem Polskim dekretem 2296/I. Natomiast *rozkaz 2525/I* uznaje jako „instrukcję ogólną”. Swoje rozważania B. Polak opiera na podstawie dekretu KNRL z 15 sierpnia 1919 r. *O przekazaniu wojsk byłego zaboru pruskiego pod każdym względem rozkazom NDWP, MSWojsk.*⁹⁵¹. Dodaję, że *rozkazem Naczelnego Wodza nr 3022 z 17 sierpnia 1919 r.* mianowano na stanowisko dowódcy D.O.Gen. Poznań gen. ppor. Zygmunta Zielińskiego⁹⁵². Niestety pomija kwestie, że

⁹⁴⁷M. Starzewski, *Od sejmowładztwa do gabinetów rządowych (20 lutego 1919 – 16 stycznia 1934)*, Kraków 1934, s. 5.

⁹⁴⁸K. Nowak, *Kompetencje głowy państwa w zakresie zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi i bezpieczeństwa państwa w polskim prawie konstytucyjnym*, Rzeszów 2016, s. 20.

⁹⁴⁹Dz. Pr. P. P. nr 64 poz. 385.

⁹⁵⁰WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.14, *Rozkaz 2525/I* z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁵¹B. Polak, *Wojsko...*, s.196.

⁹⁵²DRW 1919 nr 87 poz. 3022.

na terenie byłej dzielnicy obowiązywała już *ustawa sierpniowa*, która wyłączyła przekazanie KNRL władzy nad Wojskiem Wielkopolskim⁹⁵³.

Zgodnie z treścią § 6 lit. a) *ustawy sierpniowej* Minister byłej Dzielnicy Pruskiej przejmował władzę zwierzchnią nad urzędami od KNRL. Skoro kwestie wojskowe zostały wyłączone spod uprawnień Ministra, KNRL nie mógł przekazać komukolwiek jakichkolwiek wskazówek odnośnie przejmowania urzędów wojskowych. Ta kwestia już w momencie ogłoszenia ustawy była zarezerwowana dla MSWojsk.

Zatem KNRL nie miał kompetencji do przekazania zwierzchnictwa nad wojskami wielkopolskimi⁹⁵⁴. W związku z tym NDWP nie mogło w sposób skuteczny pod kątem prawnym przejąć zwierzchnictwa nad wojskami wielkopolskimi, gdyż ta kompetencja była, z mocy ustawy, przeznaczona dla MSWojsk⁹⁵⁵.

Rozkazem 2525/I z dnia 21 sierpnia 1919 r. utworzono D.O.Gen. w Poznaniu:
*Z chwilą powstania D.O.Gen. Poznań przechodzą automatycznie wszystkie Departamenty z Urzędu Wojsk. w Poznaniu wraz ze swoim personelem i II Kwatermistrzostwo z Gł. Dow. w Poznaniu wraz ze swoim szefem i personelem, jako równoległe oddziały w związek nowopowstałego D.O.Gen. Poznańskiego, zachowując ten dotychczasowy zakres działania*⁹⁵⁶.

Z treści rozkazu wynika, że Departament Jurydyczny przeszedł pod nadzór Wojskiem Polskim w momencie utworzenia D.O.Gen. w Poznaniu, czyli 21 sierpnia 1919 r. Dalsza część rozkazu mówi o tym, jaka władza zwierzchnia została przydzielona temu dowództwu⁹⁵⁷.

B. Polak zwraca uwagę, że 23 sierpnia 1919 r. gen. Dowbor-Muśnicki wydał rozkaz, aby wielkopolskie sądy wojskowe i polowe wydawały wyroki „W imieniu

⁹⁵³B. Polak, *Czyn zbrojny Wielkopolan 1918 - 1919* [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919. Katalog źródeł i materiałów* pod. red. S. Sierpowskiego, Poznań 2003, s. 13.

⁹⁵⁴Co ciekawe niektórzy badacze Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 sugerują przedstawiając błędną opinię jakoby to dekretem KNRL z dnia 15 sierpnia 1919 r. nastąpiło włączenie oddziałów Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim powołując się przy tym na przepisy *ustawy sierpniowej*. P. Łossowski, *Wkład Armii Wielkopolskiej w odbudowę sił zbrojnych odrodzonego państwa polskiego* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/1983, Poznań 1983, s. 12.

⁹⁵⁵Dz. Pr. P. P. nr 64 poz. 385.

⁹⁵⁶WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.14, Rozkaz 2525/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁵⁷*D.O.Gen. Poznań obejmuje zwłaszcza od Gł. Dow. w Poznaniu oraz Nacz. Rady Ludowej /Komisarjatu Nacz.Rad.Lud./ wszelką wojskową władzę zwierzchnią dyscyplinarną i wojskowo - sądową nad podległymi formacjami i prowadzić będzie organizację, pobór, wyszkolenie, zarząd wojskowy i zaopatrywanie wojska w granicę swojej kompetencji ściśle według wskazówek M.S.W., przejmując pod swój zarząd stale warsztaty, zakłady i magazyny, o ile nie są bezpośrednio potrzebne dla armii operującej. Dowództwo Wojskowe na obszarze wojennym pozostaje nadal w ręku Dow. frontu Wielkopolskiego.* WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.14, Rozkaz 2525/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

Rzeczypospolitej”⁹⁵⁸. Problemem jest to, że od 21 sierpnia 1919 r. kompetencja ta nie przysługiwała gen. Dowborowi - Muśnickiemu.

Rozkaz 2525/I powoływał do życia *Wojskową Komisję dla rozgraniczenia kompetencji D.O.Gen. Poznań od Dowództwa Frontu Wielkopolskiego*. Zwołana ona miała być przez Dowódcę D.O.Gen. w Poznaniu, gen. ppor. Zygmunta Zielińskiego. W jej skład wchodziła przedstawiciele MSWojsk., Urzędu Wojskowego w Poznaniu, NDWP, DG w Poznaniu. Jej szefem został płk sztab. gen. Norwid-Neugebauer. Komisja została powołana do nieuregulowanych kwestii pomiędzy D.O.Gen. a DFW, zatem jej przedmiotem nie były obrady dotyczące sądownictwa wojskowego⁹⁵⁹.

Komisja zaczęła swoje obrady 28 sierpnia 1919 r. i obradowała do 2 września 1919 r. W trakcie prac wypracowano pewne instrukcje, które gen. ppor. Zieliński ujął w raporcie końcowym z 5 września 1919 r.⁹⁶⁰. W piśmie adresowanym do MbDP z 3 listopada 1919 r. D.O.Gen. w Poznaniu poinformował, że w 20 października 1919 r. usankcjonował się podział pomiędzy D.O.Gen. w Poznaniu a DFW. Dowódca Okręgu Generalnego w Poznaniu, gen. ppor. Zygmunt Zieliński poinformował o tym ostatecznym podziale kompetencji. Potwierdzono zawarte w rozkazie 2525/I decyzję, z których wynikało, że zwierzchność dyscyplinarną i wojskowo - sądową posiadało D.O.Gen. w Poznaniu⁹⁶¹. Zatem od 21 sierpnia 1919 r. rozkazem 2525/I sądownictwo wojskowe oraz postępowanie dyscyplinarne przeszło pod zwierzchność MSWojsk. W opinii T. Rybickiego w okolicach października i listopada 1919 roku doszło do zespolenia się wielkopolskiego sądownictwa wojskowego z sądownictwem Wojska Polskiego⁹⁶².

Po przejściu sądów wojskowych utworzono Sąd Wojskowy D.O.Gen. w Poznaniu.

W opinii L. Kani:

Wraz z asymilacją wojska wielkopolskiego z siłami zbrojnymi odrodzonej Rzeczypospolitej nastąpiła unifikacja struktur sądownictwa wojskowego. Dekretem Naczelnego Wodza z 20 sierpnia 1919 roku utworzono w Poznaniu Sąd Wojskowy DOGen. Jego pierwszy skład osobowy był następujący: szef - ppłk Mieczysław Bielski, sędziowie orzekający: mjr Adam Chłapowski, mjr Emmanuel Broszkiewicz, kpt. Wacław Jankowski, kpt. Kazimierz Gutsche, sędzia śledczy ds. szczególnej wagi: kpt. Kazimierz Katke, sędziowie

⁹⁵⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 214 z dnia 23 sierpnia 1919 r., B. Polak, *Zjednoczenie Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim w 1919 r.* [w:] *Powstanie Wielkopolskie* (artykuły i przyczynki) pod red. B. Polaka, Kościan 1975, s. 121.

⁹⁵⁹WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.14, Rozkaz 2525/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁶⁰*Zjednoczenie Sił Zbrojnych b. Zaboru Pruskiego z Armją Polską* [w:] *Album ...*, s.15-16.

⁹⁶¹B. Racz. Pap. W. Seydy 3547, Pismo gen. ppor. Zygmunta Zielińskiego do MbDP z dnia 3 listopada 1919 r. nr I.104/19.

⁹⁶²T. Rybicki, *Korpus Oficerów Sądowych* [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928, s. 37

*śledczy - kpt. Marian Cybulski, kpt. Stefan Podkomorowski i por. Zygmunt Koehler. Z początkiem września 1919 r. utworzono przy tym sądzie urząd prokuratorski w składzie: Prokurator SW DOGen w Poznaniu mjr Kazimierz Żurowski, podprokuratorzy: [kpt.] Władysław Sowiński, kpt. Tadeusz Kamiński i por. Wiktor Nowak*⁹⁶³.

L. Kania powołuję się na dekret Naczelnego Wodza i rozkaz Ministra Spraw Wojskowych DRW 1919 nr 80 poz. 3237 i 3249. Niestety tutaj wkradł się błąd, gdyż te pozycje zostały zawarte w DRW 1919 nr 89 poz. 3237 i 3249.

Kolejna kwestia to brak zaznaczenia, jaki był to dekret Naczelnego Wodza z dnia 20 sierpnia 1919 roku. Jeśli autor powoływałby się na *dekret 2296/I* to niestety z jego treści nie wynika, żeby tym dekretem został powołany Sąd Wojskowy D.O.Gen. w Poznaniu⁹⁶⁴.

Zarówno z treści *dekretu Naczelnego Wodza nr 3237* znajdującego się w DRW⁹⁶⁵ i *rozkazu Ministra Spraw Wojskowych nr 3249* znajdującego się w DRW⁹⁶⁶ nie wynika o utworzeniu Sądu Wojskowego D.O.Gen. w Poznaniu, lecz informują, że wymienieni oficerowi będą pełnili swoje urzędy z dniem 1 września 1919 roku w wyżej wskazanym sądzie.

Niestety, jako autor nie potrafię wytłumaczyć, dlaczego część KS została powołana dekretem Naczelnego Wodza, a część rozkazem Ministra Spraw Wojskowych.

5.1.5 Pozycja prawna członków Korpusu Sądowego i ich umundurowanie.

Polityka zaborcy niemieckiego nie dopuszczała Polaków do stopni oficerskich w KS⁹⁶⁷. Powołanie sędziów sądu wojskowego nie oznaczało uznania ich za oficerów wojsk powstańczych. Podobna sytuacja występowała także w Wojsku Polskim⁹⁶⁸. W związku z tym trzon KS w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 stanowili adwokaci, którzy to nie mieli doświadczenia wojskowego⁹⁶⁹.

⁹⁶³L. Kania, *Wyroki bez apelacji. Sądy polowe w Wojsku Polskim w czasie wojny z Rosją Sowiecką 1919-1921*, Zielona Góra 2019, s. 43.

⁹⁶⁴WBH, NDWP Oddział I, I. 301.7.12, Dekret nr 2296/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁹⁶⁵DRW 1919 nr 89 poz. 3237.

⁹⁶⁶DRW 1919 nr 89 poz. 3249.

⁹⁶⁷W opinii L. Kanii brak jest jakichkolwiek źródeł świadczących o oficerach KS służących w armii niemieckiej o generalicji nie wspominając. L. Kania, *Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej (1918-1945)* [w:] WPP nr 3/2002, Warszawa 2002, s. 148.

⁹⁶⁸T. Szczygieł, *Kadry wojskowej służby wymiaru sprawiedliwości i ich szkolenie w okresie międzywojennym - podstawy prawne* [w:] *Studia prawno- ekonomiczne*, t. 99, Łódź 2016, s. 118-121.

⁹⁶⁹Podobna sytuacja miała miejsce także w przypadku Wojska Polskiego. Przykładowo w podczas wojny polsko-bolszewickiej 1919-1921 mobilizowano adwokatów, którzy to orzekali w sądownictwie wojennym. L. Kania podaje przykład por. KS Wacława Peplowskiego i ppor. KS Józefa Zagórskiego, którzy to orzekali w Sądzie

W rozważaniach pominięto ławników wojskowych, gdyż nie byli oni członkami stałymi sądów, a powoływani byli *ad hoc* do każdej sprawy przez cały okres trwania sądownictwa wojskowego⁹⁷⁰.

Po jednej z pierwszych rozpraw toczących się przed GSW, sprawy jeńców niemieckich, jeden z obrońców, S. Rybka wspominał:

*Główny sędzia wojenny, prokurator i audytor winien zasiadywać w mundurze wojskowym, sędzia główny jako „Oberkriegsgerichtsrat”, a podniesie to znacznie autorytet sądu wojennego wobec żołnierza, co jest kwestią niezwykle ważną*⁹⁷¹.

Pierwszym dokumentem regulującym status prawny oficerów był *rozkaz dzienny DG nr 47 z 20 lutego 1919 r.* Uznano, że sędziowie sądów wojskowych są urzędnikami wojskowymi. Przydzielone zostały im następujące stopnie⁹⁷²:

Liczba	Nazwa urzędu wojskowego	Stopień wojskowy
1	Prezydent sądownictwa wojskowego	pułkownik
2	Audytor	kapitan
3	Przewodniczący wojskowych sądów okręgowych, o ile są ukończonymi prawnikami	kapitan
4	Podaudytor	porucznik
5	Sekretarz	sierżant sztabowy
6	Pomocnik sekretarza	plutonowy

Członkowie KS otrzymali mundury, których wygląd był inny niż powszechne mundury powstańcze. Opis umundurowania KS regulował załącznik do *rozkazu dziennego DG nr 47 z 20 lutego 1919 r.*⁹⁷³. Mundur składał się z sześciu części: bluzy (mundur), płaszcz, spodni, rogatywki, odznaki rang na rękawie munduru i płaszcz, obuwia.

Polowym Grupy Operacyjnej „Dolna Wisła”. O ile byli to doświadczeni prawnicy, to nie mieli oni wcześniej żadnej styczności z sądownictwem wojennym. L. Kania, *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 2)* [w:] PHW 1/2019, Warszawa 2019, s. 107.

⁹⁷⁰Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

⁹⁷¹S. Rybka, *Zerwane...*, s. 137.

⁹⁷²WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 47 z dnia 20 lutego 1919 r.

⁹⁷³J. Łuczak, *Znaki i symbole powstania wielkopolskiego 1918-1919 roku* [w:] Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918 -1919 roku, Poznań 2018, s. 136.

Ogólnie przyjęty został podział na oficerów i żołnierzy. Byli oni wyposażeni w szare sukna. Jedyne, co warto podkreślić to fakt, że na mundurze nie było stopni wojskowych, nawet u oficerów. W związku z tym odznaki różniły się od siebie w zależności od posiadanego w KS urzędu⁹⁷⁴.

W sądownictwie wojskowym obowiązywał mundur ogólnowojskowy z wypustkami wiśniowymi, kołnierz z materiału kurtki, bez biało-czerwonych wstążeczek. Wiśniowa wypustka występowała także w szwach spodni i w szwach rogatywki⁹⁷⁵:

Sprawowany urząd	Odznaki funkcji na rękawie munduru i płaszczu
Prezydent:	Taśma złota 1 cm. szeroka, zakończona rozetką nad mankietem i dwoma wąskimi złotymi sznureczkami pod pasem amarantowym.
Audytorzy:	Taśma złota 1 cm. szeroka bez rozetki i dwa złote wąskie sznureczki.
Podaudytorzy i oficerowie wojskowi:	Taśma złota 1 cm. szeroka i wązki złoty sznureczek.
Sekretarz:	Naszywki z popielatej taśmy 1½ cm. szeroko zakończone rozetką i dwie proste, odległości jednej od drugiej ½ cm popielata taśma.
Pomocnik sekretarza:	Naszywka z popielatej taśmy 1½ cm. szeroka zakończona rozetką ⁹⁷⁶ .

W rozkazie dziennym DG nr 61 pobory pułkownika otrzymał prezydent GSW, majora - prezydenci OSW, kapitana - audytorzy, podporucznika - sekretarze sądowi. W rozważaniach

⁹⁷⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Załącznik do rozkazu dziennego DG nr 47 z 20 lutego 1919 r.

⁹⁷⁵M. Rezler, *Mundur Wielkopolski w latach 1918-1919*, Kościan 1973, s. 17.

⁹⁷⁶WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Załącznik do rozkazu dziennego DG nr 47 z 20 lutego 1919 r.

pominięto podaudytorów, sekretarzy oraz pomocników sekretarzy⁹⁷⁷. Należy podkreślić, że przepisy zawarte w § 5 rozkazu dziennego DG nr 61 zostały uchylone przez § 20 rozkazu dziennego DG nr 64 z 9 marca 1919 r., z zastrzeżeniem, że nowy rozkaz zostanie wydany później⁹⁷⁸.

Rozkazyienne DG nr 47 oraz nr 61 nie precyzowały, w jaki sposób obliczyć pobory. Zostały one zatwierdzone decyzją KNRL 25 stycznia 1919 r., natomiast opublikowane zostały w rozkazie dziennym DG nr 37 z 10 lutego 1919 r. Zgodnie z § 1 decyzji pobory zasadnicze żołnierze mieli otrzymywać z góry, co nie oznaczało, że były one jednolite. Pobory były uzależnione od posiadanej rangi oraz tego, czy oficer był dowódcą formacji wojskowej. Płace oficerów podawane są w markach⁹⁷⁹:

Stopień wojskowy	Uposażenie liczone w markach
<i>Pułkownik, jako dowódca brygady</i>	1105
<i>Pułkownik</i>	945
<i>Pułkownik, jako dowódca pułku</i>	945
<i>Podpułkownik</i>	825
<i>Major</i>	730
<i>Kapitan, jako dowódca baonu [batalionu]</i>	640
<i>Kapitan</i>	450

Jednakże pobory żołnierzy w stopniach poniżej kapitana uzależniony był nie od posiadanego stanowiska, lecz od tego, czy oficer był stanu wolnego czy żonaty.

Stopień wojskowy	Uposażenie liczone w markach
<i>Porucznik i podporucznik (stanu wolnego)</i>	300

⁹⁷⁷L. Kania, *Służba...*, s.221, WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 61 z 6 marca 1919 r., T, Szczygieł, *Historia wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Polsce. Uwagi na marginesie książki Leszka Kanii: „Służba sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795-1945; organizacja-prawo-ludzie”* Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo Humanistycznego, 2015, ss. 522 [w:] Z dziejów prawa t. 9 (17) pod red. M. Mikołajczyka i W. Organiściaka, Katowice 2016, s. 163.

⁹⁷⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 64 z 9 marca 1919 r.

⁹⁷⁹W 1919 roku w Wielkopolsce istniały bony zastępcze. Bony zastępcze przybierały wartość mierzoną w markach. M. Kowalczyk, *Pieniądz zastępczy w czasie pierwszej wojny światowej. Przykład Prowincji Poznańskiej* [w:] CPH T. 58 z. 1, Poznań 2006, s. 243-244.

<i>Porucznik i podporucznik (żonaty dodatek prócz gaży 60 M)</i>	60
<i>Porucznik i podporucznik dowódca kompanji, (jeżeli są żonaci, bez dodatku)</i>	390

Oprócz poborów żołnierze otrzymywali dodatki. Ich wysokość była uzależniona od ilości posiadanych dzieci (od 13 mk na jedno dziecko do 118 mk na ośmioro dzieci) oraz dodatków funkcyjnych. Szef wydziału otrzymał 300 mk, natomiast szef sekcji 150 mk. Jednak prezydent GSW, Stanisław Sławski, posiadając pobory pułkownika oraz będąc szefem sekcji sądowej, nie mógł liczyć na pobór wynoszący 1095 mk. W dalszej części rozkazu podkreślono, że jeśli ktoś pełni, co najmniej dwie funkcje, wtedy wypłacany mu jest wyższy pobór. Zatem uposażenie Stanisława Stawskiego mogły wynosić maksymalnie 945 mk miesięcznie.

Powyższy stan utrzymał się do 1 lipca 1919 r. Pobory zostały zmienione załącznikiem VI do rozkazu dziennego DG nr 179 z 2 lipca 1919 r. W skład poboru wchodziły następujące składniki: gaża oraz dodatki drożyzniane⁹⁸⁰.

Stopień wojskowy	Rodzaj uposażenia	Uposażenie w markach
Pułkownik	gaża	945
	funkcyjne	400
Podpułkownik, jako dowódca baonu	gaża	825
	funkcyjne	400
Major, jako dowódca baonu	gaża	800
	funkcyjne	250
Kapitan lub Rotmistrz, jako dowódca kompanji (nieżonaty)	gaża	600
	funkcyjne	90
Kapitan lub Rotmistrz, jako dowódca kompanji (żonaty)	gaża	600
	funkcyjne	90
	dodatek drożyzniany	200
Porucznik, jako dowódca	gaża	450

⁹⁸⁰WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 179 z 2 lipca 1919 r.

kompanji (nieżonaty)	funkcyjne	90
Porucznik, jako dowódca kompanji (żonaty)	gaża	450
	funkcyjne	90
	dodatek drożyżniany	200
Podporucznik (nieżonaty)	gaża	300
	dodatek drożyżniany	100
Podporucznik (żonaty)	gaża	300
	dodatek drożyżniany	100

Jeżeli chodzi o sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu, to w związku z powoływaniem sędziów rozkazem do konkretnych spraw nie można stwierdzić, czy mieli oni jakiegokolwiek doświadczenie prawnicze. Byli oni wojskowymi, natomiast nie mieli oni uprawnień sędziego wojskowego.

Kolejna zmiana oznaczeń rang wojskowych w KS została wprowadzona dokumentem *Prawidła dla ustalenia szarż i starszeństwa lekarzy, weterynarzy i sędowników Sił Zbrojnych b. zab. prusk.* zawartym w załączniku nr 1 do rozkazu dziennego DG nr 128 z 12 maja 1919 r. Ze względu na to, że obecna organizacja sądownicza jest w formie obecnej przejściową, nie ustala się specjalnych norm dla ustalenia rangi i starszeństwa korpusu sądowniczego. Natomiast ustala się ze względów natury technicznej:

- a) dla prezydenta sądu wojennego - charakter pułkownika
- b) dla audytorów - charakter kapitana
- c) dla referendarjuszy przydzielonych do sądownictwa wojskowego - charakter podporucznika⁹⁸¹.

Wprowadzono nowy rodzaj urzędu, za którego sprawowanie pobierane było uposażenie oficerskie. Nie zaznaczono jednak, czy referendarjusze przydzieleni do sądownictwa wojskowego służyli wcześniej w wojsku lub czy posiadali wykształcenie prawnicze.

Istotne są dwie dodatkowe uwagi w interpretacji szarż. W uwadze nr 2 mowa jest o tym, że stopień służbowy nadaje się tylko na czas posiadania stanowiska wojskowego. Z momentem zmiany stanowiska służbowego traci się nadany wcześniej stopień⁹⁸².

⁹⁸¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, *Prawidła dla ustalenia szarż i starszeństwa lekarzy, weterynarzy i sędowników Sił Zbrojnych b. zab. prusk.* Załącznik nr 1 do rozkazu dziennego DG nr 128 z 12 maja 1919 r.

Kolejną zmianą dotyczącą umundurowania był *rozkaz dzienny DG nr 192 z 15 lipca 1919 r.* Oficerowie KS posiadającego charakter szarż mieli, według zasad zawartych w *Prawidłach dla ustalenia szarż i starszeństwa lekarzy, weterynarzy i sędowników Sił Zbrojnych b. zab. prusk.*, prawo do noszenia srebrnych odznak na rękawach. Uchylono przepisy zawarte w załączniku do *rozkazu dziennego DG nr 47 z 20 lutego 1919 r.* Zamiast tego wprowadzono na kołnierzu ciemnoczerwone/bordo patki z literą „S” z białego metalu. Umożliwiono oficerom KS podpisywanie się swą stopniem z dopiskiem przynależności do KS np. pułkownik KS⁹⁸³.

Następna kwestia dotyczy usunięcia sędziego z zajmowanego stanowiska. Zgodnie z § 6 *rozporządzenia wojskowego prezydenta i sędziów sądów wojskowych* mianuje DG. Nieuregulowana jest kwestia odwołania z pełnionej funkcji tych sędziów⁹⁸⁴. W *rozkazie dziennym DG nr 204 z 31 lipca 1919 r.*, znalazła wzmianka na ten temat. Mianowicie Głównodowodzący wystosował wniosek do Prezydenta GSW o odwołanie sędziego dr Swinarskiego z pełnionej funkcji. Przyczyną tego odwołania miała być sytuacja, która miała miejsce 18 lipca 1919 r., w Inowrocławiu, której uczestnikiem miał być Swinarski. Niepodane, zostały, jakie były okoliczności przemawiające za odwołaniem, jednakże gen. Dowbor-Muśnicki stwierdził, że sędzia nie jest odpowiednią osobą na tym stanowisku. Nie podano także podstawy prawnej na podstawie, której można było zastosować powyższą procedurę. Nie wiadomo nawet czy odwołanie to doszło do skutku⁹⁸⁵.

Już po przejęciu władzy zwierzchniej przez Wojsko Polskie, wydany został *rozkaz dzienny DG 216 a z dnia 29 sierpnia 1919 r.* nakazujący Prezydentowi Sądownictwa Wojskowego tj. Stanisławowi Sławskiemu sporządzenie listy oficerów KS⁹⁸⁶.

Oficerowie nadal byli przydzieleni do poborów etatowych.

Należy przytoczyć treść *dekretu KNRL nr 211 z 27 lipca 1919 r.*

Na wniosek Szefa Wydziału IIIb przy Komisariacie Naczelnej Rady Ludowej następującym oficerom korpusu sądowego nadajemy charakter;

a) majora

1) kpt. Wacławowi Swinarskiemu

⁹⁸²WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.1, *Prawidła dla ustalenia szarż i starszeństwa lekarzy, weterynarzy i sędowników Sił Zbrojnych b. zab. prusk.* Załącznik nr 1 do rozkazu dziennego DG nr 128 z 12 maja 1919 r.

⁹⁸³WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, *Rozkaz dzienny DG nr 192 z 15 lipca 1919 r.*

⁹⁸⁴*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., Poznań 1919, s. 12.

⁹⁸⁵WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, *Rozkaz dzienny DG nr 204 z dnia 31 lipca 1919 r.*

⁹⁸⁶WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, *Rozkaz dzienny DG nr 216a z dnia 29 sierpnia 1919 r.*

2) *kpt. Wacławowi Jankowskiemu*

3) *kpt. Kazimierzowi Gutschemu*

b) *porucznika*

1) *ppor. Wiktorowi Nowakowi*

Poznań, dnia 27. lipca 1919r

Komisariat Naczelnej Rady Ludowej Adam Poszwiński, Dr Łaszewski

*Szef Wydziału Wojskowego IIIb Raszewski, generał - pporucznik*⁹⁸⁷

Warto przytoczyć treść rozkazu NDWP 4030 z 11 listopada 1919 r.

Dekretem z 11 listopada 1919 r., mianowani dekretem Naczelnej Rady Ludowej z 27 lipca 1919 r. Tyg. Urzęd. 32 majorami Korpusu Sądowego:

1. dr. Gutsche Kazimierz

2. Jankowski Wacław

zostają zatwierdzeni w posiadanych stopniach z zaliczeniem do Rezerwy armii, z powołaniem do służby czynnej na czas wojny aż do demobilizacji.

*kpt. Korpusu Sądowego dr. Mackiewicz Konrad zostaje mianowany majorem Korpusu Sądowego*⁹⁸⁸.

Istniała możliwość uzyskania patentu oficerskiego, ale wiązało się to z przejściem weryfikacji przez NDWP⁹⁸⁹. Obowiązek weryfikacji wynikał ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 r. o ustaleniu starszeństwa i nadaniu stopni oficerskich w Wojsku Polskim⁹⁹⁰.

Po zakończeniu służby w sądownictwie wojskowym istniała możliwość albo dalszej służby, jako oficer zawodowy albo przejście do rezerwy⁹⁹¹.

Wacław Swinarski został przyjęty w szeregi Wojska Polskiego, jako zawodowy oficer Korpusu Sądowego w stopniu pułkownika w 1922 r. ze starszeństwem z dnia 1 czerwca 1919 r.⁹⁹².

⁹⁸⁷Dekret 211 [w:] TU nr 32 z dnia 31 lipca 1919 r., Poznań 1919, s. 174.

⁹⁸⁸DRW, 1919 nr 97 poz. 4030.

⁹⁸⁹Problematyka weryfikacji stopni oficerskich opisana została szerzej przez B. Woszczyńskiego. B. Woszczyński, *Problem weryfikacji stopni oficerskich w latach 1920-1921* [w:] Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej Seria Historyczna nr 15, Warszawa 1967, s. 153-156.

⁹⁹⁰Dz. Pr. P. P. 1919 nr 65 poz. 399.

⁹⁹¹W opinii B. Kruszyński, po zakończeniu działań wojennych w latach 1918-1921 rozpoczął się okres kształtowania korpusu oficerskiego. Po zakończeniu działań wojennych korpus oficerski liczył około 40 tysięcy oficerów. W czasie pokoju liczbę oficerów zawodowych szacowano na około 18 tysięcy oficerów. B. Kruszyński, *Kariera oficera, jako model awansu społecznego obywatela w II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 2/2008, Warszawa 2008, s. 111.

⁹⁹²Lista starszeństwa oficerów zawodowych [w:] *Załącznik do Dziennika Personalnego 13/22*, Warszawa 1922, s. 301.

Stanisław Sławski zweryfikowanego w spisie oficerów Wojska Polskiego na stopień pułkownika w korpusie oficerów rezerwy sądowych w 1923 r. ze starszeństwem od dnia 1 czerwca 1919 r⁹⁹³.

W materiałach nominacji sędziowskich znajdujących się w AAN, są życiorysy mianowanych na wniosek Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej sędziów sądów wojskowych. Nie wiemy, jakimi kryteriami kierowano się przy opisywaniu życiorysów kandydatów na sędziów. Nie zawsze umieszczano tam informacje dotyczące wszystkich pełnionych przez kandydatów urzędów.

We wniosku nominacyjnym nr 11009/19 Minister byłej Dzielnicy Pruskiej W. Seyda oraz Prezydent Ministrów L. Skulski opisywali dorobek zawodowy dr Stanisława Sławskiego, kiedy pod koniec 1919 r., aspirował stanowisko na szefa Sekcji Służbowej Departamentu Sprawiedliwości MbDP⁹⁹⁴. Oprócz informacji takich, jak tytuł doktor nauk prawnych Uniwersytetu w Erlangen⁹⁹⁵, we wniosku opisano działalność Sławskiego w 1919 r⁹⁹⁶.

W r. 1919 władze polskie powierzyły Sławskiemu, stanowiska Prezydenta Sądownictwa Wojskowego i Szefa Departamentu Prawnego nadając mu rangę pułkownika Korpusu Sądowego. W sierpniu r. b. wstąpił Sławski do Wydziału Sprawiedliwości Komisarjatu N.R.L. biorąc udział w sprawach organizacyjnych. Ostatnio powołano Sławskiego na Uniwersytet Poznański⁹⁹⁷, jako prelegenta prawa karnego oraz do Sejmowej⁹⁹⁸ Komisji Kodyfikacyjnej⁹⁹⁹.

Inaczej natomiast argumentowano wniosek nominacyjny Tadeusza Starka na sędziego SA w Poznaniu. We wniosku nominacyjnym 12571/19 z 11 grudnia 1919 r. w opisie dorobku

⁹⁹³Stanisław Sławski dopiero w 1923 roku został uznany, jako pułkownik Wojska Polskiego w KS. A. Bojarski, „Żołnierska karta” doktora Stanisława Sławskiego w powstaniu wielkopolskim 1918/1919 [w:] Palestra nr 11/2018, Warszawa 2018, s. 136-137.

⁹⁹⁴Jak podkreśla A. Gulczyński, w 1919 r., Departament Sprawiedliwości składał się z dwóch sekcji tj. organizacyjnej i służbowej. Każda z sekcji składała się z dwóch departamentów (ustawodawczego i administracyjnego oraz osobowego i więziennictwa). Stan ten utrzymał się do 1921 r., kiedy zmieniono status MbDP. Wtedy nastąpiła likwidacja sekcji i wprowadzono cztery wydziały. A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, s. 84.

⁹⁹⁵S. Leitbeger, *Poznańska rodzina Sławskich* [w:] KMP nr 3-4/1993, Poznań 1993, s. 302 - 303.

⁹⁹⁶AAN, KCNP 118, Wniosek nr 11009/19 z listopada 1919 r., zatwierdzony przez Naczelnika Państwa 2 stycznia 1920 r.

⁹⁹⁷S. Sławski wykładał proces karny i wykłady o stosunku Kościoła do państwa w byłym zaborze pruskim. Wykłady zakończyły się wraz z semestrem letnim 1920 roku. *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia (1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923) za rektoratu Heljodora Święcickiego Księga pamiątkowa wydana staraniem Senatu Uniwersytetu Poznańskiego pod red. A. Wrzoska*, Poznań 1924, s. 147.

⁹⁹⁸Sejmowa Komisja Kodyfikacyjna to inaczej Komisja Kodyfikacyjna RP. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny. T. 1 z. 2*, Warszawa 1920, s. 63-66, J. Kola, *Udział prawników poznańskich w pracach Komisji Kodyfikacyjnej RP nad ujednoliceniem prawa prywatnego w latach 1919-1939* [w:] Zeszyt studencki kół naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM nr 3/2013, Poznań 2013, s. 62.

⁹⁹⁹AAN, KCNP 118, Wniosek nr 11009/19 z listopada 1919 r., zatwierdzony przez Naczelnika Państwa 2 stycznia 1920 r.

zawodowym nie znajdujemy informacji o pełnionych przez niego urzędach w sądownictwie wojskowym¹⁰⁰⁰. Co więcej, nie ma nawet wzmianki o tym, że pełnił on jakiegokolwiek urząd sądowniczy. Podkreślono tylko, że był on adwokatem praktykującym w Poznaniu (praktykującym 9,5 roku)¹⁰⁰¹. Wniosek został zaakceptowany przez Naczelnika Państwa 20 grudnia 1919 r.¹⁰⁰². T. Stark został mianowany *dekretem KNRL nr 121 z 31 marca 1919 r.*, na wniosek Szefa Wydziału III b, gen. ppor. Kazimierza Raszewskiego „audytorem z charakterem majora na czas posiadania odpowiedniego stanowiska wojskowego”¹⁰⁰³. Natomiast w *rozkazie dziennym DG nr 180 z 3 lipca 1919 r.*, podawana jest data 31 maja 1919 r.¹⁰⁰⁴. Z kolei w karcie żałobnej możemy znaleźć informacje, że pełnił on urząd „naczelnika wydziału sądowego w Głównym Dowództwie Wojsk Wielkopolskich”¹⁰⁰⁵.

W związku z tym utrudnione jest odtworzenie listy członków KS w GSW lub OSW. Co prawda jeden wniosek dotyczył mianowania na stanowisko służbowe w MbDP, a drugi mianowania na sędziego SA w Poznaniu, ale oba wnioski były przedstawione przez MbDP, W. Seydę i zatwierdzane przez Naczelnika Państwa. Być może każdy z kandydatów tworzył własny życiorys, w którym opisywał najważniejsze jego zdaniem osiągnięcia. Być może T. Stark uznał, że funkcja oficera KS nie była na tyle istotna, aby uznać ją we wniosku nominacyjnym.

Podsumowując, pozycja prawna sędziów zależna była od posiadanego stanowiska, a nie od doświadczenia wojskowego. Ze względu na politykę zaborcy pruskiego niewielu Polakom udało się uzyskać stopnie powyżej kapitana. Tym bardziej nie dopuszczano oficerów do organów sądowych, gdyż wymagano od nich profesjonalizmu oraz ukończenia studiów wyższych¹⁰⁰⁶. Starano się w ten sposób powołać wykształconych prawników, z których wielu miało doświadczenie chociażby w pracy w adwokaturze. Aby należeć do stanu oficerskiego należało przejść weryfikację przed powołano do tego komisją weryfikacyjną. Jeśli weryfikacja okazała się pomyślna otrzymywało się patent oficerski. Jednakże nikt nie gwarantował, że osoba, która została mianowana w charakterze Powstaniu

¹⁰⁰⁰AAN, KCNP 119, Wniosek nr 12571/19 z 11 grudnia 1919 r., zatwierdzony przez Naczelnika Państwa 20 grudnia 1919 r.

¹⁰⁰¹Brak jest informacji o urzędach pełnionych w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 w Wykazie Osobowym T. Starka. AAN, KCNP 119, Wykaz Osobowy T. Stark.

¹⁰⁰²AAN, KCNP 119, Wniosek nr 12571/19 z 11 grudnia 1919 r., zatwierdzony przez Naczelnika Państwa 20 grudnia 1919 r.

¹⁰⁰³*Dekret 121* [w:] TU nr 24 z 27 czerwca 1919 r., s. 128.

¹⁰⁰⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 180 z 3 lipca 1919 r.

¹⁰⁰⁵*Śp. Dr Tadeusz Stark* [w:] *Głos Sądownictwa* nr 6/1939, Warszawa 1939, s. 332.

¹⁰⁰⁶B. Kruszyński podkreśla, że jeszcze w 1918 r. w Wojsku Polskim istniały spore problemy z obsadą kadr, wobec której wymagano wyższego wykształcenia. Byli to przede wszystkim oficerowie służb sanitarnej, weterynaryjnej i sądowej. B. Kruszyński, *Kariery...*, s. 37.

Wielkopolskim 1918/1919 jako np. pułkownik będzie zweryfikowana na taki sam stopień jako oficer Wojska Polskiego¹⁰⁰⁷

5.1.6. Sądy wojskowe a sądownictwo III Powstania Śląskiego.

Niezrozumiały dla autora rozprawy doktorskiej jest pogląd prezentowany przez A. Wesołowskiego¹⁰⁰⁸, R. Ostafińskiego–Bodlera¹⁰⁰⁹ oraz P. Józwiaka¹⁰¹⁰ mówiący o działalności wymiaru sprawiedliwości w zakresie poszczególnych formacji wojskowych.

Brzmi on następująco:

W tym miejscu niezależnie od dalszych rozważań należy podkreślić, że w okresie walk powstańczych w Wielkopolsce nie doszło do utworzenia sądów powstańczych, których zadaniem byłoby sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w poszczególnych formacjach wojskowych, jak to miało miejsce np. w III powstaniu śląskim.

Powstanie Śląskie wybuchło nocy z dnia 2/3 maja 1921 r.¹⁰¹¹, a w dniu 4 maja 1921 r. Wojciech Korfanty został dyktatorem III Powstania Śląskiego¹⁰¹².

Została utworzona, jako najwyższy organ wojskowy na Górnym Śląsku, Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych, na której czele stanęli: ppłk Maciej Mielżyński (ps. Nowina-Doliwa¹⁰¹³), zastąpiony przez ppłk Kazimierza Zenktellera¹⁰¹⁴.

W pierwszej kolejności w III Powstaniu Śląskim zostały utworzone sądy polowe¹⁰¹⁵. Ich istnienie zostało potwierdzone w *Manifeście Wojciecha Korfanteo do Ludu Górnośląskiego z dnia 3 maja 1921 r.*¹⁰¹⁶

¹⁰⁰⁷Początkowo Stanisław Sławski został mianowany jako major rezerwy KS. DRW nr 89 poz. 3229. Dopiero w Roczniku Oficerskim z 1923 roku widnieje informacja, że Stanisław Sławski został zweryfikowany jako pułkownik rezerwy Wojska Polska ze starszeństwem od dnia 1 czerwca 1919 r. Rocznik Oficerski 1923, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Warszawa 1923, s. 1094.

¹⁰⁰⁸A. Wesołowski, op. cit, s. 82.

¹⁰⁰⁹R. Ostafiński–Bodler, *Sądy...*, s. 59.

¹⁰¹⁰P. Józwiak, *Prawne ...*, s. 51.

¹⁰¹¹A. Benisz, *Górny Śląsk w walce o polskość*, Katowice 1930, s. 239.

¹⁰¹²S. Fertacz, *General Stanisław Szeptycki, jako dowódca wojsk polskich w latach 1919-1922 wobec północno-wschodnich i południowo-zachodnich kresów Rzeczypospolitej* [w:] *Wieki Stare i Nowe* 2/2010, Katowice 2010, s. 68.

¹⁰¹³Ppłk Maciej Mielżyński korzystał z pseudonimu podpisując rozkazy. M. Mielżyński, *Wspomnienia i przyczynki do historii III Powstania Górnośląskiego*, Katowice 1931, s. 79-80, J. Litwin, *Pseudonim wojskowy i jego legalizacja w Polsce* [w:] *Pamiętnik Historyczno-Prawny* pod. red. P. Dąbkowskiego t. VIII z. 3, Lwów 1930, s. 26.

¹⁰¹⁴M. Wrzosek, *Komendanci Obrony Plebiscytu i naczelni dowódcy III powstania śląskiego (płk Paweł Chrobot, ppłk Maciej Mielżyński i płk Kazimierz Zenkteller)* [w:] *Niepodległość i Pamięć* 2/1997, Warszawa 1997, s. 70-73

¹⁰¹⁵W I i II Powstaniu Śląskim nie powołano odrębnego wymiaru sprawiedliwości. S. Przyjemski, *Wojskowy wymiar sprawiedliwości w III Powstaniu Śląskim* [w:] *WPP* nr 2/1981, Warszawa 1981, s. 174.

*Powierzam wymiar sprawiedliwości przeciwko obwinionym powstańcom i osobom cywilnym, ujętym przez powstańców, sądom polowym*¹⁰¹⁷.

Sądownictwo polowe III Powstania Śląskiego miało być wzorowane na przepisach niemieckich¹⁰¹⁸.

Zmiany w strukturze sądownictwa nastąpiły *rozporządzeniem z dnia 25 maja 1921 r. w przedmiocie sądownictwa wojskowego*¹⁰¹⁹ oraz *rozporządzeniem z dnia 27 maja 1921 r. w przedmiocie oddania osób cywilnych pod sądownictwo wojskowe*¹⁰²⁰. W związku z tym drugim rozporządzeniem utworzono Sądy Polowe przy Dowództwach Grupy oraz Sąd Polowy przy Komendzie Naczelnej. Oprócz tego wprowadzono Lotny Sąd Doraźny właściwy dla całego obszaru działań zbrojnych, który mógł orzekać tylko jedną karę; karę śmierci.

Ostatnią nowelizacją dotyczącą sądów w III Powstaniu Śląskim było *rozporządzenie z dnia 30 maja 1921 w przedmiocie sądownictwa nad osobami wojskowymi*¹⁰²¹. Nowelizacja ta dotyczyła wyrokowania kary śmierci i jej wykonania.

Stanowisko to jest trudne do zrozumienia ze względów organizacyjnych. Po pierwsze autorzy nie opisują jak wyglądały organizacyjnie sądy polowe w III Powstaniu Śląskim. Co więcej sądy III Powstania Śląskiego wbrew twierdzeniu autorów nie były powoływane dla poszczególnych formacji wojskowych, ale dla poszczególnych grup operacyjnych.

Podczas III Powstania Śląskiego sądownictwo podlegało Wydziałowi VI Prawnemu Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych, na którego czele stali odpowiednio: Bogdan Chorzelski, Antoni Rostek oraz Zygmunt Wusatowski¹⁰²². Istniał Lotny Sąd Doraźny, sądy polowe wraz z ekspozyturami, sądy pułkowe (w pierwszej fazie powstania) oraz sąd honorowy¹⁰²³.

¹⁰¹⁶W opinii J. Musioła, utworzenie sądów polowych w III Powstaniu Śląskim można również odnaleźć w rozkazie Dowództwa Obrony Plebiscytu z dnia 1 maja 1921 r. J. Musioł, *Sądy Polowe w III Powstaniu Śląskim*, Katowice 1978, s. 33.

¹⁰¹⁷Dziennik Rozporządzeń Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku, nr 1 poz. 1 z dnia 10 maja 1921 r., s. 1-2.

¹⁰¹⁸Z. Wusatowski, *Organizacja sądownictwa powstańczego* [w:] Księga pamiątkowa Powstań i Plebiscytu na Śląsku w piętnastolecie czynu nieznanego powstańca śląskiego 1919-1934, Katowice 1934, s. 120.

¹⁰¹⁹Dziennik Rozporządzeń Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku, nr 6 poz. 26 z dnia 28 maja 1921 r., s. 22-23.

¹⁰²⁰Dziennik Rozporządzeń Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku, nr 6 poz. 27 z dnia 28 maja 1921 r., s. 23-24.

¹⁰²¹Dziennik Rozporządzeń Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku, nr 8 poz. 34 z dnia 30 maja 1921 r., s. 31.

¹⁰²²L. Krzyżanowski, *Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki*, Katowice 2011, s. 70.

¹⁰²³L. Kania, *Zarys organizacji audytoriatu Wojska Polskiego i polskich organizacji wojskowych Drugiej Rzeczypospolitej (1914 – 1948)* [w:] *Palestra* 1-2/2005, Warszawa 2005, s. 147.

Z wyjątkiem Lotnego Sądu Doraźnego (który działał na terenie „terenów wyzwolonych”), budowa sądów polowych III Powstania Śląskiego była dwu lub trój szczeblowa¹⁰²⁴.

I szczebel stanowiły sądy polowe, II szczebel stanowiły ekspozytury sądów polowych, a III szczebel stanowiły sądy pułkowe. Skład organizacyjny sądów opracowany na podstawie pisma L. 955/21/VI (bez daty)

1. *Sąd Polowy Grupy Północnej z siedzibą w Lublińcu. W ramach działalności tego sądu wchodziła ekspozytura w Lublińcu uzupełniana przez sądy pułkowe (brak wymienionych miejscowości). Szef Sądu ppłk Wojciech Sapecki.*

2. *Sąd Polowy Grupy Środkowej w Lipinach. W ramach działalności tego sądu wchodziły ekspozytury w Królewskiej Hucie, Lipinach, Zaborzu, Łabędach, uzupełniane przez sądy pułkowe (brak wymienionych miejscowości). Szef Sądu mjr Władysław Borth.*

3. *Sąd Polowy Grupy Południowej z siedzibą w Rudach Wielkich. W ramach działalności tego sądu wchodziły ekspozytury w Wodzisławiu i Żorach, uzupełniane przez sądy pułkowe (brak wymienionych miejscowości). Szef Sądu kpt. Ludwik Groele.*

4. *Sąd Polowy Naczelnej Komendy Wojska Polskiego z siedzibą w Mysłowicach. W ramach działalności tego sądu wchodziły ekspozytury w Radzionkowie i Pszczynie. Szef Sądu mjr Jan Mainka¹⁰²⁵.*

W tym miejscu należy podkreślić, że w opinii niektórych badaczy Władysław Borth był szefem sądu Grupy Wschodniej, która nie została wymieniona w piśmie L. 955/21/VI¹⁰²⁶.

Sądownictwo przestało funkcjonować po ogłoszeniu amnestii dla osób podlegających górnośląskiemu sądownictwu 6 lipca 1921 r. Amnestii nie można było zastosować, gdy doszło do popełnienia przestępstwa pospolitego lub zbrodnie z chęci zysku¹⁰²⁷. Sprawy rozpoczęte, ale nierozstrzygnięte przesłano do prokuratury wojskowej w Krakowie¹⁰²⁸. Sądownictwo polowe przestało funkcjonować w dniu 9 lipca 1921 r.¹⁰²⁹. Natomiast przejęcie

¹⁰²⁴A. Kwiatek, *Powstańcze organy wymiaru sprawiedliwości na Górnym Śląsku w 1921 r.* [w:] *Studia Śląskie* Seria nowa, t. XXIX, Opole - Wrocław 1976, s. 44 - 45.

¹⁰²⁵WBH, *Powstania Górnośląskie*, I. 130.1.183, Pismo L. 955/21/VI (bez daty).

¹⁰²⁶J. Helik, A. Kornecki, *Władysław Borth (1892 - 1970). Nota biograficzna* [w:] W. Borth. *Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku. Wspomnienia. Do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył Wiesław Lesiuk*, Opole 1980, s. 19, J. Polewka, W. Lutwak, *Udział adwokatów w III Powstaniu Śląskim - w związku z 90. rocznicą powstania* [w:] *Palestra* nr 5 - 6/2011, Warszawa 2011, s. 248.

¹⁰²⁷B. Kloch, *Zeszyty Rybnickie 11. Monografie. Zarys dziejów sądownictwa w południowej części Górnego Śląska. Sądy w Rybniku, Jastrzębiu Zdroju, Raciborzu, Wodzisławiu Śląskim i Żorach*, Rybnik - Gliwice 2011, s. 31.

¹⁰²⁸*Sprawozdanie z czynności sądownictwa polowego wojsk powstańczych na Górnym Śląsku wydane przez szefa sądownictwa polowego ppłk. rez. KS dr Zygmunta Wusakowskiego z dnia 9 lipca 1921 r.* [w:] M. Mielżyński, *Wspomnienia...*, s. 263-270.

¹⁰²⁹T. Rybicki, *Sądownictwo polowe w latach wojny 1919 -1921* [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928, s. 52.

wymiaru sprawiedliwości przez Rzeczpospolitą Polską regulował *Układ polsko - niemiecki w przedmiocie przejęcia wymiaru sprawiedliwości górnośląskim obszarze plebiscytowym, podpisany w Katowicach dnia 12 kwietnia 1922 r*¹⁰³⁰.

Po pierwsze sądownictwo III Powstania Śląskiego pod względem organizacyjnym miało inną strukturę niż sądy Powstania Wielkopolskiego 1918/1919.

Po drugie, jaki jest sens porównywania sądów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 do sądów III Powstania Śląskiego? Tego autorzy nie wytłumaczyli. Po trzecie, co oznacza zwrot „w okresie walk powstańczych”? Czy autorom chodziło o okres do 16 lutego 1919 r., kiedy podpisano rozejm w Trewirze? Na te pytania nie ma odpowiedzi. Warto podkreślić, że walki na terytorium Wielkopolski nie zakończyły się wraz z podpisaniem rozejmu w Trewirze, w mniejszej skali trwały nadal aż do początku 1920 roku¹⁰³¹.

Po trzecie autorzy zapomnieli, że już po rozejmie Trewirskim zostały powołane sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu¹⁰³². Jako autor rozprawy doktorskiej nie widzę jakiegokolwiek sensu porównywania sądów z Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, a III Powstania Śląskiego. Jeśli chodzi o działalność sądowo-dyscyplinarną różnic pomiędzy Powstaniem Wielkopolskim 1918/1919 a III Powstaniem Śląskim jest znacznie więcej. Przykładowo Armia Wielkopolska (z wyjątkiem SL) korzystała z *Dyscyplinarnych przepisów*¹⁰³³. Powstańcy Śląscy korzystali z własnych przepisów dyscyplinarnych wydanych rozkazem Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych Górnego Śląska nr 3 z dnia 6 czerwca 1921 r. *przepisy dyscyplinarne dla wojsk powstańczych górnośląskich*¹⁰³⁴. Czy w związku z tym jest jakikolwiek sens porównywania postępowania dyscyplinarnego w Wojskach Wielkopolskich w trakcie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 a postępowaniem dyscyplinarnym w III Powstaniu Śląskim?

¹⁰³⁰*Układ polsko - niemiecki w przedmiocie przejęcia wymiaru sprawiedliwości górnośląskim obszarze plebiscytowym, podpisany w Katowicach dnia 12 kwietnia 1922* [w:] Województwo Śląskie (Ustawy konstytucyjne-sądownictwo i niektóre inne ustawy i rozporządzenia) zestawiał dr Z. Przybylski, Warszawa-Poznań 1922, s. 356-408.

¹⁰³¹W dokumencie znajdującym się w BK o nazwie *Tagebuch des „Grenzschutz - Kommandos Westabschnitts” Kreutz - Netztal. Dezember 1918 - April 1920* prowadzony jest dziennik niemieckiego żołnierza na temat walk pomiędzy stroną niemiecką a polską. Ostatnia wzmianka o potyczce sił polskich i niemieckich pochodzi z dnia 25 stycznia 1920 r. Opiswane jest zajęcie przez stronę polską nastawni kolejowej na wschód od miejscowości *Erpel* (prawdopodobnie jest to wieś Kaczory położona w dzisiejszym powiecie pilskim). BK sygn. 11858 k. 24.

¹⁰³²*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z 29 kwietnia 1919 r., s. 33-34.

¹⁰³³WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 42 z 15 lutego 1919 r.

¹⁰³⁴J. Musioł, *Temida w III Powstaniu Śląskim. 80 Rocznica III Powstania Śląskiego, powrót Górnego Śląska do Polski*, Katowice 2001, s. 121 - 123.

5.2. Sąd Wojenny w Inowrocławiu

W momencie wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, nie zostało utworzone sądownictwo wojskowe, co nie znaczy, że nie widziano takiej potrzeby. Znany jest przypadek utworzenia tego rodzaju sądu na poziomie lokalnym, w Inowrocławiu.

S. Nogaj w swoich wspomnieniach opisuje przypadek pewnej zbrodni, której mieli dopuścić marynarze niemieccy. Sytuacja ta miała miejsce podczas walk o Szubin, które rozegrały się w pierwszej połowie stycznia 1919 r. Autor wspomina:

*Wśród Niemców było pięciu marynarzy, którym zarzucano rozbój i gwałt nad nieletnią dziewczynką. Marynarze ci pochodzili przeważnie z Bydgoszczy. Między innymi mieli oni również dokonać rozboju w miejscowej aptece. Jeńców tych kazałem specjalnie strzec i po zebraniu odpowiednich dowodów postawić przed sąd wojenny*¹⁰³⁵.

W Inowrocławiu został powołany sąd wojenny. A. Wesołowski uważa, że nie był to „sąd wojenny”, lecz „sąd doraźny”¹⁰³⁶ oraz że nie został on powołany 10 stycznia 1919 r. (tak, jak napisano w obwieszczeniu opublikowanym w Kurierze Kujawskim 12 stycznia 1919 r.), lecz 11 stycznia 1919 r.¹⁰³⁷. Autor w przypisie powołuje się na pracę W. Lewandowskiego *Bój o Szubin dnia 11 stycznia 1919* informację zawartą na stronie 236¹⁰³⁸, ale pojawia się tu pewna nieścisłość, ponieważ praca Lewandowskiego kończy się na stronie 208¹⁰³⁹. A. Wesołowski nie zwrócił uwagi na to, że przypisy do swojej rozprawy W. Lewandowski wydał rok później (w pracy *Bój o Szubin przypisy, szkice orientacyjne, rejestry*)¹⁰⁴⁰. Niestety, nie jest to jedyny jego błąd, pomylił on także strony pracy. Przypis, na który się powołuje znajduje się nie na stronie 236, a 237¹⁰⁴¹. Właśnie tam znajduje się krótka wzmianka tym, że w organizacji „sądów doraźnych” miał pomagać audytor Swiniarski¹⁰⁴².

¹⁰³⁵Niestety, nie udało się doprowadzić do rozprawy, gdyż w trakcie kontrataku niemieckiego na miasto jeden z powstańców wielkopolskich rozstrzelał wszystkich marynarzy S. Nogaj, *Powstanie Wielkopolskie. Wspomnienia walk pod Szubinem*, Katowice 1930, s. 22.

¹⁰³⁶A. Wesołowski, op. cit., s. 84.

¹⁰³⁷Niezrozumiały jest pogląd A. Wesołowskiego, mówiący o tym, że sądy zostały powołane 11 stycznia 1919 r. Tym bardziej, że w przypisie autor, jako źródło podaje Dziennik Kujawski z 12 stycznia 1919 r., w którym wyraźnie zaznaczona jest data powołania sądu wojennego, 10 stycznia 1919 r. Ibidem, s. 84, Dziennik Kujawski, R. 27, Nr. 8 z 12 stycznia 1919 r., s. 3.

¹⁰³⁸A. Wesołowski, op. cit., s. 84.

¹⁰³⁹W. Lewandowski, *Bój o Szubin dnia 11 stycznia 1919*, Poznań 1936, ss. 208.

¹⁰⁴⁰W. Lewandowski, *Bój o Szubin przypisy, szkice orientacyjne, rejestry*, Poznań 1937. Jest to kontynuacja pracy *Bój o Szubin dnia 11 stycznia 1919*.

¹⁰⁴¹W. Lewandowski, *Bój o Szubin przypisy...*, s. 237 (29). Liczba w nawiasie oznacza stronę pozycji *Bój o Szubin przypisy, szkice orientacyjne, rejestry*.

¹⁰⁴²Fragm. przypisu: „Sąd doraźny rozpoczął urzędowanie w Inowrocławiu na podstawie „Obostrzenia stanu oblężenia” z dnia 11 I 19, opublikowanego w Dzienniku Kujawskim XXVII nr 8 z dnia 12 I 19”. Prace przygotowawcze były wcześniej prowadzone przez audytora Swiniarskiego”. W. Lewandowski, *Bój o Szubin...*, s. 66.

W związku ze sprzecznością w nazewnictwie sądów, należy odpowiedzieć na pytanie, czy mamy do czynienia z sądami doraźnymi czy sądami wojennymi?

Odpowiedź ta jest podana w pruskiej *ustawie z 4 czerwca 1851 r. o stanie oblężenia*, na podstawie, której powołano sąd. Stan oblężenia zgodnie z § 1, mógł być ogłoszony przez komendanta twierdzy dla komendy twierdzy wraz z jej okręgiem. Natomiast § 4 nadawał władzę wykonawczą dowódcom wojskowym już z chwilą ogłoszenia stanu oblężenia. W tekście ustawy nie używa się pojęcia „sądy doraźne” tylko „sądy wojenne”¹⁰⁴³. Mając na uwadze wszystkie okoliczności należy przyjąć, że sąd powołany w Inowrocławiu był sądem wojennym, a nie sądem doraźnym¹⁰⁴⁴.

Brak regulacji dotyczącej zasięgu terytorialnego sądu może świadczyć o tym, że nie został on powołany dla całego III okręgu wojskowego¹⁰⁴⁵. Stan oblężenia został wydany ogłoszeniem komendanta Inowrocławia Kwiecińskiego (nie podano imienia) 7 stycznia 1919 r., więc na pewno obejmował to miasto. Akt ten zawierał sześć artykułów i wprowadzał stan oblężenia na terenie miasta. Na łamach Dziennika Kujawskiego z 12 stycznia 1919 r. zostało ogłoszone istnienie sądu¹⁰⁴⁶.

W związku z wprowadzeniem stanu oblężenia zastosowano pruską *ustawę o stanie oblężenia z 4 czerwca 1851 r.* Na podstawie § 2 ustawy ogłoszenie stanu wojennego nastąpiło przez komendanta twierdzy¹⁰⁴⁷. Komendant dodatkowo uchylił obowiązywanie § 6 i § 7 konstytucji pruskiej z 31 stycznia 1850 r.¹⁰⁴⁸.

Ustawa z dnia 4 czerwca 1851 r. o stanie oblężenia dopuszczała zawieszenie niektórych przepisów *Konstytucji z 1850 r.* Były to: § 5 (wolność słowa), § 6 (nietykalność mieszkania), § 7 (zakaz powoływania sądów wyjątkowych i komisji nadzwyczajnych), § 28 (wolność prasy), § 29 (prawo do zgromadzenia), § 30 (prawo do zakładania stowarzyszeń), § 36 (prawo do użycia siły zbrojnej do przytłumienia wewnętrznych niespokojności). Przepisy tejsze ustawy nie dopuszczały możliwości uchylenia przepisów, co więcej, po

¹⁰⁴³*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten/ Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego* 1851 nr 26 poz. 3419, s. 699-708.

¹⁰⁴⁴Pogląd, że na podstawie ustawy pruskiej z dnia 4 czerwca 1851 r. powoływano sądy wojenne potwierdza P.K. Marszałek, P. Marszałek, *Prawo stanów szczególnych II Rzeczypospolitej na tle ówczesnych rozwiązań europejskich* [w:] Studia Lubuskie t. VII, Sulechów 2011, s. 71.

¹⁰⁴⁵Okręgi wojskowe zostały powołane Rozkazem Dziennym DG w Poznaniu nr 2 z dnia 7 stycznia 1919 r. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 2 w Poznaniu z dnia 7 stycznia 1919 r.

¹⁰⁴⁶F. Pasiński, *Fragment dziennika 15.12.1918 - 28.05.1919 r., wydarzenia w Inowrocławiu i okolicach*, Inowrocław 1919, s. 27-28. Kwestią dyskusyjną jest nazwa aktu. Mianowicie F. Pasiński używa słowa „ogłoszenie”, Ibidem, s. 27. Natomiast w Dzienniku Kujawskim znajdziemy informacje o obwieszczeniu. Dziennik Kujawski, R. 27, Nr. 8 z dnia 12 stycznia 1919 r., s. 3.

¹⁰⁴⁷*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten/ Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego* 1851 nr 26 poz. 3419, s. 699-708.

¹⁰⁴⁸*Konstytucja pruska przyjęta przez króla pruskiego i obydwie izby*, Poznań 1850.

zakończeniu stanu oblężenia władze wojskowe były zobligowane do przywrócenia przepisów *Konstytucji Pruskiej z 1850 r*¹⁰⁴⁹.

Sądy miały rozpatrywać przestępstwa zawarte w paragrafów z ogłoszenia z 7 stycznia 1919 r¹⁰⁵⁰. oraz § 8 - 10 ustawy z 4 czerwca 1851 o stanie oblężenia¹⁰⁵¹. Za najcięższe przestępstwa groziła kara śmierci, aczkolwiek przy występowaniu okoliczności łagodzących jej wymiar wynosił od 10 do 20 lat więzienia¹⁰⁵². Wobec mniej cięższych przewinień groziła kara do jednego roku¹⁰⁵³.

Brak jest natomiast informacji o liczebności składu sędziowskiego czy zwierzchności sędziów. Problem z sądami polegał na tym, że mogły być one powołane bez poparcia komendanta okręgu III, mjra Koczorowskiego. W raporcie z 19 stycznia 1919 r. wspomina on:

*Duch i karność w wojsku nie odpowiadają pod żadnym względem ważności położenia. Wczoraj kilka razy się zdarzyło, że oddziały odkomenderowane na front częściowo wypowiedziały posłuszeństwo albo się rozbiegły. Nie mam ani jednego oddziału, na którym mógłbym się bezwarunkowo spuścić*¹⁰⁵⁴. *Potrzebny jest pobór obowiązkowy, przysięga i sąd polowy*¹⁰⁵⁵.

Należy domniemywać, że sąd ten albo nie działał należycie albo istniał tylko teoretycznie.

¹⁰⁴⁹*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten/ Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego* 1851 nr 26 poz. 3419, s. 699-708.

¹⁰⁵⁰Przepisy te dotyczyły rabunku, kradzieży oraz nielegalnego posiadania broni, (jeśli się nie należało do formacji wojskowej). Przestępstwa te były karane śmiercią. F. Pasiński, *Fragment...*, s. 27.

¹⁰⁵¹Dotyczyło to przestępstw: umyślnego podpalenia, umyślnego spowodowania powodzi, umyślnego ataku lub oporu przeciwko władzom cywilnym i wojskowym, które były zagrożone karą śmierci. *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten/ Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego* 1851 nr 26 poz. 3419, s. 699-708.

¹⁰⁵²Ibidem, s. 699-708.

¹⁰⁵³Były to przestępstwa dotyczące kolportowania nieprawdziwych informacji o działalności wojsk, wyzywania do niesubordynacji względem władzy wojskowej. Ibidem, s. 699-708.

¹⁰⁵⁴Należy podkreślić, że zwrot „na którym mógłbym się bezwarunkowo spuścić” nie ma znaczenia negatywnego. W gwarze wielkopolskiej zwrot „spuścić się na kogo” rozumiany jest jako „polegać na kimś lub liczyć na kogoś”. Tak więc zwrot ten należy rozumieć jako „na którym mógłbym bezwarunkowo polegać/któremu mógłbym bezwarunkowo zaufać”. *Spuścić się na kogo* [w:] W. Wierzbą, Słowik poznańskie słowa i ausdrücki, Mierzyn 2013, s. 236.

¹⁰⁵⁵W. Lewandowski, *Bój o Szubin...*, s.193.

VI Sądy polowe

6.1 Sądy wojskowe dla formacji wielkopolskich w polu

Jak słusznie stwierdził L. Kania

*W odróżnieniu od filozofii funkcjonowania sądów powszechnych w okresach pokoju, praktyka sądów polowych w czasie wojen i konfliktów zbrojnych nie była i nie jest nakierowana na wymierzanie sprawiedliwości pojmowanej w kulturze prawnej Europy, jako dochodzenie do prawdy w tradycyjnym znaczeniu tego pojęcia. Zadaniem sądów polowych jest, bowiem zabezpieczenie procesu dowodzenia i egzekwowanie posłuszeństwa rozkazom przełożonym*¹⁰⁵⁶.

Dodatkowo w opinii Z. Wusatowskiego:

*Ponieważ zaś organizacja sądownictwa polowego i w ogóle sądownictwa wojskowego w czasie wojny pozostaje w ścisłym związku z terenem operacyjnym, przeto wypadki na placu boju wpływały nieraz na organizację i takich sądów, które pierwotnie organizowano, jako sądy stałe o pokojowym trybie organizacji*¹⁰⁵⁷.

*Rozporządzeniem wojskowo-polowym utworzono sądy przy dywizjach i brygadach. Istniała możliwość zastosowania przepisów powyższego rozporządzenia w przypadku przydzielenia przez DG dowolnej formacji chociażby nie wchodziła ona w skład dywizji lub brygady*¹⁰⁵⁸. Podstawowym problemem badawczym jest zakwalifikowanie tych sądów.

W opinii R. Ostafińskiego-Bodlera:

*Przewidywało ono utworzenie sądów wojskowych dywizyjnych i brygadowych. Obowiązywać miało przed nimi postępowanie polowe, cechujące się znacznym uproszczeniem i przyspieszeniem toku przewodu sądowego*¹⁰⁵⁹.

W opinii autora powołane zostały nowe sądy, stosujące postępowanie polowe. Ta formuła miała usprawnić przewód sądowy.

Zgodnie z § 1 *rozporządzenia wojskowo-polowego* właściwość miejscowa określana była następująco:

Przy każdej dywizji i oddzielnej brygadzie, wyruszającej w pole, tworzy się sąd wojskowy noszący nazwę; << Sąd wojskowy dywizyjny pierwszej (drugiej itd.) Dywizji

¹⁰⁵⁶L. Kania, *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część I)* [w:] PHW 3-4/2018, Warszawa 2018, s. 45.

¹⁰⁵⁷Z. Wusatowski, *Sądownictwo wojskowe* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928, s. 290.

¹⁰⁵⁸*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., s. 33-34.

¹⁰⁵⁹R. Ostafiński – Bodler, *Sądy...*, s. 65.

Wielkopolskiej>>. Sądowi temu podlegają także formacje nienależące wprawdzie do dywizji lub brygady, lecz przydzielone tym formacjom przez Dowództwo Główne pod względem sądownictwa¹⁰⁶⁰.

Skład sądu regulował § 5 *rozporządzenia wojskowo- polowego*:

Sąd składa się z przewodniczącego, który musi być audytorem, i czterech ławników, z których jeden musi być oficerem. Jeśli oskarżony jest oficerem, natenczas wszyscy muszą być oficerami.

Przepis ten zawiera niemal identyczne brzmienie jak § 8 *rozporządzenia wojskowego*¹⁰⁶¹. Różnica polegała na tym, że w przypadku, kiedy oskarżonym nie był oficerem, wtedy tylko jeden ławnik musiał być oficerem. W postępowaniu przed sądami wojskowymi dla formacji wielkopolskich w polu istniała możliwość, żeby wszyscy ławnicy byli oficerami, nawet, gdy oskarżony nie posiadał patentu oficerskiego.

Pomimo, że nazwa *sądy wojskowe dla formacji Wielkopolskich w polu* mogła sugerować, że sądy te sędziły wyłącznie osoby wojskowe, w rzeczywistości tak nie było.

Zgodnie z § 4 *rozporządzenia wojskowo-polowego*:

*Wojskowy sąd dywizyjny rozpatruje także czyny karygodne osób cywilnych aresztowanych w danym odcinku bojowym o ile dowództwo odnośnej dywizji lub brygady w poszczególnym wypadku zażąda i stawi odnośny wniosek o ukaranie. Przy rozpatrywaniu spraw karnych przeciw osobom cywilnym miarodajne są materialne przepisy, obowiązujące każdorazowo w powiatach prowincji poznańskiej, zajętej przez wojsko*¹⁰⁶².

Dowództwo odpowiedniego szczebla mogło zażądać prowadzenia przez te sądy spraw, w których oskarżeni byli cywilami. Każdorazowe wyrażenie wniosku przez dowództwo z pewnością nie uprościło postępowania, a wręcz je wydłużyło. Dodatkowo, istniała możliwość zastosowania innego stanu prawnego w różnych sprawach na różnym obszarze występowania. Zapewne prowadziło to do chaosu organizacyjnego. Brak jest także wskazania, za jakie przestępstwa osoby cywilne stawałyby przed tymi sądami. Istotny jest zwrot „zażąda i stawi odnośny wniosek o ukaranie”. Wynika z tego fragmentu konkluzja: w przypadku sądenia osób cywilnych to od decyzji dowództwa zależało czy oskarżony będzie odpowiadał przed sądami doraźnymi, czy jednak przed sądami wojskowymi dla formacji wielkopolskich w polu. Brak odpowiednich wytycznych uchwalonych przez KNRL

¹⁰⁶⁰*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z 29 kwietnia 1919 r., s. 33-34.

¹⁰⁶¹*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z 30 stycznia 1919 r., s. 12.

¹⁰⁶²*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z 29 kwietnia 1919 r., s. 33-34.

mógł spowodować, że każda formacja wojskowa uprawniona do powołania tychże sądów stosowała własne kryteria.

Śledztwo prowadził przewodniczący składu, inny audytor lub oficer śledczy. Oskarżenie natomiast składał audytor lub oficer śledczy. Wobec oficera śledczego nie stawiano wymogu posiadania wykształcenia prawniczego¹⁰⁶³.

W rozkazie dziennym D.F.P. nr 101 z 6 czerwca 1919 r., znajduje się fragment dotyczący obowiązku oficera śledczego przy D. F. P.

W każdym pułku powinien znajdować się oficer sądowy, którego mianował dowódca pułku. Oficer sądowy odpowiedzialny był tylko przed dowódcą pułku. Oficer sądowy wykonywał 4 funkcje. Były to: rozpatrywania spraw dyscyplinarnych, rewizja ksiąg kar i „pierwsze dochodzenie w sprawach karnych”, przesłuchiwanie obwinionego i świadków. Oficer śledczy przekazywał też sprawę do sądu, która zawierała: raport zawierający konkretny opis zdarzenia, wyciąg z księgi ewidencyjnej, załącza krótkie protokoły zeznań obwinionego i świadków oraz inne dokumenty, jeśli są one potrzebne.

Śledztwo prowadził sąd lub oficer śledczy powołany przy dywizji. Zaprzysiężonych świadków może sąd lub sędzia śledczy, a obwiniony może przebywać w areszcie śledczym powyżej 24 godzin wyłącznie w przypadku, gdy tak zdecyduje sąd lub oficer śledczy. Niestety dalszy fragment jest nieczytelny. W związku z tym nie można określić wszystkich obowiązków oficerów sądowych lub oficerów śledczych¹⁰⁶⁴.

Rozkaz został podpisany przez Dowódcę Frontu Północnego gen. ppor. Kazimierza Grudzielskiego. Z treści rozkazu wynika, że Grudzielski uważał, że ze względów organizacyjnych już na poziomie pułków powinien działać oficer śledczy. W *rozporządzeniu wojskowo-polowym* brak jest informacji odnoszących się do możliwości przekazania kompetencji mianowania oficera śledczego przez dowódcę niższego szczebla¹⁰⁶⁵. Czy istniała prawna możliwość przekazania na niższy szczebel wojskowy uprawnień dowódcy frontu? Zarówno przepisy powstańcze, jak i przepisy niemieckie nie regulowały tej kwestii.

Inaczej wyglądała kwestia wyznaczania składu sędziowskiego. Zarówno przewodniczącego jak i audytorów wyznaczało DG, natomiast audytora-oskarżyciela wyznaczał dowódca dywizji lub brygady. Sąd ustanawiał sposób przeprowadzania postępowania. Oznaczało to, że postępowanie nie musiało opierać się na przepisach *ordynacji*

¹⁰⁶³ Ibidem, s. 34.

¹⁰⁶⁴ WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.5.3, Rozkaz dzienny D.F.P. nr 101 z 6 czerwca 1919 r.

¹⁰⁶⁵ *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., Poznań 1919, s. 33-34.

wojskowej. Co prawda na podstawie § 2 rozporządzenia zachowano przepisy KKW¹⁰⁶⁶ jednakże w przeciwieństwie do sądów wojskowych brak jest informacji czy zachowano przepisy § 15 i § 16 *ordynacji wojskowej*¹⁰⁶⁷. Protokół sporządzał sekretarz mianowany przez przewodniczącego. Oprócz tego oskarżony miał prawo wyboru, czy będzie go bronił szeregowiec czy oficer.

Istotny jednak jest ostatni § 12 *rozporządzenia wojskowo-polowego*:

*Wyrok zapada w tajnej naradzie większością głosów. Przewodniczący publikuje wyrok. Wyrok musi być piśmienny i zawierać dzień rozprawy, nazwiska sędziów, wymiar kary i krótki opis czynu*¹⁰⁶⁸.

Z tego artykułu rozporządzenia nie wynika, wprost, że wyroki wydawane przez te sądy były ostateczne. Jednakże w dalszej części rozporządzenia nie zawarto informacji dotyczącej możliwości zatwierdzania przez jakikolwiek organ wojskowy wydanego wyroku. W związku z tym można dojść do wniosku, że wyroki nie podlegały zatwierdzeniu przez organ zwierzchni, czyli były ostateczne.

Niestety w *rozporządzeniu wojskowo-polowym* nie zawarto informacji, jak należy interpretować przepisy. Brak jest informacji, czy prawo niemieckie ma zastosowanie w przypadku, gdy prawo powstańcze nie reguluje kwestii prawnych. Regulowane są tylko kwestie dotyczące wymierzenia łagodniejszego wymiaru kary, niż przewiduje to KKW.

Należy stwierdzić, że sądy te były sądami polowymi. Jednakże przepisy, które wprowadził KNRL nie miały na celu usprawnienie czy przyspieszenie toku postępowania sądowego. Sądy były powołane prawdopodobnie *ad hoc* do każdej rozpatrywanej sprawy. A więc były to sądy wojskowe.

Po zjednoczeniu z Wojskiem Polskim w formacjach wielkopolskich powoływano sądy polowe. Jednakże były to sądy dla Wojsk Wielkopolskich walczących w wojnie polsko-bolszewickiej, które stosowały procedury Wojsku Polskim¹⁰⁶⁹. Zatem przepisy *rozporządzenia wojskowo-polowego* nie miały zastosowania po 21 sierpnia 1919 r.¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁶Ibidem, s. 34.

¹⁰⁶⁷*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z 30 stycznia 1919 r., s. 12, *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., Poznań 1919, s. 33-34.

¹⁰⁶⁸Ibidem, s. 33-34.

¹⁰⁶⁹Tematem sądów polowych dla formacji wielkopolskich w trakcie wojny polsko-bolszewickiej zajął się L. Kania. L. Kania, *Wyroki...*, s. 165-171.

¹⁰⁷⁰*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z dnia 29 kwietnia 1919 r., Poznań 1919, s. 33-34.

6.2 Sądy polowe

Powołanie sądów polowych nastąpiło w związku z wprowadzeniem ustawy KNRL¹⁰⁷¹.

Charakter prawny ustaw o stanie wyjątkowym od strony prawnej trafnie ujął W. Makowski:

*Ustawy o stanach wyjątkowych, mające same charakter wyjątkowy, obowiązujące prowizorycznie, z roku na rok odnawiane w swej obowiązującej mocy, zawierają wśród innych przepisów, często niejasnych i trudnych do rozwikłania także dość niewyraźne przepisy o działalności sądów wojennych*¹⁰⁷².

Ustawa KNRL dopuszczała możliwość powołania sądów polowych. Zgodnie z § 4 lit. a Ustawy KNRL:

Po ogłoszeniu stanu wyjątkowego przysługują władzy wojskowej mianowicie następujące prawa:

- a) *tworzenie sądów polowych, których właściwość, organizację tryb i wymiar kar określa osobna ustawa, wydana przez Komisariat Naczelnej Rady Ludowej.*

Ponadto § 6 ustawy KNRL regulował, że przeciwko wykroczeniom zarządzeń wydanych przez władze wojskowe podlegają odpowiedzialności przewidzianej w przepisach o sądach doraźnych z 13 stycznia i 4 lutego 1919 r.¹⁰⁷³.

Na podstawie ustawy KNRL został wprowadzony *dekret KNRL z dnia 5 czerwca 1919 r. o ogłoszeniu stanu wyjątkowego*, który to wprowadzał stan wyjątkowy na całym obszarze kontrolowanym przez KNRL¹⁰⁷⁴. Natomiast *rozporządzeniem KNRL z dnia 6 czerwca 1919 r.* nakazano, aby wszystkie władze cywilne podporządkowały się zarządzeniom władz wojskowym wykonując ich polecenia¹⁰⁷⁵. Prócz dwudziestokilometrowego pasa wzdłuż „linji bojowej” zniesiono stan wyjątkowy *rozporządzeniem KNRL z dnia 9 lipca 1919 r. o częściowym zniesieniu stanu wyjątkowego*¹⁰⁷⁶. Natomiast na dwudziestokilometrowym odcinku wzdłuż „linji bojowej” zniesiono *dekretem KNRL z dnia 7 sierpnia 1919 r. o ograniczeniu stanu wyjątkowego* ograniczenia komunikacji kolejowej, pocztowej i telefonicznej oraz cenzurę pocztową¹⁰⁷⁷. Zniesienie stanu wyjątkowego zarządzonego przez

¹⁰⁷¹Ustawa KNRL o stanie wyjątkowym [w:] TU nr 19 z 6 czerwca 1919 r., s. 87.

¹⁰⁷²W. Makowski, *Zbrodnie, kary i sądy wyjątkowe*, Warszawa 1911, s. 38-39.

¹⁰⁷³Ustawa KNRL o stanie wyjątkowym [w:] TU nr 19 z 6 czerwca 1919 r., s. 87, *Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7, *Dalsze rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

¹⁰⁷⁴Dekret o ogłoszeniu stanu wyjątkowego [w:] TU nr 19 z 6 czerwca 1919 r., s. 87.

¹⁰⁷⁵Rozporządzenie [w:] TU nr 20 z dnia 10 czerwca 1919 r., s. 89.

¹⁰⁷⁶Rozporządzenie o częściowym zniesieniu stanu wyjątkowego [w:] TU nr 28 z dnia 10 lipca 1919 r., s. 146.

¹⁰⁷⁷Dekretem o ograniczeniu stanu wyjątkowego [w:] TU nr 36 z dnia 11 sierpnia 1919 r., s. 197.

KNRL w dniu 5 czerwca 1919 r. „, w pasie dwudziestu kilometrowym wzdłuż byłej polsko-niemieckiej linii bojowej” nastąpiło *rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 8 czerwca 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego*¹⁰⁷⁸.

11 czerwca 1919 r. KNRL wydał się *rozporządzenie polowe*. Powołane zostały do sądenia ludności cywilnej bez względu na narodowość oraz wojskowych polskich sił zbrojnych, jeżeli zostali zatrzymani na gorącym uczynku. Zakres spraw, jakie były rozpatrywane regulował § 2 rozporządzenia¹⁰⁷⁹:

Dodatkowo § 4 wprowadzono nowy katalog kar, jaki mogły orzec sądy polowe:

Sądom polowym zawyrokować wolno:

- a) *na karę śmierci*
- b) *na karę domu karnego dożywotniego lub do lat 15*
- c) *na karę więzienia do lat 5*
- d) *na grzywnę do 100 000 marek, w której miejsce wstępuję w razie niemożności zapłaty na dzień więzienia za każde 20 marek najwyżej jednak 2 lata*
- e) *na uwolnienie*¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁸*Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 8 czerwca 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego* [w:] DzUMbDP nr 30 z dnia 30 czerwca 1920 r., Warszawa-Poznań 1920, s. 607.

¹⁰⁷⁹Do właściwości (kompetencji) sądów polowych należą następujące czyny karalne:

1. zdrada, tj. rozmyślne wspieranie w jakikolwiek sposób nieprzyjaciela lub w jakikolwiek rozmyślne szkodenie polskiej sile zbrojnej lub jej sprzymierzeńcom

Zbrodnie popełnia mianowicie ten, kto:

- a) fortece, miejsca obronne, części albo członków sił polskich zbrojnych lub sprzymierzonych wydaje w ręce nieprzyjaciela,
- b) forty, pieniądze publiczne, zapasy broni lub amunicji, mosty, koleje, telegrafy, telefony, tabory i statki wodne wydaje w ręce nieprzyjaciela, niszczy lub uszkodzi na jego korzyść,
- c) powoduje osoby przynależne do polskich lub sprzymierzonych sił zbrojnych do przejścia na stronę nieprzyjaciela,
- d) plany operacyjne lub plany fortec lub obronnych miejsc wydaje nieprzyjacielowi,
- e) nieprzyjacielowi służy, jako szpieg, szpiegów nieprzyjaciela przyjmuję u siebie lub daje im pomoc,
- f) wywołuje ruchy lub rozruchy między polską siłą zbrojną
- g) nie należąc do nieprzyjacielskich sił zbrojnych bierze udział w walce z bronią w ręku przeciwko polskim lub sprzymierzonym siłom zbrojnym,

2. podburzanie polskich lub sprzymierzonych wojskowych do nieposłuszeństwa wobec władz,

3. rozbój przez użycie gwałtu na ludziach,

4. rozmyślne podpalenie,

5. rozmyślne i z rozwągą popełnione zabójstwo,

6. gwałcenie kobiet,

7. przekroczenie rozporządzenia Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej o wydanie broni z dnia 3 czerwca 1919 roku,

8. przekroczenie karnych rozporządzeń właściwej władzy wojskowej mających na celu bezpieczeństwo wojska

9. rozsiewanie fałszywych wiadomości o liczbie, ruchach wojennych nieprzyjaciela lub o rzekomych jego zwycięstwach, mogących wywołać zaniepokojenie między ludnością

10. przekroczenie linii frontu operacyjnego w kierunku nieprzyjaciela

Rozporządzenie o sądach polowych [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103.

¹⁰⁸⁰*Ibidem*, s. 103.

Sądy te nie wykorzystywały aktów normatywnych niemieckich. Były pierwszymi sądami, które korzystały wyłącznie z rozwiązań organów powstańczych. KNRL zrezygnował z przepisów niemieckich nawet, jako przepisów pomocniczych tak jak to miało miejsce choćby w przypadku sądów doraźnych, sądów wojskowych czy sądów wojskowych dla formacji Wielkopolskich w polu.

Zgodnie z art. 1 zd. 1 *rozporządzenia polowego* sądy te zajmowały się sprawami odnoszącymi się do bezpieczeństwa sił zbrojnych polskich lub sprzymierzonych państw. Dodatkowo wystosowano stwierdzenie, że przepisy dotyczące zdrady odpowiadają §§ 88-90 KK¹⁰⁸¹, jednakże ze względów na położenie polityczne nie można było przyjąć tych przepisów wprost z KK¹⁰⁸². W związku z tym ustawodawca wymienił enumeratywnie sytuacje, które trzeba uznać, jako przestępstwo zdrady.

Prawdopodobną przyczyną zrezygnowania z przyjęcia wprost przepisów §§ 88-90 KK były dwie kwestie. Po pierwsze zgodnie z § 90 KK za przestępstwo zdrady można było orzec karę dożywotniego pozbawienia wolności¹⁰⁸³, jednakże przepisy *rozporządzenia KNRL z 11 czerwca 1919 r. o zdradzie* wprowadziły możliwość orzekania kary śmierci¹⁰⁸⁴. Po drugiej kwestie podmiotowości charakteru zdrady w prawie karnym niemieckim. W opinii W. Makowskiego.

Podmiotowy charakter oceny działania nazywanego zdradą, każe ograniczyć odpowiedzialność tylko do osób, które do pokrzywdzonego związku państwowego należą, te bowiem osoby tylko osoby mają obowiązek poczuwania się do solidarności interesów z resztą współobywateli, przeciwnie, cudzoziemiec, należy do innego związku państwowego i względem niego jest zobowiązany. To też ustawy podkreślają okoliczność, że podmiotem zdrady musi być obywatel zdradzanego państwa (K[odeks] K[arny] R[osyjski] art. 108-110; K[odeks] K[arny] N[iemiecki] art. 87-89)¹⁰⁸⁵.

W związku, z czym, aby sądy polowe mogły sądzić obywateli innych narodów ustawodawca musiał zrezygnować z przepisów KK.

¹⁰⁸¹Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 41-43.

¹⁰⁸²Dział informacyjny [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 105-106.

¹⁰⁸³Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 42-43.

¹⁰⁸⁴Rozporządzenie o zdradzie [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103.

¹⁰⁸⁵W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego, obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1924, s. 44 -45.

Jednym z największych problemów sądów jest brak określenia przesłanek, które umożliwiłyby zastosowania złagodzenia kary. Brak tej instytucji prawnej widoczny jest w rozporządzeniu. Mogło to powodować problemy interpretacyjne.

W *rozporządzeniu KNRL z 11 czerwca 1919 r. o zdradzie*, przedstawiona jest definicja zdrady¹⁰⁸⁶. Jest ona identyczna z definicją zapisaną w *rozporządzeniu polowym*¹⁰⁸⁷. Natomiast w *rozporządzeniu z 11 czerwca 1919 r. o zdradzie* zaznaczono, że można w razie przyznania okoliczności łagodzących zastosować karę ciężkiego więzienia lub fortecy. W przypadku, gdy wskazane byłoby zastosowanie okoliczności łagodzących, można było zastosować przepisy *rozporządzenia KNRL z 11 czerwca 1919 r. o zdradzie*. Przepisy *rozporządzenia polowego* nie regulowały niniejszej kwestii¹⁰⁸⁸.

Prawo do powoływania sądów polowych miał oficer dowodzący batalionem lub wyższą jednostką wojskową.

Sądy polowe zgodnie z § 6 *rozporządzenia polowego* powoływano piśmiennym rozkazem o sformowaniu sądu polowego. Zatem sądy nie były sądami stacjonarnymi, tylko powoływanymi *ad hoc*. Skład orzekający składał się z trzech członków.

Przewodniczącym składu sędziowskiego był oficer lub audytor. Wobec przewodniczącego składu nie wymagano wykształcenia prawniczego. Jeden z członków musiał być podoficerem lub szeregowcem, której miał, co najmniej 21 lat. Kolejna osoba mogła być wojskowym lub cywilem (brak cenzusu wykształcenia prawniczego i wieku).

Oskarżyciel i protokolant nie byli potrzebni. Zapewne w ten sposób chciano uprościć procedury. W przypadku, kiedy groziła oskarżonemu kara śmierci przewodniczący z urzędu wyznaczał obrońcę. Natomiast brak jest informacji, aby w pozostałych przypadkach sędzia mógł wyznaczyć obrońcę z urzędu. Jednak należy podkreślić, że nie wymagano od obrońców żadnego wykształcenia. Jedynym warunkiem, który należało spełnić, było to, aby taka osoba była „nieposzlakowana i niepodejrzana”. Rozwiązanie takie było niekorzystne dla oskarżonego, gdyż dało to składowi sędziowskiemu możliwość odwołania obrońcy na podstawie nieostrych przesłanek¹⁰⁸⁹. Dodatkowo istniała luka prawna: brak precyzyjnego stwierdzenia, czy wobec obrońcy wymagany jest cenzus wieku¹⁰⁹⁰.

¹⁰⁸⁶*Rozporządzenie o zdradzie* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103.

¹⁰⁸⁷*Rozporządzenie o sądach polowych* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103.

¹⁰⁸⁸*Rozporządzenie o zdradzie* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103.

¹⁰⁸⁹W załączniku do rozkazu dziennego DG nr 174 dołączony został dokument z miejscowości Lipiny z dnia 20 czerwca 1919 r., nazwany *Protokół z posiedzenia sądu polowego sformowanego rozkazem z dnia 20 czerwca 1919 r.* Sprawa dotyczyła robotnika N.N. z Kozienic (brak podanych danych osobowych) oskarżonego o zniszczenie drutów telefonicznych. Prawdopodobnie oskarżony był Niemcem, gdyż na rozprawie zaprzysiężony został tłumacz kapral Nikodem Wolny. Rozprawa była tajna ze względu na bezpieczeństwo publiczne. Skład orzekający sądu polowego w Lipinach; kapitan Adam Śródecki, jako przewodniczący oraz

Odejdźcie od zasady utrwalania na piśmie, należy uznać za słuszne rozwiązanie. Sądy polowe powoływane były przede wszystkim w strefie walk, choć zdarzały się wyjątki¹⁰⁹¹. Gdyby zachowywano dokumenty z postępowań polowych, w sytuacji zagrożenia atakiem ze strony nieprzyjaciela mogłyby dostać się te dokumenty w ręce wroga. Zawierać one mogły istotne informacje, takie jak np. nazwiska oskarżonych sympatyzujących z nieprzyjacielem, nazwiska składu sędziowskiego orzekającego w sprawach karnych itp. Informacje takowe mogłyby zostać wykorzystane przez przeciwnika.

Co do zasady posiedzenia przed sądem polowym, były jawne. Jednak ze względu na bezpieczeństwo publiczne lub moralność, zgodnie z uznaniem przewodniczącego składu orzekającego, posiedzenie mogło być niejawne.

Pierwszą czynnością, jaką musiał wykonać skład sędziowski było złożenie przysięgi. Co ciekawe inną treść przysięgi składali sędziowie¹⁰⁹², świadkowie¹⁰⁹³, rzeczoznawcy¹⁰⁹⁴, tłumacze¹⁰⁹⁵. Co ciekawe były to jedyne sądy, w których istniała rota przysięgi zapisana w tekście¹⁰⁹⁶.

ławnicy szeregowy Tomasz Andrzejewski oraz kupiec Alfons Gustkiewicz. Ponieważ oskarżonego groziła kara śmierci, wyznaczono obrońcę. W protokole znajduje się adnotacja: *Następnie przewodniczący oddalił handlarza Millera (brak podanego nazwiska), jako obrońcę, ponieważ takowy wedle jego [przewodniczącego kapitana Adama Śródeckiego przyp. aut] uznania nie jest osobą nieposzlakowaną i niepodębraną. Decyzję ogłosił oskarżonemu i wyznacza obrońcę z urzędu sierż. Adama Podeckiego, który na rozkaz się stawia. Brak jest szczegółowych przesłanek, dlaczego obrońca Miller został odrzucony. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.2.2, Rozkaz z 20 czerwca 1919 r., Załącznik nr I do rozkazu dziennego DG nr 174 z 28 czerwca 1919 r.*

¹⁰⁹⁰Rozporządzenie o sądach polowych [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103.

¹⁰⁹¹W aktach Sądu Okręgowego znajdowały się akta sprawy rozwodowej Stanisława Linke, któremu jako osobie cywilnej postawiono zarzut nielegalnego posiadania broni. Sąd polowy w Poznaniu wyrokiem z 21 czerwca 1919 r. uniewinnił Linkego. Jednakże trzeba podkreślić, że wyrok ten został wydany w czerwcu 1919 r. w Poznaniu, a więc poza linią frontu lub terenem walk. Wyrok został wydany w następującym składzie sędziowskim: dr Kazimierz Gutsche, audytor, kpr. Stefan Podkomorski, kupiec, Czesław Wichrowski. Dodatkowo powołano st. szer. Tadeusz Łebiński, jako protokolanta. APP, Wyższy Sąd Okręgowy w Poznaniu 81, k. 673 odpis wyroku sądu polowego z 21 czerwca 1919 r.

¹⁰⁹²Treść roty przysięgi składanej przez sędziów. *Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu, że obowiązki sędziego w sprawie tej sprawować będę sumiennie i bezstronnie. Tak i dopomóż Panie Boże.* Rozporządzenie o sądach polowych [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 104.

¹⁰⁹³Treść roty przysięgi składanej przez świadków. *Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu, że według najlepszej wiedzy zeznałem czystą prawdę, niczego nie dodawałem i niczego nie przemilczałem. Tak i dopomóż Panie Boże.* Ibidem, s. 104.

¹⁰⁹⁴Treść roty przysięgi składanej przez rzeczoznawców. *Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu, że żadaną ode mnie opinię zdałem według najlepszej wiedzy. Tak i dopomóż Panie Boże.* Ibidem, s. 104.

¹⁰⁹⁵Treść roty przysięgi składanej przez tłumaczy. *Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu, że sumiennie i wiernie będę tłumaczył. Tak i dopomóż Panie Boże.* Ibidem, s. 104.

¹⁰⁹⁶W przypadku sądów wojskowych dla formacji Wielkopolskich w polu, wojskowych i doraźnych brak jest treści roty przysięgi. *Rozporządzenie o sądach doraźnych* [w:] TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7, *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównym Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12, *Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego dla formacji wielkopolskich w polu* [w:] TU nr 9 z 29 kwietnia 1919 r., s. 33-34, *Rozporządzenie o sądach polowych* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 103-104.

Po złożeniu przysięgi, przystępowano do rozprawy. Warto zaznaczyć, że nie sporządzano pisemnego aktu oskarżenia. Następowало odczytanie rozkazu o sformowaniu sądu, w którym zawarte były zarzuty. Po odczytaniu rozkazu przewodniczący oddawał głos oskarżonemu, który mógł się do nich odnieść.

Po zakończeniu składania wyjaśnień istniała możliwość powołania świadków lub rzeczoznawców. Rzeczoznawcą nie mogła być osoba, która nie ukończyła 16 roku życia, osoba bliska dla oskarżonego oraz podejrzana o współnictwo. Gdy w trakcie postępowania dochodziły nowe dowody lub dokumenty, obwiniony musiał mieć sposobność wypowiedzieć w kwestii tych dowodów.

Jedną z podstawowych zasad, które było stosowane w sądach polowych, była uproszczona procedura, która miała przyspieszyć postępowanie. Jednakże nie mogło ono być przeprowadzane kosztem praw i obowiązków oskarżonego. Jako zaletę sądów polowych należy podać, że rozporządzenie nakładało obowiązek na skład orzecniczy przekazania do sądów doraźnych sprawy w pięciu przypadkach:

- 1) *przestępstwo zarzucone obwinionemu nie podlega właściwości (kompetencji) sądu polowego;*
- 2) *obwiniony w chwili czynu nie dokończył lat 16.;*
- 3) *stan umysłowy obwinionego budzi wątpliwości, co do jego poczytalności;*
- 4) *obwiniony jest ciężko chory lub obwiniona znajduje się w ciąży;*
- 5) *sąd ma jakiegokolwiek wątpliwości, co do interpretacji dotyczącej prawa*¹⁰⁹⁷.

Szczególnie istotny jest ostatni punkt, który przewiduje przekazanie sprawy sądowi doraźnemu w sytuacji wątpliwości, co do interpretacji prawa. Wobec możliwości powołania nieprawniczego składu orzekającego w trakcie trwania procesu mogły wystąpić różnego rodzaju wątpliwości prawne. Zatem punkt 5) można było uznać za pewnego rodzaju bezpiecznik, który pozwalał na możliwie jak najbardziej profesjonalne osądzenie obwinionych.

Narada sędziów była niejawną. Pierwszy głos zabierał wojskowy, następnie osoba cywilna, a na końcu przewodniczący. Wyroki śmierci musiał być zatwierdzony jednomyślnie, pozostałe większością głosów. Obowiązkiem przewodniczącego było w obecności wszystkich sędziów poinformować obwinionego o rozstrzygnięciu.

Zgodnie z § 15 *rozporządzenia polowego* rozprawa musiała być rozpatrzona w 24 godziny po utworzeniu sądu. Co prawda, zasadą sądów polowych była szybkość

¹⁰⁹⁷Ibidem, s. 104.

rozpatrywania spraw, aczkolwiek z czysto technicznego punktu postulat zawarty w niniejszym artykule mógł być trudny do wykonania. Mogło dojść do sytuacji, w której do skazania obwinionego potrzebna byłaby specjalistyczna wiedza. W związku z tym, że w sądach polowych można było powoływać się na opinie rzeczoznawców, sąd mógłby z tej możliwości skorzystać. Oznaczałoby to niezwykle krótki czas, który miałby rzeczoznawca na sporządzenia choćby ustnej opinii. W sprawach, gdzie od tej opinii zależałoby życie obwinionego, sporządzenie jej pod presją czasu, mogłoby doprowadzić do skazania niewinnej osoby.

Ze sprawy należało spisać protokół. § 16 *rozporządzenia polowego* zaznacza, jakie elementy powinien on zawierać:

Z rozprawy sądowej spisuje jeden z członków sądu, wyznaczony przez przewodniczącego protokół, który zawierać powinien

1) miejscowości i datę

2) nazwiska sędziów

3) personalia oskarżonego, a mianowicie jego datę urodzenia

4) przy przestępcach w wieku 16 do 18 lat uwagę, czy sąd stwierdził u obwinionego świadomość karygodności czynu

5) uwagę o zaprzysiężeniu sędziów, tłumacza, świadków i rzeczoznawców, a nareszcie

6) wyrok

Wyrok nie potrzebuje zawierać motywów, lecz musi obejmować dokładny opis czynu oraz wyszczególnienie jego miejsca i daty.

*Protokół musi być przez wszystkich członków sądu podpisany*¹⁰⁹⁸.

Nowym rozwiązaniem była kwestia rozróżnienia uprawnień dotyczących zatwierdzania wyroków sądów polowych. Niezatwierdzenie wyroku lub zastosowanie złagodzenia kary zgodnie z § 17 *rozporządzenia polowego* przysługiwał osobie formującej sąd polowy lub jego bezpośredniemu przełożonemu. Natomiast prawo łaski przysługiwało wyłącznie Głównodowodzącemu. Po zatwierdzeniu przewodniczący wysyłał protokół do GSW, który „wykonwał czasowe i pieniężne kary”. Kary wykonane były niezwłocznie, z wyjątkiem kary śmierci, którą wykonywano - przez rozstrzelanie - w ciągu 24 godzin od zatwierdzenia wyroku. Było to spowodowane koniecznością ogłoszenia wyroku śmierci w miejscowości lub w jej pobliżu, gdzie obradował sąd polowy, przy czym nie uregulowano formy ogłoszenia wyroku. Co do pozostałych kar, *rozporządzenie polowe* dawało możliwość

¹⁰⁹⁸Ibidem, s. 104.

zadecydowania o tym przewodniczącemu. W przypadku niezatwierdzenia wyroku sprawa była obligatoryjnie kierowana do sądu doraźnego, w którym obwinionego zatrzymano¹⁰⁹⁹.

We wspominkach gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego znajduje się telegram z 7 lipca 1919 r. dotyczący zatwierdzenia wyroku sądu polowego, który skazywał na śmierć dwóch żołnierzy Grenzschutzu; z bronią w ręku mieli zamiar „zgładzić” posterunek powstańczy. Głównodowodzący podkreślił:

*Rozkazałem rozstrzelać wszystkich schwytanych poza linią demarkacyjną Niemców, należących do Grenzsztucu, ponieważ Grenzsztuc nie jest wojskiem, a zdegradowaną i niebezpieczną bandą grabieżców*¹¹⁰⁰.

Oznaczało to jasny przekaz: rozstrzeliwać członków Grenzschutzu bez jakiegokolwiek powoływania sądów polowych. Mogło to wynikać z tego, że Głównodowodzący posiadający prawo łaski w sprawach, w których zapadł wyrok śmierci, w innych przypadkach po prostu nie zatwierdziłby wyroku. Natomiast żaden przepis prawny ani w wojsku wielkopolskim, ani w Wojsku Polskim nie nadawał takich uprawnień Głównodowodzącemu.

Kolejną zmianą w funkcjonowaniu sądów polowych był rozkaz NDWP 24219/IV z 13 lipca 1919 r.¹¹⁰¹. Rozkaz ten był kierowany do dowództw, których terenem operacyjnym było terytorium walk. Wstęp rozkazu brzmi następująco:

Celem złagodzenia wzajemnych stosunków między Polską a Niemcami, objawiającymi zamiar dotrzymania podpisanego traktatu pokojowego [Traktat Wersalski z dnia 28 czerwca 1919 r. przyp. aut], rozkazał Wódz Naczelny, ażeby wyroki śmierci wydawane przez sądy polowe na froncie zachodnim przeciw osobom, będącym żołnierzami lub w ogóle obywatelami niemieckimi przedkładane były do zatwierdzenia Naczelnemu Wodzowi [...]

*b) Sądy polowe frontu zachodniego, stosujące procedurę niemiecką, mają przedkładać w drodze Naczelnego Dowództwa do zatwierdzania we wszystkich wypadkach wyroków śmierci przeciw określonym osobom ze względu na postanowienia § 424 w.p.k. [ordynacji wojskowej przyp. aut] nabierającego mocy obowiązującej wskutek zastrzeżenia sobie przez Naczelnego Wodza, będącego zarówno Naczelnikiem Państwa, zatwierdzenia odnośnych wyroków*¹¹⁰².

¹⁰⁹⁹Ibidem, s. 104.

¹¹⁰⁰J. Dowbor - Muśnicki, *Moje...*, załącznik 102.

¹¹⁰¹Został on wystosowany do Dowództwa Frontu Śląsko-Cieszyńskiego pod dowództwem gen. Hallera z siedzibą w Krakowie, Dowództwa Frontu Poznańskiego gen. Dowbora-Muśnickiego z siedzibą w Poznaniu, Dowództwa Frontu Mazowieckiego gen. Massenet z siedzibą w Starej Jabłonej, Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego gen. Szeptyckiego z siedzibą w Lidzie. WBH, NDWP Szefostwo Sądów Polowych I. 301.21.2, Rozkaz 24219/IV z 13 lipca 1919 r..

¹¹⁰²Ibidem, k. 1

Z treści fragmentu rozkazu wynika kilka niezwykle istotnych kwestii. Wydanie takiego rozkazu oznaczałoby, że Naczelnik Państwa nie zna przepisów dotyczących sądów polowych frontu zachodniego stosującego procedurę niemiecką¹¹⁰³. Sądy polowe, które podlegały DG, jako pierwsze nie stosowały prawa niemieckiego, ale zapisy *rozporządzenia polowego*. Natomiast procedura niemiecka wojskowa regulowała to w tytule piątym (§§ 419 - 435) *Zatwierdzenie i znoszenie wyroków sądów polowych i na pokładzie*¹¹⁰⁴.

Sądy polowe, jak zostało to zaznaczone powyżej, rozgraniczało pojęcie „zatwierdzania wyroków” od „stosowania prawa łaski”. Przy uprawnieniach Naczelnego Wodza oznaczałoby to ingerencję zarówno w uprawnienia dowódcy powołującego sąd polowy, jak i głównodowodzącego gen. Dowbora-Muśnickiego¹¹⁰⁵.

Dosyć drażliwą kwestią jest przedkładanie wyroków śmierci wobec osób narodowości niemieckiej. Kluczowe jest sformułowanie „przeciw osobom, będącym żołnierzami lub w ogóle obywatelami niemieckimi”. Oznaczałoby możliwość zastosowania prawa do zatwierdzenia wyroku lub zastosowania prawa łaski wyłącznie wobec obywateli niemieckich, niezależnie od tego czy służyli w wojsku niemieckim, czy też nie. Nie można tej definicji rozszerzyć na obywateli polskich. Za tym poglądem może przemawiać fakt, że rozkaz ten został wydany w celu złagodzenia stosunków pomiędzy Polską a Niemcami¹¹⁰⁶.

Oryginalne brzmienie § 424 ordynacji wojskowej, brzmiało § 424. *Wyroki, których zatwierdzenie zastrzegł sobie cesarz, winny być przedkładane przez prezydenta sądu wojennego Rzeszy wraz z opinią prokuratury wojskowej*. Jeżeli jednak przyjąć, że przepisy uległy zmianie w wyniku położenia politycznego, prawdopodobne brzmienie przepisu mogłoby wyglądać następująco: *Wyroki, których zatwierdzenie zastrzegł sobie Naczelnny Wódz Wojska Polskiego, winny być przekładane przez prezydenta Głównego Sądu Wojennego w Poznaniu*. Opinia prokuratura nie mogła być przedstawiona, gdyż urząd prokuratora nie istniał¹¹⁰⁷.

W depeszy nr 25843/IV wystosowanej przez gen. Dowbora - Muśnickiego 23 lipca 1919 r. w związku z depeszą 24219/IV pojawiła się problematyka prawa łaski:

Prawa zastrzeżone Naczelnikowi Państwa w §§ 422 i 424 legalnie obowiązującej tam [na terenie byłej dzielnicy pruskiej przyp. aut] wojskowej procedury karnej z 1 grudnia 1898

¹¹⁰³Punkt a) rozkazu o sądach polowych frontu zachodniego stosującego procedurę austriacką.

¹¹⁰⁴BUJ, sygn. 717897 II, s. 101-104.

¹¹⁰⁵*Rozporządzenie o sądach polowych* [w:] TU nr 22 z 14 czerwca 1919 r., s. 104, W opinii T. Szczygła sądy polowe „frontu poznańskiego” nie podlegały NDWP. T. Szczygieł, *Wojskowe postępowanie polowe i doraźne w II Rzeczypospolitej* [w:] *Z dziejów prawa* T. 9 (17) pod red. M. Mikołajczyka i W. Organiściaka, Katowice 2016, s. 65 - 67.

¹¹⁰⁶WBH, NDWP Szefostwo Sądów Polowych I. 301.21.2, Rozkaz 24219/IV z 13 lipca 1919 r., k. 1.

¹¹⁰⁷BUJ, sygn. 717897 II, s. 102.

r. jak długo ta ustawa w drodze konstytucyjnej nie będzie zniesiona lub zmieniona nie potrzebują niczyjej aprobaty.

*Nie jest rzeczą podwładnego Dowództwa wdawać się w badanie legalności otrzymanych rozkazów Naczelnego Wodza a tem bardziej ustawowych praw jego*¹¹⁰⁸.

Z treści korespondencji wynikało, że gen. Józef Dowbor-Muśnicki przekazał swoje kompetencje na rzecz Naczelnego Wodza Wojska Polskiego Józefa Piłsudskiego, choć nie mógł tego uczynić, gdyż procedura, na którą powoływał się Piłsudski nie obowiązywała w przypadku sądów polowych.

Reasumując: spory pomiędzy NDWP a DG dotyczyły regulacji stosowanych w sądach polowych, a nie stosowania prawa łaski w postępowaniu zwykłym (§§ 416-418)¹¹⁰⁹. Początkowo Naczelny Wódz zastrzegł sobie stosowanie prawa zatwierdzania wyroków wobec obywateli narodowości niemieckiej. Nie dotyczyły one jednak żołnierzy i ludności pochodzenia polskiego. Na gen. Dowborze-Muśnickim została wywarta presja. Być może generał przeniósł swoje kompetencje na rzecz Naczelnego Wodza, aby uniknąć konfliktu z NDWP.

Ostatnią kwestią jest zakończenie działalności sądów polowych. Przede wszystkim, sądy polowe były, tak samo jak sądy dla formacji wielkopolskich w polu, powoływane do rozpatrzenia tylko konkretnej sprawy. Nie były to sądy stacjonarne, jak choćby GSW. W związku z tym nie można podać konkretnej daty zakończenia działalności sądów polowych.

¹¹⁰⁸WBH, NDWP Szefostwo Sądów Polowych I. 301.21.2, Depesza 25842/IV z 23 lipca 1919 r., k. 1.

¹¹⁰⁹Ibidem, s. 101.

VII Wojskowe organy dyscyplinarne

7.1 Postępowanie dyscyplinarne wprowadzenie

Dyscyplina wojskowa w II RP stanowiła istotny element świadomości żołnierza¹¹¹⁰. Jeżeli uchybiano dyscyplinie, dowódcy wojskowi mieli prawo wyciągnąć konsekwencje wobec podwładnych. Mogli też w ramach uznania przekazać kompetencję innym towarzyszom broni. Nie ma jednorodnej definicji dyscypliny wojskowej, jednak można określić jej podstawowe zadania. W opinii K. Łopateckiego, podstawowym zadaniem naczelných władz wojskowych odnośnie dyscypliny jest

*Przekształcenie mas ludzkich w jednolitą strukturę realizującą wolę naczelnego wodza, a to wymaga stworzenia i narzucenia armii norm prawnych, które nakreślają wzór właściwego zachowania się żołnierzy*¹¹¹¹.

Nie jest to jedyna obowiązująca definicja dyscypliny wojskowej. Próby zdefiniowania pojęć odnoszących się do tej tematyki podjął się jeden z najwybitniejszych historyków wojskowości II RP mjr doc. dr Otton Laskowski¹¹¹². W opinii majora, przez dyscyplinę wojskową należy rozumieć:

*Podporządkowanie woli pojedynczej jednostki, wchodzącej w skład pewnej ludzkiej organizacji, normom, regulującym wzajemny stosunek poszczególnych szczebli organizacji, wewnętrzne jej życie i metody pracy*¹¹¹³.

Bez względu na to, którą definicję dyscypliny wojskowej przyjmiemy za wiążącą, muszą być w niej wyróżnione elementy, które regulują wzory postępowania w jednostkach wojskowych. Za złamanie tych reguł groziły kary.

Co więcej, O. Laskowski wyodrębnił dyscyplinę formalną i dyscyplinę wewnętrzną. Przez pierwszą należy rozumieć ściśle wykonywanie narzuconych norm oraz bezwzględne posłuszeństwo rozkazom przełożonych. Dyscyplina wewnętrzna charakteryzuje się

¹¹¹⁰Warto zwrócić uwagę, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego tematyka badań dotyczących dyscypliny wojskowej dopiero się rozwijała. Przykładowo w opinii T. Kornilowicza badania dotyczące zachowań żołnierzy podczas wojny i pokoju i ich wpływu na poczucie odpowiedzialności dopiero się rozwijała. T. Kornilowicz, *Psychologia wojskowa*, Warszawa 1937, s. 3-11.

¹¹¹¹K. Łopatecki, „*Disciplina militaris*” w *Wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*, Białystok 2012, s. 9.

¹¹¹²Laskowski Otton (1892-1953), mjr Wojska Polskiego. W II RP pracownik Wojskowego Instytutu Naukowo Wydawniczego oraz WBH. Redaktor PHW oraz „Encyklopedii Wojskowej”. Od 1936 do 1939 Szef wydziału Wojen Dawnych WBH. K. Paduszek, W. Rawski, *Wojskowe Biuro Historyczne i jego kadra w 1939 roku* [w:] PHW nr 1/2011, Warszawa 2011, s. 87, 91.

¹¹¹³Dyscyplina [w:] *Encyklopedia wojskowa*, t. II, *Cuszima-Garibaldyści*, praca pod zbior. red. O. Laskowskiego, Warszawa 1932, s.416, A, Smoliński, *Morale...*, Toruń 2009, s. 14-15.

świadomością obowiązku w stosunku do państwa oraz towarzyszy broni¹¹¹⁴. Zatem z prawnego punktu widzenia do dalszych rozważań należy przyjąć definicję dyscypliny formalnej. Oprócz pojęcia dyscypliny ważne jest pojęcie karności wojskowej. Zdaniem J. Zająca jest to świadome i dobrowolne przyjęcie woli przełożonego, jako wolę własną¹¹¹⁵.

Dokumentem, który regulował kwestie postępowania dyscyplinarnego były *Dyscyplinarne przepisy*¹¹¹⁶. Oprócz tego dokumentu posiłkowano się KKW¹¹¹⁷.

Już w grudniu 1918 r. Naczelnny Wódz w rozkazie nr 314 z 5 grudnia 1918 r.¹¹¹⁸ stwierdził, że

*Nie zna Polska nadto porządku prawnego, tak ustalonego i powszechnie przyjętego, by mógł stać się podstawą życia i wewnętrznych normalnych stosunków wojska*¹¹¹⁹.

W związku z tym uznano, że trzeba wprowadzić nowe przepisy wojskowe i dyscyplinarne dla Armii Polskiej.

Jak słusznie zauważyli M. Żytkowicz i Ł. Janoszka, po odzyskaniu niepodległości ze względu na sytuację polityczno-wojskową najlepszym rozwiązaniem było przyjęcie przepisów dyscyplinarnych panujących w armii niemieckiej¹¹²⁰. Fakt ten został potwierdzony w rozkazie dziennym DG nr 42 z 15 lutego 1919 r.¹¹²¹.

Z związku z tym uznano, że tymczasowo zostaną wprowadzone przepisy dyscyplinarne niemieckie, jednak część przepisów została uchylona, lub z niej zrezygnowano¹¹²².

Jednakże w Wojsku Polskim w momencie odzyskania niepodległości prawo dyscyplinarnego karania nie było związane ze stopniem oficerskim lecz wynikało ono z tego z zajmowanej przez oficera funkcji np. dowódcy pułku¹¹²³.

¹¹¹⁴Dyscyplina [w:] *Encyklopedia...*, s. 416.

¹¹¹⁵J. Zając, *O podstawach karności wojskowej* [w:] Bellona. Miesięcznik Wojskowy wydawany przez Wojskowy Instytut Naukowo Wydawniczy z. 1/1922, Warszawa 1922, s. 7.

¹¹¹⁶BN, sygn. I.363.532.

¹¹¹⁷W. Marcinkowski, *Wojskowe prawo wykroczeń w II Rzeczypospolitej* [w:] WPP nr 1-2/1998, Warszawa 1998, s. 110.

¹¹¹⁸M. Żytkiewicz i Ł. Janoszka uważają, że rozkaz nr 314 został wydany został 7 grudnia 1918 r. Jednakże w Dzienniku Rozkazów Wojskowych nr 12 z dnia 19 grudnia 1918 r., w rozkazie widnieje data 5 grudnia 1918 r. Ł. Janoszka, M. Żytkowicz, *Ewolucja dyscypliny wojskowej* [w:] Obronność. Zeszyty Naukowe AON 2/2014, Warszawa 2014, s. 238-239.

¹¹¹⁹DRW 1918 nr 12 poz. 314.

¹¹²⁰Ł. Janoszka, M. Żytkowicz, op. cit., s. 238-239.

¹¹²¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 42 z 15 lutego 1919 r.

¹¹²²W dokumencie zaznaczono, że te przepisy nie znajdują zastosowania lub zostały uchylone. Brak jest, jakiej tematyki one dotyczyły. Dotyczyło to §§ 23-31 (rozdział III karanie dyscyplinarne dla urlopowanych żołnierzy), §§ 32-37 (rozdział IV karanie dyscyplinarne dla urzędników wojskowych), §§ 48-51 (wykonywanie kar dyscyplinarnych), § 56 oraz § 57 (przepisy końcowe).

¹¹²³I. Giżycki, *Podręcznik dla dowódcy kompanji. Część I. Obowiązki i prawa*, Warszawa 1920, s. 125-126.

7.1.1. Spór pomiędzy gen. Dowborem-Muśnickim a gen. Raszewskim

W dniu 3 maja 1919 r. na poznańskim lotnisku Ławica odbywała się wielka parada wojskowa. Wśród zaproszonych gości byli członkowie Sejmu RP, misje wojskowe Ententy oraz mieszkańcy Poznania i okolic. W opinii gen. Raszewskiego, działając z upoważnienia KNRL zakupił on samolot wojskowy. Jednak, pilot nie potrafił opanować maszyny, która rozbiła się. W trakcie defilady wojskowej gen. Dowbor-Muśnicki zrugął gen. Raszewskiego, używając wyzwisk. Co więcej, wobec gen. Raszewskiego wyciągnięto konsekwencje karząc go naganą. Zdaniem gen. Raszewskiego zachowanie to było bezprawne. Uważał on, że tak samo jak gen. Dowbor-Muśnicki podlegał KNRL, więc tylko on mógł ukarać generała. Sprawa ta dotyczyła wydziału IIIb, którego szefem był gen. Raszewski. Jednak nadzór ze strony KNRL sprawował poseł Korfanty.

Nagana ta została nałożona 5 maja 1919 r., a stosowne pismo potwierdzające jej nałożenie na gen. Raszewskiego zostało wysłane do KNRL. W odpowiedzi KNRL z 21 maja 1919 r. nie podważono prawa gen. Dowbora-Muśnickiego do karania żołnierzy w postępowaniu dyscyplinarnym. W opinii KNRL sytuacja ta jednak nie wynikała ze świadomej niesubordynacji Raszewskiego, lecz z nieporozumienia pomiędzy komisarzem Korfantym a gen. Raszewskim¹¹²⁴.

Jednak KNRL ukarał za ten czyn - prawdopodobnie za przekroczenie kompetencji - gen. Dowbora-Muśnickiego,.

Nie ulega wątpliwości, że gen. Raszewski mylił się, co do prawnych kwestii karania żołnierzy. Po pierwsze, gen. Dowbor-Muśnicki był Głównodowodzącym i jako taki posiadał uprawnienia do ukarania każdego żołnierza, który służył pod jego rozkazami. Po drugie to, że gen. Raszewski wykonywał polecenia członka KNRL nie oznacza, że ponosił odpowiedzialność tylko przed KNRL. Postawa gen. Raszewskiego byłaby niestosowna, gdyż, co prawda wykonywał polecenia KNRL, lecz brak uzgodnień z Głównodowodzącym mógł doprowadzić do sytuacji konfliktowej. Być może ta sprawa wyglądałaby inaczej gdyby gen. Dowbór-Muśnicki wiedział o poczynaniach swojego podwładnego.

Należy odpowiedzieć na pytanie, czy KNRL był zwierzchnikiem Głównodowodzącego. Odpowiedź zawarta jest w przysiędze składanej przez żołnierzy. Z jej treści wynika, że najwyższą władzą jest KNRL. A więc głównodowodzący był

¹¹²⁴K. Raszewski, op. cit., s. 187- 188.

odpowiedzialny przed KNRL¹¹²⁵. Artykuły *Dyscyplinarnych przepisów* te nie przewidywały nadania kompetencji ani osobom cywilnym, ani organom cywilnym bez względu na to, czy były one jednoosobowe czy kolegialne. Zatem na podstawie, jakich przepisów ukarano gen. Dowbora-Muśnickiego? Fundamentalne w tej kwestii jest odpowiedź na pytanie, czy Głównodowodzący może być uznany za urzędnika? Na pewno administracyjnie podlegał KNRL.

Po drugie warto zwrócić uwagę na *rozporządzenia KNRL z 29 marca 1919 r. dotyczące dyscyplinarnego postępowania przeciwko urzędnikom niesądowym*. Procedura wyglądała następująco: KNRL stawia wniosek o wytoczenie postępowania dyscyplinarnego. Jednak dopuszczono, żeby KNRL przekazał to uprawnienie innej władzy, lub innej osobie. Powoływano Trybunał Dyscyplinarny, który miał przeprowadzić postępowanie. Skład trybunału liczył pięciu członków; wszyscy byli nominowani przez KNRL. Jak podkreślano, dwóch członków „musi być skończonymi prawnikami”. Jeden z nich był mianowany przewodniczącym. Niestety z treści przepisów nie wynika, czy Trybunał Dyscyplinarny był powoływany, jako organ stały czy do rozpoznania konkretnej sprawy. Posiadał on następujące kompetencje:

- 1) *rozstrzygał o wdrożeniu postępowania dyscyplinarnego;*
- 2) *wyrokował w sprawach dyscyplinarnych;*
- 3) *rozstrzygał o zawieszeniu określonego urzędnika w urzędowaniu.*

Wyroki trybunału były ostateczne i nie podlegały zatwierdzeniu. Trybunał ustalał sam tryb postępowania¹¹²⁶. KNRL nie przewidział katalogu kar, jaki mógł być orzekany w postępowaniu dyscyplinarnym. Konkludując: faktem jest ukaranie przez KNRL naganą gen. Dowbora-Muśnickiego. Jednak nie można jednoznacznie stwierdzić, na podstawie, jakich przepisów kara ta została nałożona.

7.2 Postępowanie dyscyplinarne prawo

Niezwykłe rozbudowany był katalog kar dyscyplinarnych, jakie mogły być wymierzone na podstawie niniejszych przepisów. Był on uzależniony od posiadanego stopnia

¹¹²⁵*Obwieszczenie* [w:] TU NRL nr 1 z 16 stycznia 1919 r., s. 4, APP, Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu 1, Rozkaz z dnia 21 stycznia 1919 r., k. 14.

¹¹²⁶*Rozporządzenie dotyczące dyscyplinarnego postępowania przeciwko urzędnikom niesądowym* [w:] TU nr 4 z 8 kwietnia 1919 r., s. 13.

przez ukaranego. Osobne regulacje dotyczyły oficerów, podoficerów, a jeszcze inne szeregowców i starszych żołnierzy. Regulowały je § 3 i § 4 *Dyscyplinarnych przepisów*¹¹²⁷.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przepisy dyscyplinarne zawierały zamknięty katalog kar dyscyplinarnych. Jednakże znane są przypadki stosowania innych kar niż te opisane w wyżej wymienionym dokumencie. Przykładowo rozkazem *dowódcy Żandarmerii Krajowej nr 39 z dnia 23 maja 1919 r.*

*Starszego żandarma Maks. Thima i żandarma K. Adamskiego z objazdu ostrowskiego (posterunek Skalmierzyce) wydalilem za pominięcie drogi służbowej i samowolne opuszczenie posterunku z korpusu żandarmerji*¹¹²⁸.

Autorzy *Dyscyplinarnych przepisów* nie wprowadzili definicji niektórych pojęć, zwłaszcza tych, które dotyczą rodzajów aresztów. Jednak definicje i kategorie aresztów

¹¹²⁷§ 3 A. Dla oficerów

1. Nagana

a) zwykła - bez świadków lub w obecności przełożonego
b) formalna - wobec zebranego korpusu oficerskiego
c) ostra - za pomocą kary i wciągnięcia kary do księgi odpraw

2. Areszt pokojowy do 2 tygodni

B. Dla podoficerów

1. Lżejsze kary dyscyplinarne:

B. Dla podoficerów

a) Nagana

zwykła - w obecności przełożonego

formalna - wobec zebranych oficerów i podoficerów kompanji, szwadronu lub baterji

ostra - za pomocą odprawy i wciągnięcia

b) nałożenie karnej służby

c) dla podoficerów bez oficerskiej broni bocznej nałożenie o obowiązku powracania do koszar lub kwatery w godzinę po capstrzyku, a to na czas do czterech tygodni

2. Kary aresztu:

a) koszarowy, kwaterowy lub lekki areszt aż do czterech tygodni

b) średni areszt aż do trzech tygodni

C. Dla szeregowców i starszych żołnierzy

1. Lżejsze kary dyscyplinarne:

a) karna służba np. karna musztra, karna warta, karna służba w koszarach, w stajniach, magazynach, na strzelnicy, stawianie do raportu lub apelu w oznaczonym ubraniu i rynsztunku;

b) odebranie swobody rozporządzania żołdem i przekazanie go na ręce podoficera (drużynowego) do wypłaty codziennie ratami, a to na czas aż do 4 tygodni.

c) nałożenie obowiązku powracania do koszar lub kwatery o określonej godzinie przed capstrzykiem, a to na czas aż do czterech tygodni

2. Kary aresztu:

a) areszt koszarowy, kwaterowy lub lekki aż do czterech tygodni

b) średni areszt, do 3 tygodni

c) ścisły areszt do 2 tygodni

Nadto:

3. Dla starszych żołnierzy pozbawienie stopnia

4. Dla szeregowców 2-giej klasy stanu żołnierskiego - po bezskutecznym użyciu wyżej wymienionych kar - wcielenie do oddziału robotniczego.

§ 4 Zwykłego zwrócenia uwagi lub napomnienia nie należy uważać za karę dyscyplinarną.

Kary aresztu nie mogą być krótsze niż 24 godziny

Na sierżanta lub wachmistrza nie może być nałożony średni areszt. BN, sygn. I.363.532

¹¹²⁸APP, MbDP 919, Rozkaz dzienny Dowództwa Żandarmerii Krajowej Poznań nr 39 z dnia 23 maja 1919 r.

znajdują się w KKW¹¹²⁹. Należy podkreślić, że w przepisach dyscyplinarnych nie ma wzmianki o odesłaniu do przepisów KKW.

Zgodnie z § 3 zd. 3 *ustawy wprowadzczej KKW* można było orzec karę aresztu domowego lub lekkiego do czterech tygodni, średniego do trzech tygodni, ścisłego do 14 dni. Areszt mógł być wykonywany w łagodniejszych warunkach¹¹³⁰.

7.3 Odpowiedzialność żołnierza przed dowódcą

Odpowiedzialność żołnierza w wojsku powstańczym/Armii Wielkopolskiej, była ustanawiana nie tylko przez bezpośrednich dowódców, ale nierzadko przez urzędników wojskowych. Brak jest jednak informacji jakoby władza zwierzchnia dyscyplinarna była w rękach cywili. Warto podkreślić, że nie było przewidzianej możliwości zaskarżenia niekorzystnego decyzji (wyjątkiem były sądy SL). Istniała możliwość uchylecia decyzji lub zmniejszenie wymiaru kary przez organ stosujący do tego uprawniony.

Ważnym artykułem *Dyscyplinarnych przepisów* był § 1 pkt. 2. Uznawał on, że można zastosować przepisy § 3 *ustawy wprowadzczej KKW* w postępowaniu dyscyplinarnym. Zastrzeżono jednak wyjątek, który nakazywał zastosowanie przy karaniu § 22 pkt 3 KKW. Dopuszczał on możliwość zastosowania aresztu ścisłego tylko w stosunku do osób skazanych wcześniej za zbrodnię wojenną lub występki wojskowe¹¹³¹.

Przepisy dyscyplinarne regulowały, kto posiadał władzę dyscyplinarną. Zgodnie z § 5:

Władzę dyscyplinarną posiadają tylko ci oficerowie, którym wraz z odpowiedzialnością za utrzymanie dyscypliny oddano komendę nad oddziałem wojsk, nad

¹¹²⁹§ 19 Rodzaje aresztu są: areszt domowy, lekki, średni i ścisły.

§ 20 Areszt domowy stosuje się względem oficerów, lekki-podoficerów i szeregowców, średni -podoficerów bez temblaka i szeregowców, ścisły wyłącznie względem szeregowców.

§ 23 Areszt domowy odbywa skazany w swym mieszkaniu. Podczas odbywania tego aresztu nie wolno mu opuszczać mieszkania, ani przyjmować odwiedzin.

§ 25 Areszt średni wykonywa się w ten sposób, że skazany otrzymuje twarde łóżko oraz chleb i wodę, jako pożywienie. Obostrzenia te odpadają czwartego, ósmego i dwunastego dnia, następnie zaś każdego trzeciego dnia”.

§ 26 „Areszt ścisły wykonywa się w ciemnicy, w tych samych zresztą warunkach jak areszt średni. Obostrzenia te odpadają czwartego i ósmego dnia, następnie zaś, co trzeci dzień”. *Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S.*, Warszawa 1917 s. 7-8.

¹¹³⁰W opinii M. Trybus i D. Kamudy w przypadku aresztu domowego za zezwoleniem przełożonego skazany mógł opuszczać „pokój aresztowy z bronią palną”. M. Trybus, D. Kamuda, *Kara aresztu wojskowego w polskim prawie karnym wojskowym XX wieku w ujęciu historycznym* [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego Seria prawnicza*, zeszyt 87/2015, Rzeszów 2015, s. 165.

¹¹³¹*Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S.*, Warszawa 1917. s. 3, 8.

*odosobnionym oddziałem, nad urzędem wojskowym lub zakładem; prawo to rozciąga się na wszystkich podwładnych*¹¹³².

Dodatkowo § 6 tych przepisów dopuszczał delegowanie tych uprawnień na zastępcę dowódcy, jednak musiał on być oficerem. W przeciwnym razie, uprawnienie to nie przysługiwało.

W przeciwieństwie do sądów SL/I.O.K. kary dyscyplinarne orzekano nie na podstawie *Artykułów Wojennych*, lecz na podstawie *Dyscyplinarnych przepisów*¹¹³³. Stosowanie tego aktu normatywnego zostało uregulowane *rozkazem dziennym DG nr 40 z 13 lutego 1919 r.*, Ponadto gen. Dowbor-Muśnicki upoważnił Komendanta Miasta Poznania w uprawnienia dyscyplinarne podległych mu oddziałów, takie, jakie miał dowódca pułku¹¹³⁴.

Zgodnie z § 11 *Dyscyplinarnych przepisów*, nadawał uprawnienia komendantowi takie, jakie miał dowódca pułku. Przepis ten rozszerzał katalog kar, którymi dysponował komendant miasta:

- 1) wobec oficerów mógł orzec ostrą naganę lub areszt pokojowy do sześciu dni;*
- 2) wobec podoficerów i szeregowców areszt koszarowy, kwaterowy lub lekki do czterech tygodni;*
- 3) wobec podoficerów z wyłączeniem stopnia sierżanta lub wachmistrza, oraz szeregowców średni areszt do trzech tygodni;*
- 4) wobec szeregowców areszt ścisły do dwóch tygodni;*
- 5) wobec starszych żołnierzy odebranie stopnia wojskowego*¹¹³⁵.

Natomiast § 14 nadawał takie same uprawnienia jak § 11 przełożonym komendanta miasta takie posiadał Komendant. Dodatkowo generał korpusu (prawdopodobnie tę funkcję pełnił głównodowodzący) mógł skierować do oddziałów robotniczych szeregowców drugiej klasy.

Kary, które Komendant Miasta Poznania¹¹³⁶ nakładał na swoich podwładnych, umieszczano w rozkazach KMPoz.

Znany jest jeden przypadek ukarania żołnierza, Władysława Wróblewskiego, na trzy dni aresztu za niewłaściwe zachowanie. Był to jedyny przypadek, kiedy komendant ukarał dyscyplinarnie swojego podwładnego przed wejściem w życie *rozkazu dziennego DG nr 40*

¹¹³²BN, sygn. I.363.532.

¹¹³³BN, sygn. I.363.532

¹¹³⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 40 z 13 lutego 1919 r.

¹¹³⁵BN, sygn. I.363.532.

¹¹³⁶W dniu 9.01.1919 r. na stanowisko Komendanta Miasta Poznania został wyznaczony Feliks Piekucki. B. Drwęski, A. W. Leszczyński, *Powstanie Wielkopolskie a I Pozn. Pułk Garnizonowy*, Poznań 1919, s. 10.

z 13 lutego 1919 r. Zastanawiające jest to, że była to jedyna zachowana kara dyscyplinarna nałożona na podwładnych do 17 kwietnia 1919 r.

10 kwietnia 1919 r. Komendant Miasta Poznania Feliks Piekucki wydał rozkaz odnoszący się do tego, jak należało się zachować w konkretnych sytuacjach. Łącznie rozkaz zawierał 19 punktów¹¹³⁷. Znalazły się w nim też wyciągi z czterech rozkazów dziennych DG. Były to rozkazy dzienne DG nr: 41 z 14 lutego 1919 r., 42 z 15 lutego 1919 r., 69 z 14 marca 1919 r., 79 z 24 marca 1919 r.¹¹³⁸. Wyciągi te miały podkreślić podstawę prawną, która uprawniała do wydania tego rozkazu przez komendanta. Dotyczyły one spraw: nieudzielania kwater wojskowym i urzędnikom wojskowym, pozwolenia na przebywaniu w Poznaniu, meldunku do odpowiednich komend, sprawy pobytu oficerów z Kongresówki w Poznaniu. Rozkaz ten nie zawiera w sobie sankcji karnych, lecz wytyczne jak należy zachowywać się na terenie miasta Poznania.

W WBH znajduje się zbiór rozkazów Komendy Miasta Poznania. Nie ma pewności, czy wszystkie kary dyscyplinarne były umieszczane w rozkazach w okresie od 27 stycznia 1919 r. do 20 sierpnia 1919 r.

Łącznie za 85 deliktów dyscyplinarnych wymierzono łącznie 68 kar, z czego 66 kary dotyczyły aresztu. Dwa razy karę zamieniono karę aresztu na ostrą naganą. Zdarzały się przypadki, kiedy orzeczono jedną karę za więcej niż jeden delikt.

Żołnierze popełnili następujące delikty dyscyplinarne:

Numer	Rodzaj deliktu dyscyplinarnego	Ilość deliktów
1	Niewłaściwy mundur ¹¹³⁹ .	25
2	Nieoddawanie honorów przełożonym	16
3	Przebywanie w miejscach nieuprawnionych bez urlopu ¹¹⁴⁰	15
4	Upojenie alkoholowe	4
5	Samowolne oddalenie się od oddziału	4

¹¹³⁷WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.11.2. Rozkaz Komendy Miasta z dnia 10 kwietnia 1919 r.

¹¹³⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 41 z dnia 14 lutego 1919 r., WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 42 z dnia 15 lutego 1919 r., WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 69 z dnia 14 marca 1919 r., WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 79 z dnia 24 marca 1919 r.

¹¹³⁹Sformułowanie „niewłaściwy mundur” jest stwierdzeniem występującym w niektórych rozkazach KMPoz. Użyte w tych przypadkach odnosi się do wszystkich deliktów związanych z niewłaściwym umundurowaniem. Jako autor uważam, że należy wszystkie delikty dyscyplinarne odnoszące się do przewinień dotyczących munduru opisać w jednej kategorii. Dotyczy to przede wszystkim sytuacji, w której złapany na delikcie żołnierz nie posiadał pełnego umundurowania, bądź posiadał „niewłaściwe elementy munduru”.

¹¹⁴⁰Rozumiane, jako przebywanie w miejscu niedozwolonym w czasie służby.

6	Nieuprawnione przedłużenie urlopu ¹¹⁴¹	3
7	Opuszczenie szpitala	3
8	Złożenie fałszywego raportu	3
9	Brak przepustki	2
10	Opuszczenie warty	2
11	Nieprzyzwoite zachowanie	2
12	Pominięcie drogi służbowej w sprawie zażaleniowej	1
13	Niszczenie kwiatów w przestrzeni publicznej	1
14	Niestawienie się do służby	1
15	Samowolne oddalenie się z budynku sądu	1
16	Obraza sędziego	1
17	Samowolne opuszczenie szpitala	1
1-17	Suma wszystkich deliktów dyscyplinarnych	85

Opracowanie własne

Numer	Kara dyscyplinarna (mierzona w dniach lub tygodniach)	Ilość deliktów
1	1 dnia aresztu	2
2	3 dnia aresztu	49
3	4 dni aresztu	1
4	5 dnia aresztu	1
5	7 dni aresztu	1
6	8 dni aresztu	1
7	10 dni aresztu	4
8	14 dni aresztu	4
9	3 tygodnie aresztu	3
1-9	Suma wymierzonych kar dyscyplinarnych	66

Opracowanie własne

Kwestia niewłaściwego munduru mogła być jeszcze akceptowalna z powodów braków aprowizacyjnych, o tyle pozostałe wykroczenia nie były spowodowane tymi przyczynami¹¹⁴². W opinii A. Smolińskiego, wynikało to z faktu, że część wojsk powstańczych nie służyła

¹¹⁴¹Rozumiane, jako samowolne przedłużenie urlopu ponad przysługującą liczbę dni.

¹¹⁴²M. Rezler, *Powstanie...*, s. 290-294.

w armii niemieckiej, lecz w armii carskiej, a dokładniej w I Korpusie Polskim. Jako przykład warto podać pewien przykład dotyczący kupna alkoholu. Pod koniec stycznia 1919 r. miało dojść do nietypowej sytuacji gdzie oficerowie wystawiali opieczątowane kwity wystawione na zakup jedzenia i alkoholu. O ile w armii niemieckiej takie zachowanie byłoby uznane, jako niedopuszczalne, o tyle w armii rosyjskiej takie zachowanie nie było uznawane, jako naganne. Ostatecznie gen. Dowbor-Muśnicki zakazał tego praktyk¹¹⁴³. Tak, więc niewykluczone, że niektóre delikty dyscyplinarne mogły być spowodowane pewnymi różnicami wynikającymi z tego, że część żołnierzy służyła w armii carskiej, w której panowały inne zasady niż w armii niemieckiej. A to właśnie regulamin wojskowy wzorowany na przepisach stosowanych w armii niemieckiej były podstawą postępowania dyscyplinarnego w Wojskach Wielkopolskich.

Jeżeli na 66 kar aresztu aż w 49 przypadkach orzekano karę trzech dni aresztu, zasadne jest zadać pytanie, dlaczego tak często stosowano taki wymiar kary. Chodzi tutaj o cel wymierzenia kary dyscyplinarnej. Nie mogła ona być za surowa (mogło to doprowadzić do buntu) oraz zbyt łagodna (mogło to doprowadzić do wzrostu naruszeń dyscyplinarnych). Dlatego też ważną przesłanką karania było doświadczenie dowódcy i konieczność szukania tzw. „złotego środka”.

Czasami nietrudno było zrozumieć, dlaczego orzeczono taki właśnie wymiar kary. Przykładowo, w przypadku sanitariusza Ignacego Pietrzyńskiego orzeczono karę trzech tygodni aresztu. Spowodowane to było bezprawnym przedłużeniem urlopu o 20 dni (6-26 maja 1919 r.). Dodatkowo samowolnie opuścił szpital 26 maja i wrócił do niego 27 maja. Łącznie, sanitariusz nie wykonywał swoich obowiązków przez 21 dni, a więc orzeczono wobec niego karę równą tylu dniom, przez ile nie wykonywał swoich obowiązków¹¹⁴⁴.

Na podstawie dostępnych dokumentów można także zauważyć pewien automatyzm, którym kierował się Komendant Miasta Poznania. Za przestępstwa typu nieoddawanie honorów zawsze orzekano karę trzech dni aresztu.

Ostatnią kwestią dotyczącą KMPOz jest ta, kto mógł podlegać postępowaniu dyscyplinarnemu. Jest ona niezwykle skomplikowana. *Rozkazem dziennym DG nr 141 z 25 maja 1919 r.* głównodowodzący doprecyzował przepisy odnoszące się do tego, kto mógł

¹¹⁴³A. Smoliński, *Alkohol w Wojskach Wielkopolskich w świetle rozkazów Dowództwa Głównego z 1919 roku* [w:] *Alkohol w wojsku i na wojnie. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej* pod. red. A. Niewińskiego, Oświęcim 2018, s. 225.

¹¹⁴⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.11.2. Rozkaz Komendy Miasta nr 127 z 1 czerwca 1919 r.

zostać ukarany w postępowaniu dyscyplinarnym. Tym rozkazem pozostawiono komendantom miast na spory luz decyzyjny. Mogli oni zdecydować o poinformowaniu dowództwa jednostki o popełnionym delikcie, jednocześnie pozostawiając temu dowódcy wymierzenie kary.

W Wojskach Wielkopolskich przyjęto, jako podstawową zasadę podległości służbowej. A więc to dowódcy mogli wymierzać kary podległym sobie żołnierzom. Jednakże, gdy do deliktu doszło „w przypadku doraźnym” i jednocześnie żołnierz był urlopowany, wtedy komendant miasta w którym urlopowany był żołnierz wymierzał karę dyscyplinarną, przy czym musiał poinformować jednostkę, w której służył ukarany o kategorii deliktu oraz wymierzonej karze¹¹⁴⁵. Zatem tym rozkazem wprowadzono wyjątek od zasady podległości służbowej na rzecz zasady terytorialności. Jednocześnie nie precyzowano, czy komendant miasta miał uprawnienie do wymierzenia kar dyscyplinarnych innym żołnierzom służącym w Wojsku Polskim w przypadku, kiedy żołnierze przyjeżdżali do Wielkopolski z innych części kraju.

Oprócz komendantów miast uprawnienia dyscyplinarne mieli także kierownicy urzędów wojskowych. W przeciwieństwie do komendantów miast, mogli karać tylko podległych im żołnierzy. Również w tym przypadku stosowane były *Dyscyplinarne przepisy*. Przykładowo rozkazem Szefostwa Apropowizacji Wojska Polskiego byłego zaboru pruskiego nr 14 z 28 lutego 1919 r., szofer Jan Otręba został skazany na pięć dni średniego aresztu za to, że bez zgody przełożonego opuścił swoje stanowisko służbowe¹¹⁴⁶.

Co do zasady formuła informacji o delikcie dyscyplinarnym znajdowała się w rozkazach poszczególnej formacji. Jednakże w przypadku formacji występujących w polu, ogłaszanie rozkazów mogło następować w formie załączników do rozkazów dziennych. Taką formę przyjęto w rozkazach dziennych, np. odcinka IV Kcynia. Tam nazwiska ukaranych żołnierzy były zamieszczane w załącznikach. Należy podkreślić, że odcinek IV położony był przy ówczesnej granicy linii demarkacyjnej, więc zapewne nie wszystkie przewinienia mogły zostać ujawnione przez dowództwo. Przykładowo w załączniku do rozkazu dziennego nr 45 z 29 marca 1919 r.¹¹⁴⁷. (rozkaz nr 45 wydany został 28 marca 1919 r.)¹¹⁴⁸ opisano trzy przypadki wymierzenia kary. Jeden dotyczył usiłowania kradzieży żywności (kara pięć dni aresztu), drugi „strzelania z karabinu we wsi bez przyczyny” oraz oszustwa przełożonego (kara trzech dni aresztu), „ostatni zaś strzelania z karabinu we wsi” (kara trzech dni

¹¹⁴⁵WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 141 z 25 maja 1919 r.

¹¹⁴⁶WBH, Rozkazy Szefostwa Apropowizacji Wojska Polskiego byłego zaboru pruskiego, I. 170.1.7, Rozkaz nr 14 z 28 lutego 1919 r.

¹¹⁴⁷WBH, Rozkazy Dowództwo Odcinka IV Kcynia, I. 170.11.1, Załącznik do rozkazu nr 45 z 29 marca 1919 r.

¹¹⁴⁸WBH, Rozkazy Dowództwo Odcinka IV Kcynia, I. 170.11.1, Rozkaz nr 45 z 28 marca 1919 r.

aresztu)¹¹⁴⁹. Opisane historie mogły dotyczyć zdarzeń, które miały miejsce w okolicy kilkanaście dni wcześniej. Mianowicie w wyniku strzelania poza frontem śmierć poniosła 16-letnia dziewczyna¹¹⁵⁰. Niestety przypadki strzelania poza terenami walk nie były wyjątkiem. Problem ten poruszany był w Dzienniku Rozkazów DG. Prawdopodobnie występował często, skoro próbowano karać nie tylko strzelających, ale również także ich dowódców¹¹⁵¹.

Zatem orzeczenie dwóch kar mogło być ostrzeżeniem by ponownie nie doszło do tragedii i sygnałem, że każda próba niedostosowania się do rozkazu mogła być karana dyscyplinarnie lub sądowo. Warto jednak podkreślić, że tego typu wydarzenia miały charakter incydentalny, a morale Wojsk Wielkopolskich było wysokie, co przyznało nawet dowództwo wojsk niemieckich¹¹⁵².

7.4 Uprawnienia Głównodowodzącego w postępowaniu dyscyplinarnym

W postępowaniu dyscyplinarnym szczególną pozycją przysługiwała głównodowodzącemu. Miał on uprawnienie do nadawania poszczególnym dowódcom wojskowym uprawnień dyscyplinarnych. W *rozkazie dziennym DG nr 40 z 13 lutego 1919 r.* gen. Dowbor-Muśnicki upoważnił Komendanta Placu Poznania do stosowania *Dyscyplinarnych przepisów*.¹¹⁵³

Jak podkreślił głównodowodzący w *rozkazie dziennym DG nr 42 z 15 lutego 1919 r.*: *W jednym z wcześniejszych rozkazów [rozkazie DG nr 40 z 13 lutego 1919 r. przyp. aut.] wskazałem, by wojska kierowały się regulaminami wydanymi w Warszawie, które, jak wiadomo są tłumaczeniem regulaminów niemieckich. Nie wszystkie oddziały zastosowały się do tego rozkazu i co najważniejsze nie przestrzegają prawideł, regulujących życie wewnętrzne w koszarach*¹¹⁵⁴.

¹¹⁴⁹Warto zwrócić uwagę, że problematyka obchodzenia się z bronią dość powszechnym problemem. Przykładowo J. Staszak, zwraca uwagę, że w dniu 21 listopada 1919 r. został wydany rozkaz dzienny 11 pułku piechoty, który zakazywał czyszczenia broni przez jej przestrzeliwanie. J. Staszak, *Udział społeczeństwa Ziemi Jarocińskiej w Powstaniu Wielkopolskim i walce o granicę wschodnią Rzeczypospolitej w latach 1918-1921*, Jarocin 2017, s. 402.

¹¹⁵⁰WBH, Rozkazy Dowództwo Odcinka IV Kcynia, I. 170.11.1, Rozkaz nr 36 z 19 marca 1919 r.

¹¹⁵¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 46 z 19 lutego 1919 r.

¹¹⁵²O ile w opinii armii niemieckiej uważano, że oddziały wielkopolskie „nie dorównują oddziałom niemieckim w ataku i obronie” o tyle wojskowi niemieccy uznali, że Wojska Wielkopolsko ma silne poczucie ducha narodowego i stosunkowo dobrą dyscyplinę. T. Grygier, *Polski front przeciwniemiecki w maju 1919 r.* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 2/1948, Poznań 1948, s. 146.

¹¹⁵³WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 40 z 13 lutego 1919 r.

¹¹⁵⁴WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 40 z 13 lutego 1919 r., WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, DG, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 42 z 15 lutego 1919 r.

Warto podkreślić, że gen. Dowbor-Muśnicki był generałem armii carskiej. Doprowadzało to do konfliktów, gdyż część wojska służyła w armii niemieckiej, gdzie panowały zupełnie inne zwyczaje. Gen. Kazimierz Raszewski pisze we wspomnieniach:

Muszę jeszcze opowiedzieć jeden incydent, który wykazuje, że gen. Muśnicki na skutek często popełnianych nietaktów jak np. płacenie pieniędzmi za wyczyszczenie broni, (w armii pruskiej obowiązkiem każdego żołnierza było czyszczenie broni, a w razie zaniechania czynności surowo karano winnych, dziwnym, zatem było dawanie nagród za to, co jest powinnością każdego żołnierza), całowanie się z żołnierzami, wskazywanie na swoją pierś i wykrzykiwanie: <<strzelajcie do mnie, jeśli nie jesteście zadowoleni>> - miał wielu wrogów, nie tylko wśród obywateli, ale wśród podwładnych¹¹⁵⁵.

Taki sam pogląd przedstawia por. Mycierski w dokumencie *Podanie* datowanym na 4 czerwca 1919 r.

Przy przeglądach formacji rozdziela się pieniądze żołnierzom za to, że mają czyste karabiny¹¹⁵⁶.

DG miało świadomość tego, że w przyszłości wojska podległe gen. Dowborowi-Muśnickiemu zostaną włączone w skład Wojska Polskiego. Zatem zniknąłby problem różnic w przepisach dyscyplinarnych, jakie miałyby zapewne miejsce, gdyby DG chciało stworzyć własne przepisy.

W związku z reorganizacjami w armii głównodowodzący otrzymał także nowe uprawnienie. Było to nadawanie władzy dyscyplinarnej dowódcy, który nie spełnia przesłanek zaznaczonych w § 5 *Dyscyplinarnych przepisów*¹¹⁵⁷. Z takiego uprawnienia gen. Dowbór-Muśnicki skorzystał wobec Inspektora Obwodowych Komend Uzupełnień. Jednostka ta była samodzielną instytucją wojskową. Zajmowała się m.in. opiniowaniem wniosków o awanse, czy nadzorem nad werbunkiem. Prawdopodobnie uznano, że inspektorowi przepisy dyscyplinarne nie wprost przyznają uprawnienia dyscyplinarne. W związku z *rozkazem dziennym DG nr 44 z 17 lutego 1919 r.* nadano Inspektorowi Obwodowych Komisji Uzupełnień uprawnienia dyscyplinarne takie, jakie miał dowódca dywizji. Tym samym rozkazem na to stanowisko wyznaczony został mjr Antoniego Unruga z byłej armii niemieckiej¹¹⁵⁸.

¹¹⁵⁵K. Raszewski, op. cit., Poznań 1938, s.188.

¹¹⁵⁶WBH, Teka Laudańskiego I.440.12.5-4, k.196, A. Smoliński, *Sytuacja w korpusie oficerskim Wojsk Wielkopolskich w pierwszej połowie 1919 r. w świetle raportu porucznika Wojciecha Mycielskiego. Przyczynek do wojskowych i politycznych dziejów Powstania Wielkopolskiego* [w:] Górny Śląsk i Wielkopolska w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Wybrane aspekty z dziejów polityki i edukacji, Poznań 2012, s. 74.

¹¹⁵⁷BN, sygn. I.363.532.

¹¹⁵⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 44 z 17 lutego 1919 r.

Głównodowodzący mógł także wnioskować o „pociągnięcie do odpowiedzialności dyscyplinarnej do właściwej formacji, w której służył żołnierz”. Znany jest przypadek kaprała Baneckiego, który miał w niewłaściwy sposób zajmować się bronią (podobno strzelał do ryb), przez co uszkodził lufę¹¹⁵⁹.

Głównodowodzący miał też prawo ukarania żołnierzy, którzy popełnili delikt dyscyplinarny zarówno na terenie walk powstańczych¹¹⁶⁰, jak i poza terenem objętym powstaniem. W marcu 1919 r. grupa żołnierzy: Stanisław Adamski, Zygmunt Lorenz, Jan Skonieczny, Adam Skonieczny oraz Edward Fischer złożyli do KNRL zażalenie na złe warunki w szpitalu w Bielsku-Białej. Opuścili oni szpital, który znajdował się poza terenem walk, a w którym mieli być bici przez personel, i udali się do Poznania. Dodatkowo żołnierze powoływali się na to, że personel był pochodzenia żydowskiego. Po przeprowadzeniu bardzo szczegółowego dochodzenia (ustalono, że personel stanowiło pięciu Polaków, czterech Żydów, jeden Niemiec oraz jedna pielęgniarka pochodzenia żydowskiego), zarzuty żołnierzy nie zostały potwierdzone. Wszyscy, z wyjątkiem Jana Skoniecznego, zostali skazani na pięć dni aresztu w postępowaniu dyscyplinarnym przed głównodowodzącym¹¹⁶¹.

7.5 Sądy Straży Ludowej

SL, jako formacja policyjna powstała krótko po zakończeniu koniec I Wojny Światowej¹¹⁶². 17 października 1918 r. w Poznaniu odbyło się spotkanie założycielskie Komendy Tymczasowej Straży Obywatelskiej. Jej skład liczył 10 członków. Komendantem został wyznaczony Julian Lange, jego zastępcą Władysław Kulczycki. Za sprawy sądowe odpowiedzialny był Zygmunt Głowacki¹¹⁶³. Brak jednak jakichkolwiek informacji dotyczących tego, jakie sprawy miały rozpatrywać te sądy. Czy były to wykroczenia karne, czy delikty dyscyplinarne.

13 listopada 1918 r., działalność straży ujawniono w Wydziale Wykonawczym Rady Ludowej. Za organizację straży odpowiedzialny został Karol Rzepecki¹¹⁶⁴. Organizacja ta 14

¹¹⁵⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 131 z 15 maja 1919 r.

¹¹⁶⁰WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 29 z 2 lutego 1919 r.

¹¹⁶¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 142 z 26 maja 1919 r.

¹¹⁶²A. Słabik, *Wielkopolskie formacje bezpieczeństwa publicznego w latach 1918-1920* [w:] Słupskie Studia Historyczne nr 12/2006, Słupsk 2006, s. 119.

¹¹⁶³J. Lange, *Organizacja Straży i jej udział w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] Powstaniec Wielkopolski. Czasopismo poświęcone historii Powstania Wielkopolskiego 1918-19 w świetle osobistych wspomnień powstańców. Zeszyt wstępny z dnia 27 grudnia 1933 r., Poznań 1933, s. 7, P. Marszałek, *Geneza i organizacja polskich formacji policyjnych w Wielkopolsce (1918-1920)* [w:] Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie, Sulechów 2007, s. 170-171.

¹¹⁶⁴Dziennik Poznański, nr 261 z dnia 13 listopada 1918 r.. P. Marszałek, *Geneza...*, s. 171

listopada 1918 r. podporządkowała się niemieckiemu prezydium policji w Poznaniu¹¹⁶⁵. W związku z tym wydarzeniem komendant wydał dokument zatytułowany *Regulaminy służbowe*. Dokument ten składał się z 3 części:

a) *Wskazówki dla strażujących*.

b) *Patrole*.

c) *Używanie broni*.

Dokument zawierał informację dotyczącą chociażby liczebności patroli, obowiązków służbowych, czy użycia broni palnej w sytuacjach opisanych w regulaminie¹¹⁶⁶. Były to: napaść czynna, obrona własna lub innych osób, rabunku, podpalenia, gwałty na osobach oraz w razie oporu przy aresztowaniu. Przepisy te jednak nie zawierały informacji o możliwych konsekwencjach przekroczenia uprawnień, a tym bardziej o kwestiach odnoszących się do sądownictwa.

Po raz pierwszy pojęcie SL pojawiło się 20 listopada 1918 r., w Dzienniku Poznańskim¹¹⁶⁷. Jak słusznie zauważył P. Marszałek, podstawowym zadaniem SL było utrzymanie ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego¹¹⁶⁸. Takie były założenia zawarte we *Wskazówkach dla Straży Ludowej* autorstwa Jana Maciaszka, wydanych 8 grudnia 1918 r.¹¹⁶⁹

Po wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 SL pełniła funkcję policyjną. Zatem była organizacją policyjną. Dopiero *rozporządzeniem KNRL z 6 lutego 1919 r. o Straży Ludowej* uznano SL za formację wojskową¹¹⁷⁰. Pomimo tego, zaznaczono w *rozkazie dziennym DG nr 30 z 3 lutego 1919 r.*¹¹⁷¹, że strażnicy SL uznawani są za żołnierzy w myśl *rozporządzenia wojskowego*¹¹⁷². W opinii P. K. Marszałka SL była bardziej jednostką bojową aniżeli policyjną¹¹⁷³.

¹¹⁶⁵Dziennik Poznański, nr 262 z dnia 14 listopada 1918 r.. P. Marszałek, *Geneza...*, s. 171.

¹¹⁶⁶Regulamin wymieniał sytuację, w których to strażnicy mogli użyć broni. *Regulaminy służbowe* [w:] APK 24/1/7 Komisariat Rad Ludowych Śląskich w Sosnowcu, Przepisy ogólne, statut i regulaminy Straży Ludowej w byłym zaborze pruskim 1919, s.4.

¹¹⁶⁷Dziennik Poznański, nr 267 z dnia 20 listopada 1918 r.. P. Marszałek, *Geneza...*, s. 171

¹¹⁶⁸Ibidem, s. 172.

¹¹⁶⁹P.K. Marszałek podaje w artykule nazwę dokumentu, jako *Wytyczne dla Straży Ludowych*. Jednakże już w przypisie podaje tytuł dokumentu *Wskazówki dla Straży Ludowych*. Powołuje się na dokument znajdujący się w WMWN w Poznaniu o sygn. A 1201. Pod tą sygnaturą znajduje się dokument *Wskazówki dla Straży Ludowych*. Prawdopodobnie autor pomylił nazwy w tekście swojego artykułu WMWN Poznań, sygn. A 1201, s. 3, P. Marszałek, *Geneza...*, s. 172.

¹¹⁷⁰*Rozporządzenie dotyczące Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., s. 24.

¹¹⁷¹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 30 z 3 lutego 1919 r.

¹¹⁷²*Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu* [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., s. 12.

¹¹⁷³P. Marszałek, *Powstanie i rozwój organizacyjny polskich formacji policyjnych w południowo-zachodniej Wielkopolsce w latach 1918 - 1922* [w:] Studia Lubuskie t. IV, Sulechów 2008, s. 19.

Zgodnie z § 5 lit. c) dowódca miejscowy miał prawo w drodze pisemnego rozkazu nałożenia grzywny na członka SL do 300 marek, lub kary więzienia do sześciu tygodni za niestosowanie się do rozkazów lub regulaminu¹¹⁷⁴. W związku z tym, należy podkreślić, że jednym z organów, które mogły przeprowadzać postępowanie był komendant powiatowy SL¹¹⁷⁵.

Jeżeli członek otrzymał taką grzywnę miał prawo w ciągu tygodnia złożyć zażalenie na rozkaz. Musiał go złożyć do komendanta miejscowego. Ten natomiast przekazywał zażalenia do sądów SL. Sądy te powoływano przy komendach powiatowych. Pomimo braku sprecyzowania, co oznacza wyrażenie „dowódca miejscowy”, można wnioskować, że osobą powołującą sądy jest komendant powiatowy dla SL.

Sąd składał się z trzech członków mianowanych przez komendanta powiatowego SL. Przewodniczącym został wyznaczony najstarszy wiekiem członek Straży. Oznaczało to, że sądy były powoływane *ad hoc* do każdej sprawy. W *rozporządzeniu KNRL z 6 lutego 1919 r. dotyczącym Straży Ludowej* nie sprecyzowano postępowania przed sądami SL. Kwestia czy posiedzenie było jawne, czy niejawne, czy ukarany miał prawo do obrońcy, nie została uregulowana. Z pewnością zadaniem sądów było stwierdzenie, czy kara grzywny została nałożona zgodnie z obowiązującymi przepisami, bądź regulaminami. Nie wiadomo, w jaki sposób badano kwestie zasadności rozkazu karnego. Być może sądy SL mogły mieć prawo do obniżenia lub podwyższenia rozkazu karnego. Ponieważ nie sprecyzowano tych wytycznych należy przypuszczać, że zadaniem tych sądów było tylko badanie zasadności nakładania rozkazów karnych¹¹⁷⁶.

Przepisy ogólne definiowały SL w następujący sposób:

*Straż Ludowa, jako osobna formacja wojskowa pełni służbę wartowniczą po miastach garnizonowych, mniejszych miasteczkach, wsiach i miejscach, gdzie tego potrzeba wymaga*¹¹⁷⁷.

¹¹⁷⁴*Rozporządzenie dotyczące Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., s. 24.

¹¹⁷⁵Łącznie było 30 Komend Powiatowych SL. Były to Komendy Powiatowe SL: Chodzież, Czarnkowie, Gnieźno, Gostyniu, Grodzisku, Inowrocławiu, Jarocinie, Kościanie, Koźminie, Krotoszynie, Międzychodzie, Mogilnie, Nowym Tomyślu, Obornikach Wielkopolskich, Ostrowie Wielkopolskim, Ostrzeszowie, Pleszewie, Śmiglu, Śremie, Środzie Wielkopolskiej, Strzelnie, Szamotułach, Szubinie, Wągrowcu, Witkowie, Wrześni i Żninie. Natomiast tereny miasta Poznania i okolic Poznania, były podzielone na Komendy Powiatowe SL: Poznań Miasto, Poznań Wschód i Poznań Miasto. J. Lange, *Powstanie Wielkopolskie (1918/19)* [w:] Album Pamiątkowy Powstańców i Niepodległościowców Ziem Zachodnich R. P. 1918-1921 r. 3 nr. 6, Poznań 1939, s. 168.

¹¹⁷⁶*Rozporządzenie dotyczące Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., s. 24.

¹¹⁷⁷*Przepisy ogólne* [w:] APK 24, Komisariat Rad Ludowych Śląskich w Sosnowcu, Przepisy ogólne, statut i regulaminy Straży Ludowej w byłym zaborze pruskim 1919, s. 2.

12 lutego 1919 r. komendant SL Julian Lange wydał dokument *Regulamin dla Straży Ludowej*. Zgodnie z § 5 tego regulaminu, członkowie SL podlegali prawu wojskowemu, a wszelkie przekroczenia przepisów sądom wojskowym. W związku z tym członkowie SL odpowiedzialność dyscyplinarną przed sądami SL. Znany jest jednak jeden przypadek, kiedy komendant SL przyznał uprawnienia do sądenia członków SL sądom doraźnym. Mówi o tym w § 7 rozkazu KNSL nr 31 z 10 kwietnia 1919 r., dotyczący przedłużenia urlopu przez członków SL¹¹⁷⁸.

Zaskakujące jest używanie przez sądownictwo SL *Artykułów Wojennych* wydanych na początku 1919 r. Jest to o tyle problematyczne, że inne organy dyscyplinarne orzekały na podstawie *Dyscyplinarnych przepisów*¹¹⁷⁹.

Niestety nie zachowało się wiele dokumentów dotyczących spraw sądów SL. Mogło to wynikać z kilku przyczyn. Po pierwsze, sądy te oceniały tylko pisemne rozkazy karne, od których złożono zażalenie. Jeżeli członek SL nie widział potrzeby zażalenia na pisemny rozkaz, wtedy nie powoływano sądów SL. Po drugie, istnieją również kary, od których prawdopodobnie nie istniała możliwość odwołania się. W piśmie z 26 marca 1919 r. do Komendy Miasta Poznania stwierdzono, że dwóch członków SL, Władysław Meller i Stanisław Jeszki, zostało ukaranych ostrą naganą za nieoddawanie honorów oficerom Wojska Polskiego. Tłumaczono to koniecznością oddawania honorów oficerom Wojska Polskiego przez członków Straży, jako ich przełożonym¹¹⁸⁰. Kara ostrej nagany nie była ujęta w rozporządzeniu KNRL z 6 lutego 1919 r. dotyczącym *Straży Ludowej*¹¹⁸¹.

¹¹⁷⁸WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I. 170.12.115, Rozkaz dzienny KNSL nr 31 z 10 kwietnia 1919 r.

¹¹⁷⁹WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 42 z 15 lutego 1919 r.

¹¹⁸⁰WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.12.92, Pismo z dnia 26 marca 1919 r. s. 58.

¹¹⁸¹Rozporządzenie dotyczące *Straży Ludowej* [w:] TU NRL nr 5 z 13 lutego 1919 r., s. 24.

VII Sprawy powstańcze

8.1 Sprawa jeńców niemieckich

Jednym z bardziej znanych epizodów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 jest użycie sił powietrznych przez Wojska Wielkopolskie. Ostatnim punktem oporu na terenie miasta Poznania było lotnisko wojskowe Ławica. Początkowo próbowano zmusić załogę do dobrowolnej kapitulacji jednakże ostatecznie doszło do zbrojnego zajęcia tego lotniska¹¹⁸².

6 stycznia 1919 r. na poznańskim lotnisku Ławica doszło do wymiany ognia pomiędzy powstańcami, a niemiecką załogą lotniska¹¹⁸³. Po około 30 minutowej walce obiekt został zdobyty¹¹⁸⁴. Straty po stronie polskiej wyniosły jednego zabitego i kilku rannych, a po stronie niemieckiej dwóch zabitych i kilkunastu rannych¹¹⁸⁵. Nie był to jedyny sukces powstańców. Zdobyto także Halę Zeppelina we wsi Winiary (obecnie jest to część Poznania)¹¹⁸⁶. W związku z tym po niedługim czasie udało się zorganizować 4 eskadry lotnicze¹¹⁸⁷.

Do wydarzeń, które zapoczątkowały proces oskarżonych, doszło w nocy z 12 na 13 stycznia 1919 r. Według K. Rzepeckiego 6 stycznia 1919 r., doszło do nalotu tereny należące do powstańców. Rzepecki zapamiętał to zdarzenie tak:

6.1 o godz. 1/2 2 [13:30 przyp. aut] *przelatywał aeroplan nad Posadowem. Z nizkiego lotu zdawało się, że jest coś w nim zepsutego, dlatego pojechałem za nim samochodem, zabrałem z Lwówka 2 wozy żołnierzy, sześciu konnych i dojechałem z nimi krótko po lądowaniu. Urzędnikowi gospodarczemu Filipowi z Komorowa zawdzięcza się, zatrzymanie wyladowanych żołnierzy tym więcej, że baron Haza-Radlitz w chwili lądowania aeroplanu dojechał do takowego, zabrał kulomiot, granaty i kilka tysięcy naboji. Gdy mi to prowadzący aeroplan podoficer piśmiennie oświadczył, posłałem 12 żołnierzy na wozie i czterech konnych do Lewic, położonych o kilometr od tegoż miejsca z rozkazem aresztowania barona Haza-*

¹¹⁸²Udział powiatu zachodnio – poznańskiego w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19, Poznań 1928, s. 10 - 11.

¹¹⁸³A. Stachula, *Obrona powietrzna Polski 1918 - 1939 cz. 1*, Jelenia Góra 2009, s. 23.

¹¹⁸⁴Z. Bulzacki, *Lotnictwo w Powstaniu Wielkopolskim 1918 -1919 r.* [w:] KMP nr 1/1969, Poznań 1969, s. 23.

¹¹⁸⁵*Ku czci poległych lotników. Księga pamiątkowa.* Praca zbiorowa pod nacelną redakcją M. Romeyki, Warszawa 1933, s. 63.

¹¹⁸⁶W opinii K. Hoffy, zdobyto na Ławicy 26-30 samolotów na lotnisku Ławicy oraz ponad 200 płatowców w Hali Zeppelina częściowo bez silników. K. Hoff, *Wielkopolskie lotnictwo wojskowe 1919-1921* [w:] *Wielkopolanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018, s. 152.

¹¹⁸⁷M. Niestrawski, *Wkład Wielkopolski w budowę wojsk lotniczych II Rzeczypospolitej w ocenie publicystów „Przeglądu Lotniczego”* [w:] SDPHW t.13, Poznań 2012, s. 39.

Radlitza. Tenże dał się aresztować, pomimo, że pałac jego strzegło 20 żołnierzy. Odesłałem go do więzienia do [Nowego przyp. aut] Tomyśla¹¹⁸⁸.

Data może budzić wątpliwości. K. Hoff sądzi, że naloty miały miejsce 7 i 8 stycznia 1919 r., i podczas jednego z takich nalotów jedna maszyna musiała przymusowo lądować. Zanim udało się pojmać lotników, udało się im spalić maszynę¹¹⁸⁹.

Opinia ta znajduje potwierdzenie u innych historyków, M. Niestrawskiego i M. Rezlera, którzy potwierdzają poglądy K. Hoffy¹¹⁹⁰. Wtedy to trzy lub cztery samoloty modelu GOTH A G.IV¹¹⁹¹, zaatakowały pozycje powstańcze. Jeden z samolotów uległ uszkodzeniu i musiał awaryjnie lądować¹¹⁹². Najprawdopodobniej doszło do awarii samolotu. Lotnicy, którzy wracali do Niemiec musieli przymusowo lądować w okolicach majątku Hazy-Radlitza w okolicach wsi Lewice. Pomocy żołnierzom niemieckim miał udzielić sam baron. Dowiedziawszy się o tym, powstańcy wysłali patrol, którego celem było aresztowanie lotników oraz barona udzielającego im schronienia. Następnie aresztowanych odesłano do więzienia w Nowym Tomyślu.

W opinii K. Rzepeckiego baron miał nie tylko udzielić schronienia, ale zabezpieczyć cenniejsze rzeczy znajdujące się w samolocie, takie jak karabin maszynowy (kulomiot), granaty czy amunicja. Zastanawiająca jest dalsza wzmianka, z 9 stycznia 1919 r., jakoby powstańcy wielkopolscy nie zabezpieczyli zepsutego samolotu. Spowodowało to nalot bombowy, w trakcie, którego uległ aeroplan uległ zniszczeniu¹¹⁹³.

Inaczej wygląda relacja wyników śledztwa:

Dnia 12-go stycznia b.r. przeprowadzono na Kernwerk 7 jeńców o godzinie 9-tej wieczorem. Z tych jeńców było sześciu lotnikami z Frankfurtu nad Odrą. Mieli oni rozkaz zniszczenia stacji lotniczej w Ławicy. W skutek zepsucia motoru musieli lotnicy w okolicy Nowego Tomyśla wylądować. Baron Haza-Radlitz, którego lotnicy o celu wyprawy uwiadomili, przyjął ich do siebie, przyrzekając im, że się o to postara, aby ich kulomioty wraz karabinami

¹¹⁸⁸K. Rzepecki, *Powstanie grudniowe...*, s. 113.

¹¹⁸⁹K. Hoff, *Powstańcze skrzydła* [w:] Biuletyn IPN nr 11-12 (94-95) /2008, Warszawa 2008, s. 60.

¹¹⁹⁰M. Niestrawski, *Polskie Wojska Lotnicze w okresie walk o granice państwa polskiego (1918-1921)*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Przemysława Hausera, Poznań 2014, s. 315-316, M. Rezler, *Polskie skrzydła nad Poznaniem - lotnicy w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016, s. 28.

¹¹⁹¹Nazwa samolotu pochodzi od Wytwórni Wagonów Kolejowych w Gotha, które zajmowały się także produkcją samolotów. Model Gotha G. został skonstruowany w 1916 r., przez niemieckiego inżyniera K. Rösnera. Samoloty te były dwupłatowcami, które mogły pomieścić 3 osobową załogę. Wyprodukowano 5 wersji modelu Gotha G.; G.I, G.II, G.III, G.IV, G.V. Różnice pomiędzy modelami dotyczyły uzbrojenia, a nie ilości miejsc. R. Kaczorowski, *Gotha G-IV, G-V*, [w:] Skrzydłata Polska 1971 nr 1 z dnia 3 stycznia 1971 r., Warszawa 1971, s. 18.

¹¹⁹²M. Niestrawski, *Polskie...*, s. 315-316.

¹¹⁹³K. Rzepecki..., *Powstanie grudniowe...*, s. 114.

*i amunicją nie dostały się w ręce polskie. Skomunikował się zaraz z niemiecką strażą graniczną (Grenzschutz). Krótco potem nadeszła patrolka oddziału polskiego i zaaresztowała Haza-Radlitza wraz z lotnikami, odstawiając ich do Poznania, przesłała jednocześnie protokoły w tej sprawie*¹¹⁹⁴.

Zatem 12 stycznia 1919 r., doszło do wysłania siedmiu jeńców do Poznania¹¹⁹⁵. Sześciu z nich miało być lotnikami. Z wyników śledztwa wynika jakoby jeden samolot zepsuł się i awaryjnie lądował. Wersję, że tylko jeden samolot awaryjnie lądował potwierdza K. Rzepecki¹¹⁹⁶. Lotników mogło dwóch maksymalnie trzech. Zatem, jeżeli wierzyć ustaleniom prokuratora, musiałoby dojść do awaryjnego lądowania, co najmniej dwóch aeroplanów. Trudność w ustaleniu sprawia fakt, że nie podano konkretnie modelu samolotu, jaki zepsuł się 7 lub 8 stycznia 1919 r.¹¹⁹⁷. Liczba ta (zakładając, że tylko jeden samolot uległ awarii) mogła wynieść od dwóch do trzech wojskowych¹¹⁹⁸. Pozostali żołnierze to zapewne patrol Heimatschutzu¹¹⁹⁹ lub Grenzschutzu¹²⁰⁰ wysłany po zawiadomieniu przez barona, (można tak sądzić, ponieważ został on wysłany w celu zabezpieczenia cennych rzeczy z zepsutego samolotu). Być może lotnicy oraz pozostali niemieccy żołnierze zostali zatrzymani w momencie, kiedy zanieśli wyposażenie samolotu do posiadłości szlachcica.

Zastanawiająca jest sprzeczność między oskarżeniem prokuratora a raportem K. Rzepeckiego. Po pierwsze w oskarżeniu brak jest informacji, kiedy zatrzymano jeńców. Jest to o tyle istotne, że z analizy wyników śledztwa mogłoby wynikać jakoby zatrzymano jeńców 12 stycznia 1919 r. w okolicach Nowego Tomyśla. Następnie zostali oni przetransportowani do Poznania¹²⁰¹. Z kolei z relacji K. Rzepeckiego wynika, że zostali zatrzymani w dniu 6 stycznia 1919 r. i odesłani do Nowego Tomyśla. Jeżeli wierzyć opinii K. Rzepeckiego nie wiemy, co działo się z aresztowanymi między 7 a 12 stycznia. W związku z tym, że nie działały jeszcze sądy, zapewne nie im postawiono im zarzutów. Natomiast musiała zapaść inna decyzja, która spowodowała, że siedmiu jeńców było przetransportowanych do odwachu Cytadeli w Poznaniu.

¹¹⁹⁴Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 134.

¹¹⁹⁵Ibidem, s. 134.

¹¹⁹⁶K. Rzepecki, *Powstanie grudniowe...*, s. 113

¹¹⁹⁷K. Rzepecki nie podał modelu ani wersji samolotu, który musiał awaryjnie lądować. Ibidem, s. 113.

¹¹⁹⁸R. Kaczorowski, op. cit., s. 18.

¹¹⁹⁹Kazimierz Bross wspomina, że w rejonie Babimost-Trzciel-Międzyrzecz, a więc w okolicach majątku barona Haza-Radlitza operowały oddziały Heimatschutzu. K. Bross, *Przyczynki do historii Powstania Wielkopolskiego Nowy Tomyśl - Zbąszyń 2/3 I. 1919 - 7/8 I. 1919*, Poznań 1935, s. 24.

¹²⁰⁰Pogląd odmienny do K. Brossa wyraża z Antoni Biskupski, który twierdzi, że w dniu 8 stycznia 1919 r. w Trzcielu, czyli w okolicach majątku Haza-Radlitza stacjonował jeden baon Grenzschutzu. A. Biskupski, *Historja 61 Pułku Piechoty Wielkopolskiej (7 Pułku Strzelców Wlkp.) Tom I. Walki powstańcze na froncie zachodnim i północnym Wielkopolskim. Organizacja pułku.*, Bydgoszcz 1925, s. 66.

¹²⁰¹Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 134.

Jednakże w kwestii liczby zatrzymanych lotników bardziej wiarygodnym dokumentem jest raport K. Rzepeckiego. Używany jest tam tylko zwrot „żołnierze” a nie „lotnicy”, więc zapewne oprócz hrabiego zostali zaaresztowani nie tylko członkowie załogi samolotu, ale także członkowie patrolu wojskowego¹²⁰².

Sprawa zajść w Cytadeli wywoływała zainteresowanie prasy wielkopolskiej, jak i tej spoza granic byłego zaboru pruskiego¹²⁰³. Załogę Cytadeli Poznańskiej stanowili: ppor. Kocimski, dowódca 5. kompanii na Kernwerku, podoficerowie Edmund Szymański i Michał Błaszczyk, szeregowcy Leon Betka, Jan Krześciński, Antoni Dąbkowski, Antoni Majewski, Henryk Berendt, i Józef Brodniewicz.

Ze względu na problemy aprowizacyjne umieszczono przybyłych jeńców w celi, w której znajdowało się już około 30 innych jeńców¹²⁰⁴. W opinii Błaszczyka zostali oni dobrowolnie wprowadzeni i nie stawiali oporu¹²⁰⁵. Tylko zatrzymani w Nowym Tomyślu Niemcy stawiali opór. Nastąpiło przetransportowanie ich do innego pomieszczenia. Początkowo opór polegał na wyzywaniu powstańców¹²⁰⁶. Niestety sytuacja stawała się coraz bardziej napięta, co utrudniało przemieszczanie się jeńców. Nie pomagało trzykrotne wzywanie do spokojnego wejścia do pomieszczenia. Dlatego powstańcy musieli użyć siły, aby zaprowadzić porządek¹²⁰⁷. Gdy straż wpychała aresztowanych do pomieszczenia jeden z nich (prawdopodobnie nazywał się Kuhn¹²⁰⁸), rzucił się na dowodzącego strażą Błaszczyka.

W tym momencie Błaszczyk, którego jeden z Niemców miał coraz mocniej dusić, zastrzelił go. Ponieważ nie było elektryczności, a świeca, którą niósł Szymański zgasła, nie było nic widać. Pozostali jeńcy rzucili się na Błaszczyka. Ten zawołał pomoc. Rozkazał także otworzyć ogień. W wyniku tej sytuacji oddano około 15 strzałów¹²⁰⁹. Należy jednak podkreślić, że nie wszyscy żołnierze niemieccy zginęli od strzałów. Z raportu wynika, że przynajmniej dwóch z nich Hensel i Kieper, zginęli od uderzeń kolbą¹²¹⁰.

¹²⁰²K. Rzepecki, *Powstanie grudniowe...*, s. 113

¹²⁰³Dziennik Łódzki nr 2 z dnia 2 lutego 1919 r, s. 5, Dziennik Poznański, Nr 25 z dnia 31 stycznia 1919 r., s. 1, Przewodnik katolicki nr 6 z dnia 9 lutego 1919 r. s. 48.

¹²⁰⁴Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 134

¹²⁰⁵Dziennik Poznański, Nr 25 z dnia 31 stycznia 1919 r.,s. 1

¹²⁰⁶Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 134-135, Dziennik Poznański, Nr 25 z dnia 31 stycznia 1919 r.,s. 1.

¹²⁰⁷Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s.134-135, Dziennik Poznański, Nr 25 z dnia 31 stycznia 1919 r.,s.1

¹²⁰⁸Informacja ta nie została podana w wynikach śledztwa. Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s.134-136. Nazwisko to pojawia się w wydaniu Dziennika Poznańskiego. Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r.,s.1.

¹²⁰⁹W raporcie pojawia się zwrot „mniej więcej 15 strzałów”, natomiast w Dzienniku liczba ta wynosi 15 lub 16. Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 134-135, Dziennik Poznański, Nr 25 z 31. stycznia 1919 r.,s.1

¹²¹⁰Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 134-136.

Trudno określić, ilu żołnierzy oddawało strzały. Najpopularniejszym rodzajem uzbrojenia powstańców były karabiny Mauser wz. 98 i 88. Była to broń powtarzalna (wymagała przeładowania po oddaniu strzału). Magazynek mieścił 5 naboju kalibru 7,92 mm¹²¹¹. Przyjmując założenia, że karabiny były załadowane maksymalną ilością naboju, a żołnierze ze względu na sytuację nie mogli uzupełniać naboju, musiało strzelać przynajmniej trzech, czterech strzelców. Co ciekawe, w ani w wynikach śledztwa ani w gazecie nie wspomina się, aby którykolwiek z żołnierzy polskich odniósł jakiegokolwiek rany¹²¹². Jest to o tyle zastanawiające, że strzały padały w bardzo małym pomieszczeniu. Szansa trafienia rykoszetem była, zatem spora.

23 stycznia 1919 r. sporządzony został akt oskarżenia przeciwko trzem powstańcom.

Oskarżenie

1. *Podoficera Michała Błaszczyka z piątej kompanii pierwszego pułku poznańskiego, urodzonego 11 września 1892 r. w Malinowie, pow. szamotulski, z zawodu robotnika z Kęcina pow. szamotulski, katolik.*
2. *Podoficera Antoniego Majewskiego z 5 komp. 1-go pułku poznańskiego urodzonego 3 czerwca 1892 r. w Kurniku pow. śremski, z zawodu fryzjera w Poznaniu, ul. Strzelecka 7, katolika.*
3. *Szeregowca Henryka Berendta z 5 komp. 1-go pułku poznańskiego urodzonego 10 stycznia 1900 r. w Poznaniu, z zawodu destylatora w Poznaniu, ulica Strzelecka 31, katolika oskarża się, że w Poznaniu na Kernwerku w nocy z 12-go na 13-go stycznia*
 - a) *Błaszczyk rozmyślnie zabił siedmiu jeńców, dając rozkaz strzelania do nich,*
 - b) *Maciejewski i Berendt, zabili jeńców przekraczając rozkaz wydany im przez Błaszczyka.*

*Zbrodnie karygodne podług § 212 kodeksu karnego i § 47 wojskowego kodeksu karnego*¹²¹³.

Pierwsza rozprawa i ostatnia odbyła się przed GSW 30 stycznia 1919 r. Przewodniczącym sądu sędziowskiego został wyznaczony prezydent GSW, dr Stanisław Sławski¹²¹⁴. Ławnicy zostali wyznaczeni *rozkazem DOW I z dnia 29 stycznia 1919 r.* Byli to: ppor. Feliks Maryński¹²¹⁵ ze sztabu dowództwa piechoty, sekcyjny Jan Urbanowicz z 9 kompanii III. batalionu 6 grenadierów, szer. Stefan Kudliński z 2 kompanii I batalionu 6 grenadierów oraz

¹²¹¹M. Rezler, *Powstanie...*, s. 311.

¹²¹²Wynik śledztwa (oskarżenie prokuratora) [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s.134-136, Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r.,s.1

¹²¹³Oskarżenie [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 133-134.

¹²¹⁴Dziennik Poznański, Nr 25 z dnia 31 stycznia 1919 r., s. 1.

¹²¹⁵Nazwisko nieczytelne.

szer. Ludwik Przewoźny z 6 kompanii 2 batalionu 6 grenadierów. W razie niemożności stawienia się któregośkolwiek z ławników wyznaczono zastępczy skład ławniczy, w którym znaleźli się: ppor. Czesław Ganke, sierż. Józef Skotarek, sierż. Edmund Szitz¹²¹⁶ oraz szer. Bronisław Majchrzak. Wszyscy czterej żołnierze służyli w oddziale kulomiotów¹²¹⁷.

Oskarżenie wnosił audytor sądowy Wacław Jankowski, natomiast obrońcami oskarżonych byli: ppor. Feliks Koszutski, adwokat Andrzej Gąsiorowski i żołnierz Stanisław Rybka¹²¹⁸. Rozprawa była relacjonowana w dwóch poznańskich gazetach: Kurjerze Poznańskim i Dzienniku Poznańskim. Odbyła się o godzinie 9:00 w sali posiedzeń przy więzieniu Grolmana.

Na początku przewodniczący przyjął przysięgę, że ławnicy będą sądzić zgodnie z literą prawa. Po złożeniu przysięgi audytor wojskowy odczytał akt oskarżenia.

Pierwszy swoje wyjaśnienia składał oskarżony Błaszczyk. Potwierdził informację jakoby najpierw do pomieszczenia miało wejść dobrowolnie 30 cywilnych jeńców. Sytuacja zmieniła się, kiedy do celi zaczęli wchodzić jeńcy. Jeden z nich Kuhn rzucił się na Błaszczyka. Ten oddał strzał, zabijając go. Następnie wezwał pomoc. Przybyli na pomoc żołnierze oddali 15 lub 16 strzałów. W prasie zawarto następującą informację:

*Błaszczyk twierdził, że miał prawo do strzelania według kodeksu niemieckiego, gdy jeniec chwycił go za gardło*¹²¹⁹.

Niestety w artykule tym brak informacji, jaka ustawa miała tutaj zastosowanie. Jest wielce prawdopodobne, że oskarżony powoływał się na niemiecką *ordynację więzienną*, która obowiązywała na terenie zaboru pruskiego¹²²⁰. Zgodnie z § 22 par. 2 lit. a) istniała możliwość użycia broni, jeżeli doszło do napadu na strażników. Mieli oni prawo odeprzeć atak, używając broni palnej lub siecznej¹²²¹. Potwierdza to fragment uzasadnienia wyroku, w którym to stwierdzono, że:

*Oskarżeni według obowiązujących jeszcze niemieckich przepisów odwachowych*¹²²². Dlatego możemy domniemywać, że Błaszczyk powoływał się właśnie na przepisy *ordynacji więziennej*, a nie na przepisy KKW.

¹²¹⁶W Dzienniku Poznańskim pojawia się nazwisko Spitz. Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s. 1.

¹²¹⁷WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.4.1, Rozkaz Dowódcy OW I z 29 stycznia 1919 r.

¹²¹⁸Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s. 1.

¹²¹⁹Ibidem, s.1.

¹²²⁰K. Chmielewski, M. Pająk, *Organizacja więziennictwa polskiego (1918 - 1939)* [w:] CPH t. 69 z. 2, Poznań 2017, s. 182.

¹²²¹*Ordynacja więzienna z 21 grudnia 1898 r. oraz dodatkowe rozporządzenia, przełożył i opracował Ludwik Langer sędzia sądu Apelacyjnego w Poznaniu, Warszawa-Poznań 1922, s. 8.*

¹²²²Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s. 1

Następnie wyjaśnienia złożył oskarżony Majewski. Stwierdził on, że po tym, jak zgasła świeca, przybiegł na miejsce i uderzał kolbą. Nie był świadomy, czy uderza w ścianę czy w człowieka. Ostatni zeznawał oskarżony Berendt. Stwierdził, że jeden z aresztantów rzucił się na niego, a on uderzył go kolbą. Usłyszał także rozkaz strzelania, który wydał mu Błaszczyk. Nie strzelał, gdyż jego karabin nie był nabity. Radca zdrowia Jerzykowski stwierdził, że wszystkie rany zostały zadane z przodu lub z boku w wyniku walki. Jednocześnie wykluczył on możliwość, aby wcześniej jeńcy byli torturowani.

Swoje zeznania złożyli też świadkowie wezwani w sprawie. Pierwszy zrobił to ppor. Kocimski. Na odwachu w momencie zdarzenia było dziewięciu żołnierzy i 37 jeńców. Kocimski rozkazał Błaszczykowi, aby ten przenieść jeńców w inne miejsce. Błaszczyk zrobił to. W jego opinii do zdarzenia doszło pomiędzy 3:30 a 4:00. Kocimski dowiedział się o zdarzeniu około 4 nad ranem. Koszutski wniósł o uznanie sprzętu za broni za „starą”. Sąd przychylił się do jego wniosku. Dodatkowo Kocimski w swoich zeznaniach potwierdził, że nie doszło do ograbienia martwych ludzi. Świadek Leon Petka w swoich zeznaniach potwierdził napaść na Błaszczyka i wydany przez niego rozkaz strzelania. Petka przybiegł na pomoc. Nie uderzał kolbą broni, miał tylko strzelać. Po strzelaninie, która zdaniem Petki trwała kilkanaście sekund, zapalono światło i zamknięto pomieszczenie. Świadek Jan Krześciński, potwierdził, że jeńiec rzucił się na Błaszczyka, a ten dał rozkaz strzelania. Świadek zeznał, że oddał trzy strzały. Świadek Antoni Dąbkowski również poświadczył, że jeńiec rzucił się na Błaszczyka, a ten strzelił. Zeznał także, że wśród pozostałych 30 więźniów wybuchła panika. Chcieli oni wyłamać kraty, aby rzucić się na powstańców.

Kolejny świadek Józef Brodniewicz znów potwierdził wersję podaną przez poprzedników. Sam miał strzelać tylko na rozkaz i nie uderzać kolbą¹²²³.

Istotny jest fragment zeznań lekarza dotyczący obdukcji zwłok.

*Dr Gutsche: W czwartek dnia 16 b.m. po południu pojechałem z polecenia audytora Jankowskiego z lekarzami na Kernwerk celem obdukcji*¹²²⁴.

Biegłymi lekarzami w tej sprawie zostali wyznaczeni prof. dr Winkler i radca zdrowia dr Jerzykowski

*Prof. dr Winkler (Niemiec) jako znawca: z polecenia komendanta placu*¹²²⁵ *pojechałem z radcą dr Jerzykowskim, dr Czajkowskim, dr Jeskem na Kernwerk. Widziałem w sklepie*¹²²⁶

¹²²³Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s.1

¹²²⁴Dowody [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 136-137.

¹²²⁵Początkowo Komendanta Miasta Poznania nazywano Komendantem Placu. Na początku stycznia wydawane były rozkazy Komendy Placu. W tym okresie Komendantem placu był kpt. Piekucki. Pierwszy rozkaz Komendy Placu został wydany 10 stycznia 1919 r.. Zob. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.11.2., Rozkaz

6 zwłok w mundurach wojskowych zwłoki jednego człowieka w cywilnym ubraniu. Wszyscy mieli rany od strzałów na piersiach albo na głowie¹²²⁷.

Z tego fragmentu wynika jakoby czterech specjalistów wybrało się w celu dokonania obdukcji zwłok. Natomiast nazwiska dwóch specjalistów tj. dra Czajkowskiego i dra Jeskego zostały pominięte w dokumencie „Dowody”¹²²⁸. Także według Dziennika Poznańskiego jedynymi specjalistami byli prof. dr Winkler i dr radca Jerzykowski¹²²⁹.

Dr Gutsche stwierdził, że wszystkie strzały padły z przodu. Dwóch żołnierzy, których nie wymieniono z nazwiska odniosło rany w wyniku walki. Nierozstrzygnięta została kwestia, czy rany te zadano jeszcze żywym, czy już martwym jeńcom. Poza wszelką wątpliwością pozostawał fakt, że nie poniewierano ani nie torturowano jeńców. Odniesiono się także do artykułów zamieszczonych w niemieckiej prasie. Szczególnie krytykowano artykuł Berliner Tageblatt z 22 stycznia 1919 r. zatytułowanym *Sieben Deutsche in Posen erschossen*. Z treści tego artykułu wynikało, że to Polacy zastrzelili siedmiu Niemców¹²³⁰.

Po odczytaniu ekspertyzy medycznej nastąpiła 10-minutowa przerwa. Po jej zakończeniu odczytano zeznania złożone przez lotników po ich zatrzymaniu. Twierdzili oni, że otrzymali rozkaz zniszczenia poznańskiej Ławicy. Później odczytano zeznania świadka Szymańskiego, który zeznał, że jeńiec rzucił się na Błaszczyka, a po tym jak ten oddał strzał, zrobili to pozostali jeńcy.

Oprócz ekspertów medycznych powołano specjalistę ds. broni sierż. Antoniego Bakalerowicza. Potwierdził on, że drzewo, z którego wykonane były karabiny jest słabe i mogło dojść do ich uszkodzenia w wyniku walki. W mowie końcowej prokurator stwierdził, że Błaszczyk przekroczył granicę obrony koniecznej. W związku z tym zażądał, aby GSW wymierzył mu karę sześciu lat pozbawienia wolności, a pozostałym oskarżonym karę dwóch lat pozbawienia wolności, dlatego, że zabili jeńców kolbami karabinów, podczas gdy otrzymali rozkaz strzelania, więc źle wykonali rozkaz. Obrońca Błaszczyka, Koszutski miał inne zdanie. Poprosił o sprawiedliwy wyrok dla Błaszczyka, tj. o uniewinnienie. Stwierdził, że położenie, w którym znalazł się Błaszczyk było trudne. W jednej piwnicy, zabezpieczonej tylko na słabą kłódkę, było 30 jeńców. Jeńcy, mogli wyłamać kłódkę, co spowodowałoby trudną sytuację. Adwokat uważał, że Błaszczyk musiał dać rozkaz strzelania. Wspominał

Komendy Placu z 10 stycznia 1919 r. Brak jest jednak w tych rozkazach informacji o wysłaniu komisji z polecenia Komendanta Placu.

¹²²⁶Sklep w znaczeniu piwnica.

¹²²⁷Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s.1

¹²²⁸Dowody [w:] S. Rybka, *Zerwane...*, s. 136-137.

¹²²⁹Dziennik Poznański, Nr 25 z 31 stycznia 1919 r., s.1

¹²³⁰Berliner Tageblatt, 22 Januar 1919, s. 3.

o trudnej przeszłości oskarżonego, o tym, że w czasie wojny był on przysypyany ziemią, a także, że było to zabójstwo w afekcie, co powinno uwolnić go od kary.

Obronca Majewskiego, Rybka stwierdza, że oskarżony nie przekroczył uprawnień. Co więcej, jego podstawowym obowiązkiem była obrona dowódcy. Rybka przytaczał okrucieństwa, jakich dopuścili się Niemcy. Mieli użyć 20 bomb zapalających, aby zniszczyć Ławicę.

Adwokat Gąsiorowski obrońca Berendta, stwierdza nieprawidłowość tezy prokuratora. Nie było istotne, czy jego klient strzelał czy uderzał kolbą.

Prokurator stwierdził, że nieistotne jest, że żołnierze byli Polakami, a jeńcy Niemcami. Przyznał rację, że skutkiem wydania rozkazu była śmierć jeńców. Wniósł o zmianę kwalifikacji czynu na zabójstwo ewentualne (brak informacji, co, do których oskarżonych chciano tego dokonać). Koszutski odpowiedział, że rozkaz wydania ognia przez Błaszczyka nie świadczy jeszcze o zamiarze zabicia jeńców. Gąsiorowski uznał, że Berendt uderzał w ciemności i nie widział, co się wokół niego dzieje”.

Sąd po naradzie uniewinnił wszystkich oskarżonych. Uzasadnieniem był fakt, że jeden z jeńców rzucił się na dowódcę, a więc ten miał prawo wydać rozkaz strzelania. Pozostali wykonali rozkaz Błaszczyka odmiennie, ale w opinii sądu nie bezprawnie. Zabici byli jeńcami wojennymi, a nie zakładnikami¹²³¹.

Po ogłoszeniu wyroku Rybka wysłał depeszę do KNRL i DG w Poznaniu. Niestety jest w niej kilka nieścisłości. Po pierwsze w depeszy zaznaczone jest, że rozprawa odbyła się 29 stycznia 1919 r., co jest sprzeczne z *rozkazem DOW I* z tego dnia¹²³². Skład sędziowski wyznaczony przez ten rozkaz jest identyczny ze składem ławniczym wyznaczonym na 30 stycznia 1919 r.

Po drugie Rybka stwierdził, że oskarżeni zostali uniewinnieni na podstawie § 23 oraz § 25 *Artykułów Wojennych*¹²³³. Wymienione artykuły obowiązywały w Wojsku Polskim, natomiast rozporządzeniu tworzącym sądy wojskowe przy DG, brak jest informacji o możliwości powołania się na przepisy obowiązujące w Wojsku Polskim. Z pewnością

¹²³¹Dziennik Poznański, Nr 25 z dnia 31 stycznia 1919 r., s.1

¹²³²WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego I.170.4.1, Rozkaz Dowódcy OW I z 29 stycznia 1919 r.

¹²³³ § 23: Kto, będąc dowódcą warty lub oddziału albo na posterunku świadomie dopuszcza się popełnienia czynu karygodnego, popełnieniu którego mógł i był służbowo zobowiązany zapobiec, podlega tej samej karze, jak gdyby sam czyn popełnił. Żołnierz, któremu powierzono straż nad więźniami, odpowiada za ich dopilnowanie. Kto samowolnie opuści wartę lub swoje miejsce przy oddziale lub podczas marszu, winien być karany aresztem.

§ 25: Żołnierzowi nie wolno towarzyszy broni w boju, potrzebie i niebezpieczeństwie, winien im z całych sił dopomagać, o ile pomocy jego potrzebują w godziwych sprawach i winien żyć z nimi w zgodzie. Bójki i obelgi pomiędzy żołnierzami podlegają surowej karze. CBW, sygn. 305685, s. 14-15.

trudno uniewinnić na podstawie artykułów, które nie tylko nie miały zastosowania w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919, ale również nie były podstawą oskarżenia w tym procesie.

Należy podkreślić, że podstawą oskarżenia były dwa artykuły, § 47 KKW oraz § 212 KK¹²³⁴. § 47 KKW dotyczy przestępstwa usiłowania przekroczenia wydanego rozkazu, ale nie określa kary za popełnione przestępstwo. Definiuje, kiedy rozpoczyna się odpowiedzialność karna przełożonego i podwładnych. Zawsze odpowiada przełożony, natomiast podwładni tylko w dwóch przypadkach,

- 1) *gdy wydany rozkaz przekroczyli lub*
- 2) *gdy wiedzieli o tym, że rozkaz przełożonego dotyczył czynu, którego celem było spełnienie ogólnych albo wojskowych zbrodni lub występków*¹²³⁵

Natomiast § 212 KK dotyczył umyślnego zabójstwa, za które wymierza się karę w wymiarze od 5 lat ciężkiego więzienia do kary śmierci. Zastanawiające, dlaczego sędzia śledczy żądał kary na podstawie KK, który nie był wymieniony w *rozporządzeniu wojskowym*¹²³⁶ ani w § 16 *ordynacji wojskowej*¹²³⁷, jako źródło prawa stosowane przed sądami wojskowymi.

Artykuły Wojenne nie zawierają w sobie określonej sankcji prawnej, na podstawie, której oskarżeni mogliby zostać skazani. Trudno, bowiem zrozumieć, jakie mogłyby być intencje Rybki, gdyby sąd uniewinnił oskarżonych na podstawie artykułów wojennych. Wyrok byłby nieważny, co byłoby niezgodne z zasadą *nulla poena sine lege*. Nie można byłoby skazać żołnierza na podstawie innych niż ustawa aktów normatywnych, tym bardziej, że nie zawierały one w sobie sankcji karnej. Jeżeli nie można było skazać żołnierza na podstawie *Artykułów Wojennych*, to tym bardziej nie można było go uniewinnić na podstawie tych przepisów. W związku z tym cały proces byłby bezcelowy.

W drugim liście Stanisław Rybka przedstawia interpretację § 47 KKW. Uważa on, że otrzymany przez Błasczyka rozkaz nie został należycie wykonany, jednakże wykonawcy nie przekroczyli swoich uprawnień.

¹²³⁴Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno - Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920, s. 89.

¹²³⁵Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S., Warszawa 1917, s. 13.

¹²³⁶Rozporządzenie dotyczące sądownictwa wojskowego przy Dowództwie Głównem Wojska Polskiego w Poznaniu [w:] TU NRL nr 3 z dnia 30 stycznia 1919 r., Poznań 1919, s. 12.

¹²³⁷BUJ, sygn. 717897 II, s. 13-14.

Niniejsza sprawa była jedną z pierwszych, którą zajmował się GSW. Powołany kilka dni wcześniej nie miał jeszcze odpowiedniego doświadczenia w prowadzeniu rozpraw. Na pochwałę zasługuje fakt, że sprawa ta dosyć szybko została wyjaśniona.

Warto podkreślić, że na biegłego lekarza powołano Niemca, prof. dr Winklera. Działalnie to było zamierzone. Chciano w ten sposób potwierdzić, że nawet niemiecki ekspert zgadza się z tym, że Polacy nie dopuścili się zbrodni wojennej. Mogło to także uspokoić nastroje społeczne w Poznaniu, zwłaszcza wśród niemieckiej ludności Poznania.

Sukcesem było przeprowadzenie całej rozprawy w jeden dzień. Szybkość, z jaką przeprowadzono postępowanie zapewne była spowodowana niewielką ilością materiału dowodowego. W momencie zabicia jeńców nie było powołanych organów, mogących przeprowadzić śledztwo.

Nie wolno natomiast zgodzić się z poglądami, że „proces byłby przedstawiony niedbale”, lub „że nadużyto władzy”. Nie można także porównywać sytuacji sprzed 100 lat do dzisiejszych standardów prawnych¹²³⁸.

8.2 Bunt w Biedrusku

Sprawa buntu w Biedrusku, do którego doszło w nocy z 16 na 17 lipca 1919 r., była przykładem zbiorowej odmowy wykonania rozkazów. Niestety nie była to pierwsza tego typu sytuacja. Mianowicie w maju 1919 r. doszło do podobnego przypadku na poznańskim lotnisku Ławica. Jednakże skala tego wydarzenia była mniejsza, aniżeli buntu w Biedrusku¹²³⁹.

Słowo „bunt” jest używane przez gen. Dowbora-Muśnickiego. Do wydarzeń na lotnisku wojskowym na poznańskiej Ławicy doszło 15 maja 1919 r. Lotnikami miał kierować

¹²³⁸W materiale z serii „Tajemnice Poznania” w telewizji WTK powstał materiał filmowy zatytułowany „Powstańcy zastrzelili niemieckich jeńców” trwający 00:14:19. W momencie 00:12:20 do 00:12:40 padają zarzuty „dzisiaj proces o takie przestępstwa wyglądałby zupełnie inaczej”, „proces nie został porządnie przeprowadzony” oraz „nadużycie władzy ze strony żołnierzy było ewidentne” (rozumiane jako nadużycie władzy przez powstańców Wielkopolskich 1918/1919). Niestety autorzy tych poglądów redaktor Błażej Wandtke i prof. dr hab. Wiesław Olszewski nie wytłumaczyli dlaczego należy porównywać sądownictwo sprzed 100 lat z czasami dzisiejszymi, dlaczego został „źle przeprowadzony proces”, w którym momencie i na podstawie jakich przepisów prawa doszło do „nadużycia władzy ze strony żołnierzy”. Materiał filmowy „Powstańcy zastrzelili niemieckich jeńców” z serii „Tajemnice Poznania” trwający 00:14:19 wyemitowany przez telewizję WTK. Link <https://wtk.pl/featured/content/15/tajemnice-poznania?episode=6838> [data dostępu 2 stycznia 2020 r.]

¹²³⁹A. Smoliński, *Morale Wojsk Wielkopolskich w świetle rozkazów Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych byłego zaboru pruskiego z lat 1918 - 1919* [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918 -1919 Wybrane aspekty z perspektywy 90 lat. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej „90 rocznica Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919”* Poznań 17 grudnia 2008 pod red. J. Karwata, Poznań 2008, s. 47-48.

Rosjanin Haber-Włyński, nazywany Wasylem Włyńskim. Miał on zaprowadzać „bolszewickie porządki na terenie lotniska”. Dowódca lotniska płk Gustaw Macewicz, nie potrafił poradzić sobie z zamieszkami. Konieczna była interwencja gen. Dowbora-Muśnickiego, którego postawa spowodowała koniec wystąpień. Brak jest jakichkolwiek informacji o powołaniu sądu polowego lub wojskowego¹²⁴⁰.

Inaczej sytuacja wyglądała w sprawie Biedruska z lipca 1919 r. Uczestnikami buntu była część załogi Biedruska oraz część 2 pułku ułanów wielkopolskich. Zgodnie z raportem nr 36 dowódcy 2 pułku ułanów wielkopolskich płk. Paślawskiego, wydarzenia rozpoczęły się około godziny 21:30¹²⁴¹. Jak określił to autor raportu „banda żołnierzy różnych formacji” zebrała się przed odwachem w okolicach szosy poznańskiej żądając uwolnienia aresztowanych wcześniej żołnierzy. Płk Paślawski wymienia dwóch aresztowanych: starszego żołnierza Jana Mikołajczaka i ułana Józefa Szulca. Początkowo próbowano pokojowo dojść do porozumienia. W tym celu dwóch oficerów: rtm. Ossowski i por. Ślaski wyszli do manifestantów, a ich celem było uspokojenie buntowników oraz skłonienie do rozejścia się. Niestety nie uspokoiło to sytuacji. Wprost przeciwnie. Bunt przybrał na sile, a buntownicy dodatkowo odgrażali się oficerom.

Liczebność demonstrantów szacowana była w przedziale 150-200 żołnierzy. Demonstracja przybierała na sile. Oprócz krzyków wznoszono także pieśni rewolucyjne. Sytuacja zaogniała się. Buntownikom udało się uwolnić pozostałych więźniów. Jeden z oficerów, rtm. Ossowski, został dogoniony przez buntowników i otoczony. Nie znajdując innego wyjścia próbował popełnić samobójstwo. Na szczęście próba ta zakończyła się niepowodzeniem. Bunt został zażegnany przy użyciu sił szkoły podoficerskiej w Poznaniu. Sytuacja została opanowana. Zgodnie z wytycznymi gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego powołany został sąd polowy do zbadania tej zbrodni¹²⁴².

W opinii A. Smolińskiego, po zamieszkach w Biedrusku powołano komisję składającą się z trzech osób; gen. ppor. Kędzierskiego, ppłk Szczanieckiego i kpt. Żuromskiego. Komisja ta została powołana 17 lipca 1919 r.¹²⁴³. Działalność tej komisji została najprawdopodobniej przerwana przez wyjazd jej członków następnego dnia z Biedruska¹²⁴⁴.

¹²⁴⁰J. Dowbór- Muśnicki, *Moje...*, s. 319 oraz załącznik 178, WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.1, Rozkaz dzienny DG nr 140 z 24 maja 1919 r.

¹²⁴¹WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Raport nr 36 dowódcy 2. pułku ułanów wielkopolskich dotyczący buntu części załogi Biedruska i części ułanów pułku z 18 lipca 1919 r. k. 1.

¹²⁴²Ibidem, k. 1-3.

¹²⁴³A. Smoliński, *Morale...*, s. 50-51. WBH, Siły Zbrojne byłego Zaboru Pruskiego, I.170.2.2, Rozkaz dzienny DG nr 197 z dnia 20 lipca 1919 r.

¹²⁴⁴WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Raport nr 36 dowódcy 2 pułku ułanów wielkopolskich, dotyczący buntu części załogi Biedruska i części ułanów pułku z dnia 18 lipca 1919r .

W krótkim czasie po opanowaniu sytuacji rozpoczęły się aresztowania. Aresztowaniami kierował osobiście gen. ppor. Kędzierski. Powołany sąd polowy obradował w następującym składzie: przewodniczący kpt. artylerii Łakiński oraz członkowie- por. Zelke i kpr. Wachowiak¹²⁴⁵.

Podstawionych w stan oskarżenia zostało 16 żołnierzy¹²⁴⁶:

Numer	Stopień wojskowy, nazwisko i imię oskarżonego	Stawiane zarzuty
1	<i>St. Ułan [Starszy Ułan przyp. aut] Mikołajczak Jan</i>	Wypuszczony przez zbuntowanych z aresztu, brał udział w demonstracjach. Rozbrajał porucznika Rodziewicza, i porwał jego browning.
2	<i>Ułan Kubiak Stanisław</i>	Krzykiem „za mną” rozbrajał odwach. Był przy rozbrojeniu por. Rodziewicza (postrzelonego).
3	<i>Ułan Haenisch Stanisław</i>	Dowódca pułku i ppor. hr. Kwilecki widzieli go z pałką przy kasynie. Wrócił późno do koszar.
4	<i>Ułan Krieger Roman</i>	Wzywał do oswobodzenia więźniów.
5	<i>Ułan Szulc Józef</i>	Wypuszczony przez zbuntowanych z aresztu brał udział w demonstracjach.
6	<i>Ułan Żarna Jan:</i>	a) uderzył drągiem wachmistrza Muraszko,

¹²⁴⁵Ibidem, k. 4-6.

¹²⁴⁶WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Oskarżenie, k. 1-2.

		b) schwycił kaprała Wojtyniaka za kołnierz i wzywał, aby się przyłączył do rozbijania odwachu widząc jego obojętność, c) prowadził burzliwe mowy przed frontem.
7	<i>Ułan Patela Stefan</i>	<i>Wzywał do buntu.</i>
8	<i>St. ułan Draniecki Bolesław</i>	<i>Uderzył żelazem podoficera aresztowego z 3. pułku Strzelców Wielkop. Baon zapasowy.</i>
9	<i>Ułan Maciejewski Ignacy</i>	<i>Wzywał do buntu.</i>
10	<i>Ułan Kalota Kazimierz:</i>	a) podburzał przeciw wachmistrzowi sztab. [wachmistrz sztabowy przyp. aut.] Majchrowskiemu z bandą innych żołnierzy, b) podburzał do niestawienia grożąc represją.
11	<i>Ułan Nawrocki Ludwik -</i>	<i>Rozsiewał niezadowolenie dnia 16/7 z powodu urlopu i podburzał do buntu.</i>
12	<i>Ułan Ferfet Michał</i>	<i>Podobnie jak Ludwik Nawrocki nie pozwolił ludziom wstawać i pełnić służby, grożąc represjami.</i>
13	<i>Ułan Gierka Jan</i>	<i>Wzywał do buntu.</i>

14	<i>Ułan Górny Michał</i>	<i>Wzywał do buntu.</i>
15	<i>Ułan Wiemann Jan</i>	<i>Wzywał do rozbrajania odwachu.</i>
16	<i>Ułan Urbanek Roman</i>	<i>Wzywał do rozbrajania odwachu.</i>

Informacje dotyczące niniejszego buntu zostały przekazane do NDWP. Znajdują się one w raporcie nr 26803-IV, w którym to gen. Dowbor-Muśnicki informuje o przyczynach buntu w Biedrusku. Były nimi: agitacja polityczno-rewolucyjna oraz nierówności w kwestii wypłacalności żołdu. Natomiast niezwykle interesujący jest pogląd odnoszący się do powołania sądu polowego. W opinii generała niezbędne było powołanie komisji śledczej oraz sądu polowego. O ile nie można podważyć kompetencji głównodowodzącego do powołania tychże organów, o tyle trudniej zrozumieć osądzenie sprawy przez sąd polowy¹²⁴⁷.

Akt oskarżenia przed sądem polowym kończył się na 16 żołnierzach. 18 lipca skazał sąd polowy 10 buntowników, z czego 2 na karę śmierci. Wyroków nie zatwierdzono. Należy podkreślić, że raport nie zawiera informacji odnośnie konkretnych nazwisk skazanych, z wyjątkiem dwóch skazanych na karę śmierci. Byli nimi ułan Jan Żarna i st. strzelec Jan Mikołajczak. Brak jest też jakichkolwiek informacji, dlaczego odstąpiono od wymierzenia kary aż sześciu żołnierzom. Należy stwierdzić, że akt oskarżenia został niedbale sporządzony.

O ile w przypadku ułana Żarny nie możemy mieć wątpliwości, że zarzuty były precyzyjnie określone, o tyle w przypadku chociażby ułana Haenisha zwrot „był widziany z pałą, za późno wrócił z kasyna”, był określeniem co najmniej nieprecyzyjnym.

Zarzuty te zostały sformułowane w bardzo krótkim odstępie czasowym od wydarzeń w Biedrusku, co niestety mogło mieć istotny wpływ, na jakość aktu oskarżenia. Co więcej brak jest informacji, czy skład orzekający składał się z osób mających wykształcenie prawnicze¹²⁴⁸.

Inaczej sprawa przedstawiona została przez gen. Dowbora-Muśnickiego, który stwierdził, że sąd polowy osądził dziewięciu buntowników. Dwóch skazał na karę śmierci (brak podanych nazwisk skazanych), sześciu karę więzienia, natomiast jednego żołnierza

¹²⁴⁷WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Raport nr 26803-IV z 24 lipca 1919 r., J. Dowbór-Muśnicki, *Moje...*, załącznik 172.

¹²⁴⁸WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Oskarżenie k.1

uwolnił ze stawianych zarzutów¹²⁴⁹. Zatem niewiadoma jest liczba żołnierzy postawionych w stan oskarżenia, tym bardziej, że nie są znane nazwiska skazanych.

Interesujący jest fragment raportu płk Paślowskiego:

W szwadronie 3 kilku ułanów obiecało dow. Szwad. rtm Ossowskiemu wyszukać ewentualnych podżegaczy celem usunięcia takowych [...] Niezależnie od przeświadczenia śledztwo w dalszym ciągu prowadzę i nie dopuszczę sposobności do powtórzenia się jakichkolwiek zajść¹²⁵⁰.

Brak jest tutaj informacji, czy śledztwo to miało być prowadzone przez sąd polowy czy komisję. Tym bardziej, jaki byłby sens prowadzenia śledztwa, skoro cały skład komisji opuścił Biedrusko udając się do Poznania¹²⁵¹?

Bardziej racjonalnym rozwiązaniem, byłoby oddanie sprawy przed sądy wojskowe. Przyczyn, dlaczego sprawa trafiła jednak do sądownictwa wojskowego jest kilka.

Po pierwsze, złożoność sprawy. Przed sądem polowym było postawionych w stan oskarżenia 16 żołnierzy. Rodzaje popełnionych deliktów są różne. Niektóre zarzuty są bardzo konkretne, inne dosyć niejasno sformułowane. Co zastanawiające, wszystkich oskarżonych łączy fakt, że posiadali oni dosyć niską rangę wojskową. Wszyscy z nich mają stopnie strzelca, starszego ułana bądź ułana. Wśród oskarżonych nie było żadnego oficera.

Po drugie, ze względu na skalę buntu zapewne informacja ta wcześniej czy później dotarłaby do NDWP, lub nawet samego Naczelnego Wodza. Przeprowadzenie rozprawy przez sąd, w skład, którego nie musieli wchodzić prawnicy, mógłby doprowadzić do reakcji Warszawy na zdarzenia w Biedrusku oraz ingerencję Naczelnego Wodza w sprawę, co zresztą miało miejsce.

Po trzecie, bunt ten niekoniecznie musiałby się skończyć w Biedrusku. Mógłby rozprzestrzenić się na inne jednostki wojskowe, gdyż niezrozumiałe skazanie buntowników mogło się przyczynić do dalszej eskalacji rozruchów.

W wyniku niezatwierdzenia przez gen. Dowbora-Muśnickiego wyroku sądu polowego, sprawa trafiła do GSW. Kwestia niezatwierdzenia wyroku sądu polowego świadczy o tym, że proces ten musiał odbyć się przed sądem polowym, a nie sądem wojskowym dla formacji wielkopolskich w polu, gdyż w przypadku tych ostatnich wyroki były ostateczne i nie podlegały zatwierdzeniu przez jakikolwiek organ.

¹²⁴⁹J. Dowbór- Muśnicki, *Moje...*, s. 316.

¹²⁵⁰WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Raport nr 36 dowódcy 2 pułku ułanów wielkopolskich, dotyczący buntu części załogi Biedruska i części ułanów pułku z dnia 18 lipca 1919 r., k. 1.

¹²⁵¹Ibidem, k. 6.

W aktach Szefostwa Polowego w WBH znajduje się depesza z 2 sierpnia 1919 r., w której przedstawiony jest stan faktyczny sprawy. Sprawa otrzymała numer A. 1478/19. GSW wydał wyrok 22 lipca 1919 r., skazując sześciu żołnierzy. Trzech z nich: Jan Mikołajczak, Jan Żarna, Jan Wiemann zostali skazani na karę śmierci, z kolei Franciszek Kubiak, Roman Urbanek i Bolesław Draniecki na kary 10 lat domu karnego. Jak podkreślił gen. Dowbor-Muśnicki „uwolniono od zarzutów dwóch żołnierzy” (nie podano nazwisk)¹²⁵².

Postępowanie sądowe dowiodło winę wszystkich oskarżonych. Zaznaczono przy tym, że wobec żołnierzy skazanych na karę 10 lat domu karnego zastosowano karę niższą, niżeli przewidywałby KKW. Niestety nie zostało podane, za jakie czyny oskarżeni otrzymali następujące kary¹²⁵³. Jest prawdopodobne, że skazani na śmierć żołnierze mogli być skazani na podstawie § 57 i § 58 punkt 7 i 9 KKW. Wykluczyć należy odpowiedzialność z punktu 11, gdyż dotyczy on nieprzyjacielskich jeńców, a nie aresztantów¹²⁵⁴.

Bez względu na rozważania dotyczące podstawy prawnej skazania żołnierzy należy podkreślić, że tematyka, w których przestępstwach z udziałem tłumu należy do niezwykle skomplikowanej materii¹²⁵⁵. Zgodnie z opinią W. Makowskiego¹²⁵⁶:

*Zagadnienie odpowiedzialności przy przestępstwach tłumowych należy do najbardziej skomplikowanych zagadnień w nauce i praktyce prawa karnego. Z jednej strony należy tu mieć na względzie czynnik obiektywny istotnego niebezpieczeństwa, jakie tkwi w działaniach tłumu częstokroć nieobliczalnych i płynąca stąd konieczność stanowczego przeciwdziałania takich wybuchom, a z drugiej strony nie można lekceważyć czynnika subiektywnego w postaci wpływu, jaki wywiera zbiorowisko ludzkie na psychikę uczestników tłumu, który to wpływ może być w pewnej mierze uznany za swoistą postawę zmniejszonej poczytalności*¹²⁵⁷.

Kara śmierci orzeczone trzem skazanym, mogła zostać zatwierdzona przez gen. Dowbora-Muśnickiego. Sytuacja jednak nie była taka prosta. Sprawa ta wciąż budziła emocje nie tylko w Poznaniu, ale również w Warszawie. Zastrzeżenia NDWP dotyczyły § 422 oraz § 424 *ordynacji wojskowej*¹²⁵⁸. Próbowano kwestionować prawa zatwierdzania wyroków przez gen. Dowbora-Muśnickiego.

¹²⁵² J. Dowbór- Muśnicki, *Moje...*, s. 316.

¹²⁵³ WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I. 301.21.1, Depesza nr 28866-IV z dnia 2 sierpnia 1919 r., k. 1.

¹²⁵⁴ Oskarżenie to mogło dotyczyć kwestii zdrady wojennej. Punkt 7 i 9 dotyczą niewykonania rozkazu służbowego, jakim było nawoływanie do rozejścia się do koszar oraz rozpowszechnianiu odezw/ obwieszczeń nieprzyjacielskich poprzez agitację polityczną. *Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S.*, Warszawa 1917, s. 15-16.

¹²⁵⁵ B. Wróblewski, *Przestępstwa tłumu*, Wilno 1922, s. 48-74.

¹²⁵⁶ W. Makowski zaliczył pojęcie „psychologii tłumu” jako jedno z założeń psychologii społecznej. W. Makowski, *Przyczynek do psychologii kryminalnej*, Warszawa 1914, s. 20

¹²⁵⁷ W. Makowski, *Kodeks...*, s. 388-390.

¹²⁵⁸ BUJ, sygn. 717897 II, s. 102.

Pomimo wydania wyroku śmierci na trzech oskarżonych, nie doszło do jego wykonania. Z więzienia Grolman 24 lipca 1919 r. został wystosowany list do głównodowodzącego Armii Wielkopolskiej. Prośbę wystosowali trzej skazani na śmierć, tj. Jan Mikołajczak, Jan Wiemann i Jan Żarna. Skazani nie uważali siebie za przywódców buntu, jednakże uznawali się za winnych całego zdarzenia. Stwierdzili oni, że swoją postawą nie zasługują na zasądzoną przez GSW karę. Powoływali się na postawy patriotyczne, chociażby na to, że jeden ze skazanych, Jan Mikołajczak, wstąpił do szeregów polskiej armii, pomimo tego, że nie miał pół stopy. Skazani podkreślali, że są jeszcze młodzi oraz wskazywali na trudne położenie ich rodzin, które są biedne, a starały się ich dobrze wychować. Żołnierze nie opisywali natomiast, co przez swoją postawę chcieli osiągnąć. Jednakże nie mieli zamiaru doprowadzić do buntu w szeregach armii. List kończy prośba o zmiłowanie się nad ich losem, Na końcu znajdują się podpisy wszystkich trzech skazanych¹²⁵⁹.

W opinii gen. Dowbor-Muśnickiego prośba ta nie została mu przekazana osobiście, lecz przez KNRL, której to potwierdzenie otrzymał telefonicznie z Warszawy¹²⁶⁰. Niezrozumiałe jest stanowisko, dlaczego skazani mieliby to uczynić, skoro wprost z treści listu wynikało, że jego odbiorcą był Głównodowodzący.

Oskarżeni w procesie próbowali ponadto prosić ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego Prymasa Polski Edmunda Dalbora o stawiennictwo przed głównodowodzącym. Pismo to zostało skierowane 27 lipca 1919 r. List zawierał prośbę o ulaskawienie wszystkich trzech skazanych na śmierć. Duchowny potwierdzał także, że wyłącznie gen. Dowbor-Muśnicki był osobą, która może skorzystać z prawa łaski¹²⁶¹.

Należy, bowiem podkreślić, że nie była jedyna próba wstawiennictwa za skazanymi. Ujął się za nimi także poseł Wojciech Korfanty, członek KNRL. Petycja musiała zostać złożona 22 lipca 1919 r., gdyż już następnego dnia Józef Piłsudski, nakazał wstrzymanie wykonania wyroków śmierci¹²⁶². Taką samą depeszę wysłał również KNRL do generała¹²⁶³. Istnieje możliwość, że informacja ta została przekazana osobiście Piłsudskiemu, gdyż poseł Korfanty przebywał wtedy w Warszawie¹²⁶⁴.

24 lipca 1919 r. w telegramie wojskowym nr 498 generał Józef Dowbor-Muśnicki chciał złożyć dymisję. Argumentował to w następujący sposób:

¹²⁵⁹J. Dowbor-Muśnicki, *Moje...*, załącznik 173.

¹²⁶⁰ Ibidem, s. 317.

¹²⁶¹ Ibidem, załącznik 174.

¹²⁶²WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Depesza nr 26803-IV z dnia 23 lipca 1919 r., k. 1

¹²⁶³J. Dowbor-Muśnicki, *Moje...*, załącznik 171.

¹²⁶⁴ Ibidem, s. 316.

Z powodu warunków, które wytworzyły się w dniach ostatnich i które paraliżują moją działalność, jako Głównodowodzącego nie mogę nadal być odpowiedzialnym za powierzoną mi armię i dlatego proszę o natychmiastowe udzielenie mi dymisji drogą telegraficzną.

Telegram ten został skierowany do NDWP i KNRL¹²⁶⁵. Co prawda, z treści telegramu nie wynika, że dymisja spowodowana jest sprawą Biedruską, jednak w innym dokumencie tj. raporcie z 20 lipca 1919 r. zaznaczono, co paraliżuje działalność Głównodowodzącego, co może wskazywać na bunt w Biedrusku¹²⁶⁶. W odpowiedzi KNRL z 28 lipca 1919 r. nie uwzględnił wniosku złożonego przez gen. Dowbora-Muśnickiego 24 lipca 1919 r.¹²⁶⁷.

Jak słusznie podkreślił we wspominkach Dowbor-Muśnicki, GSW nie podlegał wówczas przepisom prawa polskiego. Należy podkreślić, że jest to jawne złamanie ówczesnych przepisów prawa. Mianowicie Piłsudski we wcześniejszym rozkazie NDWP 24219/IV z 13 lipca 1919 r. zastrzegł sobie niezatwierdzenie wyroków tylko wobec postępowań przeprowadzonych przed sądami polowymi. Jak już zostało to powiedziane, gen. Józef Dowbor-Muśnicki zgodził się z rozkazem Piłsudskiego. Rozkaz ten nie dotyczył sądów wojskowych. Co więcej, w depeszy nr 28866/IV opisane jest, że:

Gen. Dowbor-Muśnickiemu wedle obowiązującego w Poznańskim prawa wojskowego nie przysługiwało absolutnie (słowo skreślone) prawo wykonywania prerogatyw Naczelnika Państwa, aktu łaski względem zasądzonych kar śmierci, w ogóle a tembardziej (zwrot przekreślony) wobec zatwierdzonego już wyroku¹²⁶⁸.

Wobec powyższego należy przyjąć, że sądownictwo wojskowe nie podlegało jeszcze pod NDWP i Naczelnego Wodza. W dniu 21 sierpnia 1919 r., D.O.Gen. Poznań przyjęło władzę dyscyplinarną i wojskową nad jednostkami wojskowymi¹²⁶⁹. Dopiero od tego momentu możemy mówić o przejęciu władzy zwierzchniej przez NDWP.

¹²⁶⁵Ibidem, załącznik 180, 181.

¹²⁶⁶Ibidem, załącznik 185.

¹²⁶⁷Ibidem, załącznik 183.

¹²⁶⁸Ten fragment jest niejednoznaczny. Początkowo pismem maszynowym użyty jest zwrot „nie przysługuje”, następnie słowo „nie”, zostało przekreślone. Po czym pismem ręcznym dopisano słowo „nie”. W związku z tym należy domniemywać, że pogląd wyrażony w depeszy jest niejednolity, aczkolwiek jej autor ostatecznie uznał, że gen. Dowbor-Muśnicki nie miał prawa łaski. Byłoby to jednak niezgodne z ówczesnymi regulacjami. Ten fragment jest niejednoznaczny. Początkowo pismem maszynowym użyty jest zwrot „nie przysługuje”, następnie słowo „nie”, zostało przekreślone. Po czym pismem ręcznym dopisano słowo „nie”. W związku z tym należy domniemywać, że pogląd wyrażony w depeszy jest niejednolity, aczkolwiek jej autor ostatecznie uznał, że gen. Dowbor-Muśnicki nie miał prawa łaski. Byłoby to jednak niezgodne z ówczesnymi regulacjami prawnymi, które dosyć precyzyjnie określały, komu niniejsze prawo przysługuje WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Depesza nr 26803-IV z dnia 23 lipca 1919 r.,

¹²⁶⁹WBH, Oddział I NDWP, I.301.7.14, Rozkaz 2525/I z 20 sierpnia 1919 r.

Niestety na niekorzyść gen. Dowbora-Muśnickiego został sporządzony protokół przez Oddział IV sekcji sądowo-prawnej NDWP z dnia 26 lipca 1919 r.¹²⁷⁰ zawiera zeznania adwokata, dr Feliksa Koszutskiego. W niniejszym dokumencie stwierdzono, że sytuacja prawna w Wielkopolsce, nie jest najlepsza. Świadczyć o tym może przykład katastrofalnej sytuacji w wojsku. 1 sierpnia 1919 r. miała być nawet przeprowadzona rewolucja. Na poparcie swojego twierdzenia wymienia powody, które mogły przyczynić się do wybuchu rewolucji. Są nimi:

- 1) *nieczynność żołnierza, rwącego się koniecznie do boju;*
- 2) *chwijne i niezdecydowane stanowisko Komisarjatu, niechącego z bronią w rękę wystąpić wobec stałych zaczepek Grencszucu, niszczenia ziem zajętych przez Niemców i оголошення tychże (konsekwencje: głód w zimie i brak opału, które doprowadzić muszą tamże do rewolucji);*
- 3) *za ostre kary za najmniejsze przewinienia, wyroki śmierci przeciwko żołnierzom polskim, przepelnienie więzień wojskowych i cywilnych (w więzieniu wojskowym w Poznaniu siedzi obecnie około 350 żołnierzy);*
- 4) *obsadzanie wybitnych stanowisk w wojsku przez ludzi młodych (zwolenników p. Generała Dowbora-Muśnickiego), a szykanowanie oficerów z Księstwa Poznańskiego (conrer: sprawy generała Raszewskiego¹²⁷¹, generała Grudzielskiego, majora hr. Mielżyńskiego, intendenta Maciaszka i t.d.);*
- 5) *za częste defilady, przyjazdy, bankiety, jazdy masowe automobilami, a za mało pracy około dobra żołnierza¹²⁷².*

Autor oprócz wskazania problemów w Wielkopolsce, proponował ich rozwiązanie. Miałoby polegać one na zastosowaniu amnestii dla osób cywilnych i żołnierzy, dymisji gen. Dowbora-Muśnickiego i jego popleczników oraz przyjazdu do Poznania Naczelnika Państwa. Tym bardziej może dziwić zachowanie autora, który był adwokatem. Proponował on, zapewne dla wyższych celów, złamanie prawa poprzez jawną ingerencję Naczelnego Wodza w sprawy wielkopolskie.

Koszutski zwracał szczególną uwagę na zbyt surowe karanie Niemców i Polaków, za przestępstwo nieoddania broni. Lekarstwem na ten problem miała być amnestia dla skazanych. Dodatkowo poruszony został wątek dwóch spraw sądowych.

¹²⁷⁰WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Depesza nr 27721 z 26 lipca 1919 r.

¹²⁷¹K. Raszewski, op.cit., Poznań 1938, s. 187, J. Dowbór-Muśnicki, *Moje...*, załącznik 188.

¹²⁷²WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Protokół spisany w Warszawie 26 lipca 1919 r. w Sekcji Sądowo-Prawnej Kwatermistrzostwa Naczelnego Dowództwa k. 1-2.

Pierwsza z nich dotyczyła Romana Lewandowskiego z Inowrocławia, który siedział w więzieniu na Grolmana cztery miesiące bez przeprowadzonego przewodu sądowego. Natomiast druga z nich odnosi się do Polaka Edwarda Henschla, który został osadzony sześć tygodni wcześniej w tym więzieniu. Został on oskarżony o szpiegostwo, aczkolwiek adwokat twierdzi, że powodem aresztowania nie było szpiegostwo, lecz osobiste powody gen. Dowbora-Muśnickiego, których w protokole nie ujawnił. Być może ze względu na bardzo dobrą znajomość sprawy, Koszutski mógł być obrońcą Edwarda Henschla, aczkolwiek nie zostało to zaznaczone w protokole¹²⁷³. Brak jest w tym protokole wzmianek o buncie w Biedrusku, jednakże protokół ten wprost nie przedstawia gen. Dowbora-Muśnickiego, jako sprawnego zarządzającego sądami w Wielkopolsce.

Wobec narastających niepokojów 28 lipca 1919 r., gen. Dowbor-Muśnicki skorzystał z przysługującego mu prawa łaski, przy czym wszystkim trzem skazanym zamienił karę śmierci na karę pozbawienia wolności. Dodatkowo informacja ta została przekazana skazanym¹²⁷⁴. Oprócz tego głównodowodzący zmniejszył wyroki pozostałym skazanym¹²⁷⁵.

Skoro zastosowano prawo łaski wobec skazanych, sprawa powinna zostać zamknięta. Jednak tak się nie stało. Próbowano nawet podważyć prawo łaski gen. Dowbora-Muśnickiego. Proponowano następujące rozwiązanie: zbycie sprawy milczeniem lub zastosowanie własnoręcznej klauzuli Naczelnika Państwa wraz z odesłaniem akt do GSW. Za zastosowanie prawa łaski przez gen. Dowbora-Muśnickiego należało go ukarać dyscyplinarnie¹²⁷⁶.

Sprawa ta została ostatecznie rozwiązana przez samego Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego. W raporcie 10 sierpnia 1919 r. uznał on, że najlepszym rozwiązaniem, byłoby „zbycie sprawy milczeniem”. Było to spowodowane trzema kwestiami.

Po pierwsze, Wojska Wielkopolskie nie zostały jeszcze całkowicie podporządkowane NDWP. W związku z tym powstały wątpliwości prawne, co do tego, czy Naczelnik Państwa mógł zastosować prawo łaski.

Po drugie, dopiero *ustawa sierpniowa* reguluje przejęcie spraw administracyjno-wojskowych z terenów byłej dzielnicy pruskiej¹²⁷⁷. Natomiast ułaskawienie zostało podpisane 28 lipca 1919 r.¹²⁷⁸, a więc przed uchwaleniem *ustawy sierpniowej*.

¹²⁷³ Ibidem, k. 1-2.

¹²⁷⁴ IJPNY 701/2/5 k. 10.

¹²⁷⁵ WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Raport prasowy wieczorny nr 343 z 30 lipca 1919 r.

¹²⁷⁶ WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Depesza nr 26803-IV z 23 lipca 1919 r., k. 2.

¹²⁷⁷ Dz. Pr. P. P 1919 nr 64 poz. 385.

¹²⁷⁸ WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Referat sztabu generalnego z 10 sierpnia 1919 r.

Po trzecie, niewydany jeszcze został rozkaz precyzujący podział obowiązku pomiędzy D.O.Gen. w Poznaniu a DFW.

Podsumowując, sprawa buntu w Biedrusku pokazuje działalność sądownictwa polowego i wojskowego krótko przed przejęciem ich przez NDWP. Nie podlega wątpliwości, że w nocy z 16 na 17 lipca 1919 r. doszło do buntu. Świadczyć o tym mogą raporty wojskowe. Początkowo powołano komisję trzyosobową. Wraz z nią powołany został sąd polowy i sporządzony skrócony akt oskarżenia. Wobec tego, postawiono w stan oskarżenia, co najmniej 16 żołnierzy. Natomiast liczba osób skazanych jest trudna do ustalenia. Płk Paślawski uważa, że skazanych zostało 10 żołnierzy w tym dwóch na karę śmierci; wymieniają ich z nazwiska¹²⁷⁹. Gen. Dowbor-Muśnicki nie podawał dokładnej liczby oskarżonych. Uważał z kolei, że postawionych w stan oskarżenia zostało dziewięciu żołnierzy, z czego skazano ośmiu z nich (w tym dwóch na karę śmierci). W związku z tym uważam, że bliższy jest pogląd głównodowodzącego, gdyż informuje o tym, że był przypadek uniewinnienia żołnierza, co nie zostało zawarte w raporcie płk. Paślawskiego.

Nie zachowały się materiały odnośnie przebiegu procesu zarówno przed sądem polowym jak i GSW. Jest to o tyle dokuczliwe, że nie wiemy, czy na tych podstawach, co przed sądem polowym oparto oskarżenie przed GSW.

Niepodważalną kwestią pozostają naciski na gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Można domniemywać, że Prymas Polski Edmund Dalhor kierował się duszpasterskim obowiązkiem wstawiennictwa za skazanymi przed gen. Dowborem-Muśnickim.

Trudno stwierdzić, dlaczego KNRL miałyby ingerować w kompetencje Głównodowodzącego Armii Wielkopolskiej. Tym bardziej, że niedługo KNRL musiał przekazać część kompetencji Ministerstwu byłej Dzielnicy Pruskiej¹²⁸⁰. Natomiast styl napisanego protokołu Koszutskiego z nacechowany był niechęcią wobec osoby gen. Dowbora-Muśnickiego.

Najbardziej dokuczliwe jednak były kwestie relacji pomiędzy komendantem Piłsudskim a generałem. Zaskakująca jest próba unieważnienia zastosowanego przez gen. Dowbora-Muśnickiego prawa złagodzenia wyroku śmierci na trzech skazanych. Na szczęście sam Józef Piłsudski zrezygnował z zastosowania w jego mniemaniu luk prawnych i cała sprawa została definitywnie zakończona.

¹²⁷⁹WBH, Szefostwo Sądownictwa Polowego, I.301.21.1, Raport nr 36 dowódcy 2 pułku ułanów wielkopolskich, dotyczący buntu części załogi Biedruska i części ułanów pułku z 18 lipca 1919r.

¹²⁸⁰Dz. Pr. P. P. 1919 Nr 64 poz. 385.

Zakończenie

Jak to ujął w swojej przemowie z dnia 12 listopada 1919 r. ówczesny Prezydent Ministrów Ignacy Jan Paderewski połączenie się Polski z terenami byłego zaboru pruskiego było cudownym wskrzeszeniem państwa polskiego¹²⁸¹. Zadanie to byłoby utrudnione gdyby nie wybuch Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Aby zachować karność i porządek podczas tego zrywu niepodległościowego powołano do tego sądy i wojskowe organy dyscyplinarne, które wyposażono w instrumenty, dzięki którym utrzymano porządek.

Na ukształtowanie się prawa ustroju i prawa powstańczego wpływ miały sytuacja polityczno-prawna jak i przebieg walk. Objęcie w trakcie walk jak przez KNRL władzy miało wpływ na tworzenie prawa na terenach zajętych przez powstańców. Starano się utworzyć dość specyficzny jak na tamte czasy zbiór praw z wzorowaniem się na system prawny niemiecki i polski, tworząc nowy system prawny, który śmiało można nazwać powstańczym systemem prawnym. Należy podkreślić, że podstawowym zadaniem była walka zbrojna¹²⁸², a nie stworzenie nowych organów władzy sądowniczej.

Kiedy w listopadzie 1918 r. w Warszawie ludność polska rozbrajała Niemców w Wielkopolsce sytuacja ta wyglądała inaczej. Niestety trzeba było poczekać jeszcze kilka tygodni do momentu wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Ludność Wielkopolski nie czekała na decyzję mocarstw i już po zakończeniu działań zbrojnych podczas I Wojny Światowej zaczęła przygotowywać się do zbrojnego powstania przeciwko państwu niemieckiemu. Jednakże organizacje te powstawały raczej lokalnie (z wyjątkiem POW ZP) i nie posiadały odpowiednio wyszkolonej kadry dowódczej (przykładowo dowódca oddziału jarocińskiego miał stopień sierżanta). Nawet gdyby udało się scalić wszystkie oddziały lokalne w jedną organizację wojskową to ich liczebność nie mogłaby zagrozić stacjonującym w Wielkopolsce wojskom niemieckim. Miałyby one problemy z uzbrojeniem, zaopatrzeniem czy nawet z profesjonalną kadrą dowódczą.

¹²⁸¹*Mowa Sejmowa Prezydenta Ministrów I. J. Paderewskiego z dnia 12 listopada 1919 r. O chwili bieżącej w Rzeczypospolitej*, Kraków 1919, s. 8.

¹²⁸²Warto podkreślić, że nie tylko Wielkopolska była narażana na atak ze strony Niemiec. W połowie roku 1919 r., jeszcze przed podpisaniem Traktatu Wersalskiego liczono się z agresją na terytorium Polski ze strony Niemiec. W opinii J. Piątka liczebność armii niemieckiej zdolnej do agresji należy szacować w okolicach od 300 do 350 tysięcy żołnierzy. Przygotowywane przez Niemców kontruderzenie nosiło kryptonim „Wiosenne Słońce”. J. Piątek, *Analiza wyzwań i ograniczeń polskiej strategii wojskowej w latach 1918-1939* [w:] SDPHW T. 12, Poznań 2011, s. 158, S. Jellenta, *Walki o Leszno i Rawicz w R. 1919 w świetle opracowań niemieckich*, Warszawa 1939, s. 23

Oprócz organizacji wojskowych niezwykle istotną dla dalszego rozwoju politycznego Wielkopolski był Polski Sejm Dzielnicowy. Jak podkreślano w rozprawie kwestie przyszłej administracji i sądownictwa nie miały odpowiedniego zaplecza do przejęcia władzy administracyjno-sądowej. Starano się zaangażować w tą trudny czas najlepszych fachowców prawników. Założenia Polskiego Sejmu Dzielnicowego były tylko wskazówką, z jakimi problemami w niedługiej przyszłości będą mieli do czynienia Wielkopolanie. Niezwykle ważne dla dalszego rozwoju były próby rozważań bezpośrednio dotyczące działalności prawniczej. Dlatego działalność Zjazdu Prawników Polaków była niezwykle istotna.

Wybuch Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 zmienił diametralnie postrzeganie odnośnie przyszłych spraw polskich. Początkowe sukcesy zrywu oprócz satysfakcji zrodziły problemy, które miały istotny wpływ na rozwój działań sądów.

Oceniając pozycję prawną KNRL można stwierdzić, że była to najwyższa władza wykonawcza na terenie Wielkopolski reprezentująca interesy polskie. Wydawane przez nią akty prawne (rozporządzenia, dekrety, obwieszczenie) stanowiły źródła prawa na terenie zajęтым przez Wojsko Wielkopolskie. Miało to skutek aż do przejęcia przez MbDP władzy zwierzchniej nad sądami doraźnymi. Co prawda wprost z przepisów *rozporządzenia doraźnego* wynikało, że to DG ma zwierzchność nad sądami, jednakże uchwalanie prawa spoczywało na KNRL.

DG było *de iure* organem zwierzchnim nad wszystkimi sądami opisanymi w niniejszej rozprawie. Podstawowymi aktami prawnymi, jakie wydawało DG były Rozkazy Dienne. Zawarte tam były nominacje sędziowskie, zmiany personalne, zmiany rang w KS. Jednakże miał one z reguły charakter wykonawczy do rozporządzeń KNRL.

Pomiędzy KNRL a DG istniała współpraca dotycząca sądów. Żeby mianować sędziego potrzebna był wniosek DG, który to zatwierdzał KNRL. Dodatkowo treść roty przysięgi była wcześniej konsultowana przez te organy.

NDWP ingerowało w działalność sądów polowych i wojskowych. Nie miało to większego wpływu na działalność sądów. Jednakże to MSWojsk. przejął zwierzchność nad sądami wojskowymi.

MbDP przejął nadzór nad działalnością sądów doraźnych. Jednakże przez te kilka miesięcy nie poczyniono jakiegś specjalnej reorganizacji, więc 15 grudnia 1919 r. wydano rozporządzenie, na mocy, którego sądy doraźne zostaną zlikwidowane do dnia 31 grudnia 1919 r. Kwestii spraw rozpoczętych a niezakończonych nie poruszono w tym rozporządzeniu.

Definiując zwrot „prawo powstańcze”, należy ocenić działalność prawotwórczą uprawnionych do tego organów. W tworzeniu przepisów prawnych KNRL i DG kierowały się

przede wszystkim katalogiem przestępstw i kar za nieprzewidzianych, obowiązujących w byłym zaborze pruskim. Szczególnie piętnowano przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa, czego dowodem może być wydane w czerwcu rozporządzenie o zdradzie.

Należy jednak pamiętać, że niestety wiele aktów dotyczących ustroju i postępowania przed sądami charakteryzowała się niskim poziomem prawniczym¹²⁸³. Nierzadko przepisy były mało precyzyjne (skład sędziowski decydował o procedurze postępowania przed sądami) lub były sprzeczne z doświadczeniem życiowym (za przestępstwo rokoszu skazani mogli być cywile i wojskowi, chociaż zgodnie z doświadczeniem życiowym rokoszu mogli dopuścić się wyłącznie wojskowi). To o tyle dziwne, że w skład KNRL wchodził wybitny prawnik Władysław Seyda późniejszy I Prezes SN¹²⁸⁴.

Konkludując „prawo powstańcze” nie było tworzone w sposób spójny lecz nierzadko niektóre rozwiązania miały charakter przypadkowy, co prowadziło do problemów organizacyjnych sądów. Brak stworzenia własnych przepisów formalnych jest największym problemem, gdyż wprowadzenie systemu sądenia „z uwzględnieniem położenia politycznego” lub w przypadku gdy sąd ustanawia sposób postępowania nie sprzyjało sprawnemu funkcjonowaniu sądów.

Pomimo przeświadczenia, że Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 było dobrze zorganizowane, nie oznaczało to, że w trakcie walk nie pojawiły się jakiegolwiek problemy. Wręcz przeciwnie. Problemów było sporo. Skoro jak zgodnie podkreślają K. Rzepecki i S. Rybka, w dniu 29 grudnia 1918 r., powołano coś na wzór sądu, co oznaczało, że już wtedy istniał poważny problem z przestrzeganiem prawa. Skoro nawet jak podkreśla jeden z uczestników wydarzeń, że sądy te powstały spontanicznie, co oznaczało brak przygotowania wcześniej odpowiednich przepisów.

Kolejną próbą, o której wiemy więcej było powołanie sądu wojennego na terenie miasta Inowrocławia. Został on powołany prawdopodobnie 11 stycznia 1919 r., na podstawie wydanego wcześniej ogłoszenia o wprowadzeniu stanu wyjątkowego na terenie miasta Inowrocławia. Podstawami prawnymi, dzięki którym można było sądzić oskarżonych była *Konstytucja Pruska z 1850 r.* (ze zmianami zaznaczonymi w ogłoszeniu o stanie

¹²⁸³Przykładowo w dniu 12 lutego 1919 r. zostało wydane *rozporządzenie KNRL z dnia 12 lutego 1919 r. dotyczące poboru do służby sanitarnej w Wojsku Polskim*. Dotyczyło ono poboru lekarzy, aptekarzy, lekarzy weterynarii, sanitariuszy, pielęgniarzy oraz urzędników lazaretowych. *Rozporządzenie dotyczące poboru do służby sanitarnej w Wojsku Polskim* [w:] TU NRL nr 6 z 19 lutego 1919 r., s. 28. Jednakże w tym samym TU, w dniu 15 lutego 1919 r. wprowadzono *zmianę rozporządzenia z dnia 12 lutego 1919 r. dotyczącego poboru do służby sanitarnej*, która to nowelizowała rozporządzenie z 12 lutego 1919 r. *Zmiana rozporządzenia z dnia 12 lutego 1919 r. dotyczącego poboru do służby sanitarnej* [w:] Ibidem, s. 28-29.

¹²⁸⁴*Miscellanea śp. Władysław Seyda* [w:] *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* z. 2, Poznań 1939, s. 521-523.

wyjątkowym) oraz *ustawa o stanie oblężenia z dnia 4 czerwca 1851 r.* Próbowano lokalnie uporządkować sprawy odpowiedzialności karnej.

Problem ten został rozwiązany w połowie stycznia 1919 r. Zwracano uwagę na problemy, jakie stwarzało ówczesne sądownictwo na terenie Wielkopolski. Podkreślano, że należy stworzyć sądy karne niezależne od sądów niemieckich. Powód takiego stwierdzenia był prosty. W jaki sposób miały sędzić sądy niemieckie powstańców? Bez względu na popełniony czyn w wojskach powstańczych gdyby sadzono powstańców przed sądami niemieckimi automatycznie każdy zostałby skazany za bunt lub zdradę stanu. Dlatego też KNRL zdecydował się powołać pierwsze sądy podległe temu organowi na terenie Wielkopolski.

Pierwsze zostały powołane sądy doraźne. Były to sądy podległe władzy wojskowej. Działalność tych sądów regulowało *rozporządzenie doraźne*. W ten sposób zostały powołane sądy niepodlegające jurysdykcji niemieckiej. Zgodnie z założeniami sądy te początkowo sądziły sprawy wymienione enumeratywnie przez ustawodawcę. Dodatkowo zaznaczono, że sądy te rozpatrują czyny karygodne wymienione w § 1 a) - d) popełnione od 28 grudnia 1919 r. Utworzono własny katalog kar spowodował odejście od stosowania katalogu kar stosowanych w KK. Dodatkowo zaznaczono, że od wyroków sądów doraźnych nie ma możliwości złożenia środków odwoławczych. Wyroki wymagały tylko zatwierdzenia przez odpowiedni organ zwierzchni (DG lub KNRL w przypadku kary śmierci). Początkowo śledztwo prowadziła władza policyjna, przekazując później uprawnienia sędziom śledczym.

Wraz z rozwojem sytuacji sądy doraźne przechodziły pewnego rodzaju rewolucję. Już w lutym 1919 r. utworzono dwa sądy doraźne poza miastem Poznaniem: w Gnieźnie oraz Ostrowie Wielkopolskim. Wraz z rozwojem sytuacji zaczęto stosować przepisy prawa materialnego niemieckiego. KNRL nie opłacało się tworzyć nowych przepisów materialnych i procesowych. Dlatego starano się dostosować przepisy z KK jednakże starano się przekonywać sądy, aby wymierały kary łagodniejsze, jeżeli takie istnieje taka możliwość.

Niestety ilość spraw, które rozpatrywały sądy doraźne musiała być duża skoro w maju 1919 r., wprowadzono mandaty karne, których zadaniem było odformalizowanie procedury karania oraz odciążenie sądów doraźnych. W momencie jednak, gdy oskarżony złożył tzw. zaczepkę wtedy sprawa była kierowana na wokandę sądu doraźnego. W tym przypadku KNRL przyznał, że wzorował się na procedurach KPK.

Wraz z rozwojem sytuacji KNRL poszerzył katalog przestępstw, które były rozpatrywane przez te sądy. Niektóre przestępstwa takie jak paserstwo były „zaczepnięte” wprost z KK. Inaczej natomiast wyglądała kwestia odnosząca się do przepisów dotyczących

innych przestępstw np. zdrady stanu. Ustawodawca wprowadzając rozporządzenie o zdradzie wprowadził bardziej surową sankcję niż zakładało to KK. Zgodnie z regulacjami niemieckimi za zdradę stanu najsurowszy wymiar kary wynosił dożywotnią twierdzę lub dożywotni areszt. Przepisy nie przewidywały za to przestępstwo kary śmierci. Dodatkowo KNRL wydając przepisy rozporządzenia wprowadził enumeratywnie przepisy, co należało rozumieć, jako zdradę stanu.

Niestety wydarzenia w Biedrusku z połowy lipca 1919 r. zmieniły ustrój sądów doraźnych. Wprowadzono nadzwyczajny tryb doraźny. Pośpiech okazał się niewskazany. Wprowadzone przepisy dopuszczały osądzenie osób cywilnych za przestępstwo rokoszu, który to ze względu na znaczenie uznawane było za przestępstwo stricte wojskowe. Zapewne celem tego rozwiązania było szybsze osądzenie i skazanie oskarżonych.

Dla sądów doraźnych niezwykle istotnym aktem normatywnym było uchwalenie *ustawy sierpniowej*. Zgodnie z jej założeniami od tej chwili (w rozprawie został zaznaczony pogląd, że nastąpiło to z naruszeniem prawa) nadzór organizacyjny nad sądami został przejęty przez Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej. Teraz to ten Minister posiadał niemalże pełną kontrolę (z wyjątkiem mianowania sędziów i stosowania prawa łaski wobec skazanych). Wobec zmian zachodzących na terenie byłej dzielnicy pruskiej *rozporządzeniem z dnia 15 grudnia 1919 r.* zaznaczono, że ostatnim dniem działalności sądów doraźnych jest dzień 31 grudnia 1919 r. Niezwykle ważnymi dokumentami są akty łaski stosowane przez Naczelnika Państwa.

Jak podkreślono uprawnienie prawa łaski przeszło samoistnie na rzecz Józefa Piłsudskiego. Nie było wymogów formalnych, jakie musiałby spełniać wniosek o ułaskawienie czy wykreślenie z rejestru karnego. Wniosek ten był składany mógł być złożony przez kogokolwiek, kto znał oskarżonego. Oprócz tego swoją opinię wyrażało MbDP. Od tego czy wniosek Ministerstwa został rozpatrzony tak jak wnioskowano decydowano czy wniosek został rozpatrzony uwzględniony, Jeżeli Naczelnik Państwa stwierdził inaczej niż wnioskowano wtedy wniosek był nieuwzględniony. Ważnym elementem było ogłoszenie *ustawą z dnia 14 maja 1920 r., o amnestii*, z której to po spełnieniu odpowiednich warunków mogli uzyskać zwolnienie z odbywania kary bez przekładania jakiegokolwiek próby do KCNP.

Przejście sądownictwa doraźnego do struktur sądownictwa państwa polskiego nie było kwestią prostą. Niestety sprawy po sądach doraźnych nie były chętnie rozpatrywane przez polskie sądy. SA w Poznaniu w dokumencie organizacyjnym z dnia 12 stycznia 1920 r., nie

stwierdził, komu mają przypadać nierozstrzygnięte sprawy sądów doraźnych, co mogło doprowadzić do problemów, komu przypadną te sprawy w przyszłości.

Kolejnym rodzajem sądów są sądy wojskowe. Zostały one powołane *rozporządzeniem wojskowym*. Wprowadzono podział na 2 typy sądów: GSW i OSW. Pomimo nazwy GSW nie można uznać za sądy odwoławcze od wyroków OSW. Sądy te działały na podstawie KKW oraz ordynacji wojskowej, z uwzględnieniem położenia politycznego. Wprowadzono też zasadę prawne, w której wyniku w razie kolizji pomiędzy prawem niemieckim a przepisami rozporządzenia w pierwszej kolejności należało stosować prawo wydane przez KNRL. Wprowadzono możliwość sądenia za wszystkie przestępstwa, które były opisane w KKW oraz przestępstwa zawarte w § 16 *ordynacji wojskowej*.

Szczególną rolę w procesie sądowym odgrywali sędziowie. Wobec nich utworzono specjalne przepisy, dzięki którym uzyskiwali oni uposażenie oficerskie jednakże nie byli oni uznawani za oficerów. Przy nominacjach zaznaczano, że są oni oficerami audytoriatu np. major audytor, jednakże po zakończeniu służby w KS tracili tylko uposażenie przysługujące im wcześniej. Gdyby w wyniku reorganizacji sądów stracili stanowisko np. majora KS a otrzymali stopień kapitan KS nie należało tego równać z degradacją stopni wojskowych. Ławnicy z kolei byli wyznaczani przez odpowiednich dowódców lub DG.

Z upływem czasu sądy w sadach następowała reorganizacja. Była ona ściśle związana ze zmianami organizacyjnymi w wojsku. Zatem w momencie reorganizacji wojska swoje siedziby zmieniał też sąd. Należy podkreślić, że sądy te uważane były za urzędy wojskowe, co oznacza, że nie stanowiły wchodziły w skład danej jednostki wojskowej.

Sądy wojskowe były jednostkami autonomicznymi. Rzadko dochodziło do ingerencji w prace sądów. Od tej zasady istniały 2 wyjątki. Pierwszy dotyczył nie zatwierdzenie w ogóle lub w terminie wyroku skazującego przez DG. Wtedy sprawa trafiła do ponownego rozpatrzenia przez ten sąd lub mogła być skierowana do GSW. Drugi dotyczył możliwości przekazania sprawy do OSW przez GSW nawet w przypadku gdyby właściwość rzeczowa podlegała pod GSW.

W tak samo jak w sądach doraźnych w sądach wojskowych obowiązywał skład, w którym to przewagę mieli niefachowcy. Tylko od przewodniczącego składu wymagano, aby był prawnikiem.

Również tak jak w przypadku sądów doraźnych po wydarzeniach w Biedrusku powołane zostały nadzwyczajne sądy wojskowe, które miały sadzić w oparciu rozporządzenia z dnia 19 lipca 1919 r. Wprowadzono został skład mieszany sądu: jeden prawnik, jeden oficer i jeden niefachowiec.

Kwestią sporną pomiędzy badaczami jest data przejścia przejęcia sądów wojskowych oraz przejęcia przez system sądownictwa Wojska Polskiego. P. Józwiak, R. Ostafiński - Bodler oraz A. Wesołowski uważają, że sądy te przeszły z dniem 1 września 1919 r. Jako autor uważam ten pogląd za błędny uznając datę 21 sierpnia 1919 r. za właściwą. Bez względu na to, którego dnia sądy te nie przestały podlegać jurysdykcji DG należy zaznaczyć, że zakończenie ich działalności nie nastąpiło w skutek ich rozwiązania, lecz sądy jak i sprawy nieosądzone przez sądy wojskowe zostały przejęte przez sądy Wojska Polskiego.

Pozycja ustrojowa sądów wojskowych określona w OdeB stwierdzała, że sądy te nie wchodziły bezpośrednio w skład armii, lecz były urzędami wojskowymi

Ostatnią kategorią sądów były sądy wojskowe dla formacji Wielkopolskich w polu i sądy polowe.

Pierwszymi sądami polowymi były powołane sądy wojskowe dla formacji Wielkopolskich w polu. Były to sądy podległe władzy wojskowej. Były one powołane w kwietniu 1919 r. zgodnie z założeniami sądy jak podkreślono sądy te powoływane były przy formacjach wojskowych wyruszających w pole lub przydzielonymi przez DG. Sądy te stacjonowały przy konkretnych jednostkach wojskowych. Więc były to sądy wojskowe. Mogły karać zarówno osoby cywilne jak i wojskowych, przy osoby cywilne były karane wyłącznie na wniosek władz wojskowych. Wobec tej kategorii osób nie stosowano przepisów KKW, lecz przepisy materialne obowiązujące w danym powiecie prowincji poznańskiej.

Każdy oskarżony mógł mieć obrońcę, który również nie musiał być prawnikiem.

Podobnie jak w przypadku pozostałych sądów skład sądu był niefachowy. Tylko wobec przewodniczącego wymagano wykształcenia prawniczego, a wobec pozostałych 4 członków mogło być niefachowcami. Natomiast wobec oficera sądowego nie wymagano doświadczenia prawniczego. Wyrok zapadał większością głosów, który musiał być opublikowany. Były to jedyne sądy, których orzeczenia były ostateczne i nie wymagały zgody jakiegokolwiek organu zwierzchniego.

Sądy polowe były bardzo specyficznymi organami. Były to sądy podległe władzy wojskowej. Były to jedyne sądy, które nie korzystały z niemieckiego prawa materialnego i proceduralnego. Powoływane były one *ad hoc* rozkazem odpowiedniego dowódcy. Prawo sądów polowych regulowało kwestie dotyczące prawa materialnego i proceduralnego. Określało status rzeczoznawcy oraz regulowano kwestie dotyczącą roty przysięgi sędziów, rzeczoznawców, świadków oraz tłumaczy.

W wojskach powstańczych/ Armii Wielkopolskiej oraz SL karano żołnierzy na drodze dyscyplinarnej. SL korzystała z *Artykułów Wojennych* natomiast wojska powstańcze

z *Dyscyplinarnych przepisów*. Podstawowym celem tychże przepisów było utrzymanie karności w oddziałach. Miało to odciążyć sądy wojenne od pracy. Co więcej DG zachęcało nawet przełożonych dyscyplinarnych do stosowania tego trybu zamiast skierowywania spraw na drogę sądową.

Na potrzeby mojej rozprawy omówione zostały dwie częściowo zachowane sprawy rozpatrywane przez GSW. Pierwsza dotyczyła niewłaściwego traktowania jeńców. Zakończyła się ona uniewinnieniem oskarżonych. Wydarzenia te miały miejsce przed powołaniem sądów wojskowych. Druga sprawa dotyczyła buntu w Biedrusku. W wyniku tych zajęć GSW orzekł 3 kary śmierci oraz 3 kary więzienia złagodzone decyzją gen. Dowbora - Muśnickiego. Niestety nie zachowały pełne dokumenty, które pozwoliłyby osądzić czy procedury stosowane przez sądy były właściwe.

Oceniając działalność sądów karnych oraz wojskowych organów dyscyplinarnych na terenie Wielkopolski w okresie Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 należy stwierdzić, że pomimo walk zbrojnych starano się na tyle na ile było to możliwe utworzyć sprawny i sprawiedliwy wymiar sprawiedliwości. Sytuacja była o tyle wyjątkowa, gdyż sądy karne wtedy powołane były pierwszymi polskimi sądami na terenie Wielkopolski od ponad 100 lat. Ta sama kwestia dotyczyła administracji. Wcześniej prawnicy i urzędnicy polscy funkcjonowali w systemie państwa i prawa pruskiego/ niemieckiego. O ile system prawny stosowany przez władze powstańcze nie należał do najprostszych i pozostawiał wiele do życzenia to jednak starano się, aby w czasie największego zwycięskiego zrywu niepodległościowego w dziejach Polski przestępcy nie czuli się bezkarnie. Dodatkowo działalność sądownictwa nie była uznawana przez KNRL czy DG jako sprawa priorytetowa (ważniejszym zadaniem była choćby walka zbrojna czy utrzymanie terenów zajętych przez Armię Wielkopolską). Celem powołania sądów było ponadto zachowanie spokoju wśród ludności na terenie Wielkopolski¹²⁸⁵.

Ostateczna ocena działalności sądownictwa i wojskowych organów dyscyplinarnych jest pozytywna. Oczywiście nie uniknięto błędów. Nie zawsze udało się rozwiązywać wszelkie problemy z którymi musiały zmierzyć się te sądy czy organy. Jednakże faktem jest, że sądy karne i wojskowe organy dyscyplinarne funkcjonowały w czasach stanu wojennego przez co nie można oceniać działalności tych sądów i organów przez pryzmat „dzisiejszych czasów” czy „dzisiejszych standardów prawnych” jak próbowały to uczynić niektóre osoby.

¹²⁸⁵Przykładowo w momencie wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 w Poznaniu mieszkało około 65.000 Niemców, co oznaczało, że mniejszość niemiecka stanowiła 41,7% wszystkich mieszkańców Poznania. Tak więc Niemcy stanowili istotną mniejszość na terenie miasta Poznania w 1918 r. *Wielka księga miasta Poznania*, Poznań 1994, s. 131.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa.

Kancelaria Cywilna Prezydenta RP.

Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie.

Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie.

Prezydium Rady Ministrów.

Sekretariat Generalny Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu.

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu:

Brulion z posiedzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej sygn. MS 3117.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Cesarsko-Niemieckie Generalne Gubernatorstwo w Warszawie.

Archiwum Państwowe w Katowicach:

Komisariat Rad Ludowych Śląskich w Sosnowcu.

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

Akta Sądu Apelacyjnego w Poznaniu.

Akta Wyższego Sądu Okręgowego w Poznaniu.

Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu.

Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej.

Starostwo Grodzkie Miasta Poznania.

Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku:

Adamski S., *Z życia i publicznej działalności biskupa Stanisława Adamskiego*, Katowice 1949, Maszynopis BK 11993.

Maszynopis *Tagebuch des „Grenzschutz-Kommandos Westabschnitts” Kreutz-Netztal.*
Dezember 1918 – April 1920 sygn. BK 11858.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Dyscyplinarne przepisy karne dla Armji Polskiej zatwierdzone tymczasowo Rozkazem
Sztabu Generalnego L. 48 z dnia 9.12.1918.

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu:

Papiery Władysława Seydy.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego:

Postępowanie karne wojskowe sygn. 717897 II

Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie:

Artykuły Wojenne dla Wojska Polskiego.

Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie:

Józef Piłsudskiego listy.

Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku:

Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza.

Wielkopolskie Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu:

Regulamin Straży Ludowej sygn. A 1201.

*Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie (dawne Centralne Archiwum Wojskowe
w Warszawie):*

Dowództwo Frontu Wielkopolskiego.

Dywizje i Brygady Piechoty

Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego.

Oddział VI Prawny Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych 1919-1921.

Ordre de Bataille Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego.

Powstania Górnośląskie

Sądy Polowe Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego.

Siły Zbrojne w byłym Zaborze Pruskim (grupa zespołów I.170.1-I.170.18).
Szefostwo Sądownictwa Polowego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego.
Teki Laudąńskiego.

Akty normatywne, komentarze prawnicze, zbiory aktów prawnych i skorowidze

Kodeks Karny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej wydanie IV z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego opracowali Juliusz Kałużniacki i dr. Ryszard Aureli Leżański, Warszawa-Poznań 1925.

Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem: przepisów przejściowych i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego opracował W. Makowski T. I Część ogólna, Warszawa 1921.

Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem: przepisów przejściowych i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego opracował W. Makowski T. II część II-XIX K.K., Warszawa 1921.

Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem: przepisów przejściowych i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego opracował W. Makowski T. III część XX-XXXVI K.K., Warszawa 1922.

Kodeks Karny dla Związku Północno-niemieckiego z dnia 31. maja 1870 r. wraz z prawem wprowadzającym do Kodeksu Karnego i t. d. z dnia 31. maja 1870 r. i kompletnym wykazem osnowy, Berlin 1870.

Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920.

Kodeks Karny Wojskowy z dnia 20 czerwca 1872 r. Według tłumaczenia Komisji Prawno wojskowej T.R.S, Warszawa 1917.

Kodex karny dla państw pruskich z roku 1851. Ze zmianami, jakie przez Ustawy z dnia 9 Marca 1853 r.-z d. 14 Kwietnia 1856 r. i z d. 30 Maja 1859 r. poczynione w nim zostały: tudzież; Ustawa przechodnia, Kodex rzeczony wprowadzająca, i Ustawy, takową uzupełniające, lub zmieniające: niemniej: Ustawy, z Kodexem Karnym w związku będącem. Przetłumaczył z Oryginału Niemieckiego na Język Polski w r. 1860 C.A. b. Prezes S. Kr. Gub. Lubelskiej, Warszawa 1862.

Konstytucja pruska przyjęta przez króla pruskiego i obydwie izby, Poznań 1850.

Nowa policyjna ustawa polowa i leśna prawomocna od dnia 1 lipca 1880 r. Na polskie przetłumaczył i niemieckim tekstem opatrzył J. Chociszewski (Wydanie drugie), Poznań 1880.

Ordynacja adwokacka z dnia 1 lipca 1878 r. [ze zmianami z dnia] 22 maja 1910 r. w układzie rozporządzenia z dnia 23 czerwca 1920 r. obowiązująca w b. dzielnicy pruskiej od dnia 1 sierpnia 1920 r. Wydanie urzędowe Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920.

Ordynacja więzienna z dnia 21 grudnia 1898 r. oraz dodatkowe rozporządzenia, przetłumaczył i opracował Ludwik Langer sędzia sądu Apelacyjnego w Poznaniu, Warszawa-Poznań 1922.

Postępowanie karne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej, Wydanie II. Zbiór ustaw i rozporządzeń dotyczących ustroju sądownictwa i procesu karnego z orzecnictwem Sądu Najwyższego opracowali Juljusz Kałuźniacki, Prezes Senatu przy Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu, sędzia Trybunału Rozjemczego dla Górnego Śląska i członek Komisji Kodyfikacyjnej i dr. Ryszard Aureli Leżański Sędzia Sądu Najwyższego w Warszawie, Poznań 1924.

Postępowanie karne wojskowe, zatwierdzone przez Wiceministra Spraw Wojskowych 17 lipca 1920 r. za nr 6036 W. M. 20., Warszawa 1920.

Prawo o ochronie ptactwa obowiązujące w b. zaborze pruskim. Spolszczył B. Ślaski, Poznań 1924.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. (Nr. 24 poz. 206 Dz. U. R. P.) o odpowiedzialności dyscyplinarnej funkcjonariuszów publicznych na obszarze województw poznańskiego i pomorskiego, nie podlegających przepisom dyscyplinarnym wydanym dla całego obszaru Rzeczypospolitej Polskiej opracował Saturnin Mrávincsics prezes Wojewódzkiego Sądu Apelacyjnego w Poznaniu i Przewodniczący Wyższej Komisji Dyscyplinarnej dla funkc. sam. i niekt. in. grup funkc. publ., Warszawa 1931.

Skorowidz abecadłowy do Tygodnika Urzędowego i Dziennika Urzędowego (Nr. 1-34) Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej wraz z przeglądem chronologicznym drukowanym w Dzienniku Urzędowym (Nr. 1-34) publikacji urzędowych, Poznań 1920.

Skorowidz abecadłowy do Dziennika Urzędowego Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej za rok 1920, Poznań 1921.

Ustawa karna. Wydanie II. Opracował i uzupełnił najnowszymi ustawami Juljusz Kałuźniacki Prezes Senatu Sądu apelacyjnego w Poznaniu, Poznań 1921.

Ustawa o kradzieżach leśnych i ustawa o straży polnej i leśnej, Poznań 1921.

Ustawa o postępowaniu karnem obowiązująca w byłej Dzielnicy Pruskiej wraz z ustawą wprowadczą. Tekst ustalony przez Szefa Departamentu Sprawiedliwości na mocy rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 maja 1920 r. (Dzien. Urzęd. Str. 528 Poz. 218), Poznań 1920.

Ustawa łowiecka obowiązująca w b. zaborze pruskim. Spolszczył i przypisami opatrzył B. Ślaski., Poznań 1921.

Ustawa Wojskowy Kodeks Postępowania Karnego z dnia 1 grudnia 1898 r. wraz z ustawą wprowadczą, Warszawa 1919.

Ustawy karne dodatkowe Ziem Zachodnich. Zestawił i opracował Juljusz Kałuźniacki. Prezes Senatu Sądu Apelacyjnego w Poznaniu i członek Komisji Kodyfikacyjnej, Warszawa - Poznań 1922.

Województwo Śląskie (Ustawy konstytucyjne-sądownictwo i niektóre inne ustawy i rozporządzenia) zestawił dr Z. Przybylski, Warszawa-Poznań 1922.

Zbiór umów i układów zawartych między rządem polskim i niemieckim w Berlinie i w Paryżu w roku 1919 i styczniu 1920, Poznań 1920.

Zbiór rozporządzeń Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z R. 1919 mających zasadnicze znaczenie dla sądów i sądownictwa z upoważnienia Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej zestawił T. Stark i J. Zagórski, Poznań 1920.

Publikatory aktów prawnych i zbiory orzeczeń.

Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1872, 1884, 1893, 1902.

Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych 1920-1922.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1918.

Dziennik Praw Państwa Polskiego 1918-1919.

Dziennik Rozkazów Wojskowych 1918-1919.

Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej 1918.

Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych 1918.

Dziennik Rozporządzeń Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku 1921.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej 1920-1921.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1922.

Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten / Zbiór Praw dla Państw Królestwa Pruskiego 1851.

Kreisblatt des Kreises Posen West/ Orędownik Powiatu Poznańskiego-Zachodniego 1919

Orędownik Powiatu Poznańskiego-Zachodniego 1919.

Kreisblatt des Kreises Posen Ost/ Orędownik Powiatu Poznańskiego-Wschodniego 1919

Orędownik Powiatu Poznańskiego-Wschodniego 1919.

Leżański R., *Orzecznictwo karne Sądu Najwyższego (Wielkopolska). Zbiór tez z dziedziny materialnego prawa karnego, z wyroków i uchwał wydanych od 28.V.1920 r.*, Poznań 1922.

Posiedzenia Sejmu Ustawodawczego 1919.

Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Republiki Polskiej 1919.

Orzecznictwo Sądów Polskich 1921/1922, Warszawa 1922.

Rocznik Oficerski 1923.

Tygodnik Naczelnej Rady Ludowej 1919.

Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej 1919.

Zbiór Praw Państwa Niemieckiego 1871.

Wspomnienia, źródła, opracowania wydane do 1940 roku

Adamus J., *Przegląd źródeł Polskiego Prawa Wojskowego obowiązującego za czasów Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego i Powstania Listopadowego* [w:] WPP nr 4/1931, Warszawa 1931.

Adamus J., *Przegląd źródeł powstańczego prawa wojskowego* [w:] WPP nr 1/1932, Warszawa 1932.

Album Dziesięciolecia Okręgu Korpusu Nr. VII, Poznań 1932.

Allerhand M., *Międzydzielnicowe prawo procesowe w państwie polskim z uwzględnieniem stosunków przejściowych* [w:] Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości RP. Dział nieurzędowy. Dodatek do N° 7, 8 i 9, Warszawa 1920.

Archiwum Wojskowe, Warszawa 1937.

Benisz A., *Górny Śląsk w walce o polskość*, Katowice 1930.

Berger A., *Poczytalność zmniejszona*, Lublin 1927.

Biskupski A., *Historja 61 Pułku Piechoty Wielkopolskiej (7 Pułku Strzelców Włkp.) Tom I. Walki powstańcze na froncie zachodnim i północnym Wielkopolskim. Organizacja pułku.*, Bydgoszcz 1925.

Bojarski A., *Zasady nauki o poczytaniu zestawіл, historycznie i krytycznie dr. Aleksander Bojarski*, Kraków 1872.

Borowski W., *Zasady prawa karnego. T. I Część ogólna*, Warszawa 1922.

Bross K., *Przyczynki do historji Powstania Wielkopolskiego Nowy Tomyśl-Zbąszyń 2/3 1. 1919-7/8 1. 1919*, Poznań 1935.

Buszyński M., *Władze kierownicze wojskowej służby sprawiedliwości i ich rozwój* [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928.

Celichowski S., *Wyprawa Zbąszyńska. Wspomnienia uczestnika*, Poznań 1935.

Cepnik H., *Józef Piłsudski, zarys życia i działalności (5.XII.1867-12.V.1935)*, Warszawa 1936.

Cieślowski J., *Powstanie Polski. Opis rewolucji w Witkowie w 1918 r.*, Krotoszyn 1925.

Ciświcki T., *O Naczelniku Państwa i Prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej. Studium prawnopolityczne*, Poznań 1922.

Coester R., *Die Loslösung Posens*, Berlin 1921.

Dowbor-Muśnicki J., *Moje wspomnienia*”, Poznań 1935.

Dowbor-Muśnicki J., *Moje wspomnienia*”, Poznań 1936.

Drwęski B., Leszczyński A.W., *Powstanie Wielkopolskie a I Pozn. Pułk Garnizonowy*, Poznań 1919.

Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918 r., Poznań 1918.

Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu w grudniu 1918 r. wydał A. Gulczyński, Poznań 2018.

Englicht J., *Zarys historii wojennej 70 – go Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1929.

Fenrych T., *Powstanie Wielkopolskie. I Front Północny*, Poznań 1920.

Fenrych T., *Próba syntezy Powstania Wlkp. 1918 - 19.*, Poznań 1928.

Foerster O. G., *Meine Posener Land: aus dem Kampf um die Ostmark 1918/19*, Bochum im Westfalen 1940.

Frankiewicz E., *Osieczna w walce o niepodległość. Zarys historyczno-kulturalny do dziejów Ziemi Leszczyńskiej 1890-1919*, Osieczna 1939.

Gelerter S., Ruff J., *Amnestja. Ustawa z dnia 2 stycznia 1936 r. wraz z komentarzem i orzecnictwem*, Warszawa 1936.

Giżycki I., *Podręcznik dla dowódcy kompanji. Część I. Obowiązki i prawa*, Warszawa 1920.

Gołąb S., *Zarys ustroju sądów powszechnych [w:] Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928.

Grabowski S., *Narodziny Sądownictwa Wielkopolskiego [w:] Głos Sądownictwa nr 4/1936*, Warszawa 1936.

Grochowski S., *Dzieje wojenne Rogoźna*, Rogoźno Wielkopolskie 1936.

Grot Z., *Literatura o powstaniu wielkopolskiem*, Poznań 1935.

Grzeczka P., *Moje wspomnienia z walk o niepodległość Polski*, Budzyń 1937.

Grzegorzek J., *Pierwsze Powstanie Śląskie 1919 roku w zarysie*, Katowice 1935.

Hausner R., *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*, Warszawa 1939.

Hulewicz B., *Powstanie Wielkopolskie. Przyczynek do dziejów przewrotu z listopada i grudnia 1918 roku*, Zamość 1919.

Jabłoński T., *Lista strat Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Opracował kierownik referatu historycznego przy DOK VII w Poznaniu mgr Tadeusz Jabłoński*, Warszawa 1936.

Jellenta S., *Walki o Leszno i Rawicz w R. 1919 w świetle opracowań niemieckich*, Warszawa 1939.

Kandziora K., *Działalność P.O.W. w Poznaniu. Przyczynek do historii Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego w latach 1918/19*, Warszawa 1939.

Karl S., *Der Todeskampf der Ostmark 1918/19. Die Geschichte eines Grenzschutzbataillons*, Berlin 1919.

Karolczak S., *Z dziejów powiatowego miasta Jarocina 1913-1918. Wojna Światowa. Konspiracja. Rewolucja. Tom I*, Poznań 1935.

Kaźmierczak J., *Rawicz. Gród Przyjemskich. Historyczny rys powstania i rozwoju miasta 1638-1938*, Warszawa 1938.

Kęszycki D., *Wspomnienia z 1919/22. Księga 1. Udział Śremu w Powstaniu Wielkopolskim*, Śrem 1932.

Kittel Z., *Oswobodzenie Gniezna i trzy dalsze tygodnie potyczek (28.XI.1918-17.I. 1919)*, Gniezno 1919.

Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział Ogólny. T. 1 z. 2, Warszawa 1920.

Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937.

Kopczyński T., *W pierwszą rocznicę oswobodzenia Ziemi Leszczyńskiej (17. Stycznia 1921 r.)*, Leszno 1921.

Korniłowicz T., *Psychologia wojskowa*, Warszawa 1937.

Krótki zarys administracji w byłym zaborze pruskim, Poznań 1919.

Kryszak F., *Dzieje Miasta Pleszewa na podstawie źródeł historycznych*, Pleszew 1938.

Krzymuski E., *System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce. I Część ogólna*, Kraków 1921.

Krzymuski E., *Wykład procesu karnego ze stanowiska nauki i prawa obowiązującego w b. dzielnicy austriackiej oraz z uwzględnieniem ważniejszych różnic na innych ziemiach Polski*, Kraków 1922.

Krzymuski E., *Zasady nauki o usiłowaniu przestępstw*, Warszawa 1884.

Księga jubileuszowa Bractwa Kurkowego w Poznaniu 1253-1929, Poznań 1929.

Ku czci poległych lotników. Księga pamiątkowa. Praca zbiorowa pod naczelną redakcją M. Romeyki, Warszawa 1933.

Kucner A., *Powstanie Wielkopolskie w powiecie Obornickim i walki nad Notecią w r. 1918/19*, Oborniki 1939.

Kukiel M., *Zarys historii wojskowości w Polsce wydanie trzecie zmienione i powiększone*, Kraków 1929.

Kumaniecki K., *Ustrój państwowych władz administracyjnych na ziemiach Polski*, Kraków 1920.

Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie po rozbiorach. t. IV wyd. 2*, Lwów 1920.

Lamla J., *Der Ausstand in Polen*, Berlin 1919.

Lange J., *Organizacja Straży i jej udział w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] Powstaniec Wielkopolski. Czasopismo poświęcone historii Powstania Wielkopolskiego 1918-19 w świetle osobistych wspomnień powstańców. Zeszyt wstępny z dnia 27 grudnia 1933 r., Poznań 1933.

Lange J., *Powstanie Wielkopolskie (1918/19)* [w:] *Album Pamiątkowy Powstańców i Niepodległościowców Ziemi Zachodnich R. P. 1918-1921 R. 3 nr. 6*, Poznań 1939.

Lewandowski W., *Bój o Szubin dnia 11 stycznia 1919*, Poznań 1936.

Lewandowski W., *Bój o Szubin przypisy, szkice orientacyjne, rejestry*, Poznań 1937.

Lewandowski W., *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*, Poznań 1939.

Lewandowski W., *Wyzwolenie Wielkopolski i Pomorza-I. Powstanie Wielkopolskie* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928.

Lipkin I., *Oszustwo w świetle kodeksów karnych obowiązujących i projektów ustawodawczych (studjum historyczno-dogmatyczne). Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego z przedmową prof. W. Makowskiego*, Warszawa 1926.

Lista starszeństwa oficerów zawodowych [w:] *Załącznik do Dziennika Personalnego 13/22*, Warszawa 1922.

Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach, opr. P. Łossowski i P. Stawecki, Warszawa 1988.

Lissowski M., *Harcerstwo poznańskie w pierwszym dziesięcioleciu*, Poznań 1924.

Litwin J., *Pseudonim wojskowy i jego legalizacja w Polsce* [w:] *Pamiętnik Historyczno-Prawny* pod. red. P. Dąbkowskiego t. VIII z. 3, Lwów 1930.

Loessner A., *Der Abfall Posens 1918/19 im polnischen Schrifttum*, Danzig 1933.

Machnikowski S., *Drużyna Skautowa im. Jana Sobieskiego w Kościanie w latach 1912-1919*, Leszno 1936.

Makarewicz J., *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914.

Makowski W., *Podstawy filozofii prawa karnego t. 1*, Warszawa 1917.

Makowski W., *Prawo karne. Część ogólna. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa-Lublin-Łódź-Poznań-Kraków 1920.

Makowski W., *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego, obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1924.

Makowski W., *Przyczynek do psychologii kryminalnej*, Warszawa 1914.

Makowski W., *Zasady walki z przestępstwem. Wykłady o prawie karnem wygłoszone na kursach akademickich dla wyższej administracji w 1917 r.*, Warszawa 1917.

Makowski W., *Zbrodnie, kary i sądy wyjątkowe*, Warszawa 1911.

Makowski W., *Zbrodnie stanu. Uwagi, co do konstrukcji zbrodni stanu w przyszłym kodeksie polskim*, Warszawa 1923.

Mańkowski W., *Zarys historii wojennej 7-go Pułku Saperów Wielkopolskich*, Warszawa 1934.

Materiały do bibliografii historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 [w:] Materiały do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Prace zebrane i przygotowane do druku przez mgr Tadeusza Jabłońskiego Kierownika Referatu Historycznego DOK VII zeszyt 1, Poznań 1938.

Mielżyński M., *Wspomnienia i przyczynki do historii III Powstania Górnoszląskiego*, Katowice 1931.

Miklaszewski W., *Sejmowładztwo. Sejm Ustawodawczy (1919-1922)*, Warszawa 1931.

Miscellanea *śp. Władysław Seyda* [w:] Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny z. 2, Poznań 1939.

Mogilnicki A., *Kary dodatkowe: kary cielesne, kary hańbiące, pozbawienie czci i praw*, Warszawa 1907.

Mowa Sejmowa Prezydenta Ministrów I. J. Paderewskiego z dnia 12 listopada 1919 r. O chwili bieżącej w Rzeczypospolitej, Kraków 1919.

Organa wymiaru sprawiedliwości w W.P. [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928.

Paluch M., *Polska Organizacja Wojskowa w Poznaniu* [w:] Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia pod red. J. Stachewicza i W. Lipińskiego, Warszawa 1930.

Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927. Praca pod red. H. Mościckiego i W. Dzwonkowskiego, Warszawa 1928.

Pasiński F., *Fragment dziennika 15.12.1918-28.05.1919 r. wydarzenia w Inowrocławiu i okolicach*, Inowrocław 1919.

Petrykowski T., *Z przeszłości Kcyni z okazji 666 rocznicy założenia miasta*, Kcynia 1928.

Piotrowski A., *50 dni rządów Rady Robotników i Żołnierzy w Poznaniu*, Poznań 1919.

Piłsudski J., *22 stycznia 1863. Z rysunkami E. Rydza w tekście z 1 szkicem sytuacyjnym i 1 mapką garnizonów rosyjskich*, Poznań 1920.

Piłsudski J., *Józef Piłsudski o sobie. Z pism, rozkazów i przemówień Komendanta.*, Warszawa 1929.

Piłsudski J., *Józef Piłsudski. Pisma Zbiorowe wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych tom V*, Warszawa 1937.

Piłsudski J., *Zarys historii militarnej Powstania Styczniowego. Wykłady wygłoszone w 1912 r. w Szkole Nauk Społeczno-Politycznych w Krakowie*, Warszawa 1929.

Pomarański S., *Pierwsza Wojna Polska (1918-1920)*, Warszawa 1920.

Pomykaj S., *Miasto Środa w latach 1919-1934, Środa Wielkopolska* 1936.

„Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł”. Wybór i opracowanie Antoni Czubiński i Bogusław Polak, Poznań 1983.

Przedłożenia dla Polskiego Sejmu Dzielnicowego w r. 1918, Poznań 1918.

Przemówienie Stanisława Budzyńskiego [w:] 11 listopada 1918 w Poznaniu. Obchód XX - lecia., Poznań 1938.

Przeworski J., *O prawie ulaskawienia [w:] Palestra 6-7/1925*, Warszawa 1925.

Przybylski A., *Wojna Polska 1918-1921*, Warszawa 1930.

Radbruch G., *Zarys filozofii prawa, przełożył Cz. Znamierowski*, Warszawa-Kraków 1938.

Raszewski K., *Wspomnienia z własnych przeżyć do końca roku 1920*, Poznań 1938.

Reinhold J., *Zarys prawa karnego obowiązującego na ziemiach polskich. Część ogólna. Zeszyt 1*, Warszawa-Kraków 1920.

Rocznik Weteranów 1934 (pod redakcją Tadeusza Samolińskiego), Poznań 1934.

Rudzki S., *Przyjęcie Szpitala Ujazdowskiego 11 listopada 1918 r.*, Warszawa 1936.

Ruszczyński F., *Historja Czempinia*, Poznań 1928.

Rybicki T., *Korpus Oficerów Sądowych [w:] WPP nr 8-10/1928*, Warszawa 1928.

Rybicki T., *Sądownictwo polowe w latach wojny 1918-1921* [w:] WPP nr 8-10/1928, Warszawa 1928.

Rybka S., *Tajemnica 27 grudnia. Dziesiąta rocznica Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 1928.

Rybka S., *Zerwane pęta. Karty z pamiętnika porucznika Stanisława Rybki. Wspomnienia z dni rewolucji niemieckiej i powstania polskiego w Poznaniu 1918-19.*, Poznań 1919.

Rządkowski L., *Wielkopolska pod władzą Rad Robotników i Żołnierzy oraz Naczelnej Rady Ludowej 1918/19*, Środa 1934.

Rzepecki K., *Powstanie grudniowe*, Poznań 1919.

Rzepecki T., *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920.

Schmitz H. J., *Die Posener Grenzschutzkämpfe 1918/19*, Schneidemühl 1938.

Sęp-Adamski S., *P. O. W. Z. P. a powstanie wielkopolskie* [w:] 15 rocznica Powstania Wielkopolskiego. Przyczynki do ruchu niepodległościowego w byłym zaborze pruskim, Poznań 1933.

Siuda S., *Walki na odcinku Wolsztyńskim* [w:] Materiały do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Prace zebrane i przygotowane do druku przez mgr Tadeusza Jabłońskiego Kierownika Referatu Historycznego DOK VII zeszyt 1, Poznań 1938.

Skałkowski A. M., *Bazar Poznański. Zarys stuletnich dziejów (1838-1938)*, Poznań 1938.

Słodowy A., *Krótki zarys dziejów Powiatu Czarneckiego i Miasta Czarnkowa z planem okolicy Czarnkowa i powiatu czarnkowskiego*, Czarnków nad Notecią 1926.

Skiba M., *Szamotuły w Powstaniu Wielkopolskiem 1918-1919*, Szamotuły 1923.

Sopotnicki J., *Kampanja polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe*, Lwów 1921.

Spis władz wojskowych 1918-1921. Dowództwo frontów, Warszawa 1936.

Starzewski M., *Od sejmowładztwa do gabinetów rządowych (20 lutego 1919-16 stycznia 1934)*, Kraków 1934.

Starzyński S., *Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich*, Lwów 1928.

Szadkowski J., *Krotoszyn w Powstaniu 1918/1919*, Ostrów Wielkopolski 1936.

Szkic prac ustawodawczych Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej, Poznań 1919.

Szuman A., *Na usługach powstania wielkopolskiego 1919; część II w Szczecinie 1919*, Poznań 1935.

Śp. Dr Tadeusz Stark [w:] *Głos Sądownictwa* nr 6/1939, Warszawa 1939.

Tomaszewski J., *Walki o Noteć (Żnin-Łabiszyn-Szubin-Rynarzew). Rok 1918/19. Poprzedzone przygotowaniem i wybuchem Powstania w Poznaniu. Z 1 kartą orjentacyjną*, Poznań 1930.

Towarzystwo dla badań nad historją Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Sprawozdania, statut i dalsze kroki ku realizacji programu, Poznań 1927.

Udział powiatu zachodnio-poznańskiego w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19, Poznań 1928.

Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia (1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923) za rektoratu Heljodora Świącickiego Księga pamiątkowa wydana staraniem Senatu Uniwersytetu Poznańskiego pod red. A. Wrzoska, Poznań 1924.

Wajzner J., *Prawo ulaskawienia w świetle praktyki i uwagi de lege ferenda* [w:] *Palestra* nr 1/1926, Warszawa 1926.

Wakar W., *Rozwój terytorjalny narodowości polskiej. Część I. Statystyka narodowościowa dzielnic pruskiej i austriackiej*, Kielce 1918.

Wasiutyński B., *Ustrój władz administracyjnych, rządowych i samorządowych wyd. IV przejrzone i uzupełnione*, Poznań 1937.

Wieliczka Z., *Od Prosny po Rawic. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 1931.

Wieliczka Z., *Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/1919.*, Poznań 1932.

Wielkopolska Szkoła Podchorążych Piechoty (Rys historyczny) z 55-ma ilustracjami, Bydgoszcz 1924.

Wierusz I., *Z dziejów walk o wolność na odcinku Kępińsko-Ostrzeszowskim. Referat mec. Ignacego Wierusza b. adjutanta 11 p. Strzelców Wlkp. Wygłoszony w dniu 20. I. 1935 na uroczystej akademii, urządzonej z okazji 15-letniej rocznicy wkroczenia wojsk polskich do Kępna*, Kępno 1935.

Wiewiorowski J., *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych. Wydanie drugie poprawione i zmienione*, Poznań 2002.

Wojtkowski A., *Wieliczka Zygmunt, Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/1919. Poznań 1932. Nakładem. Związku Weteranów Powstań Narodowych 1914/19 w Poznaniu (Wydawnictwo Towarzystwa dla badań nad historią powstania wielkopolskiego 1918/19 T. II) str. XI, 221. [w:] Roczniki Historyczne pod red. K. Tymienieckiego i K. Kaczmarczyka rocznik VIII półrocznik (zeszyt) II, Poznań 1932.*

Wróblewski B., *Przestępstwa thumu*, Wilno 1922.

Wusatowski Z., *Organizacja sądownictwa powstańczego [w:] Księga pamiątkowa Powstań i Plebiscytu na Śląsku w piętnastolecie czynu nieznanego powstańca śląskiego 1919-1934*, Katowice 1934.

Wusatowski W., *Sądownictwo wojskowe* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, Kraków-Warszawa 1928.

Wybory do samorządu w Województwach Poznańskim i Pomorskim. Podręcznik dla władz i wyborców, Poznań 1921.

Zajac J., *O podstawach karności wojskowej* [w:] Bellona. Miesięcznik Wojskowy wydawany przez Wojskowy Instytut Naukowo Wydawniczy z. 1/1922, Warszawa 1922.

Zajączkowski T., *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w b. dz. pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.* [w:] Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mających zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości z przedmową Tadeusza Zajączkowskiego sędziego Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, Poznań 1921.

Zajączkowski T., *Instrukcje dla sekretariatów sądów powiatowych, okręgowych i apelacyjnych.* Z polecenia Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej opracował wedle tekstu niemieckiego i uzupełnił po dzień 15 maja 1921 r. Tadeusz Zajączkowski Sędzia Sądu Apelacyjnego, Poznań 1921.

Zakrzewski J., *Jak powstało polskie więziennictwo* [w:] Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928, Warszawa 1929.

Zakrzewski Z., *Walki o Rawicz. Wspomnienia z Powstania ks. Zdzisława Zakrzewskiego proboszcza w Golejewku*, Leszno 1922.

Znamierowski Cz., *Podstawowe pojęcia teorii prawa. Część pierwsza. Układ prawny i norma prawna* wydanie 2, Poznań 1934.

Opracowania naukowe

Ajnenkiel A., *Józef Piłsudski-Naczelnik Państwa 1918-1922* [w:] *Niepodległość i pamięć* nr 3/1997, Warszawa 1997.

Ajnenkiel A., *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975.

Ajnenkiel A., *Ustrój i prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] Polska Odrodzona 1918-1939, red. J. Tomicki, Warszawa 1982.

Anders P., *Śladami Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Poznań 2008.

Antonowicz L. [w:] *Synteza Prawa Polskiego 1918-1939 pod red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska*, Warszawa 2013.

Balicki R., „*Małe konstytucje*” w polskim prawie konstytucyjnym [w:] *Studia nad prawem konstytucyjnym pod red. J. Trzcińskiego i B. Banaszaka Acta Universitatis Wratislaviensis nr 257*, Wrocław 1997.

Barłóg-Mitmańska A., *Udział kobiet w powstaniu wielkopolskim* [w:] *Wielkopole w Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018.

Bauer P., *General Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937)*, Poznań 1988.

Bauer P., *Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937)* [w:] KMP nr 1/1989, Poznań 1989.

Bauer P., *Zabiegi Naczelnej Rady Ludowej w sprawie obsadzenia stanowiska głównodowodzącego Powstania Wielkopolskiego 1919 roku* [w:] *Przegląd Zachodni nr 5/6 1988*, Poznań 1988.

Baumgart J., *Los bibliotek Wielkopolskich w latach 1939-1945* [w:] *Przegląd Zachodni nr 11/1946*, Poznań 1946.

Bąkowski A., *Regulacje prawne ustroju adwokatury polskiej w latach 1918-1988* [w:] *Palestra 11-12/1988*, Warszawa 1988.

Benyskiewicz J., *Babimojszczyzna w latach 1919-1945*, Zielona Góra 1994.

Benyskiewicz J., *Powstanie Wielkopolskie na Ziemi Lubuskiej* [w:] Rocznik Lubuski t. 7, Zielona Góra 1971.

Bereza A., *Sąd Najwyższy 1917-2017. Prezesi, Sędziowie, Prokuratorzy Sądu Najwyższego*, Warszawa 2017.

Bodniak S., *Zbiory naukowe w Kórniku za okupacji i obecnie* [w:] Przegląd Zachodni 4/1946, Poznań 1946.

Bogucki A., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Pomorzu Gdańskim i Kujawach Zachodnich w dobie Powstania Wielkopolskiego i walki o niepodległość Polski w latach 1918-1920*, Bydgoszcz 1990.

Bojarski A., „Żołnierska karta” doktora Stanisława Sławskiego w powstaniu wielkopolskim 1918/1919 [w:] Palestra nr 11/2018, Warszawa 2018.

Boksa M., „Pogotowie” Związku Towarzystw Młodzieży w Poznaniu. Pomocnicza formacja wojskowa podczas powstania wielkopolskiego 1918/1919 [w:] KMP 3/2018, Poznań 2018.

Borzdynski S., *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego* [w:] WPP nr 1/1980, Warszawa 1980.

Bożek M., *Kształt ustawodawstwa stanów nadzwyczajnych w okresie odbudowy państwowości (1918-1921)* [w:] Studia Iuridica Lublinensia t. 16, Lublin 2011.

Bradliński K., *Polskie kodeksy okresu międzywojnia* [w:] Studenckie Zeszyty Naukowe UMCS, t. 21 nr 38, Lublin 2018.

Buszko J., *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1984.

Centek J., *Niemieckie wojska lądowe na froncie wschodnim w listopadzie 1918 r.* [w:] PHW nr 1-2/2018, Warszawa 2018.

Chmielewski K., Pająk M., *Organizacja więziennictwa polskiego (1918-1939)* [w:] CPH t. 69 z. 2, Poznań 2017.

Chorążyczewski W. Degen R., *Kancelarie „władców” polskich XIX i XX wieku rekonesans badawczy* [w:] *Belliculum Diplomaticum II Thorunense* pod red. W. Chorążyczewskiego i J. Mandeckiego, Toruń 2007.

Cybulski B., [w:] *100 l. Niepodległej pod zbiorową redakcją G. Straucholda*, Wrocław 2018.

Cybulski B., *Umowy polsko-niemieckie w sprawie amnestii z lat 1919-1922* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3602, Wrocław 2014.

Czubiński A., *Historia Polski XX wieku*, Poznań 2005.

Czubiński A., *Historiografia Powstania Wielkopolskiego (1918-1919)* [w:] *Powstanie Wielkopolskie. Katalog źródeł i materiałów* pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 2003.

Czubiński A., *Miejsce Polski w niemieckich planach aneksji i podbojów (1914-1945)*, Opole 1991.

Czubiński A., *Między Niemcami a Rosją. Społeczeństwo polskie w walce o przetrwanie i zachowanie niezależności państwowej w XIX i XX w. Rozprawy i studia*, Poznań 1998.

Czubiński A., *Najnowsze dzieje Polski 1914-1983*, Warszawa 1987.

Czubiński A., *Postępowo-rewolucyjne i narodowo-wyzwoleńcze tradycje Wielkopolski*, Poznań 1983.

Czubiński A., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza-charakter-znaczenie*, Poznań 2002.

Czubiński A., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 w świetle najnowszych badań* [w:] KMP nr 4/ 1983, Poznań 1983.

Czubiński A., *Poznań w latach 1918-1939*, Poznań 2004.

Czubiński A., *Rola Powstania Wielkopolskiego w walce Narodu Polskiego o powstrzymanie niemieckiego „parcia na Wschód”* [w:] Przegląd Zachodni nr 5/6 1968, Poznań 1968.

Czubiński A., *Rola Wielkopolski i Poznania w rozwoju polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego w zaborze pruskim oraz kształtowanie zachodnich i północnych granic odrodzonego państwa polskiego (1918-1921)* [w:] Przegląd Zachodni nr 5/6 1974, Poznań 1974.

Czubiński A., *Rola Wielkopolski w rozwoju polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego na Śląsku w latach 1918-1921* [w:] Przegląd Zachodni nr 3/4 1971, Poznań 1971.

Czubiński A., *Stan badań nad historią Powstania Wielkopolskiego* [w:] Dzieje Najnowsze nr 4/1998, Pułtusk 1998.

Czubiński A., *Stan badań nad Powstaniem Wielkopolskim* [w:] Kronika Wielkopolska nr 2/1988, Poznań 1988.

Czubiński A., *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918-1921*, Opole 1993.

Czubiński A., *Wewnętrzne i zewnętrzne przesłanki odbudowy niepodległego państwa polskiego (1918-1921)* [w:] Przegląd Zachodni nr 5-6/1988, Poznań 1988.

Czubiński A., *Wielkopolska w latach 1918-1939*, Poznań 2000.

Czubiński A., *Wybrane problemy historii Niemiec XIX i XX wieku*, Poznań 1992.

Czubiński A., Grot Z., Miśkiewicz B., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Zarys dziejów*, Poznań 1978.

Czyżak M., *Odrębność polskiego prawa karnego wojskowego wobec prawa karnego powszechnego*, Warszawa 2010.

Daniluk P. Makowski W., *Wojskowa służba sprawiedliwości w okresie II Rzeczypospolitej* [w:] WPP nr 3-4/2001, Warszawa 2001.

Dąbrowski S., *Wincenty Wierzejewski* [w:] Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne nr 2 [18] 2009, Tarnów 2009.

Dembski J., *Środowiska naukowe i twórcze oraz instytucje kulturalne w obchodach 60 rocznicy Powstania Wielkopolskiego* [w:] KMP nr 2/1979, Poznań 1979.

Dembski K., *Niektóre zagadnienia problematyki prawnoustrojowej Powstania Wielkopolskiego* [w:] Studia i Materiały do dziejów Pomorza i Wielkopolski, t. 5 z. 2, Poznań 1960.

Dembski K., *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej: zagadnienia prawnoustrojowe*, Poznań 1972.

Dolnicki B., *Kształt polskiej administracji terenowej w latach 1918-1939* [w:] O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin księga II, Białystok-Katowice 2010.

Dominiczak H., *Polska i jej granice zachodnie na forum międzynarodowym w latach 1914-1919* [w:] Rocznik Lubuski t. VII, Zielona Góra 1971.

Drogoń A., *Prawne podstawy funkcji ustrojowych sprawowanych przez Józefa Piłsudskiego* [w:] O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin księga II, Białystok-Katowice 2010.

Drozdowicz M., *Józef Piłsudski. Naczelnik Państwa Polskiego 14 XI 1918-14 XII 1922*, Warszawa 2008.

Dworecki Z., *Fakty i wydarzenia z walk o niepodległość w latach 1918-1919 w Poznaniu. Część druga. Rok 1919* [w:] KMP nr 1/1979, Poznań 1979.

Dworecki Z., *Fakty i wydarzenia z walk o niepodległość w latach 1918-1919 w Poznaniu. Część pierwsza* [w:] KMP nr 4/1978, Poznań 1978.

Dworecki Z., *Inteligencja Polska w życiu politycznym miasta w latach drugiej Rzeczypospolitej* [w:] KMP nr 2/1998, Poznań 1998.

Dworecki Z., *Polskie Rady Ludowe w Wielkopolsce 1918-1920*, Poznań 1962.

Dworecki Z., *Poznaniacy w Radzie Ludowej na Miasto Poznań i w Naczelnej Radzie Ludowej oraz ich polityczne kariery* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998.

Dworecki Z., *Próby podtrzymania ciągłości rządów pruskich na ziemiach zachodnich Polski po Pierwszej Wojnie Światowej* [w:] Węzłowe problemy dziejów Prus XVII-XX wieku. Materiały z sesji naukowej w UAM (11 i 12 VI 1970) pod red. Gerarda Labudy, Poznań 1971.

Dworecki Z., *Rada Ludowa na miasto Poznań 1918-1919. Część pierwsza.* [w:] KMP nr 4/ 1980, Poznań 1980.

Dworecki Z., *Rada Ludowa na miasto Poznań 1918-1919. Dokończenie.* [w:] KMP nr 1/1981, Poznań 1981.

Dziobek-Romański J., *Proces ujednolicania ustroju samorządu terytorialnego w II RP* [w:] Roczniki Nauk Prawnych t. XXII numer 2, Lublin 2012.

Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego pod. red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018.

Fabisz D., *Niemcy i Armia Niemiecka we wspomnieniach generałów polskich-byłych oficerów armii zaborczych* [w:] Rocznik Lubuski t. 18, Zielona Góra 1993.

Fertacz S., *General Stanisław Szeptycki, jako dowódca wojsk polskich w latach 1919-1922 wobec północno-wschodnich i południowo-zachodnich kresów Rzeczypospolitej* [w:] Wieki Stare i Nowe 2/2010, Katowice 2010.

Fiedorczyk P., Lityński A., Stawarska-Rippel A., *Wojny XX wieku i ich skutki dla ustrojów państwowych i prawa* [w:] CPH t. 71 z. 1, Poznań 2019.

Friszke A., *Józef Piłsudski* [w:] KSAP XX LAT pod red. H. Samsonowicza, Warszawa 2010.

Gabrielski W., Mieloch P., Nowaczyk J., Szeszuła J., *Powstańcy Wielkopolscy z Mosiny i okolic nr 1/2018*, Mosina 2018.

Gąsiorowski A., *Sesja naukowa poświęcona problematyce Powstania Wielkopolskiego* [w:] KMP nr 4/1958, Poznań 1958.

Goclon J., *Działalność gabinetu Leopolda Skulskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów i rola rządu w okresie przygotowań do „wyprawy kijowskiej”* [w:] Miscellanea Historica-Iuridica t. 13 z. 1, Białystok 2014.

Goclon J., *Gabinety Królestwa Polskiego 1917-1918. Skład, funkcjonowanie, działalność.* [w:] Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa t. 6 z. 2, Kraków 2013.

Goclon J., *Prezydium Rady Ministrów w latach 1918-1939. Struktura, zakres kompetencji i działalność projektodawcza. (Zarys problemu)* [w:] CPH t. 54 z. 2, Poznań 2012.

Goclon J., *Próba reform i dokonania Gabinetu Ignacego Paderewskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów (16 stycznia-9 grudnia 1919 r.) Część I* [w:] Słupskie Studia Historyczne nr 19/2013, Słupsk 2013.

Goclon J., *Próba reform i dokonania Gabinetu Ignacego Paderewskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów (16 stycznia-9 grudnia 1919r.) Część II* [w:] Słupskie Studia Historyczne nr 20/2014, Słupsk 2014.

Goclon J., *Rząd Ignacego Jana Paderewskiego. Geneza, skład osobowy i działalność (16 stycznia 1919-9 grudnia 1919)* [w:] Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica 86, Łódź 2011.

Goclon J., *Rząd Jędrzeja Moraczewskiego 17 XI 1918-16 I 1919r. (struktura, funkcjonowanie, dekrety)* [w:] Przegląd Nauk Historycznych R. VIII nr 2/2009, Łódź 2009.

Goclon J., *Rząd Leopolda Skulskiego (13 XII 1919-9 VI 1920), skład, funkcjonowanie i jego polityka wschodnia* [w:] Acta Universitatis Lodziensis Folia Historica 88, Łódź 2012.

Goclon J., *Ustrój Rady Ministrów, ministerstw i kontroli resortowej w Polsce w latach 1918 - 1928* [w:] Folia Iuridica Wratislavenensis t. 2 nr 1/2013, Wrocław 2013.

Gołaś J., *Jarocin wczoraj i dziś. Szkice monograficzne miasta i okolicy do celów szkolnych. Część I*, Jarocin 1938.

Górski G., *Polonia Restituta. Ustrój Państwa Polskiego w XX wieku*, Toruń 2018.

Górski K., *Literatura jako świadek czasu. Powstanie Wielkopolskie (1918-1919) w Prowincji Poznańskiej i jego obraz w piśmiennictwie niemieckojęzycznym. Studium imagologiczne / Literatur als Zeitzeuge. Der Großpolnische Aufstand (1918-1919) in der Provinz Posen und dessen Bild im deutschsprachigen Schrifttum. Eine imagologische Studie. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. R. Dziergwy*, Poznań 2013.

Grot Z., *Postulaty dalszych badań dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Powstanie Wielkopolskie. Źródła-stan badań-postulaty badawcze. Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego- Kościan, 2. II. 1972 r., pod red. Z. Grota, Kościan 1973.

Grot Z., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*, Poznań 1968.

Grot Z., *Powstanie Wielkopolskie. Chronologiczne zestawienie wypadków* [w:] KMP nr 4/1948, Poznań 1948.

Grot Z., *Powstanie Wielkopolskie (w 30. rocznicę wybuchu)* [w:] Przegląd Zachodni nr 12/1948, Poznań 1948.

Grot Z., *Wielkopolski czyn powstańczy* [w:] Novum Warszawa-Grudzień 1971 numer 12 specjalny, Warszawa 1971.

Grygier T., *Archiwum Referatu Historycznego DOK VII w Poznaniu i jego zagłada w 1939 r.* [w:] Powstanie Wielkopolskie. Źródła-stan badań-postulaty badawcze. Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego- Kościan, 2. II. 1972 r., pod red. Z. Grota, Kościan 1973.

Grygier T., *Polski front przeciwniemiecki w maju 1919 r.* [w:] Przegląd Zachodni nr 2/1948, Poznań 1948.

Grygier T., *Powstanie Wielkopolskie a plany wyzwolenia reszty ziem zachodniej Polski* [w:] Przegląd Zachodni nr 12/1948, Poznań 1948.

Grygier T., *Warmińska Rada Ludowa w dniach rewolucji w Olsztynie w 1918 roku* [w:] Komunikaty Warmińsko-Mazurskie nr 4/1969, Olsztyn 1969.

Gulczyński A., *Dzielnica zamkowa w okresie międzywojennym* [w:] Materiały z konferencji „Odkryj Dzielnicę Zamkową” (24 września 2010), Poznań 2011.

Gulczyński A., *Kształtowanie i działania polskiej władzy państwowej w dobie powstania wielkopolskiego* [w:] Wielkopole ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919, Poznań 2018.

Gulczyński A., *Ministerstwo byłej dzielnicy pruskiej (1919-1922)*, Poznań 1995.

Gulczyński A., *Odrodzona Polska w myśli ustrojowej Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu (1918)* [w:] Przegląd Wielkopolski nr 3/2018, Poznań 2018.

Gulczyński A., *Polski Sejm Dzielnicowy. Znaczenie, Stan badań i postulaty badawcze* [w:] Wielkopolskie drogi do Niepodległości. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Historie lokalne pod red. O. Bergmann i E. Wojcieszek, Poznań-Warszawa 2018.

Gulczyński A., *„Poznański” Sejm Dzielnicowy, czyli uwag kilka o korzeniach parlamentaryzmu odradzającej się Polsce* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998.

Gulczyński A., *Wizyty Premiera i obrady rządu w Poznaniu w pierwszych latach drugiej Rzeczypospolitej* [w:] KMP nr 3-4/1993, Poznań 1993.

Gulczyński A., *Władze miasta Poznania w okresie międzywojennym* [w:] KMP nr 1/1999, Poznań 1999.

Gulczyński A., *Zamek Cesarski w Poznaniu w świetle interpretacji poselskiej z 1921 r.* [w:] KMP nr 1/1996, Poznań 1996.

Gzella J., *Wprowadzenie do cenzury prewencyjnej w 1920 roku w dawnej dzielnicy pruskiej* [w:] Klio t. 28 nr 1/2014, Toruń 2014.

Hauser P., *Hellmut von Gerlach a niemiecka polityka wobec sprawy polskiej w okresie października-grudnia 1918 roku* [w:] Mazowieckie Studia Humanistyczne nr 2/2002, Warszawa 2002.

Hauser P., *Niemcy wobec działalności polskiej w Poznaniu i prowincji poznańskiej w przededniu wybuchu powstania wielkopolskiego* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998.

Hauser P., *Niemcy wobec perspektywy strat terytorialnych na rzecz państwa polskiego w ostatnich tygodniach I Wojny Światowej* [w:] Studia z najnowszej historii Niemiec w stosunkach polsko- niemieckich pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1986.

Hauser P., *Niemcy wobec sprawy polskiej : październik 1918 -czerwiec 1919*, Poznań 1984.

Hauser P., *Polska polityka zagraniczna na przełomie 1918/1919 r.* [w:] Przegląd Zachodni nr 5-6/1988, Poznań 1988.

Hauser P., *Przejęcie obszarów byłego zaboru pruskiego przyznanych Polsce traktatem wersalskim* [w:] Dzieje Najnowsze nr 3/1973, Warszawa 1973.

Helik J., Kornecki A., *Władysław Borth (1892-1970). Nota biograficzna* [w:] W. Borth. Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku. Wspomnienia. Do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył Wiesław Lesiuk, Opole 1980.

Hoff K., *Powstańcze skrzydła* [w:] Biuletyn IPN nr 11-12 (94-95) / 2008, Warszawa 2008.

Hoff K., *Wielkopolskie lotnictwo wojskowe 1919-1921* [w:] Wielkopoleanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018.

Izdebski H., *Historia administracji* wyd. 5, Warszawa 2001.

Jabczyński M., *Materiały-Kwestia społeczna w obradach Poznańskiego Sejmu Dzielnicowego 3- 5. XII. 1918* [w:] Przegląd Zachodni nr 12/1948, Poznań 1948.

Janicki K., *Poznańscy lekarze wojskowi w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] Archiwum historii i filozofii medycyny nr 73, Poznań 2010.

Janicki T., *Struktura społeczna i narodowa Wielkopolski u progu Wielkiej Wojny* [w:] Wielkopoleanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018

Janoszka Ł., Żytkowicz M., *Ewolucja dyscypliny wojskowej* [w:] Obronność. Zeszyty Naukowe AON 2/2014, Warszawa 2014.

Jazdon G., *Zapomniana „Rzeczpospolita Wielkopolska”* [w:] Pressje. Czasopismo elektroniczne Klubu Jagiellońskiego, nr 1/2019, Kraków 2019.

Jeziorny D., *Misja pułkownika Harry’ego Wade’a do Polski a wybuch Powstania Wielkopolskiego* [w:] Przegląd Zachodni nr 2/2016, Poznań 2016.

Jędruszczak T., *Odrodzenie niepodległej Polski w 1918 r.* [w:] Kwartalnik Historyczny nr 4/1978, Warszawa 1978.

Jędruszczak T., *Powstanie II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1978, Warszawa 1978.

Józwiak P., *Adwokaci w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] *Palestra* nr 1-2/2009, Warszawa 2009.

Józwiak P., *Prawne aspekty organizacji sądownictwa w Wojsku Wielkopolskim* [w:] *Zeszyty Historyczne Grot* nr 30/2009, Leszno 2009.

Kaczmarczyk K., *Archiwum Państwowe w Poznaniu w czasie okupacji niemieckiej* [w:] *Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym* t. XVII pod red. W. Suchodolskiego i P. Bańkowskiego, Warszawa 1948.

Kaczmarczyk K., *Straty archiwalne na terenie Poznania w latach 1939-1945* [w:] *Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym* t. XXVII pod red. P. Bańkowskiego, Warszawa 1957.

Kaczmarczyk-Kłak K., *Prawo łaski w okresie prowizorium konstytucyjnego w latach 1918-1922* [w:] *Ustroje Historia i współczesność. Polska-Europa-Ameryka Łacińska* księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajkowskiemu, Kraków 2013.

Kaczmarczyk-Kłak K., *Prawo łaski w Polsce na tle porównawczym. Dawniej i współcześnie*, Rzeszów 2013.

Kaczmarczyk-Kłak K., *Prawo łaski w świetle Konstytucji z 17 marca 1921 r. Zagadnienia ustrojowe i procesowe* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* t. 23, Lublin 2014.

Kaczmarczyk-Kłak K., *System rządów w Polsce w latach 1918-1922*, [w:] *Studia Prawnicze KUL* 1/2018, Lublin 2018.

Kaczorowski R., *Gotha G-IV, G-V*, [w:] *Skrzydłata Polska* 1971 nr 1 z dnia 3 stycznia 1971 r., Warszawa 1971.

Kania L., *Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej (1918-1945)* [w:] *WPP* nr 3/2002, Warszawa 2002.

Kania L., *Kodyfikacja wojskowego prawa karnego materialnego w II Rzeczypospolitej*, praca doktorska napisana pod kierownictwem prof. zw. dr hab. Tadeusza Maciejewskiego, Gdańsk 2000.

Kania L., *Ochrona porządku prawnego i bezpieczeństwa publicznego podczas obrony Lwowa (listopad 1918-marzec 1919)* [w:] *Studia Lubuskie t. II*, Sulechów 2006.

Kania L., *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 1)* [w:] *PHW 3-4/2018*, Warszawa 2018.

Kania L., *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 2)* [w:] *PHW 1/2019*, Warszawa 2019.

Kania L., *Organizacja prac ustawodawczych w Wojsku Polskim u progu niepodległości II Rzeczypospolitej (1918-1921)* [w:] *WPP 1/2002*, Warszawa 2002.

Kania L., *Podjęcie prac przygotowawczych w zakresie wojskowego prawa karnego na ziemiach polskich w okresie I Wojny Światowej* [w:] *WPP 3-4/2000*, Warszawa 2000.

Kania L., *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach 1795-1945*, Siedlce 2010.

Kania L., *Recenzja Robert Ostafiński-Bodler, Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002*, wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, ss. 507. [w:] *Prace Instytutu Prawa i Administracji PSWZ w Sulechowie t.1*, Sulechów 2005.

Kania L., *Służba sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795-1945. Organizacja-Prawo-Ludzie*, Siedlce 2010.

Kania L., *Więziennictwo wojskowe w pierwszych latach niepodległej Rzeczypospolitej (1918-1921)* [w:] Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 101/2018, Warszawa 2018.

Kania L., *Wyroki bez apelacji. Sądy polowe w Wojsku Polskim w czasie wojny z Rosją Sowiecką 1919-1921*, Zielona Góra 2019.

Kania L., *Zarys organizacji audytoriatu Wojska Polskiego i polskich organizacji wojskowych Drugiej Rzeczypospolitej (1914-1948)* [w:] Palestra 1-2/2005, Warszawa 2005.

Kania L., *Żołnierska karta w życiu prof. Wacława Makowskiego* [w:] Palestra 5-6/2001, Warszawa 2001.

Karwat J., *Metodyka badań nad historią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919* [w:] Metodologia i metodyka badań historyczno-wojskowych (studia i szkice) pod red. K. Kościelniak, Z. Pilarczyk, Poznań 2012.

Karwat J., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” zaboru pruskiego w dążeniu do niepodległości* [w:] Dzieje Najnowsze nr 4/1994, Warszawa 1994.

Karwat J., *W drodze do Poznania*, [w:] nr okazyjny do czasopisma Polska Zbrojna z dnia 27 grudnia 2016 r., Warszawa 2016.

Karwat J., *Wojsko Wielkopolskie* [w:] KMP nr 4/1998, Poznań 1998.

Karwat J., *Zwycięstwo powstania oraz jego znaczenie dla Polski i Wielkopolski* [w:] Wielkopolanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku, Poznań 2018.

Kempa R., *Od „Wojny Pozycyjnej” po „Wiosenne Słońce”. Polska w niemieckich planach wojennych 1919 r.* [w:] Białostockie Teki Historyczne 10/2012, Białystok 2012

Kędzierski J., *Kształtowanie się odrodzonej państwowości polskiej w latach 1918 -1923* [w:] Palestra 12/2018, Warszawa 2018.

Kiec O., *Powstanie wielkopolskie w niemieckiej polityce pamięci w Marchii Wschodniej (Ostmark) w latach 1919-1945* [w:] Wielkopoleanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918 -1919 roku, Poznań 2018.

Kierski K., *Stan prawny walki o ziemię w b. dzielnicy pruskiej* [w:] Ruch Prawniczy i Ekonomiczny 1/1923, Poznań 1923.

Klaflkowski A., *Powstanie Wielkopolskie czeka na swe opracowanie* [w:] Przegląd Zachodni nr 6/1958, Poznań 1958.

Kloch B., *Zeszyty Rybnickie 11. Monografie. Zarys dziejów sądownictwa w południowej części Górnego Śląska. Sądy w Rybniku, Jastrzębiu Zdroju, Raciborzu, Wodzisławiu Śląskim i Żorach*, Rybnik-Gliwice 2011.

Kłak Cz., *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji a postępowanie nakazowe* [w:] Prokuratura i Prawo 7-8/2007, Warszawa 2007.

Kmiecik T., *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918-1939*, Słupsk 2005.

Kola J., *Udział prawników poznańskich w pracach Komisji Kodyfikacyjnej RP nad ujednoliceniem prawa prywatnego w latach 1919-1939* [w:] Zeszyt studencki kół naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM nr 3/2013, Poznań 2013.

Kołodziej E., *Z dziejów archiwów państwowych w Warszawie w latach 1918-1944* [w:] Res Historica nr 31, Lublin 2011.

Koredczuk J., *Lata 1772/1795-1918, 1.4.3. Zabór pruski* [w:] System prawa karnego procesowego. T. X. Postępowanie przygotowawcze, pod. red. R. Stefański, Warszawa 2016.

Kosman M., *Powstanie Wielkopolskie na tle polskich powstań narodowych* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/2008, Poznań 2008.

Kosman M., *Powstanie Wielkopolskie na tle walk o przetrwanie narodowe pod zaborem pruskim*, Poznań 1993.

Kościański Z., *Nowe wydawnictwa o Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016.

Kopczyńska I., *Poznanianki na Polskim Sejmie Dzielnicowym* [w:] Przegląd Wielkopolski nr 3/2018, Poznań 2018.

Kowalczyk M., *Pieniądz zastępczy w czasie pierwszej wojny światowej. Przykład Prowincji Poznańskiej* [w:] CPH T. 58 z. 1, Poznań 2006.

Kozielewicz W., *Tryb doraźny-uwagi de lege ferenda* [w:] Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem T.2, Warszawa 2010.

Kozłowski J., *Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918*, Poznań 2004.

Kozłowski J., *Wychodźstwo polskie w Niemczech i jego udział w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919* [w:] Przegląd Zachodni 5-6/1988, Poznań 1988.

Kozłowski K., *Prawo łaski Prezydenta RP*, Warszawa 2013.

Kraczkowski R., *Dekretowanie ustaw w Polsce w latach 1918-1926*, Warszawa 1994.

Kruszyński B., *Kariera oficera, jako model awansu społecznego obywatela w II Rzeczypospolitej* [w:] Dzieje Najnowsze nr 2/2008, Warszawa 2008.

Kruszyński B., *Kariery oficerów w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2011.

Kruszyński B., *Wyjazd kombinowanej Dywizji Wielkopolskiej na Front Litewsko-Białoruski, lipiec 1919 r.* [w:] Poznańczycy w wojnie polsko-bolszewickiej 1919 -1921, Poznań 2010.

Krzyżanowski L., *Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki*, Katowice 2011.

Kubiak P., *Niemieckie ugrupowania liberalne wobec warunków Traktatu Wersalskiego (1919-1923)* [w:] Przegląd Zachodni nr 4/2008, Poznań 2008.

Kubiak S., *Materiały bibliograficzne do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 na podstawie zawartości prasy Poznania z lat 1919-1939* [w:] Zeszyty Naukowe UAM 1965.

Kubiak S., *Niemcy a Wielkopolska 1918 -1919*, Poznań 1969.

Kubiak S., *Rady robotniczo-żołnierskie a Powstanie Wielkopolskie* [w:] Studia i Materiały do Dziejów Pomorza i Wielkopolski, t. 5 z. 2, Poznań 1960.

Kubiak S., *Rady Robotniczo-Żołnierskie w Wielkopolsce. W 40 rocznicę Powstania Wielkopolskiego* [w:] Ruch Ekonomiczny i Prawniczy 4/1958, Poznań 1958.

Kubiak S., Łozowski F., *Rady Robotniczo-Żołnierskie w Wielkopolsce 1918-1919*, Poznań 1959.

Kubiak, S. *Z zagadnień polityki niemieckiej wobec Wielkopolski w przededniu Powstania 27 XII 1918 r.* [w:] Przegląd Zachodni 5/1958, Poznań 1958.

Kucner A., *Zabór pruski w zaraniu odbudowy państwowości polskie po pierwszej wojnie światowej w latach 1918-1920* [w:] Z. Kaczmarczyk, *Studia z dziejów historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 1962.

Kulesza W. T., *Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 lutego 1919r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa.* [w:] Przegląd Sejmowy nr 5/2007, Warszawa 2007.

Kulesza W., *Crimen laesae institiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013.

Kulicki J., *Kontrola skarbową w systemie kontroli skarbowej*, Warszawa 2014.

Kulik M., *Bracia Dowbor-Muśnicy-Polacy na służbie rosyjskiej* [w:] *Niepodległość i Pamięć* nr 4/2016, Warszawa 2016.

Kwiatek A., *Powstańcze organy wymiaru sprawiedliwości na Górnym Śląsku w 1921 r.* [w:] *Studia Śląskie Seria nowa*, T. XXIX, Opole-Wrocław 1976.

Leitbeger S., *Poznańska rodzina Sławskich* [w:] KMP nr 3-4/1993, Poznań 1993.

Lissowski Z., *Straty naukowe Poznania* [w:] *Przegląd Zachodni* 2-3/1945, Poznań 1945.

Lityński A., *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę* [w:] *Roczniki Administracji i Prawa. Teoria i praktyka* r. XII. Sosnowiec 2012.

Lityński A., *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919-1969): wybrane zagadnienia*, Tychy 2001.

Lityński A., *Prawo do obrony w procesie karnym w czasie powstania kościuszkowskiego* [w:] *Palestra* nr 7-8/1984, Warszawa 1984.

Lityński A., *Proces karny insurekcji 1794*, Katowice 1983.

Lityński A., *Sądy i prawo w Powstaniu Kościuszkowskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988.

Łopatecki K., „*Disciplina militaris*” w *Wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*, Białystok 2012.

Łossowski P., *Udział Polaków z zaboru pruskiego w wyzwoleniu ziem centralnej Polski w listopadzie 1918 roku* [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec w stosunkach polsko-niemieckich* pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1986.

Łossowski P., *Wkład Armii Wielkopolskiej w odbudowę sił zbrojnych odrodzonego państwa polskiego* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/1983, Poznań 1983.

Łossowski, *Wyzwolenie ziem polskich w listopadzie 1918 roku* [w:] *U źródeł niepodległości 1914–1918. Z dziejów polskiego czynu zbrojnego*, red. P. Stawecki, Warszawa 1988.

Łuczak J., *Znaki i symbole powstania wielkopolskiego 1918-1919 roku* [w:] *Wielkopole ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018.

Łyczywek R., *Historia adwokatury polskiej okresu zaborów* [w:] *Palestra* nr 9/1971, Warszawa 1971.

Łysoń R., *Polskie ugrupowania ugodowe w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1894-1918*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. W. Molika, Poznań 2012.

Łysoń R., *Zabór pruski wobec Aktu 5 Listopada* [w:] *Historia Slavorum Occidentis* 2/2017, Poznań 2017.

Machura A., *Odpowiedzialność urzędnika za przestępstwa popełnione z chęci zysku w okresie międzywojennym* [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego t. XIX*, Kraków-Lublin-Gdańsk-Warszawa 2016.

Maciejewski T., *Historia administracji* wyd. 2, Gdańsk 2006.

Maciejewski T., *Historia powszechna ustroju i prawa* wyd. 5, Warszawa 2015.

Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego Polski* wyd. 4 rozszerzone i zmienione, Warszawa 2011.

Maciejewski T., *Ustrój sądowy Prus, II Rzeszy i Republiki Weimarskiej (1815 -1871 i 1918 - 1933)* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* T. 25 z. 3, Lublin 2016.

Maciejewski T., *Ustrój sądów przysięgłych w II Rzeszy, Republice Weimarskiej i wersalskim Wolnym Mieście Gdańsku* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3270, Wrocław 2010.

Macyszyn J., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919* [w:] *Niepodległość i Pamięć* nr 1/2015, Warszawa 2015.

Madajczyk P., *Kształtowanie się Korpusu Oficerskiego Wojska Polskiego w latach 1918-1921* [w:] Kwartalnik Historyczny nr 3/1984, Warszawa 1984.

Magrian J., *Witkowo w zasięgu oddziaływania Gniezna jako ośrodka działalności patriotycznej i niepodległościowej w przededniu i w trakcie powstania wielkopolskiego* [w:] Wielkopolskie drogi ku niepodległości XIX i XX wieku z perspektywy „małych ojczyzn”. Materiały nadesłane na I oraz II Konferencję-Sejmik Muzeów i Regionalistów Wielkopolskich, Poznań 2018.

Malec D., *Adwokatura a notariat w Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia z dziejów obu instytucji. Część I* [w:] Palestra nr 7-8/2003, Warszawa 2003.

Malec D., *Sejm Ustawodawczy 1919-1922. W 90 rocznicę pierwszego posiedzenia* [w:] Przegląd Sejmowy nr 1/2009, Warszawa 2009.

Maleszyk R., *Więziennictwo polskie na tle dziejów państwa w latach 1918-1956* [w:] Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 62-63/2009, Warszawa 2009.

Małaczyński Z., *Luźne uwagi z powodu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie traktowania próśb o łaskę* [w:] WPP nr 4/1929, Warszawa 1929.

Marcinkowski W., *Wojskowe prawo wykroczeń w II Rzeczypospolitej* [w:] WPP nr 1-2/1998, Warszawa 1998.

Marczewski J., *Z kroniki naukowej. Sesja naukowa poświęcona problematyce Powstania Wielkopolskiego* [w:] Przegląd Zachodni nr 6/1958, Poznań 1958.

Markert W., *General Broni Władysław Anders 1892-1970, wyd. 2 uzupełnione i poprawione*, Warszawa 2012.

Marszałek P., *Geneza i organizacja polskich formacji policyjnych w Wielkopolsce (1918-1920)* [w:] Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie, Sulechów 2007.

Marszałek P., *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011.

Marszałek P., *Powstanie i rozwój organizacyjny polskich formacji policyjnych w południowo-zachodniej Wielkopolsce w latach 1918-1922* [w:] *Studia Lubuskie* t. IV, Sulechów 2008.

Marszałek P., *Prawo stanów szczególnych II Rzeczypospolitej na tle ówczesnych rozwiązań europejskich* [w:] *Studia Lubuskie* T. VII, Sulechów 2011.

Marszałek P., *Rada Ochrony Państwa z 1920 r. Studium prawnohistoryczne*, Wrocław 1995.

Marszałek P., *Sądy doraźne na ziemiach polskich po I Wojnie Światowej (listopad 1918- luty 1919)* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 908, Wrocław 1989.

Marszałek P., *Stany szczególne i sądy specjalne w Wielkopolsce w pierwszych latach po I wojnie światowej* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3180, Wrocław 2009.

Marszałek P., *Ślady obcych regulacji w polskim prawie stanów szczególnych XIX w. i początków XX w.* [w:] *Studia Lubuskie* T. VIII, Sulechów 2011.

Matelski D., *Polacy w Niemczech między wojnami (1919-1939)* [w:] *Przegląd Nauk Historycznych* R. III nr 2/2003, Łódź 2003.

Materniak-Pawłowska M., *Adwokatura II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno- ustrojowe*, Poznań 2009.

Materniak-Pawłowska M., *Instytucja sędziego śledczego w II Rzeczypospolitej* [w:] *CPH* t. 65 z. 1, Poznań 2013.

Materniak-Pawłowska M., *Prokuratura II Rzeczypospolitej w świetle obowiązującego ustawodawstwa* [w:] *Studia Iuridica Lublinensia* t. 25 z. 3, Lublin 2016.

Materniak-Pawłowska M., *Przejmowanie wymiaru sprawiedliwości przez organa polskie po I wojnie światowej* [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, pod red. T. Maciejewskiego, Koszalin 1999.

Materniak-Pawłowska M., *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003.

Materniak-Pawłowska M., *Zawód sędziego w Polsce 1918-1939* [w:] CPH t. 63 z. 1, Poznań 2011.

Materniak-Pawłowska M., *Z dziejów sądów przysięgłych na ziemiach polskich w XIX wieku* [w:] CPH t. 66 z. 1, Poznań 2014.

Matusik P., *Akcja i reakcja. Polski Sejm Dzielnicowy i zjazd niemieckich rad ludowych opracowanie i tłumaczenie* [w:] KMP 3/2018, Poznań 2018.

Matusik P., *Co się stało 27 grudnia?* [w:] KMP 3/2018, Poznań 2018.

Matusik P., *Wielkie Księstwo Poznańskie: Polacy, Niemcy, pruska polityka 1815-1914* [w:] *Wielkopoleanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018.

Mazur E., *Organizacja adwokatury w latach 1918-1988* [w:] *Palestra* 11-12/1988, Warszawa 1988.

Mażewski L., *Stany nadzwyczajne w II Rzeczypospolitej Polskiej oraz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Próba rekonstrukcji modelu instytucji stanu nadzwyczajnego*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Antoniego Dudka, Kraków 2007.

Melezini M., *Punitywność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.

Mielnik D., *Kara śmierci w polskim prawie karnym. Refleksje historyczno-dogmatyczne*. Łódź 2017.

Mierzwiński Z., *General Stanisław Taczak-organizator i pierwszy głównodowodzący Powstania Wielkopolskiego* [w:] *Niepodległość i pamięć* nr 20 2004, Warszawa 2004.

Miśkiewicz B., *Historiografia Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 Wybrane aspekty z perspektywy 90 lat. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej „90 rocznica Powstania Wielkopolskiego 1918-1919”* Poznań 17 grudnia 2008 pod red. J. Karwata, Poznań 2008.

Miśkiewicz B., *Studia nad dziejami Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w latach 1977-1987* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 5/6 1988, Poznań 1988.

Miśkiewicz B., *Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918/1919* [w:] *Siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości i wybuchu Powstania Wielkopolskiego. Materiały z konferencji odbytej 13-14 grudnia 1988 r. w UAM w Poznaniu* pod red. doc. dr hab. Tadeusza Kotłowskiego, Poznań 1992.

Mogiłka M., *Polityka Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej wobec Niemiec w czasie powstania wielkopolskiego* [w:] *Res Politicae. Prace naukowe Akademii imienia Jana Długosza w Częstochowie* t. IV, Częstochowa 2011.

Molenda J., *Próby osiągnięcia kompromisu między Romanem Dmowskim i Józefem Piłsudskim w sprawie węzłowych problemów odradzającego się państwa polskiego* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 1-2/1981, Warszawa 1981.

Molik W., *Inteligencja polska w Poznańskim w XIX i na początku XX wieku*, Poznań 2009.

Molik W., *Polityka władz pruskich wobec polskiej inteligencji w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1848-1914* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/1980, Poznań 1980.

Molik W., *Polscy prawnicy w dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Liczebność - pochodzenie społeczne-wykształcenie* [w:] *KMP* 3/2018, Poznań 2008.

Mrozek K., *Przesłanki udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności* [w:] *Acta Erasiana* t. 3, Wrocław 2012.

Mróz D., *Prokuratura Sądu Apelacyjnego w Toruniu w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Rocznik Toruński* t. 35, Toruń 2008.

Mucha K. W., *Parlament Polski w opinii Józefa Piłsudskiego 1918-1930* [w:] *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica* 71 2001, Łódź 2001.

Musioł J., *Sądy Polowe w III Powstaniu Śląskim*, Katowice 1978.

Musioł J., *Temida w III Powstaniu Śląskim. 80 Rocznica III Powstania Śląskiego, powrót Górnego Śląska do Polski*, Katowice 2001.

Nadobnik M., *Obszar i ludność b. dzielnic pruskiej* [w:] *Ruch Prawniczy i Ekonomiczny* z. 3, Poznań 1921.

Nałęcz D., Nałęcz T., *Józef Piłsudski legendy i fakty*, Warszawa 1987.

Naworski Z., *Służba publiczna od monarchii absolutnej po czasy współczesne. Zarys problematyki* [w:] *Dzieje biurokracji* t. 1 cz. 1, Lublin-Siedlce 2011.

Nawrocki S., *Dzienniki urzędowe z przełomu lat 1918-1919 jako źródło do dziejów Powstania Wielkopolskiego* [w:] *Wielkopolska a Pomorze, Warmia, Mazury i Ziemia Żłotowska w dobie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 (Materiały z II Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego- Kościan 2.II.1973 r.)* pod red. Z Grota i J. Witkowskiego, Leszno 1977.

Nazarewicz J., *Niektóre aspekty wojskowo-prawne związane z odbudową państwowości Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918-1921* [w:] *WPP* nr 4/1978, Warszawa 1978.

Niestrawski M., *Polskie Wojska Lotnicze w okresie walk o granice państwa polskiego (1918-1921)*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Przemysława Hausera, Poznań 2014.

Niestrawski M., *Wielkopole w walce o granice Drugiej Rzeczypospolitej 1918 -1921* [w:] *Wielkopole ku Niepodległej - w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018.

Niestrawski M., *Wkład Wielkopolski w budowę wojsk lotniczych II Rzeczypospolitej w ocenie publicystów „Przeglądu Lotniczego”* [w:] SDPHW t.13, Poznań 2012.

Nowak K., *Kompetencje głowy państwa w zakresie zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi i bezpieczeństwa państwa w polskim prawie konstytucyjnym*, Rzeszów 2016.

Odziemkowski J., *Kalendarium II Rzeczypospolitej* [w:] *Niepodległość i Pamięć* nr 5/1998, Warszawa 1998.

Olejniki K., *Miejsce wojska w strukturach państwa w świetle poglądów Józefa Piłsudskiego* [w:] Bellona. Pismo naukowe wydawane przez Ministerstwo Obrony Narodowej nr 2/2014, Warszawa 2014.

Olejniki K., *Rola czynnika wojskowego w kształtowaniu niepodległości Polski w latach 1918-1921* [w:] *Studia z dziejów wojskowości* t. III, Białystok 2014.

Oniszczyk J., *Filozofia i teoria prawa* wyd. 2, Warszawa 2012.

Opaliński B., *Kontrasygnata w polskim prawie konstytucyjnym przed uchwaleniem Konstytucji z 1997 r. Część I* [w:] *Ius Novum* 2/2011, Warszawa 2011.

Orłowski M., *General Józef Haller a Grudziądz 1920-1939* [w:] *Rocznik Grudziądzki* t. 16, Grudziądz 2005.

Orłowski M., *Związki generała broni Józefa Hallera z Toruniem w latach 1920-1939* [w:] *Rocznik Toruński* nr 29/2002, Toruń 2002.

Orzechowski J., *Dowodzenie i sztaby. Okres międzywojenny (1918- 1939)* t. 3, Warszawa 1980.

Ostafiński – Bodler R., *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-1999*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Wiesława Daszkiewicza, Poznań 1999.

Ostafiński – Bodler R., *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914-2002*, Poznań 2002.

Paciorkowski S., *Pierwsze miesiące działalności sądów pokoju w Apelacji Poznańskiej w 1920 roku w świetle akt Sądu Apelacyjnego w Poznaniu* [w:] Przegląd Prawniczy Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza nr 5/2015, Poznań 2015.

Pajewski J., *Historia Powszechna 1871-1918*, Warszawa 1967.

Pajewski J., *Militaryzm pruski* [w:] Węzłowe problemy dziejów Prus XVII-XX wieku. Materiały z sesji naukowej w UAM (11-12.06.1970), praca zbiorowa pod redakcją Gerarda Labudy, Poznań 1971.

Pasek A., *Główne założenia projektów ustaw o odpowiedzialności nieletnich na gruncie prawa karnego, opracowanych w początkach II Rzeczypospolitej* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3864, Wrocław 2018.

Pasek A., *Konstrukcja recydywy w polskim kodeksie karnym z 1932 r.* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3375, Wrocław 2011.

Pasek A., *Ochrona miru domowego w prawie karnym Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3063, Wrocław 2008.

Pasek A., *Uwagi o instytucji przedawnienia w projekcie polskiego kodeksu karnego z 1932 roku* [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3674, Wrocław 2015.

Pawlak - Damska A., *Polski Sejm Dzielnicowy*, Kórnik 2018.

Piątek J., *Analiza wyzwań i ograniczeń polskiej strategii wojskowej w latach 1918-1939* [w:] SDPHW t. 12, Poznań 2011.

Pietrzak J., *O reprezentacje byłego zaboru pruskiego w Sejmie Ustawodawczym w 1919 r.* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1976, Warszawa 1976.

Pietrzak J., *Rozwój i działalność samorządu w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1919-1939*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza Kotłowskiego, Poznań 2016.

Pilarczyk Z., *Militarne aspekty powstania wielkopolskiego roku 1918-1919* [w:] *Wielkopolanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918-1919 roku*, Poznań 2018.

Pilarczyk Z., *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919-długa droga do niepodległości* [w:] *Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich* t. IV, Poznań 2017.

Płachta M., *Amnestia jako jeden ze sposobów „rozliczania” sprawców najcięższych zbrodni międzynarodowych* [w:] *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* z. 4/2003, Poznań 2003.

Podkowski M., *Język urzędowy w sądownictwie na obszarze Wielkopolski w 1919 r.* [w:] *W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości. Materiały III konferencji historyków państwa i prawa* Karłów 7-9 września 1999, Wrocław 2000.

Polak B., *Czyn zbrojny Wielkopolan 1918-1919* [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Katalog źródeł i materiałów* pod. red. S. Sierpowskiego, Poznań 2003.

Polak B., *Dowódcy powstania wielkopolskiego- ich działania i sukcesy* [w:] *Wielkopolanie ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918 -1919*, Poznań 2018.

Polak B., *Dowództwo Główne w Poznaniu (28 grudnia 1918-15 stycznia 1919 roku). Organizacja i działalność* [w:] *Prawdy i fikcje Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z VII ogólnopolskiego seminarium historyków Powstania Wielkopolskiego. Kościan 25 kwietnia 1986 r.* pod red. B. Polaka, Koszalin 1987.

Polak B., *Dowództwo Główne Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 (28 XII 1918-15 I 1919)* [w:] KMP nr 4/1989, Poznań 1989

Polak B., *General Stanisław Taczak 1874-1960*, Koszalin 1998.

Polak B., *Konspiracja polska w Poznaniu (1912-1918)* [w:] KMP nr 3-4/1984, Poznań 1984.

Polak B., *Mieczysław Paluch (1888-1942)* [w:] KMP nr 4/1985, Poznań 1985.

Polak B., *Powstanie wielkopolskie i wojna polsko-niemiecka 1918-1919. Źródła, stan badań, postulaty badawcze* [w:] *Z dziejów walk o niepodległość t.3* pod red. M. Gałęziowski, S. Kalbarczyk, J. Kirszak, D. Koreś, Warszawa 2015.

Polak B., *Powstańcze i regularne formacje w Wielkopolsce 1918-1919* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 5/6 1988, Poznań 1988.

Polak B., *Walki powstańcze w Poznaniu (27 XII 1918-6 I 1919)* [w:] KMP nr 4/1986, Poznań 1986.

Polak B., *Wojsko Wielkopolskie 1918-1920*, Koszalin 1990.

Polak B., *Wojsko Wielkopolskie w latach 1918-1920* [w:] KMP nr 4/1988, Poznań 1988.

Polak B., Wstęp [w:] *Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z roku 1919. Do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył Bogusław Polak*, Koszalin 2000.

Polak B., *Zjednoczenie Armii Wielkopolskiej z Wojskiem Polskim w 1919 r.* [w:] *Powstanie Wielkopolskie (artykuły i przyczynki)* pod red. B. Polaka, Kościan 1975.

Polak B., *Związki generała Władysława Andersa z Poznaniem i 15 Pułkiem Ułanów Poznańskich 1919-1970* [w:] *Społeczeństwo, armia i polityka w dziejach Polski i Europy. Studia z dziejów politycznych i wojskowych dedykowane profesorowi Benonowi*

Miśkiewiczowi z okazji siedemdziesięciolecia urodzin pod red. A. Czubiński, B. Lapis, Cz. Łuczak, Poznań 2002.

Polak K., *Więziennictwo Polskie w latach 1918-1939*, Kalisz 1995.

Polak M, *Polityczne aspekty powstania wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Wielkopole w stulecie zwycięskiego powstania 1918 -1919 roku, Poznań 2018.

Polewka J., Lutwak W., *Udział adwokatów w III Powstaniu Śląskim- w związku z 90. rocznicą powstania* [w:] Palestra nr 5-6/2011, Warszawa 2011.

Prokop K., *W poszukiwaniu systemu rządów u progu niepodległości (1918-1921)* [w:] Miscellanea Historico-Iuridica t. 17 z. 1 pod red. P. Fiedorczyka, Białystok 2018.

Przewłocki J., *Uwarunkowania walki politycznej ziem byłego zaboru pruskiego o wyzwolenie narodowe po I wojnie światowej* [w:] Prace naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria Zeszyty Historyczne, z. 1/1993, Częstochowa 1993.

Przybylski M., *Duszpasterstwo księży diecezjalnych oraz kapelanów wojskowych w latach 1919-1939 na terenie Okręgu Korpusu nr VII*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bohdana Lapisy promotor pomocniczy dr Maciej Michalski, Poznań 2014.

Przybylski M., *Wielkopolscy wojskowi kapelani pomocniczy w latach 1919-1939* [w:] Przegląd Wielkopolski nr 2/2012, Poznań 2012.

Przyjemski S., *Organizacja wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] WPP nr 4/1968, Warszawa 1968.

Przyjemski S., *Prawo karne wojskowe*, Gdańsk 1999.

Przyjemski S., *Wojskowy wymiar sprawiedliwości w III Powstaniu Śląskim* [w:] WPP nr 2/1981, Warszawa 1981.

Ptak A., *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918-1939)* [w:] Władza lokalna w procesie transformacji systemowej pod red. J. Babiak, A. Ptak, Kalisz-Poznań 2010.

Radwański Z., *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej* [w:] CPH t. 31 z. 1, Poznań 1969.

Ramotowska F., *Legitymizm władz powstańczych w okresie powstań narodowych i ruchów wolnościowych (1830-1863)* [w:] Miscellanea Historico-Archivista t. IV, Warszawa 1994.

Ratajewska B., *Polscy mieszkańcy powiatu wschowskiego w walce o zachowanie narodowej tożsamości w pierwszej połowie XX w.*, Leszno 2018.

Rawski W., *Wojskowe Biuro Historyczne i jego kadra w 1939 roku* [w:] PHW nr 1/2011, Warszawa 2011.

Rezler M., *Aktualne postulaty badawcze* [w:] Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego. Materiały z V ogólnopolskiego seminarium historyków Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919. Kościan 3 kwietnia 1984 r. pod red. B. Polaka, Koszalin 1984.

Rezler M., *Jak i dlaczego w grudniu 1918 roku doszło do wybuchu powstania wielkopolskiego* [w:] Wielkopole ku Niepodległej-w stulecie zwycięskiego powstania 1918 -1919, Poznań 2018.

Rezler M., *Mundur Wielkopolski w latach 1918-1919*, Kościan 1973.

Rezler M., *Nasze Powstanie. W 100 rocznicę Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Szamotuły 2018.

Rezler M., *Nie tylko orężem. Bohaterowie wielkopolskiej drogi do niepodległości*, Poznań 2013.

Rezler M., *Polska Niepodległość 1918*, Poznań 2018.

Rezler M., *Polskie skrzydła nad Poznaniem-lotnicy w Powstaniu Wielkopolskim* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016.

Rezler M., *Powstanie Wielkopolskie*, Poznań 2008.

Rezler M., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Po 100 latach*, Poznań 2018.

Rezler M., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Postulaty badawcze po 17 latach* [w:] Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Źródła-stan badań-postulaty badawcze. X Ogólnopolskie Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego, Koszalin 1997.

Rezler M., *Realia powstańcze Ignacego Jana Paderewskiego* [w:] Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich t. IV, Poznań 2017.

Rezler M., *Wielkopolanie pod bronią 1768-1921. Udział mieszkańców regionu w powstaniach narodowych*, Poznań 2011.

Rezler M., *Wojsko na placu Wolności w Poznaniu* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016.

Rezmer W., *Polacy w korpusie oficerskim armii niemieckiej w I Wojnie Światowej* [w:] Społeczeństwo polskie na ziemiach polskich od panowaniem pruskim w okresie I Wojny Światowej (1914-1918) pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1996.

Rodak M., *Ekscelencjo, naczelniku zaszczyć mnie swą łaską, zwalniając mnie od piętnującej kary* [w:] Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 66/2010, Warszawa 2010.

Rokoszewski H., *Powstanie Wielkopolskie na ziemi wolsztyńskiej* [w:] H. Rokoszewski, K. Żurek, *Taka przyszła wolność. Wolsztyn 1918-1919*, Wolsztyn 2008.

Rykert H., *Wzorem Ojców. Z dziejów Bractwa Kurkowego Bractwa Strzeleckiego w Śremie (1635-2009)*, Śrem 2010.

Rzepa K., *Przygotowania do Powstania Wielkopolskiego i jego przebieg w aktach Archiwum Belwederskiego* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 4/1978, Warszawa 1978.

Rzepa K., *Wychodźstwo polskie w Niemczech do 1914 r.* [w:] *Przegląd Zachodni* 5-6/1978, Poznań 1978.

Schramm T., *Dziewięćdziesiąt lat temu...* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/2008, Poznań 2008.

Schramm T., *Verwaltungsgebiet Ober Ost* [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec w stosunkach polsko-niemieckich* pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1986.

Schramm T., *Wygrać Polskę 1914-1918*, Warszawa 1989.

Siemaszko K., *Konstrukcja podżegania i pomocnictwa w pracach nad polskim kodeksem karnym z 11 VII 1932 r.* [w:] *Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego* t. XIII, Kraków-Lublin-Łódź 2010.

Sierpowski S., *Aspekty międzynarodowe Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/2008, Poznań 2008.

Sierpowski S., *Działalność Misji Międzysojusznicy w Polsce w 1919 r.* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 3/2013, Warszawa 2013.

Sierpowski S., *O powstaniu wielkopolskim nie tylko rocznicowo* [w:] *Leszczyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Rozwój*. Leszno 2008.

Sierpowski S., *O Powstaniu Wielkopolskim w jego setną rocznicę. Aspekty międzynarodowe, regionalne i lokalne*, Poznań 2019.

Sierpowski S., *Rozejm w Trewirze w 1919 r.* [w:] *Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich* t. IV, Poznań 2017.

Skarżyński R., *System prawa i wykładnia doktryny prawa* [w:] *Miscellanea Historico-Iuridica. Materiały z XIV Ogólnopolskiego Zjazdu Kater Historii Doktryn Politycznych*

i Prawnych: Historia myśli politycznej i prawnej a prawo i kultura prawna, Białystok 21-24 czerwca 2015 r. t. 15 z. 2 pod red. A. Czarnoty, F. Cyuńczyka i K. Kuźmicza, Białystok 2016.

Skelnik J. M., *Tworzenie i organizacja Królewsko-Polskiego sądownictwa wojskowego w latach 1917-1918* [w:] *Miscellanea Historio-Iuridica* t. 9, Białystok 2010.

Skotarczak J., *Hotel Royal - siedziba Dowództwa Głównego Powstania Wielkopolskiego* [w:] *Powstaniec Wielkopolski* 9/2003, Poznań 2003.

Skóra W., *Pierwszy okres istnienia polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych 1918-1921 (konceptje, organizacja, kadry)* [w:] *Pamięć i Sprawiedliwość* nr 1/2018, Warszawa 2018.

Słabik A., *Wielkopolskie formacje bezpieczeństwa publicznego w latach 1918-1920* [w:] *Słupskie Studia Historyczne* nr 12/2006, Słupsk 2006.

Smoliński A., *Alkohol w Wojskach Wielkopolskich w świetle rozkazów Dowództwa Głównego z 1919 roku* [w:] *Alkohol w wojsku i na wojnie. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej* pod. red. A. Niewińskiego, Oświęcim 2018.

Smoliński A., *Morale i dyscyplina Wojsk Wielkopolskich w latach 1918-1919. Przyczynek do dziejów Powstania Wielkopolskiego*, Toruń 2009.

Smoliński A., *Morale Wojsk Wielkopolskich w świetle rozkazów Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych byłego zaboru pruskiego z lat 1918-1919* [w:] *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919 Wybrane aspekty z perspektywy 90 lat. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej „90 rocznica Powstania Wielkopolskiego 1918-1919”* Poznań 17 grudnia 2008 pod red. J. Karwata, Poznań 2008.

Smoliński A., *Polskie formacje wojskowe okresu I Wojny Światowej i Wojsko Polskie z lat 1918-1939-węzłowe problemy oraz stan badań i postulaty badawcze* [w:] *Rocznik Przemyski. Historia Wojskowości* t. 51 z. 1, Przemyśl 2015.

Smoliński A., *Polskie formacje wojskowe okresu I Wojny Światowej i Wojsko Polskie z lat 1918-1939-węzłowe problemy oraz stan badań i postulaty badawcze* [w:] *Studia z dziejów wojskowości* t. VI, Białystok 2017.

Smoliński A., *Stan badań i kondycja polskiej historiografii wojskowej dotyczącej dziejów polskich formacji wojskowych oraz Wojska Polskiego z lat 1914-1939* [w:] *Klio* nr 2/2019, Toruń 2019.

Smoliński A., *Sytuacja w korpusie oficerskim Wojsk Wielkopolskich w pierwszej połowie 1919 r. w świetle raportu porucznika Wojciecha Mycielskiego. Przyczynek do wojskowych i politycznych dziejów Powstania Wielkopolskiego* [w:] *Górny Śląsk i Wielkopolska w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Wybrane aspekty z dziejów polityki i edukacji*, Poznań 2012.

Snopko J., *Sprawozdanie z działalności Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu (styczeń-sierpień 1917)* [w:] *Studia Podlaskie* t. XIX, Białystok 2011.

Sobczak A., *Heimatschutz i Grenzschutz a Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 w "Kurierze Poznańskim" i "Dzienniku Poznańskim"* [w:] *Przegląd Zachodni* nr 4/2008, Poznań 2008.

Sobczak A., „*Kurier Poznański*” i „*Dziennik Poznański*” o Powstaniu Wielkopolskim [w:] *Wielkopolski Powstaniec* 14/2008, Poznań 2008.

Sobiech J., *Prawo łaski w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym* [w:] *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* t. XX, Kraków-Lublin-Gdańsk-Warszawa 2017.

Sokół W., *Wojska obrony terytorialnej w historii Polski (wybrane problemy)* [w:] *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka* nr 3/2017, Kraków 2017.

Stachula A., *Obrona powietrzna Polski 1918 - 1939 cz. 1*, Jelenia Góra 2009.

Stanulewicz M., *Powstanie Styczniowe jako fenomen prawny. W 150. rocznicę wybuchu* [w:] *Palestra* nr 1-2/2013, Warszawa 2013.

Stanulewicz M., *Sądy i prawo w powstaniu styczniowym*, Poznań 2005.

Staszak J., *Udział społeczeństwa Ziemi Jarocińskiej w Powstaniu Wielkopolskim i walce o granicę wschodnią Rzeczypospolitej w latach 1918-1921*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bogusława Polaka, Poznań 2013.

Staszak J., *Udział społeczeństwa Ziemi Jarocińskiej w Powstaniu Wielkopolskim i walce o granicę wschodnią Rzeczypospolitej w latach 1918-1921*, Jarocin 2017.

Stawecki P., *Wskrzeszeni Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919* [w:] *Niepodległość i Pamięć* nr 5/1998, Warszawa 1998.

Stępczak J., *Lata 1918/19/20 w północno-zachodnim rejonie powiatu Wschowa* [w:] *Rocznik Lubuski* t. 1, Zielona Góra 1959.

Suchodolski D., *Archiwa polskie za okupacji (1939-1945)* [w:] *Archeion*. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym t. XVII pod red. W. Suchodolskiego i P. Bańkowskiego, Warszawa 1948.

Szala W., *Problem niemiecki w Polsce w latach 1918-1939 na łamach prasy Katolickiej Archidiecezji Poznańskiej. Praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. L. Wilczyńskiego*, Poznań 2016.

Szczepkowski M., *Zarys organizacji Wojska Polskiego w latach 1918-1920* [w:] *WPH* 1990 nr 3-4, Warszawa 1990.

Szczygieł G. B., *Wykonanie kary pozbawienia wolności w Polsce międzywojennej* [w:] *Miscellanea Historio-Iuridica* T. VI pod red. A. Lityńskiego i P. Fiedorczyka, Białystok 2008.

Szczygieł T., *3.7.2.6 Powstanie Wielkopolskie i III Powstanie Śląskie* [w:] *System prawa karnego procesowego zagadnienia ogólne* t. 1 cz.1 pod red. P. Hofmańskiego, Warszawa 2013.

Szczygieł T., *Historia wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Polsce. Uwagi na marginesie książki Leszka Kani: „Służba sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795-1945; organizacja-*

prawo-ludzie” Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo Humanistycznego, 2015, ss. 522 [w:] Z dziejów prawa t. 9 (17) pod red. M. Mikołajczyka i W. Organiściaka, Katowice 2016.

Szczygieł T., *Kadry wojskowej służby wymiaru sprawiedliwości i ich szkolenie w okresie międzywojennym -podstawy prawne* [w:] Studia prawno-ekonomiczne, t. 99, Łódź 2016.

Szczygieł T., *Obrońcy w sądownictwie wojskowym II Rzeczypospolitej* [w:] Z dziejów prawa t. 7 (15) pod red. A. Lityńskiego, M. Mikołajczyka i W. Organiściaka, Katowice 2014.

Szczygieł T., *Unifikacja i kodyfikacja wojskowej procedury karnej w II Rzeczypospolitej* [w:] CPH t. 69 z. 1, Poznań 2017.

Szczygieł T., *Wojskowe postępowanie karne w II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Katowice 2017.

Szczygieł T., *Wojskowe postępowanie polowe i doraźne w II Rzeczypospolitej* [w:] Z dziejów prawa t. 9 (17) pod red. M. Mikołajczyka i W. Organiściaka, Katowice 2016.

Szeszycki T., *Zapomniani zwycięzcy. Znane, mało znane i nieznane wydarzenia z Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Szczecin 2010.

Szulczewski A., Zalewski B., *Pomorze w granicach Polski odrodzonej* [w:] Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej nr 1/2009, Gdynia 2009.

Śliwiński E., *Niespokojna linia demarkacyjna* [w:] Wielkopolskie drogi do Niepodległości. Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Historie lokalne pod red. O. Bergmann i E. Wojcieszek, Poznań-Warszawa 2018.

Śmiałek A., *Sądy doraźne w II RP* [w:] CPH, t. 36, z. 1, Poznań 1984.

Tamborski A., *Powstanie, organizacja i zakres działania Dyrekcji Cel w Poznaniu w latach 1918-1939* [w:] Dzieje Najnowsze nr 2/2014, Warszawa 2014.

Tamborski A., *Przejęcie administracji celnej w województwie poznańskim w latach 1920-1921* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 2/2017, Warszawa 2017.

Tarnowska A., *Korpus oficerski II RP w świetle wybranych regulacji prawnych* [w:] *Czasy Nowożytnie* t. 16, Warszawa 2004.

Tarnowska A., *Wpływ prawa pruskiego i niemieckiego na kształt samorządu terytorialnego na ziemiach zachodnich w latach 1919-1939* [w:] *CPH*, t. 55, z. 2, Poznań 2003.

Tarnowska A., *Z dziejów unifikacji administracji II Rzeczypospolitej. Rola przepisów pruskich*, Toruń 2011.

Toczewski A., *Sytuacja na pograniczu niemiecko-polskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Studia Zielonogórskie* pod. red. A. Toczewskiego t. XV, Zielona Góra 2009.

Topolski J., *Odbudowa państwa polskiego a Wielkopolska i jej stolica Poznań* [w:] *KMP* nr 1/1979, Poznań 1979.

Topolski J., *Rozwój stosunków polsko-niemieckich a problemy polsko-niemieckiego pogranicza* [w:] *Rocznik Lubuski* t. 18, Zielona Góra 1993.

Trybus M., Kamuda D., *Kara aresztu wojskowego w polskim prawie karnym wojskowym XX wieku w ujęciu historycznym* [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego Seria prawnicza*, zeszyt 87/2015, Rzeszów 2015.

Trzeciakowski L., *Pod pruskim zaborem 1850-1918*, Warszawa 1973.

Trzeciakowski L., *Polskie ugrupowania polityczne zaboru pruskiego wobec Niemiec 1871 - 1918* [w:] *Dzieje Najnowsze* nr 1/ 1972, Warszawa 1972.

Tuliński A., *Listopad 1918 na terenie okupacji niemieckiej w wybranych dokumentach Polskiej Organizacji Wojskowej z zasobów Wojskowego Biura Historycznego* [w:] *PHW* nr 1-2/2018, Warszawa 2018.

Turski J., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919 (w 55 rocznicę powstania grudniowego)* [w:] *Palestra* 12/1973, Warszawa 1973.

Tusiński P., *Sejm Polski domu swego ojczystego jednym panem i gospodarzem (odrodzenie Sejmu Rzeczypospolitej w 1919 r.)* [w:] *Pamięć i Niepodległość* nr 28/2008, Warszawa 2008.

Tym J., *Drogi do powstania wielkopolskiego. Spojrzenie z perspektywy stulecia* [w:] *PHW* nr 1-2/2018, Warszawa 2018.

Urbankowski B., *Józef Piłsudski. Myśli, mowy i rozkazy*, Warszawa 1989.

Vogt D., *Der Grosspolnische Aufstand 1918/1919 : Bericht, Erinnerungen, Dokumente / von Dietrich Vogt ; mit einer Einführung von Gotthold Rhode*, Marburg-Lahn 1980.

Wachowska B., *Od 11 listopada do 11 listopada, czyli spory o symboliczne święto niepodległości Polski* [w:] *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica* 54 1995, Łódź 1995.

Wajn H., *Walka o amnestię dla więźniów politycznych w latach 1926-1928* [w:] *Przegląd Historyczny* 1/1969, Warszawa 1969.

Wajs D., *Powstanie wielkopolskie w Rakoniewicach*, Rakoniewice 2008.

Walczuk K., *Konstytucyjne aspekty tymczasowego wykonywania obowiązków Prezydenta RP przez Marszałka Sejmu* [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach* nr 104, Siedlce 2015.

Waniek D., *Urząd Naczelnika w polskiej tradycji historycznej, jako symbol przywództwa państwowego i narodowego* [w:] *Państwo demokratyczne prawne i socjalne. Studia historyczno-prawne i ustrojowo-porównawcze t. 2* pod red. M. Grzybowskiego i B. Nalezińskiego księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Antoniemu Maciągowi, Kraków 2014.

Warzocha A., *Samorząd terytorialny II RP-w drodze ku własnemu państwu* [w:] Res Politicae 2012 wydanie specjalne, Częstochowa 2012.

Wawrzyniak J., *Śrem w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919*, Śrem 2011.

Wesołowski A., *Sądownictwo Armii Wielkopolskiej styczeń-wrzesień 1919* [w:] Prace Instytutu Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Inżynierskiej z. 5, pod red. Z. Lepianki i B. Polaka, Koszalin 1985.

Weyman S., Gomolec L., *Kórnik i Bnin w walkach o wolność w latach 1794-1945*, Kórnik-Poznań 1976.

Wieliczka Z., *Prawda a legendy powstania wielkopolskiego 1918-1919*, Kurytyba 1961.

Wielka księga miasta Poznania, Poznań 1994.

Wielkopolska u drzwi II Rzeczypospolitej. Między rozejmem w Compiègne, a traktatem pokojowym w Wersalu 11 listopada 1918 -28 czerwca 1919, Poznań 2018.

Wierzejewski, *Skauting poznański 1912-1919 w przygotowaniach i przebiegu Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Museion Poloniae Maioris. Rocznik Fundacji Muzeów Wielkopolskich t. IV, Poznań 2017.

Wierzejewski W., *Skwer imienia Wincentego i Jana Wierzejewskich* [w:] Wielkopolski Powstaniec 22/2016, Poznań 2016.

Wilk L., *W sprawie uregulowania i stosowania łaski generalnej* [w:] Palestra 5-6/2002, Warszawa 2002.

Winnicki Z., *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917-1918)*, Wrocław 2017.

Wisłocki S., *Wojciecha Korfańskiego droga do niepodległości* [w:] Niepodległość i pamięć 10/2003, Warszawa 2003.

Wołpiuk W., *Naczelnik Państwa 1918-1922. Przedprezydencka forma władzy państwowej* [w:] Przegląd Sejmowy nr 6/ 2005, Warszawa 2006.

Woszczyński B., *Dwa dokumenty do Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* [w:] Najnowsze dzieje Polski 1918 – 1939, T. XI, Warszawa 1967.

Woszczyński B., *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972.

Woszczyński B., *Problem weryfikacji stopni oficerskich w latach 1920-1921* [w:] Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej Seria Historyczna nr 15, Warszawa 1967.

Woszczyński B., *Rola i struktura naczelnej władzy wojskowej w latach 1918-1920* [w:] Najnowsze dzieje Polski t. XIV, Warszawa 1969.

Wójtowicz N., *Trzej generałowie* [w:] Biuletyn IPN 11-12/2008, Warszawa 2008.

Wroniak Z., *Paderewski w Poznaniu* [w:] KMP nr 4/1959, Poznań 1959.

Wróbel-Lipowa K., *Zniszczenia i straty polskich archiwów państwowych podczas II Wojny Światowej i okupacji niemieckiej w Polsce* [w:] Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia t. 46/47 (1991/1992), Lublin 1992.

Wrzosek M., *Komendanci Obrony Plebiscytu i naczelnicy dowódcy III powstania śląskiego (plk Paweł Chrobot, ppłk Maciej Mielżyński i plk Kazimierz Zenkteller)* [w:] Niepodległość i Pamięć 2/1997, Warszawa 1997.

Wyder G., *Wielkopolskie działaczki w ruchu narodowo - demokratycznym na terenie Poznańskiego na przełomie XIX i XX wieku. Szkic do działalności politycznej kobiet* [w:] Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety 1(2) 2017, Białystok 2017.

Wyszczelski L., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*, Warszawa 2018.

Zaborski M., *Ustrój adwokatury polskiej w latach 1918-2018 w perspektywie historyczno-prawnej* [w:] Palestra 11/2018, Warszawa 2018.

Zaleski Z., *Dzieje Poznania od roku 1853 do R. 1918* [w:] KMP nr 1/1999, Poznań 1999.

Zarzycki W., *Adwokaci i prawnicy Wielkopolski i Pomorza u progu niepodległości w latach 1918-1920* [w:] Palestra 11-12/1991, Warszawa 1991.

Zieliński H., *Historia Polski 1914-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.

Zieliński Z., *Generał broni Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937)* [w:] Niepodległość i Pamięć nr 5/1998, Warszawa 1998.

Zieliński Z., *W 86 rocznicę Powstania Wielkopolskiego i 68 rocznicę śmierci Naczelnego Wodza Powstania Wielkopolskiego generała broni Józefa Dowbor-Muśnickiego* [w:] Niepodległość i Pamięć nr 12/2005, Warszawa 2005.

Zieliński Z., *Znaczenie polityczne i wojskowe I-szego Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego w odzyskaniu niepodległości przez Polskę* [w:] Niepodległość i pamięć 16/1 2009, Warszawa 2009.

Żukowski M., *Dzieje administracji w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2011.

Prasa

Berliner Tagesblatt 1919.

Dziennik Łódzki 1919.

Dziennik Kujawski 1919.

Dziennik Poznański 1918-1919.

Gazeta Poranna 1919.

Gazeta Sądowa Warszawska 1919.

Kurjer Poznański 1918-1919.

Hasła

Abolicja [w:] Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego) pod red. Z. Cybichowski, t.1 Abolicja-Państwo, Warszawa 1926.

Brygadier [w:] Nowa encyklopedia powszechna PWN t. 1 A-C, Warszawa 1995.

Definicja legalna [w:] Wprowadzenie do nauk prawnych leksykon tematyczny pod red. A. Batora wyd. 4, Wrocław 2012.

Doraźny sąd [w:] Materiały do polskiego słownika prawniczego zebrał Bolesław Ślaski, Kępno 1931.

Dyscyplina [w:] Encyklopedia wojskowa, t. II, Cuszima-Garibaldyści, praca pod zbior. red. O. Laskowskiego, Warszawa 1932.

Kalendarium Powstania Wielkopolskiego, Armii Wielkopolskiej i Dowództwa Frontu Wielkopolskiego 1918-1920 [w:] Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego pod. red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018.

Kodeksy Karne Późnonowożytne (XIX/XX w.) [w:] Leksykon historii prawa i ustroju 100 podstawowych pojęć pod red. prof. zw. dr hab. T. Maciejewskiego, Gdańsk 2009.

Korfanty Wojciech (1873-1939) [w:] Leksykon myślicieli politycznych i prawnych 3. wydanie uzupełnione i zmienione pod. red. E. Kundery i M. Maciejewskiego, Warszawa 2009.

Ordre de Bataille [w:] Słownik wojskowy polsko-francuski ułożył W. Gąsiorowski, Paryż 1919.

Prawo łaski [w:] Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego) pod red. Z. Cybichowski, t.2 Państwo związkowe-źródła lecznicze, Warszawa 1930.

Rokosz [w:] Nowa Encyklopedia Powszechna PWN t.5 P-S, Warszawa 1995.

Rozkazy dzienne Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych w b. zaborze pruskim [w:] Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego pod. red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018.

Spuścić się na kogo [w:] W. Wierzba, Słownik poznańskie słowa i ausdrucki, Mierzyn 2013.

Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej [w:] Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego pod. red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018.

Wielkopolska droga do niepodległości [w:] Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego pod. red. J. Karwat, M. Rezler, Poznań 2018.

Inne

Materiał filmowy „Powstańcy zastrzelili niemieckich jeńców” z serii „Tajemnice Poznania” trwający 00:14:19 wyemitowany przez telewizję WTK. Link <https://wtk.pl/featured/content/15/tajemnice-poznania?episode=6838> [data dostępu 2 stycznia 2020 r.]